

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅuttaranikāye

Dukanipāta-ṭikā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Kammakāraṇavaggo

1. Vajjasuttavaṇṇanā

1. Dukanipātassa paṭhame **pahārasādhanatthanti** daṇḍappahārassa sukhasiddhi-atthaṃ. Kaṅjito nibbattaṃ kaṅjiyaṃ, āraṇālaṃ, yaṃ bilaṅgantipi vuccati, taṃ yattha siṅcati, sā kaṅjiyaukkhalikā bilaṅgathālikā, taṃsadisaṃ kāraṇaṃ **bilaṅgathālikam**. **Sisakaṭāhaṃ uppātetvāti** ayoguḷappavesappamāṇaṃ chiddaṃ katvā. **Saṅkhamuṇḍakammakāraṇanti** saṅkhaṃ viya muṇḍakaraṇaṃ kammakāraṇaṃ. **Rāhumukhakammakāraṇanti** rāhumukhagatasūriyasadisakammakāraṇaṃ.

Jotimālikanti jotimālavantaṃ kammakāraṇaṃ. **Hatthapajjotikanti** hatthassa pajjotanakammakāraṇaṃ. **Erakavattakammakāraṇanti** erakavattasadiṣe sarīrato cammavatte uppāṇanakammakāraṇaṃ. **Cīrakavāsikakammakāraṇanti** sarīrato uppāṭitavattacīrakehi nivāsāpanakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā yathā gīvato paṭṭhāya vaddhe kantivā kaṭiyaṃ ṭhapenti, evaṃ goppakato paṭṭhāya kantivāpi kaṭiyameva ṭhapenti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “kaṭito paṭṭhāya kantivā goppakesu ṭhapenti”ti vuttaṃ. **Eṇeyyakammakāraṇanti** eṇimigasadisakammakāraṇaṃ. **Ayavalayāni datvāti** ayavalayāni paṭimuṅcitvā. **Ayasūlāni koṭṭentīti** kapparajaṇṇukakoṭṭisu ayasūlāni pavesenti. **Tanti** taṃ tathākatakammakāraṇaṃ sattaṃ.

Baḷisamaṃsikanti balisehi maṃsuppāṇanakammakāraṇaṃ. **Kahāpaṇikanti** kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṃ. **Koṭṭentīti** chindanti. **Khārāpatacchikanti** tacchetvā khārāpasiṅcanakammakāraṇaṃ. **Palighaparivattikanti** palighassa viya parivattanakammakāraṇaṃ. **Ekābaddhaṃ karonti** ayasūlassa koṭṭanena. **Palālapīṭhakanti** palālapīṭhassa viya sarīrassa saṃvellanakammakāraṇaṃ. **Kāraṇikāti** ghātanakārakā. **Palālavatṭim viya katvāti** yathā palālapīṭhaṃ karontā palālaṃ vatṭim katvā saṃvellanavasena puna veṭṭenti, evaṃ karontīti attho. **Chātakasunakhehīti** khuddakehi koleyyakasunakhehi. Te hi balavantaṃ javayogā sūrā ca honti. **Sahassabhaṇḍikanti** saḥassatthavikaṃ.

Yāhanti yaṃ ahaṃ. **Yanti** ca kāraṇavacanaṃ. Tenāha “yena aha”nti. **Chinnamūlaketi** taṅhāmūlassa ucchinnattā saṅchinnamūlake.

Vajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Padhānasuttavaṇṇanā

2. Dutīye **ubhatobyūḷhasaṅgāmapavesanasadisanti** yuddhatthāya ubhatorāsikatacaturaṅginisenāmajjhappavesanasadisanti. **Dānaṅca yuddhaṅca samānamāhūti** ettha kathaṃ paṇīdamubhayaṃ samānaṃ? Jīvitavināsabhīruko hi yujjhitaṃ na sakkoti, bhogakkhayabhīruko dānaṃ dātuṃ na sakkoti. “Jīvitaṅca rakkhissāmi, yujjhissāmi”ti hi vadanto na yujjhanti, jīvite pana

ālayaṃ vissajjēvā “hatthapādādicchedo vā hotu maraṇaṃ vā, gaṇhissāmetaṃ issariya”nti ussahantova yujjhati. “Bhoge ca rakkhissāmi, dānañca dassāmi”ti vadantopi na dadāti, bhogesu pana ālayaṃ pissajjēvā “mahādānaṃ dassāmi”ti ussahantova deti. Evaṃ dānañca yuddhañca samaṃ hoti. Kiñca bhīyyo – **appāpi santā bahuke jinanti**, yathā ca yuddhe appakāpi vīrapurisā bahuke bhīrupurise jinanti, evaṃ saddhādisampanno appakampi dānaṃ dadanto bahuviddhaṃ lobhadosaissāmacchariyadiṭṭhivicikicchādibhedāṃ tappaṭipakkhaṃ abhibhavati, bahuñca dānavipākāṃ adhigacchati. Evampi dānañca yuddhañca samānaṃ. Tenāha “**appampi ce saddahāno dadāti, teneva so hoti sukhī paratthā**”ti.

Agārassa hitaṃ kasigorakkhādi agāriyaṃ, taṃ natthi etthāti **anagāriyaṃ**, pabbajjāti āha “**agārassa...pe... anagāriyaṃ pabbajja**”nti. **Sabbūpadhipaṭinissaggatthāyāti** ettha cattāro upadhī – kāmupadhī, khandhupadhī, kilesupadhī, abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi “yaṃ pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti (a. ni. 9.34) evaṃ vuttassa sukhasa, tadassādanimitassa vā dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanatthena “upadhī”ti vuccanti. Khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato “upadhī”ti vuccanti. Sabbesaṃ upadhīnaṃ paṭinissaggo pahānaṃ etthāti sabbūpadhipaṭinissaggaṃ, nibbānaṃ. Tenāha “**sabbesaṃ khandhūpadhi...pe... nibbānassa atthāyā**”ti.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tapanīyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **tapanīyā**ti ettha kattuatthe anīya-saddoti āha “**tapantīti tapanīyā**”ti. **Tapantīti** vibādenti, viheṭṭenti attho. Tapanāṃ vā dukkhaṃ, diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca tassa uppādanena ceva anubalappadānena ca hitāti **tapanīyā**. Atha vā tapanti tenāti tapanāṃ, anutāpo, vippaṭisāroti attho. Tassa hetubhāvato hitāti **tapanīyā**. **Anusocatīti** vippaṭisārī hutvā katākatāṃ anugamma socati. Socanañhi katattā ca hoti akatattā ca. Tathā ceva pāḷiyaṃ vibhattaṃ. Nandayakkhādīnaṃ vatthūni pākātānīti tāni adassetvā dvebhātikavatthuṃ dassento “**te kirā**”ti ādimāha. Tattha **te**ti dve bhātaro. **Puna kiṃ maggasīti** puna kiṃ icchasi.

Tapanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upaṇṇātasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **imañhi dhammadvayanti** kusalesu dhammesu asantuṭṭhitā, padhānasmiṃ anosakkanasāṅkhātāṃ dhammadvayaṃ. **Imināti** “asantuṭṭhitā kusalesu dhammesū”ti vacanena. **Imaṃ dīpetīti** “yāva so uppajjati, na tāvāhaṃ santuṭṭho ahosi”nti etaṃ pariyantaṃ katvā vakkhamānatthaṃ dīpeti. **Padhānasmiṃti** vīriyārambhe. **Imamatthanti** “padhānasmiñcā”tiādinā vuttamatthaṃ. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṇaṃ nivattanaṃ paṭivānaṃ, tadassa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo **appaṭivānītā**, anosakkanāti āha “**appaṭivānītāti appaṭikkamanā anosakkanā**”ti. Tattha **anosakkanāti** appaṭinivatti.

Āgamanīyapaṭipadāti samathavipassanāsāṅkhātā pubbabhāgapaṭipatti. Sā hi āgacchanti visesamadhigacchanti etāya, āgacchati vā visesādhigamo etāyāti āgamanīyā, sā eva paṭipajjitabbato paṭipadāti āgamanīyapaṭipadā. **Appaṭivānapadhānanti** osakkanārahitappadhānaṃ, antarā anosakkitvā katavīriyanti attho.

Upaṇṇātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

6. Chatṭhe saṃyojanānaṃ hitā paccayabhāvenāti **saṃyojaniyā**, tebhūmakā dhammā. Tenāha “**dasannaṃ saṃyojanāna**”ntiādi. Saṃyojaniye dhamme assādato anupassati sīlenāti assādānupassī, tassa bhāvo **assādānupassitā**. **Nibbidānupassitāti** etthāpi eseva nayo. **Ukkaṇṭhanavasena**ti saṃyojaniyesu tebhūmakadhammesu nibbindanavasena. Jananaṃ **jāti**, khandhānaṃ pātubhāvoti āha “**jātiyāti khandhanibbattito**”ti, khandhānaṃ tattha tattha bhava aparāparaṃ nibbattitoti attho. **Khandhaparipāko** ekabhavapariyāpannānaṃ khandhānaṃ purāṇabhāvo. Ekabhavapariyāpannānaṃ jīvitindriyappabandhavicchedavasena khandhānaṃ bhedo idha maraṇanti āha “**marañenāti khandhabhedato**”ti. **Antonijjhānaṃ** cittasantāpo. **Paridevo** nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vācāvippalāpo. So ca sokasamuṭṭhānoti āha “**tanissitalāppitalakkhaṇehi paridevehī**”ti. **Lālappitaṃ** vācāvippalāpo, so ca atthato saddoyeva.

Dukkanti idha kāyikaṃ dukkhaṃ adhippetanti āha “**kāyapaṭipīḷanadukkhehī**”ti. **Manovighātadomanassehī** manaso vighātakarehi domanassehī. Byāpādasampayogena manaso vihananarasañhi domanassaṃ. Bhuso āyāso **upāyāso** yathā “bhusamādānaṃ upādāna”nti, so ca atthato ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkappabhāvito dosoyeva. Kāyacittānañhi āyāsanavasena dosasseva pavattiākāro upāyāsoti vuccati saṅkhārakkhandhapariyāpanno. Taṃ cuddasahi akusalacetāsikehi añño eko cetasikadhammoti eke. Yaṃ visādoti ca vadanti.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṇhasuttavaṇṇanā

7. Sattame yathā “kaṇhā gāvī”tiādīsu kāḷavaṇṇena samannāgatā “kaṇhā”ti vuccati, na evaṃ kāḷavaṇṇatāya dhammā “kaṇhā”ti vuccanti, atha kho kaṇhābhijātīnibbattihetuto appabhassarabhāvakaraṇato vā “kaṇhā”ti vuccantīti dassento “**na kāḷavaṇṇatāyā**”tiādīmāha. **Kaṇhatāyāti** kaṇhābhijātītāya. **Kaṇhābhijātīti** ca apāyā vuccanti manussesu ca dobhaggiyaṃ. **Sarasenāti** sabhāvena. Na hiriyati na lajjatīti ahiriko, puggalo, cittaṃ, taṃ sampayuttadhammasamudāyo vā. Tassa bhāvo ahirikkanti vattabbe ekassa ka-kārassa lopaṃ katvā **ahirikanti** vuttanti āha “**ahirikanti ahirikabhāvo**”ti. Na ottappatīti anottāpī, puggalo, yathāvuttadhammasamudāyo vā, **tassa** bhāvo **anottappanti** āha “**anottāpibhāvo**”ti.

Kaṇhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sukkasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame “sukkaṃ vattha”ntiādīsu viya na vaṇṇasukkatāya dhammānaṃ sukkatā, atha kho sukkābhijātīhetuto pabhassarabhāvakaraṇato cāti dassento “**na vaṇṇasukkatāyā**”tiādīmāha. **Sukkatāyāti** sukkābhijātītāya. Hirī pāpadhamme gūthaṃ viya passantī jigucchati āha “**pāpato jigucchanalakkhaṇā hirī**”ti. Ottappaṃ te uṇhaṃ viya passantāṃ tato bhāyatīti vuttaṃ “**bhāyanalakkhaṇaṃ otappa**”nti. Idañca hirottappaṃ aññamaññavippayogī pāpato vimukhabhūtañca, tasmā nesam idam nānākaraṇaṃ – ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhipati hirī, lokādhipati otappaṃ. Lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitaṃ ottappaṃ. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappanti.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hirim catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātim paccavekkhitvā, vayaṃ, sūrabhāvaṃ, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ kammaṃ, mādisassa jātisampannassa idam kātuṃ na yutta”nti evaṃ tāva jātim paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hirim samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattappaṃ kammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idam kātuṃ na yutta”nti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hirim samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ dubbalajātikānaṃ kammaṃ, mādisassa sūrabhāvasampannassa idam kātuṃ na yutta”nti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā

pāpaṃ akaronto hirim samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetam andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ, mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hirim samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hirim catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti, samuṭṭhāpento ca hirim nissāya pāpakammaṃ na karoti.

Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ? “Sace tvam pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi, tato tam sīlavanto sabrahmacārī vivajjissanti”ti paccavekkhitvā bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nissāya pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ.

Kathaṃ attādhipati hirī? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutadharassa na yuttam pāpakammaṃ kātu”nti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhipati hirī. Tenāha bhagavā “so attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalam pajahati, kusalam bhāveti, sāvajjam pajahati, anavajjam bhāveti, suddham attānaṃ pariharatī”ti (a. ni. 3.40).

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “sace kho tvam pāpakammaṃ kareyyāsi, sabrahmacārino tāva tam jānissanti, mahiddhikā mahānubhāvā loke ca samaṇabrāhmaṇā devatā ca, tasmā te na yuttam pāpaṃ kātu”nti pāpakammaṃ na karoti. Yathāha – “mahā kho paṇāyamaṃ lokasannivāso, mahantasmim kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno. Te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tepi maṃ evaṃ jānissanti ‘passatha, bho, imaṃ kulaputtam, saddhā agārasmā anagāriyam pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī”ti. Santi devatā iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tāpi maṃ jānissanti ‘passatha, bho, imaṃ kulaputtam, saddhā agārasmā anagāriyam pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī”ti...pe... so lokamaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalam... pe... pariharatī”ti. Evaṃ lokādhipati ottappaṃ.

Lajjāsabhāvasaṅghitāti ettha **lajjāti** lajjanākāro, tena sabhāvena saṅghitā hirī. **Bhayanti** apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṅghitam ottappaṃ. Tadubhayaṃ pāpaparivajjane pākaṭam hoti. Tattha yathā dvīsu ayogulesu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tesu yathā sītalam gūthamakkhitattā jigucchanto viññujātiko na gaṇhāti, itaram ḍāhabhayena. Evaṃ paṇḍito lajjāya jigucchanto pāpaṃ na karoti, ottappena apāyabhayaabhīto pāpaṃ na karoti, evaṃ **lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitam ottappaṃ.**

Kathaṃ sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇam ottappaṃ? Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā, satthumahattapaccavekkhaṇā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti evaṃ catūhi kāraṇehi tattha gāravena sappatissavalakkhaṇam hirim samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ, parānuvādabhayaṃ, daṇḍabhayaṃ, duggatibhayanti evaṃ catūhi kāraṇehi vajjato bhāyanto vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇam ottappaṃ paccupaṭṭhāpetvā pāpakammaṃ na karoti. Ettha ca ajjhattasamuṭṭhānādītā hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana nesam kadāci aññamaññavippayogo. Na hi lajjanam nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanam atthīti. Evamettha vitthārato atthavaṇṇanā vedītabbā.

Sukkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cariyasuttavaṇṇanā

9. Navame **lokanti** satta-lokaṃ. **Sandhārentīti** ācārasandhāraṇavasena dhārenti. **Ṭhapentīti** mariyādāyaṃ ṭhapenti. **Rakkhantīti** ācārasandhāraṇena mariyādāyaṃ ṭhapetvā rakkhanti. **Garucittikāravasena na paññāyethāti** garuṃ katvā citte karaṇavasena na paññāyetha, ayamācāro na labbheyya. **Mātucchāti vāti** ettha **iti**-saddo ādyattho. Tena mātulanīti vā ācariyabhariyāti vā garūnaṃ

dārāti vāti ime saṅgaṇhāti. Tattha mātu bhaginī **mātucchā**. Mātulabhariyā **mātulanī**. **Garūnaṃ dārā** mahāpitucūlapitujettḥabhātuādīnaṃ garuṭṭhāniyānaṃ bhariyā. **Yathā ajeḷakā**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – yathā ajeḷakādayo tiracchānā hirottapparahitā mātāti saññaṃ akatvā bhinnamariyādā sabbattha sambhedena vattanti, evamayaṃ manussaloko yadi lokapālādhammā na bhaveyyuṃ, sabbattha sambhedena vatteyya. Yasmā panime lokapālakadhammā lokaṃ pārenti, tasmā natthi sambhedoti.

Cariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā

10. Dasame **apaññattā**ti ananuññātā, avihitā vā. **Vasseti** vassārattaṃ sandhāya vadati, **utuvasseti** hemantaṃ sandhāya. **Ekindriyaṃ jīvaṃ viheḥentā**ti rukkhalatādīsu jīvasaññitāya evamāhaṃsu. **Ekindriyanti** ca kāyindriyaṃ atthīti maññaṃanā vadanti. **Saṅghātaṃ apādentā**ti vināsaṃ apādentā. **Samkasāyissanti**ti appossukkā nibaddhavāsaṃ vasissanti. **Aparajjugatāya āsālhiyā upagantabbā**ti ettha aparajju gatāya assāti aparajjugatā, tassā aparajjugatāya atikkantāya, aparasmim divaseti attho, tasmā āsālhipuṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upagantabbāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Māsagatāya āsālhiyā upagantabbā**ti māso gatāya assāti māsagatā, tassā māsagatāya atikkantāya, māse paripuṇṇeti attho. Tasmā āsālhipuṇṇamato parāya puṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upagantabbāti attho daṭṭhabbo.

Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammakāraṇavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

2. Adhikaraṇavaggavaṇṇanā

11. Dutiya vaggassa paṭhame appaṭisaṅkhāne na kampaṭīti **paṭisaṅkhānabalaṃ**, upaparikkhanapaññāyetaṃ nāmaṃ. Vīriyasīsenā satta bojjaṅge bhāventassa uppannaṃ balaṃ **bhāvanābalaṃ**. Vīriyupatthambhena hi kusalabhāvanā balavatī thirā uppajjati, tathā uppannā balavatī kusalabhāvanā balavanto satta bojjaṅgātipi vuccanti. Atthato vīriyasambojjaṅgasīsenā satta bojjaṅgā honti. Vuttampi cetāṃ – “tattha katamaṃ bhāvanābalaṃ? Yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, idaṃ vuccati bhāvanābalaṃ. Sattapi bojjaṅgā bhāvanābala”nti (dha. sa. 1361).

Akampiyaṭṭhenāti paṭipakkhehi akampanīyaṭṭhena. **Durabhibhavanatṭhenā**ti durabhibhavanīyaṭṭhena. **Anajjhomaddanatṭhenā**ti adhibhavivā anavamaddanatṭhena. **Etānī**ti etāni yathāvuttāni dvepi balāni. **Etadaggaṃ nāgatanti** “etadaggaṃ, bhikkhave, dvinnāṃ balānaṃ yadidaṃ bhāvanābala”nti evamettha etadaggaṃ nāgatanti attho.

12. Dutiye vivekaṃ nissitanti **vivekanissitaṃ**, yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ “vivekaja”nti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavatto satisambojjaṅgo “vivekanissito”ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggaṇaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo, asatīpi vā pubbāparabhāve “paṭiccasamuppādo”ti ettha paccayena samuppādanaṃ viya avinābhāvidhammabyāpārā nissayanabhāvanā sambhavanti. “Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissita”nti vatvā paṭippassaddhivivekanissitassa avacanaṃ “satisambojjaṅgaṃ bhāvetī”tiādīnā idha bhāvetabbānaṃ sambojjaṅgānaṃ vuttattā. Bhāvitabojjaṅgassa hi sacchikātabbā balabojjaṅgā, tesāṃ kiccaṃ paṭippassaddhiviveko. **Ajjhāsayatoti** “nibbānaṃ sacchikarissāmī”ti pavattaajjhāsayatō. Yadihi hi vipassanākkhaṇe saṅkhārāmmaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnaṃ disvā tappaṭipakkhe nibbāne ninnatāya ajjhāsayatō nissaraṇavivekanissito hoti uṇḥābhībhūtassa puggalassa sītaninnacittatā viya.

“Pañcavidhāvivekanissitampīti eke”ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ

vivekadvayaṃ uddharitvā dassetuṃ **“te hī”**tiādi vuttaṃ. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayaṭo paṭippassaddhivivekanissitaṃ bhāvetīti vattabbaṃ **“evāhaṃ anuttaraṃ vimokkhaṃ upasampajja viharissāmī”**ti tattha ninnajjhāsayaṭāya. Tenāha **“tasmā tesam matenā”**tiādi. Heṭṭhā kasiṇajjhānaggahaṇena āruppānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tasmā **“etesam jhānāna”**nti imināpi tesam saṅgaho veditabbo. Yasmā pahānavinayo viya virāganirodhāpi idhādhīppetavivekena atthato nibbisiṭṭhā, tasmā vuttaṃ **“esa nayo virāganissitantiādīsū”**ti. Tenāha **“vivekatthā eva hi virāgādayo”**ti.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanatto cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ vissaṭṭhabhāvena nirodhanapakkhandanampi ca. Tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena maggakkhaṇe samucchadavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvatā vossaggoti veditabbaṃ. Tenevāha **“tattha pariccāgavossaggo”**tiādi. **Ayaṃ satisambojjhaṅgoti** ayaṃ missakavasena vutto satisambojjhaṅgo. **Yathāvuttena pakārenāti** tadaṅgappahānasamucchadappahānappakārena tanninnatadārammaṇappakārena ca. Pubbe vossaggavacanasseva atthassa vuttattā āha **“sakalena vacanenā”**ti. **Pariṇamantanti** vipassanākkhaṇe tadaṅgatanninnappakārena pariṇamantaṃ. **Pariṇatanti** maggakkhaṇe samucchadatatadārammaṇappakārena pariṇataṃ. Pariṇāmo nāma idha paripākoti āha **“paripaccantaṃ paripakkañcā”**ti. Paripāko ca āsevanalābhena laddhasāmatthiyassa kilese pariccajituṃ nibbānaṃ pakkhandituṃ tikkhavisadabhāvo. Tenāha **“ayañhī”**tiādi. **Esa nayoti** yvāyaṃ nayo **“vivekanissita”**ntiādinā satisambojjhaṅge vutto, sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsupi eseva nayo, evaṃ tattha netabbanti attho.

“Vivekanissita”ntiādīsū labbhamānamatthaṃ sāmāññato dassetvā idāni idhādhīppetamatthaṃ dassento **“idha panā”**tiādimāha. Tattha **sabbasaṅkhatehīti** sabbehi paccayasamuppannadhammehi. **Sabbesanti** saṅkhatadhammānaṃ. **Vivekaṃ ārammaṇaṃ katvāti** nibbānasāṅkhātaṃ vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā. **Tañca khoti** tadeva satisambojjhaṅgaṃ.

13. Tatiye **cittekaggatthāyāti** cittasamādhānatthāya, diṭṭhadhamme sukhavihārāyāti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto. Sukkhavipassakakhīṇāsavānaṃ vasena hetam vuttaṃ. Te hi samāpajjitvā **“ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā”**ti icceva kasiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. **Vipassanāpādakatthāyāti**ādīsū pana sekkhaputhujjanā **“samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittena vipassāmā”**ti nibbattentā vipassanāpādakatthāya bhāventi.

Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya **“ekopi hutvā bahudhā hotī”**ti (dī. ni. 1.238; ma. ni. 1.147; saṃ. ni. 2.70; 5.834, 842) vuttanayā abhiññāyo patthentā nibbattenti, te **abhiññāpādakatthāya** bhāventi. Ye aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā **“sattāhaṃ acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”**ti nibbattenti, te **nirodhapādakatthāya** bhāventi. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā **“aparihīnājjhānā brahmaloke uppajjissāmā”**ti nibbattenti, te **bhavavisesatthāya** bhāventi.

Yuttaṃ tāva cittekaggatāya bhavavisesatthatā viya vipassanāpādakatthatāpi catukkajjhānasādhāraṇāti tesam vasena **“cattāri jhānāni”**ti vacanaṃ, abhiññāpādakatthatā pana nirodhapādakatthatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catukkajjhānasādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanti vuccati kāraṇakāraṇanti yathā **“tiṇehi bhattaṃ siddha”**nti.

14. Catutthe **sasakassa uppataṇaṃ viya hotīti** pathavijigucchanasasakassa uppataṇaṃ viya hoti. Tatthāyaṃ atthasallāpikā upamā – pathavī kira sasakaṃ āha – **“he sasakā”**ti. Sasako āha – **“ko eso”**ti. Kasmā mameva uparī sabbairiyāpathe kappento uccārapassāvaṃ karonto maṃ na jānāsīti? Suṭṭhu tayā ahaṃ diṭṭho, mayā akkantaṭṭhānañhi aṅgulaggehi phuṭṭhaṭṭhānaṃ viya hoti, vissaṭṭhaudakaṃ appamattakaṃ, karīsaṃ kaṭakaphalamattaṃ, hatthiassādīhi pana akkantaṭṭhānampi mahantaṃ, passāvopi

nesaṃ ghaṭamatto, uccāropi pacchimatto hoti, alaṃ mayhaṃ tayāti uppatitvā aññasmiṃ ṭhāne patito. Tato naṃ pathavī āha – “aho dūraṃ gatopi nanu mayhaṃyeva upari patitoṃ”ti? So puna taṃ jigucchanto uppatitvā aññattha patito. Evaṃ vassasahassampi uppatitvā uppatitvā patamāno sasako neva pathaviyā antaṃ pāpuṇiṭṭha sakkoti. **Na koṭinti** na pubbakotiṃ. **Itaresanti** vipaṇcitanñuneyyapadaparamānaṃ.

15. Pañcame samathehi adhikarīyati vūpasammatīti adhikaraṇaṃ, aṭṭhārasa bhedakaravatthūni nissāya uppanno vivādoyeva **vivādādhikaraṇaṃ**. “Idha bhikkhū bhikkhuṃ anuvadanti sīlavipattiyā vā”tiādīnā (cūlava. 215) catasso vipattiyo nissāya uppanno anuvādoyeva **anuvādādhikaraṇaṃ**. Pañcapi āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇaṃ**. “Sattapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇa”nti (cūlava. 215) vacanato āpattiyeva **āpattādhikaraṇaṃ**. “Yā saṅghassa kiccayatā karaṇīyatā apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyaṃ ñatticatutthakamma”nti (cūlava. 215) evamāgataṃ catubbidhaṃ saṅghakiccaṃ **kiccādhikaraṇanti** veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

16. Chaṭṭhe **apākaṭanāmoti** “selo, kūṭadanto”tiādīnā anabhiññāto. **Yena vā kāraṇenāti** hetumhi idaṃ karaṇavacanānaṃ. Hetuattho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasati, ajjhenena vasati”tiādīsū viya hetuatthamevetānaṃ karaṇavacanānaṃ yuttaṃ, na karaṇatthānaṃ tassa ayujjāmānattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”ti. Avibhāgato satataṃ pavattitaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhamaphalatāya sādupalaniccaphalitamahārukkheṇa bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi rukkhassa sādupalatā gahitāti. **Upasaṅkamīti** upasaṅkanto. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkanena upasaṅkami, upasaṅkantoti ca vattabbaṃ labhati. Tenāha **“gatoti vuttaṃ hoti”**ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvāti** pubbakālakiriyāniddesoti āha **“upasaṅkamanapariyosānadīpana”**nti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ patto “upasaṅkamī”ti vutto, tato upagataṭṭhānato.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci te, brāhmaṇa, khamanīyaṃ, kacci yāpanīya”ntiādīnā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahoṣi pubbabhāsītāya, evaṃ sopi brāhmaṇo tadanukaraṇena bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahoṣīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ **“sītodakaṃ viyā”**tiādī vuttaṃ. Tattha **sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ. **Khamanīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamiṭṭhaṃ sakkuṇeyya”nti pucchati. **Yāpanīyanti** āhārādīppaṭibaddhavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādībādībhābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkhañjīvīkabhābhāvena **kacci appātānaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uttānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasambhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanīkaṃ, tadeva **sammodanīyaṃ**. Sammoditabbato sammodanīyanti imaṃ pana atthaṃ dassetuṃ **“sammodiṭṭhaṃ yuttabhāvato”**ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīya”nti vattabbe dīghaṃ katvā **“sāraṇīya”**nti vuttaṃ. **Suyyamānasukhatoti** āpāthagatamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhatoti** vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatīyāti** sabhāvaniruttibhābhāvena tassā kathāya vacanacāturīyamāha. **Atthaparisuddhatīyāti** atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Atidūraaccāsannappaṭikkhepena nātidūraṃ naccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvāti** gīvaṃ parivaṭṭanavasena pasāretvā.

Etadavocāti etaṃ “ko nu kho, bhante, hetū”tiādīpucchāvacanānaṃ avoca. Teneva “etadavocā”ti

padam uddharitvā **duvidhā hi pucchāti**adinā pucchāvibhāgam dasseti. Tattha agāre niyutto agāriko, tassa pucchā **agārikapucchā**. Agārikato añño anagāriko pabbajjūpagato, tassa pucchā **anagārikapucchā**. Kiñcāpi aññattha “janako hetu, paggāhako paccayo. Asādhāraṇo hetu, sādharāṇo paccayo. Sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo. Pubbakāliko hetu, sahapavatto paccayo”tiadinā hetupaccayā vibhajja vuccanti. Idha pana “cattāro kho, bhikkhave, mahābhūtā hetu cattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāyā”tiādīsu (ma. ni. 3.86) viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassento “**ubhayampetaṃ kāraṇavevacanamevā**”ti āha. **Visamacariyāti** bhāvanapūmsakaniddeso.

Abhikkantāti atikkantā, viḡatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Tathā hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti upari vuttaṃ. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo, tādīso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissatī**”ti. **Koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo? **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena paricchena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamaṇīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasa disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** ulārarūpe sampannarūpe.

“Coro, coro; sappo, sappo”tiādīsu **bhaye āmedītaṃ**. “Vijjha, vijjha; pahara, paharā”tiādīsu **kodhe**. “Sādhu, sādhu”tiādīsu (ma. ni. 327.saṃ. ni. 2.127; 3.35; 5.1085) **pasamsāyaṃ**. “Gaccha, gaccha; lunāhi, lunāhi”tiādīsu **turite**. “Āgaccha, āgacchā”tiādīsu **kotūhale**. “Buddho, buddhoti cintento”tiādīsu (bu. vaṃ. 2.44) **acchare**. “Abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”tiādīsu **hāse**. “Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”tiādīsu (ma. ni. 2.353; saṃ. ni. 2.63) **soke**. “Aho sukhaṃ, aho sukha”ntiādīsu (udā. 20; dī. ni. 3.305; cūlava. 332) **pasāde**. **Ca**-saddo avuttasamuccayatto. Tena garahāsammanādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo, pāpo”tiādīsu **garahāyaṃ**. “Abhirūpaka, abhirūpakā”tiādīsu **asammāne** daṭṭhabbam.

Nayidaṃ āmedītavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “**atha vā**”tiādīmāha. “Abhikkanta”nti vacanaṃ apekkhitvā napūmsakavasena vuttaṃ, taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ “**bhoto gotamassa dhammadesanā**”ti. Dutiyaṃ padepi eseva nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādīkilesavidhamanato. **Guṇādhigamanatoti** sīlādīguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūte tāva dassetuṃ “**saddhājananato paññājananato**”ti vuttaṃ. **Saddhāpamukhā** hi lokiyā guṇā, **paññāpamukhā** lokuttarā.

Sīlādīatthasampattiyā **sāttthato**, sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddappayogatāya **uttānapadato**, saṅhasukhumabhāvena duviññeyyatthātāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya **kaṇṇasukhato**, vipulavisuddhapemaṇīyatthātāya **hadayaṅgamato**. Mānātīmānavidhamanena **anattukkamsanato**, thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgapariḷhādīvūpasamanena **karuṇāsīlatato**, kilesandhakāraavidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato**, pubbāparāvīruddhasuvisuddhatthātāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇīyatāya **evaṃ suyyamānasukhato**, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayaṃ appavattitatāya ca **vīmaṃsiyamānahitato**. **Evamādīhīti ādi**-saddena saṃsāracakkānivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavīgamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamokkhadvāravivaraṇato, pariyoṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṃ. **Uparimukhanti** uddhamukhaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvāti** “puratthābhīmuḡkho uttarābhīmuḡkho vā gacchā”tiādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gaccheyyā”ti vadeyya. **Kālapakkhacātuddasīti** kālapakkhe cātuddasī.

Nikkujjitaṃ ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujjeyya**. Heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṃ**, adhomukhaṭhapitatāya **asaddhamme patitanti** evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhyāṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādīṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesanavasenāti āha “**micchādīṭṭhigahanapaṭicchanna**”nti. Tenāha bhagavā “micchādīṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmi”ti (a. ni. 1.310). Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** “kucchito maggo”ti katvā. Sammādiṭṭhiādīnaṃ ujuṇṇapaṭikkhatāya micchādīṭṭhiādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayappaṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā**”ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo paḍīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjotaggahaṇaṃ**. **Etehi pariyaēhīti** etehi nikkujjitukkujanappaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbākārehi.

Pasannakāraṇti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ. Tenāha “**parāyaṇa**”nti. Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha “**aghasa, tātā, hitassa ca vidhātā**”ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto. Nissakke cetāṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ netī”ti vuccati, evaṃ “bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti vattaṃ na sakkā. “Saraṇanti gacchāmi”ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassa cāyamattho – gamanañca tadadhippāyena bhajanaṃ jānanaṃ vāti dassento “**iti iminā adhippāyena**”tiādīmāha. Tattha **bhajāmīti**ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. **Bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ. **Sevanaṃ** santikāvacaṇatā. **Payirupāsanaṃ** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “Gacchāmi”ti padassa bujjhāmīti ayamatto kathaṃ labbhatīti āha “**yesaṃ hi**”tiādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjati vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyaēyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare sammattaniyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva vuttā “**apāyesu apatamāne dhāretī**”ti. Sammattaniyāmokkamaṇena hi apāyavinimuttisambhavo. **Akkhāyatīti** ettha **iti**-saddo ādyattho, pakārattho vā. Tena “yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ aggamaṅkhatī”ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “**vitthāro**”ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyaēyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggo tadatthasiddhiyā saṃvattati, tathāpi yasmā ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”tiādivacanaṃ maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassadhippahanakiccatāya niyyānānugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānikadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyaēyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “**na kevala**”ntiādīmāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsaṅkhatāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyāṃ sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ**. **Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇīṇanti vā attho. Paṇṇarūpeṇa pavattitattā, pakatṭhaguṇavibhāvanato vā **paṇṇaṃ**. Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti (dī. ni. 3.324, 357; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti (dī. ni. 3.324; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) ca evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samhatoti** ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggala dhammasā teti** te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvītāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanaṇa tikkhattuṃ gamanaṇa ca **tīni saraṇagamaṇāni**. **Paṭivedesīti** attano

hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattuvibhāvanā tattha kosallāya hotīti saraṇagamanesu atthakosallatthaṃ “**saraṇaṃ, saraṇagamanam, yo ca saraṇaṃ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanaphalaṃ, saṃkilesa, bhedoti ayaṃ vidhi veditabbo**”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametam, tam pana saṃkilesaggahaṇena atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesam saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbena sabbaṃ anuppanānaṃ anuppādanena, uppanānaṃca pahānena vodānaṃ hotīti.

Himsatthassa dhātusaddassa vasenetam padaṃ datṭhabbanti “**himsatīti saraṇa**”nti vatvā tam pana himsanaṃ kesam, katham, kassa vāti codanaṃ sodhento “**saraṇagatāna**”ntiādīmāha. Tattha **bhaya**nti vaṭṭabhayaṃ. **Santāsanti** cittutrāsaṃ. Teneva cetasikadukkassa gahitattā **dukkhanti** kāyikaṃ dukkhaṃ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ parato **phalakathāya** āvi bhavissati. **Etanti** saraṇanti padaṃ. Evaṃ avisesato saraṇasaddassa padatthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ “**atha vā**”tiādi vuttaṃ. **Hite pavattanena**ti “samppannasīlā, bhikkhave, viharathā”tiādinā (ma. ni. 1.64, 69) atthe niyojanena. **Ahitā nivattanena**ti “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko abhisamparāya”ntiādinā ādīnavadassanādimukhena anathato nivattanena. **Bhayaṃ himsatīti** hitāhitesu appavattippavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti buddho. **Bhavakantārā uttāraṇena** maggasankhāto dhammo. Itaro assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ himsatīti yojanā. **Kārānanti** dānavasena pūjāvasena ca upanītanam sakkārānaṃ. **Vipulaphalappaṭilābhakaraṇena** sattānaṃ bhayaṃ himsati saṅgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyena**ti imināpi vibhajitvā vuttana kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva rattanattayaṃ garu etassāti taggaru, tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā. Tāhi **tappasādataggarutāhi**. Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammohaassaddhiyāditāya **vihatakilesa**. Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ gati tānaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā **tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanam** saraṇanti gacchati etenāti. **Tamsamaṅgīti** tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetīti** evaṃ bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo.

Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ. Garutāgahaṇena lokuttaram. Ariyā hi ratanattayaṃ ṇābhīññatāya pāsānacchattaṃ piya garuṃ katvā passantī, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakilesa, taggarutāya samucchadavassenāti yojetabbam agāravakaraṇahetūnaṃ samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamanam gahitanti datṭhabbama. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇam, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayaṃ saraṇagamanam yojetabbam.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. **Nibbānārammaṇam hutvāti** etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattam sādheti, buddhaguṇā pana sāvakaḡocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā. Tenāha “**kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati**”ti. Ijjhantaṃca saheva ijjhati, na lokiyam viya paṭipāṭiyā asammohappaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamanam siyā, na lokuttaram, taṃca ayuttam duvidhassapi icchitabbattā.

Tanti lokiyasaraṇagamanam. **Saddhāpaṭilābho** “sammāsambuddho bhagavā”tiādinā. **Saddhāmūlikāti** yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā. **Sammādiṭṭhi** buddhasubuddhatam,

dhammasudhammatam, saṅghasuppaṭṭipattiṇca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. **Saddhāmulikā ca sammādiṭṭhī** etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti. Tenāha “**diṭṭhijukammanti vuccati**”ti. Diṭṭhiyeva attano paccayehi uju kariyatīti katvā, diṭṭhi vā uju kariyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ**, tathāpavatto cittuppādo. Evañca katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti, saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. **Saddhāpaṭilābhoti** iminā mātādīhi ussāhitadāraḍḍānaṃ viya ñāṇavippayuttaṃ saraṇagamanam dasseti, **sammādiṭṭhī** iminā ñāṇasampayuttaṃ saraṇagamanam.

Tayidaṃ lokiyam saraṇagamanam. Attā sanniyāyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyātanam**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Tam ratanattayaṃ parāyaṇam paṭisaraṇam etassāti tapparāyaṇo, puggalo cittuppādo vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanam**. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. **Attapariccajananti** saṃsāradukkhanissaraṇattham attano atthabhāvassa pariccajanam. Esa nayo sesesupi. **Buddhādīnamyevāti** avadhāraṇam attasanniyātanādīsipi tattha tattha vattabbaṃ. Evañhi tadaññanivattanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “**apicā**”tiādi āradhama. Tena pariyaṇantarehipi attasanniyātanam katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Ālavakādīnanti ādi**-saddena sātāgirihemavatādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete ālavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, katham tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamanam vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi “so aham vicarissāmi...pe... sudhammataṃ (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194). Te mayaṃ vicarissāma, gāma gāmaṃ nagā nagaṃ...pe... sudhammata”nti (su. ni. 182) ca tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

So panesa ñāti...pe... vasesāti ettha ñātivaseṇa, bhayavaseṇa, ācariyavaseṇa, dakkhiṇeyyavaseṇāti paccekam “vaseṇā”ti padaṃ yojetabbaṃ. Tattha **ñātivaseṇāti** ñātibhāvavaseṇa. Evaṃ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenāti** dakkhiṇeyyātāhetukena paṇipātenāti attho. **Itarehīti** ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. **Itarehīti**ādīnā saṅkhepato vuttamattham vitthārato dassetuṃ “**tasmā**”tiādi vuttaṃ. **Vandatīti** paṇipātassa lakkhaṇavacanaṃ. **Evarūpanti** diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikañhi niyyānikaṃ vā aniyyānikaṃ vā anusāsanim paccāsīanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. **Saraṇagamanappabhedoti** saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttaram saraṇagamananti āha “**cattāri sāmāññaphalāni vipākaphala**”nti. **Sabbadukkhakkhayoti** sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Etanti** “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”ti (dha. pa. 190) evaṃ vuttaṃ ariyasaccānam dassanam.

Niccato anupagamanādivaseṇāti niccanti aggahaṇādivaseṇa. **Aṭṭhānanti** hetuppaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayappaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā samannāgato sotāpanno. **Kaṅci saṅkhāranti** catubhūmakeṣu saṅkhatasaṅkhāreṣu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** niccoti gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyāti** “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti (dī. ni. 1.76, 79) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāham sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariāhavūpasamanattham mattahatthiparītāsito viya cakkhabrahmaṇo ukkārabhūmiṃ kaṅci saṅkhāram sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādīpaññattisaṅgahattham “saṅkhāra”nti avatvā “**kaṅci dhamma**”nti vuttaṃ. Imesupi ṭhānesu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāham viniveṭheti.

Mātarantiādīsū janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kim pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānam, puthujjanabhāvassa pana

mahāsāvajjabhāvadassanattam ariyabhāvassa ca phaladassanattam evam vuttam. **Paduṭṭhacittoti** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitam uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅgham bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṅghaṃ “kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti (pari. 458) evam vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ satthāranti** aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti **netam ṭhānaṃ vijjatīti** attho.

Na te gamissanti apāyanti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressantīti attho. **Dasahi ṭhānehīti** dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantīti** adhibhavanti.

Velāmasuttādivasenāti ettha “karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṃ caturāsītisahasasaṅkhānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ sabbālāṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ, caturāsītiyā assasahassānaṃ, caturāsītiyā rathasahassānaṃ, caturāsītiyā dhenusahassānaṃ, caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ, caturāsītiyā pallāṅkasahassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahasānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ. Tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalatara”nti imamattham pakāsentassa **velāmasuttassa** (a. ni. 9.20) vasena. Vuttañhetam “yaṃ, gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara”ntiādi (a. ni. 9.20). **Velāmasuttādīti ādi-saddena aggappasādasuttādīnaṃ** (a. ni. 4.34; itivu. 90) saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññaṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānaṇaṃ tattha sammoho, “buddho nu kho, na nu kho”tiādinā vicikicchā **samsayo. Micchāññaṇaṃ** tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikkappanena viparītaggāho. **Ādi-saddena** anādarāgāravadīnaṃ saṅgaho. **Na mahājutikanti** na ujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. **Na mahāvippāhanti** anulāraṃ. **Sāvajjoti** diṭṭhitaṇhādivasena sadoso. Lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ sikkhāsamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “**anavajjo kālakiriyāyā**”ti. **Soti** anavajjo saraṇagamaṇabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha “**aphalo**”ti. Kasmā? **Avipākattā**. Na hi taṃ akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā “kiṃlakkhaṇo upāsako”ti vuttam hoti. **Kasmāti** hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim puggale niruḥhoti dasseti. Tenāha “**kasmā upāsakoti vuccatī**”ti. Saddassa abhidheyyo pavattinimittaṃ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. **Kimassa sīlanti** kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** ko assa sammāājīvo? So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjīyatīti. **Kā vipattīti** kā sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vāti. **Kā sampatīti** etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamaṇamevettha kāraṇaṃ, na jātiādivisesoti dasseti. **Upāsanaṇoti** teneva saraṇagamaṇena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanaṇo. **Veramaṇiyoti** veraṃ vuccati paṇātipātādīdussīlyaṃ, tassa maṇanaṇo hananaṇo vināsaṇo veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha “**paṭivirato hotīti**”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena. Tena aññaṇampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena ājīvaṃ dasseti. **Satthavaṇijjāti** āyudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhivā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti** manussavikkayo. **Mamsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādikeye posetvā mamsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** visaṃ yojetvā visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā.

Sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādatṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. **Vipattīti** bhedo pakopo ca. **Yāyāti** yāya paṭipattiyā. **Caṇḍāloti** upāsakacaṇḍālo. **Malanti** upāsakamalaṃ. **Paṭikuṭṭhoti** upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipattīājīvavipattivasena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī”ti – evaṃ bālajanaparikkappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **koṭūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ paccetīti** diṭṭhamaṅgalādibhedaṃ maṅgalameva pattiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Ito bahiddhāti** ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaṅñī gavesati. **Pubbakāraṃ karotīti** dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karotī. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavipariyāyena **sampatti** veditabbā. Ayaṃ pana viseso – catunnampi parisānaṃ ratijjanantaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanam**. Guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**. Tathā **upāsakapuṇḍarīko**.

Ādimhīti ādiatthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenāti** ovarakakoṭṭhāsena, “imasmim gabbhe vasantānaṃ idaṃ nāma phalaṃ pāpuṇāti”tiādīnā taṃ taṃ vasanaṭṭhānakoṭṭhāsenaṭṭhāti attho. **Ajjatanti** ajja icceva attho.

Pānehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭīkataṃ dassento “**yāva me jīvitaṃ pavattati**”tiādīni vatvā puna jīvitenapi taṃ vatthutayaṃ paṭipūjento saraṇagamaṇaṃ rakkhāmīti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “**ahañhī**”tiādīmāha. **Pānehi upetanti** hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ. Upento ca na vācāmattena na ekavāraṃ cittuppādamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasenaṃ yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

17-19. Sattame **jāṇussoṇīti** netam tassa mātāpitūhi kataṃ nāmaṃ, apica kho ṭhānantarappaṭilābhaladdhanti dassento āha “**jāṇussoṇīti ṭhānantaraṃ kirā**”tiādi. **Ekam ṭhānantaranti** ekaṃ purohitaṭṭhānaṃ. Uṇhīsaādīkakudhabhaṇḍehi saddhiṃ laddhaṃ tathā cassa raññā dinnanti vadanti. Tenāha “**rañño santike ca laddhajāṇussoṇisakkārattā**”ti. Sesamettha uttānameva. Aṭṭhamanavamesu natthi vattabbaṃ.

20-21. Dasame **dunnikkhittanti** duṭṭhu nikkhittaṃ padapaccābhaṭṭhaṃ katvā manasi ṭhapitaṃ. Pajjati ñāyati attho etenāti **padam**, atthaṃ byañjayati pakāsetīti **byañjanaṃ**, padameva. Tenevāha “**uppaṭipāṭiyā...pe... byañjananti vuccati**”ti. Padasamudāyabyatirekena viṣuṃ pālī nāma natthīti āha “**ubhayametam pāṭiyāva nāma**”nti. Pakaṭṭhānañhi vacanappabandhānaṃ āḷiyeva pālīti vuccati. Sesamettha ekādasamañca uttānatthameva.

Adhikaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bālavaggavaṇṇanā

22-24. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyāni uttānatthāneva.

25. Catutthe **netabboti** aññato āharitvā bodhetabbo, ñāpetabboti attho.

27. Chaṭṭhe **no cepi paṭicchādetvā karontīti** pāṇātipātādīni karonto sacepi appaṭicchādetvā karonti. **Paṭicchannamevāti** viññūhi garahitabbabhāvato paṭicchādanārahattā paṭicchannamevāti

vuccati. Avīciādayo padēsavisesā tatthūpapannā sattā ca nirayaggahaṇena gahitāti āha “**nirayoti saḥokāsakā khandhā**”ti. Tiracchānayoni nāma viṣuṃ padēsaviseso natthīti āha “**tiracchānayoniyaṃ khandhāva labbhantī**”ti.

31. Dasame attho phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, hetūti āha “**atthavaseti kāraṇāni**”ti. **Araññavanapatthāni**ti araṇṇalakkhaṇappattāni vanapatthāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araṇṇaggahaṇaṃ. Vanīyati vivekakāmehi bhajīyati, vanute vā te attasampattiyā vasanattāya yācanto viya hotīti vanam, patiṭṭhahanti ettha vivekakāmā yathādhīppetavisesādhigamenāti pattham, vanesu pattham gahanaṭṭhāne senāsanaṃ **vanapattham**. **Kiñcāpīti** anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Nippariyāyato araṇṇabhāvaṃ gāmato bahi araṇṇanti. Tenāha “**nippariyāyenā**”tiādi. Kiṃ sambhāveti? Araṇṇakaṅganipphādakattam. Yaṇhi araṇṇakaṅganipphādakaṃ, taṃ viṣesato araṇṇanti vattabbanti. Tenāha “**yaṃ taṃ pañcadhanusatika**”ntiādi. **Nikkhamitvā bahi indakhīlāti** indakhīlato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. **Bahi indakhīlāti** vā yattha dve tūṇi indakhīlāni, tattha bahiddhā indakhīlato paṭṭhāya. Yattha taṃ natthi, tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. **Gāmantanti** gāmasamīpaṃ. **Anupacāraṭṭhānanti** niccakiccavasena na upacaritabbaṭṭhānaṃ. Tenāha “**yattha na kasīyati na vapīyati**”ti.

Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti etena sathā attano vivekābhiratiṃ pakāseti. Tattha diṭṭhadhammo nāma ayaṃ paccakkho attabhāvo, sukhavihāro nāma catunnaṃ iriyāpathavihārānaṃ phāsutā. Ekakassa hi araṇṇe antamaso uccāravassāvakkiccam upādāya sabbe iriyāpathā phāsukā honti, tasmā diṭṭhadhamme sukhavihāraṃ **diṭṭhadhammasukhavihāranti** evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Pacchimañca janataṃ anukampamānoti kathaṃ araṇṇavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā bhagavato araṇṇavāsaṃ disvā “bhagavāpi nāma araṇṇasenāsanāni na muñcati, yassa nevatthi pariññātabbaṃ na pahātabbaṃ na bhāvetabbaṃ na sacchikātabbaṃ, kimaṅgaṃ pana maya’nti cintevā tattha vasitabbameva maññissanti, evaṃ khippameva dukkhassantakarā bhavissanti. Evaṃ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etamatthaṃ dassento āha “**pacchime mama sāvake anukampanto**”ti.

32. Ekādasame vijjaṃ bhajantīti **vijjābhāgiyā**, vijjābhāge vijjakoṭṭhāse vattantītipi **vijjābhāgiyā**. **Paḍaṃ pacchindatīti** maggacittassa patiṭṭhaṃ upacchindati, maggacittaṃ patiṭṭhāpetuṃ na detīti attho. **Ubbatṭetvāti** samucchadavasena samūlaṃ uddharitvā. **Aṭṭhasu ṭhānesūti** buddhādīsu aṭṭhasu ṭhānesu. **Rāgassa khayavirāgenāti** rāgassa khayasaṅkhātena virāgena, rāgassa anupattidhammatāpādanenāti vuttaṃ hoti.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samacittavaggavaṇṇanā

33. Catutthassa paṭhame bhavanti ettha patiṭṭhahantīti bhūmi, asappurisānaṃ bhūmi **asappurisabhūmi**. **Sappurisabhūmiyampi** eseva nayo. Kataṃ na jānātīti **akataññū**, asamatthasamāsoyaṃ gamakattā “asūriyapassā”tiādīsu viya. Tenāha “**kataṃ na jānātī**”ti. **Akatavedīti** etthāpi eseva nayo. **Pākaṭaṃ katvā na jānātīti** “idañcidañca mayhaṃ iminā kata’nti saṅghamajjhagaṇamaññhādīsu pākaṭaṃ katvā na jānātī, na pakāsetīti vuttaṃ hoti. **Upaṇṇāntanti** thomanāvasena upagantvā ñātaṃ. Tenāha “**vaṇṇita**”ntiādi.

34. Dutīye vassasataparimāṇamāyu assāti **vassasatāyuko**, vassasatāyukatañca vassasatāyukakāle jātasseva hoti, nāññassāti āha “**vassasatāyukakāle jāto**”ti. Vassasataṃ jīvati sīlenāti **vassasatajīvī**. **Vassasatanti** ca accantasamyoge upayogavacanāṃ. Tenāha “**sakalaṃ vassasataṃ jīvanto**”ti.

Mātāpitūnaṃ mātāva bahūpakāratarāti tassāyeva padhānabhāvena paṭikātabbattā dakkhiṇaṃ aṃsakūṭaṃ vadanti. **Hadayalohitaṃ pāyevāti** khīraṃ sandhāya vadati. Lohitañhi khīrabhāvena pariṇāmaṃ gacchati. **Tyāssāti** te assa. Sesamettha uttānameva.

35. Tatiye **tenupasaṅkamīti** ettha yenādhippāyena so brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkami, taṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**so hi brāhmaṇo**”tiādīmāha. **Virajjhanapaṇhanti** yaṃ paṇhaṃ puṭṭho virajjhivā kathesi, aviparītaṃ katvā sampādetuṃ na sakkoti, tādisaṃ paṇhanti attho. **Ubhatokoṭikaṃ paṇhanti** ubhohi koṭhi yuttaṃ paṇhaṃ. “Kiṃvādī bhavaṃ gotamo”ti hi puṭṭho “kiriyaṃvādīmhi”ti vā vadeyya “akiriyaṃvādīmhi”ti vā, tasmā imassa paṇhassa vissajjane “kiriyaṃvādīmhi”ti ekā koṭi, “akiriyaṃvādīmhi”ti dutiyāti koṭidvaya yutto ayaṃ paṇho. **Uggilitunti** dve koṭiyo mocetvā kathetuṃ asakkonto bahi nīharituṃ atthato apanetuṃ na sakkhissati. Dve koṭiyo mocento hi taṃ bahi nīharati nāma. **Niggilitunti** pucchāya dosaṃ datvā hāretuṃ asakkonto pavesetuṃ na sakkhissati. Tattha dosaṃ datvā hārento hi gilitvā viya adassanaṃ gamenta paveseti nāma. **Kiṃladdhikoti** kiṃddiṭṭhiko. Vadanti etenāti vādo, diṭṭhi. Ko vādo etassāti **kiṃvādī**. **Kimakkhāyīti** kimabhidhāyī, kīdisī dhammakathā. Tenāha “**kiṃ nāma...pe... pucchati**”ti. Sesamettha uttānameva.

36. Catutthe dakkhiṇaṃ arahantīti **dakkhiṇeyyā**. Āhunaṃ vuccati dānaṃ, taṃ arahantīti **āhuneyyā**.

37. Pañcame kathamayaṃ migāramātā nāma jātāti āha “**sā hī**”tiādi. **Sabbajeṭṭhakassa puttassāti** attano puttesu sabbapaṭhamam jātassa puttassa. **Ayyakaseṭṭhinova samānanāmakattāti** migāraseṭṭhinā eva sadisaṃnāmakattā. Tassā kira sabbajeṭṭhassa puttassa nāmaggaṇadivase ayyakassa migāraseṭṭhisseva nāmaṃ akaṃsu. **Anibaddhavāso hutvāti** ekasmiṃyeva vihāre nibaddhavāso ahutvā. **Dhuvaparibhogānīti** niyataparibhogāni. Nanu bhagavā kadāci cārikampi pakkamati, kathaṃ tāni senāsānāni dhuvaparibhogena paribhuñjīti āha “**utuvassaṃ cārikaṃ caritvāpī**”tiādi. Tattha **utuvassanti** hemantagimhe sandhāya vadati. **Maggam ṭhapetvāti** therassa āgamanamaggaṃ ṭhapetvā. **Uṇhavalāhakāti** uṇhautuno paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesam kira tathācittuppādasamakārameva yathicchitaṃ ṭhānaṃ uṇhaṃ pharamānā, valāhakamālā nātibahalā ito cito nabhaṃ chādentī vidhāvati. Esa nayo **sītaṃvalāhakavassavalāhakāsu**. **Abbhavalāhakā** pana devatā sītuṇhavasseehi vinā kevalaṃ abbhapaṭalasseva samuṭṭhāpakā veditabbā. Kevalaṃ vā vātasseeva, teneva devatā vātaṃvalāhakā.

Ettha ca yaṃ vassāne ca sisire ca abbaṃ upajjati, taṃ utusamuṭṭhānaṃ pākatikameva. Yaṃ pana abbhāmiyeva atiabbhaṃ sattāhampi candasūriye chādetvā ekandhakāraṃ karoti, yañca cittavesākhamāsesu abbaṃ, taṃ devatānubhāvena uppannaṃ abbhanti veditabbaṃ. Yo ca tasmim tasmim utumhi uttaradakkhiṇādipakatīvato hoti, ayaṃ utusamuṭṭhāno. Vātepi vanarukkhaṅkhandhādippadālano atīvato nāma atthi. Ayañceva, yo ca aññopi akālavāto, ayañca devatānubhāvena nibbatta. Yaṃ gimhāne uṇhaṃ, taṃ utusamuṭṭhānikaṃ pākatimeva. Yaṃ pana uṇhepi atiuṇhaṃ sītakāle ca uppannaṃ uṇhaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbattaṃ. Yaṃ vassāne ca hemante ca sītaṃ hoti, taṃ utusamuṭṭhānameva. Yaṃ pana sītepi atisītaṃ, gimhe ca uppannaṃ sītaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbattaṃ. Yaṃ vassike cattāro māse vassaṃ, taṃ utusamuṭṭhānameva, yaṃ pana vasseyyeva ativassaṃ, yañca cittavesākhamāsesu vassaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbattaṃ.

Tatridaṃ vatthu – eko kira vassavalāhakadevaputto tagarakūṭavāsikhīṇāsavatttherassa santikaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero – “kosi tva”nti pucchi. Ahaṃ, bhante, vassavalāhako devaputtoti. Tumhākaṃ kira cittaṃ devo vassatīti? Āma, bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha, bhanteti. Meghasīsaṃ vā gajjitaṃ vā na paññāyati, kathaṃ temissāmāti? Bhante, amhākaṃ cittaṃ devo vassati, tumhe paññasālaṃ pavisaṭhāti. Sādhu devaputtāti pāde dhovivā paññasālaṃ pāvīsi. Devaputto tasmim pavisaṃteyyeva ekaṃ gītaṃ gāyitvā hatthaṃ ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānaṃ ekameggaṃ ahoṣi. Thero aḍḍhatinto paññasālaṃ pavīṭṭhoti.

Kāmaṃ heṭṭhā vuttāpi devatā cātumahārājikāva, tā pana tena tena visesena vatvā idāni tādāññe

paṭhamabhūmike kāmāvacaradeve sāmāññato gaṇhanto “**cātumahārājikā**”ti āha. Dhataratṭhavirūḷhakavirūpakkhakuverasankhātā cattāro mahārājāno etesanti **cātumahārājikā**, te sinerussa pabbatassa vemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesam paramparā cakkavālapabbataṃ pattā. Khiddāpadosikā manopadosikā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva.

Tāvatiṃsāti tāvatiṃsānaṃ devānaṃ nāmaṃ, tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā cakkavālapabbataṃ pattā. Tathā **yāmā**dīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavālapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha maghena māṇavena saddhiṃ macalagāme kālaṃ katvā tettiṃsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃ saha-caritaṃ ṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatiṃsaṃ, taṃ nivāso etesanti tāvatiṃsāti vadanti. Yasmā pana sesacakkavālesupi chakāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetam “sahassaṃ cātumahārājikānaṃ sahaṃsānaṃ tāvatiṃsāna”nti (a. ni. 3.81). Tasmā nāmapaṇṇattiyeesā tassa devalokassāti veditabbā. Dukkhatō yātā apayātāti **yāmā**. Attano sirisampattiyā tusaṃ itā gatāti **tusitā**. Nimmāne rati etesanti **nimmānaratino**. **Vasavattī devatāti** paranimmitavasavattino devā. Paranimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti **paranimmitavasavattino**.

Brūhito parivuddho tehi tehi jhānādīhi visiṭṭhehi guṇehīti brahmā. Vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti **mahābrahmā**. Tassa parisāyaṃ bhavā paricārikāti **brahmapārisajjā**. Tasseva purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti **parittābhā**. Appamāṇā ābhā etesanti **appamāṇābhā**. Dīpikāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati vissaratīti **ābhassarā**, yathāvuttappabhāya ābhāsanasilā vā **ābhassarā**. **Subhāti** sobhanā pabhā. **Subhāti** hi ekagghanā niccalā sarīrābhā vuccati, sā parittā subhā etesanti **parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā**. Subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassirikāti **subhakiṇṇā**. Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṃ antima ṇa-kārassa ha-kāraṇa katvā “**subhakiṇṇā**”ti vuttaṃ. Vipulaphalā vehapphalā. **Vipulaphalāti** ca vipulasantasukhavaṇṇādīphalā. Appakena kālena attano ṭhānaṃ na vijahantīti **avihā**. Kenaci na tapanīyāti **atappā**. Akicchena sukkena passitabbā manuññarūpatāyāti **sudassā**. Suparisuddhadassanatāya sammā passanti sīlenāti **sudassī**. Ukkaṭṭhasampattīhi yogato natthi etesaṃ kaniṭṭhā sampattīti **akaniṭṭhā**.

Kāyasakkhīhīti nāmakāyena desanāya sampaṭicchana vasena sakkhibhūtehi. **Halāhalanti** kolāhalaṃ. **Mahaggatacittenti** catutthajjhānapādakena abhiññācittena.

Nanu ca “ajjhantanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo”ti ca ayuttametam? Yasmiñhi bhavē sattā bahutaraṃ kālaṃ vasanti, so nesaṃ ajjhantaṃ. Yasmiñca appataraṃ kālaṃ vasanti, so nesaṃ bahiddhāti vattaṃ yuttaṃ. Rūpārūpabhavo ca sattā cirataraṃ vasanti, appataraṃ kāmabhavo, tasmā “ajjhantanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo”ti kasmā vuttanti āha “**kiñcāpi**”tiādi. **Catutthameva koṭṭhāsanti** vivaṭṭaṭṭhāyisañkhātāṃ catutthaṃ asaṅkhyeyyakappaṃ. **Itaresūti** saṃvaṭṭasaṃvaṭṭaṭṭhāyivivaṭṭasañkhātesu tīsu asaṅkhyeyyakappesu. **Ālayoti** saṅgo. **Patthanāti** “kathaṃ nāma tatrūpapannā bhavissāmā”ti abhipatthanā. **Abhilāsoti** tatrūpapajjitukāmatā. **Tasmātiadinā** yathāvuttamatthaṃ nigameti.

Etthāyaṃ adhippāyo – kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kenacipi pakārena vikkhambhanamattenapi avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa attānaṃ adhikicca uddissa pavattaggāhassa visesapaccayoti ajjhantaṃ nāma. Tattha bandhanaṃ ajjhattasaṃyojanaṃ, tena saṃyutto **ajjhattasaṃyojano**. Tabbipariyāyato **bahiddhāsaṃyojanoti**.

Chandarāgavaseneva ajjhattasaṃyojanaṃ bahiddhāsaṃyojanañca puggalaṃ dassetvā idāni orambhāgiyauddhambhāgiyasāyojanavasenevapi dassetvaṃ “**orambhāgiyāni vā**”tiādimāha. Oraṃ vuccati kāmādhātu, paṭisandhiyā paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**. Tattha ca

kammunā vipākaṃ sattena ca dukkhaṃ saṃyojenti **saṃyojanāni**, sakkāyaditthivicikicchāsīlabbataparāmāsakāmarāgapatighā. Uddhaṃ vuccati rūpārūpadhātu, vuttanāyenetam uddhaṃ bhajantīti **uddhambhāgiyāni**, saṃyojanāni. Rūparāgarūparāgamānuddhaccāvijjā. Atha vā orambhāgo vuccati kāmādhātu rūpārūpabhavato heṭṭhābhūtattā, tatrūpapattiyā paccayabhāvato orambhāgassa hitānīti **orambhāgiyāni** yathā “vacchāyogo duhako”ti. Uddhambhāgo nāma mahaggatabhāvo, tassa hitāni **uddhambhāgiyāni**. Pādesu baddhapāsāno viya pañcorambhāgiyasamyojanāni heṭṭhā ākaḍḍhamānākārāni honti. Hatthehi gahitarukkkhasākhā viya pañcuddhambhāgiyasamyojanāni upari ākaḍḍhamānākārāni. Yesañhi sakkāyaditthiādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhavēyeva pātentī, tasmā etāni pañca gacchantam vārentī, gataṃ puna ānenti. Rūparāgādīni pañca gacchantam na vārentī, āgantum pana na denti.

Asamucchīnesu orambhāgiyasamyojanesu laddhapaccāyesu uddhambhāgiyāni saṃyojanāni agaṇanūpagāni hontīti labbhamānānampi puthujjanānaṃ vasena avibhajitvā ariyānaṃ yogavasena vibhajitukāmo “**ubhayampi ceta**”ntīdimāha. Tattha **vaṭṭanissitamahājanassāti** puthujjane sandhāya vadati. **Dvedhā paricchīnoti** kāmasugatirūpārūpabhavavasena dvīhi pakārehi paricchīno.

Vacchakasālopamaṃ uttānatthameva. Opammasaṃsandane pana kassaci kilesassa avikkhambhitattā, kathañcīpi avimutto kāmabhavo ajjhataḅḅagahaṇassa viśesapaccayattā, imesaṃ sattānaṃ abhantaraṭṭhena **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasamyojano vutto. Yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsamyojano. Tasmā anto asamucchīnabandhanatāya bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddho bahisayito** nāma. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchīnaṃ, antobandhanassa pana mūlatāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**saṃyojanaṃ pana tesam kāmāvacarūpanibaddhamevā**”ti. Iminā nayena sesattayepi atho veditabbo.

Ettāvata ca kirāti kira-saddo arucisaṃsūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. “Sīlavā”ti anāmaṭṭhavīśesasāmaññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ, tañca catubbidhanti ācariyatthero “**catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā**”ti āha. **Tatthāti** catupārisuddhisīlesu. **Jeṭṭhakasīlanti** padhānasīlaṃ. **Ubhayatthāti** uddesaniddhesu, niddese viya uddese pi pātimokkhasaṃvarova therena vutto “sīlavā”ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggaṇaṇāhi pāḷiyam pātimokkhasaṃvaravaseneva āgataṃ. Tenāha “**pātimokkhasaṃvaroyevā**”tiādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca sikkhāpadavītikame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tiṇṇīti** indriyasamvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthīti** sīlapariyāyena tesam katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā “pātimokkhasaṃvaro”ti? Ācariyassa sammukhatāya appaṭikkhipanto upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha “**ananujānanto**”ti. **Chadvārarakkhāmattakamevāti** tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānabhāvamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi ese va nayo. **Paccayuppattimattakanti** phalena hetum dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhippāyo. **Nippariyāyenāti** iminā indriyasamvarādīni tiṇi padhānassa sīlassa paripālanavasena pavattiyā pariyaṃsīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetum “**yassā**”tiādimāha. Tattha **so** pātimokkhasaṃvaro. **Sesāni** indriyasamvarādīni.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti yo hi naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvāro. So pana yasmā evaṃbhūto tena samannāgato nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**pātimokkhasaṃvarena samannāgato**”ti.

Aparo nayo – kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya ca sukarabhāvato, puññakiriyāya ca

dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanasiḷo vā pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātīṃ saṃsāradukkhatto makkhetīti **pātimokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttañhi “cittavodānā visujjhantī”ti, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta”nti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pātī, “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata”nti (saṃ. ni. 2.124) hi vuttaṃ, tassa pātīno sattassa taṇhādisaṃkilesattayato makkho etenāti **pātimokkho**. “Kaṇṭhekāḷo”tiādīnaṃ viyassa samāsidhhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipātetī dukkheti pātī, cittaṃ. Vuttañhi –

“Cittena nīyate loko, cittena parikassatī”ti; (Saṃ. ni. 1.62);

Tassa pātīno makkho etenāti **pātimokkho**. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pātī, taṇhādisaṃkilesa. Vuttañhi –

“Taṇhā janehi purisaṃ, (saṃ. ni. 1.56-57) taṇhādutiyo puriso”ti (itivu. 15, 105; a. ni. 4.9) ca ādi;

Tato pātīto makkhoti **pātimokkho**.

Atha vā patati etthāti pātī, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi –

“Chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhava”nti (saṃ. ni. 1.70; su. ni. 171);

Tato chaajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātīto makkhoti **pātimokkho**.

Atha vā pātīno vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato makkhoti **pātimokkho**.

Atha vā sabbalokādhīpatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati, muccati etenāti makkho, patīno makkho patimokkho tena paññattatīti, patimokkho eva **pātimokkho**. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttaṭṭhena makkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkho**. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti ādimetaṃ mukhametaṃ pamukhameta”nti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atīti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ makkhetīti **pātimokkho**. Idañhi sīlaṃ sayamaṃ tadanāvāsena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃ vikkhambhanavasena, samucchēdavasena ca accantaṃ makkheti mocetīti **pātimokkho**. Pati pati makkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccemaṃ makkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkho**. Makkho vā nibbānaṃ, tassa makkhassa patibimbabhūto patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṇaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṃ kilesanibbāpanato patimokkhaṃ, patimokkhaṃyeva **pātimokkhaṃ**.

Atha vā makkhaṃ pati vattati, makkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva **pātimokkhanti** evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasaṃpannoti kāyikavācasikaavītikkamasaṅkhātēna ācārena, navesiyādigocarātādisaṅkhātēna gocarena saṃpanno, saṃpannaācāragocaroti attho. **Appamattakesūti**

parittakesu anāpattigamanīyesu. “Dukkaṭṭadubbhāsitamattesū”ti apare. **Vajjesūti** gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hontīti āha “**akusaladhammesū**”ti. **Bhayadassīti** bhayato dassanasīlo, paramānumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā bhāyanasīlo. **Sammā ādiyitvāti** sammadeva sakkaccaṃ sabbasova ādiyitvā. **Sikkhāpadesūti** niddhāraṇe bhumanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “**sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhātī**”ti atthamāha, sikkhāpadameva hi samādātābbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Yaṃ kiñci sikkhāpadesūti** sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññattianupaññattisabbatthapaññattipadesapaññattiādibhedam yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ. Yaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvārasena duvidhamevāti āha “**kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā**”ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesūti** ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci viṣuṃ aggahaṇato. Tenāha “**taṃ sabba**”nti.

Aññataraṃ devaghaṭanti aññataraṃ devanikāyaṃ. **Āgāmī hotīti** paṭisandhivasena āgamasīlo hoti. **Āgantāti** etthāpi eseva nayo. **Iminā aṅgenāti** iminā kāraṇena.

Sukkhavipassako yebhuyyena catudhātuvavatthānamukhena kammaṭṭhānābhinivesī hotīti āha “**sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno**”ti. Vuttamevatthaṃ sampiṇḍetvā nigamento “**paṭhamena aṅgenā**”tiādīmāha.

Cittassa sukhumabhāvo idha sukhamattabhāvamāpanna daṭṭhabboti āha “**sabbāpi hi tā**”tiādi. **Tantivasenāti** kevalaṃ tantiṭṭhapanavasena, na pana therassa kassaci maggassa vā phalassa vā uppādanatthāya, nāpi sammāpaṭipattiyam yojanatthāyāti adhippāyo.

38. Chaṭṭhe **mahākaccānoti** gihikāle ujjenirañño purohitaputto abhirūpo dassanīyo pāsādiko suvaṇṇavaṇṇo ca. Varaṇā nāma rukkho, tassa avidūre bhavattā nagarampi varaṇasaddena vuccatīti āha “**varaṇā nāma ekaṃ nagara**”nti. Dvandapadassa paccakaṃ abhisambandho hotīti hetusaddam paccakaṃ yojetvā dassento “**kāmarāgābhinivesahetū**”tiādīmāha. Hetusaddena sambandhe sati yo attho sambhavati, taṃ dassetuṃ “**idaṃ vuttaṃ hotī**”tiādīmāha. Tattha **kāmarāgena abhinivṭṭhattāti** etena kāmarāgābhinivesahetūti imassa atthaṃ dīpeti, tathā **vinibaddhattāti**tiādīhi kāmarāgavinibaddhahetūtiādīnaṃ. **Tato mukhoti** tadabhimukho. **Mānanti** āḷhakādīmānabhaṇḍam. Sesamettha uttānameva.

39. Sattame **madhurāyanti** uttaramadhurāyaṃ. **Gundāvaneti** kaṇhagundāvane, kālapippalivaneti attho. **Jarājīṇṇeti** jarāya jīṇṇe, na byādhiādīnaṃ vasena jīṇṇasadiṣe nāpi akālikena jarāya abhibhūte. **Vayovuddheti** jīṇṇattā eva cassa vayovuddhipattiyā vuddhena sīlādivuddhiyā. **Jātimahallaketi** jātiyā mahantatāya ciraratatāya mahallake, na bhogaparivārādīhīti attho. **Addhagateti** ettha **addha**-saddo dīghakālavācīti āha “**dīghakāladdhānaṃ atikkante**”ti. **Vayoti** purimapaḍalopenāyaṃ niddesoti āha “**pacchimavaya**”nti, vassasatassa tatiyakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ pacchimavayaṃ anuppatteti attho.

Bhavati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **bhūmi**, kāraṇanti āha “**yena kāraṇenā**”tiādi. **Paripakkoti** pariṇato, vuddhibhāvaṃ pattoti attho. **Moghajīṇṇoti** anto thirakaraṇānaṃ dhammānaṃ abhāvena tucchajīṇṇo nāma. Bāladārakopi daharoti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**yuvā**”ti vuttaṃ. Atikkantapaṭhamavayā eva sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye ṭhitabhāvaṃ dassetuṃ “**susukāḷakeso**”ti vuttaṃ. **Bhadrenāti** laddhakena. Ekacco hi daharopi samāno kāṇo vā hoti kuṇiādīnaṃ vā aññataro, so na bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Yo pana abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko sabbasampattisampanno yaṃ yadeva alaṅkāraparihāraṃ icchati, tena tena alaṅkato devaputto viya carati, ayaṃ bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Tenevāha “**yena yobbanena samannāgato**”tiādi.

Yamhi saccaṇca dhammo cāti yamhi puggale soḷasahākārehi paṭividdhattā catubbidham saccam, nāṇena sacchikatattā navavidhalokuttaradhammo ca atthi. **Ahimsāti** desanāmettam, yamhi pana catubbidhāpi appamaññābhāvanā atthīti attho. **Samyamo damoti** sīlañceva indriyasaṃvaro ca.

Vantamaloti maggañāṇena nīhaṭamalo. **Dhīroti** dhitisampanno. **Theroti** so imehi thirabhāvakāraṇehi samannāgatattā theroti pavuccatīti attho.

40. Aṭṭhame “**corā balavanto hontī**”ti padaṃ uddharitvā yehi kāraṇehi te balavanto honti, tesam sabbhāvaṃ dassento “**pakkhasampannā**”tiādimāha. Tattha **nivāsaṭṭhānasampannatā** giriduggādisabbhāvato. **Atiyātunti** anto yātuṃ, gantuṃ pavisitunti attho. Taṃ pana antopavisaṇaṃ kenaci kāraṇena bahigatassa hoṭīti āha “**bahiddhā janapadacārikam caritvā**”tiādi. **Niyyātunti** bahi nikkhamituṃ. Tañca bahinikkhamanaṃ bahiddhākaraṇīye sati sambhavatīti āha “**corā janapadam vilumpantī**”tiādi. **Anusaññātunti** anusañcarituṃ. Sesamettha uttānameva.

41. Navame **micchāpaṭipattādhikaraṇahetūti** ettha **adhi**-saddo anattakoti āha “**micchāpaṭipattiyā karaṇahetū**”ti. **Na ārādhakoti** na sampādako na paripūrako. **Ñāyati** paṭivijjhanavasena nibbānaṃ gacchatīti ñāyo, so eva taṃsamaṅginaṃ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena dhammoti **ñāyo dhammo**, ariyamaggo. So panettha saha vipassanāya adhippetoti āha “**sahavipassanakaṃ magga**”nti. **Ārādhanaṃ** nāma saṃsiddhi, sā pana yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṃ “**sampādetuṃ pūretu**”nti.

42. Dasame **duggahitehīti** atthato byañjanato ca duṭṭhu gahitehi, **ūnādhikaviparītapadapaccābhaṭṭhādivasena** vilometvā gahitehīti attho. **Uppaṭipāṭiyā gahitehīti** idaṃ pana nidassanamattaṃ duggahassa **ūnādhikādivasenapi** sambhavato. Tenevāha “**attano duggahitasuttantānaṃyeva atthañca pālīñca uttaritaraṃ katvā dassenti**”ti.

Samacittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Parisavaggavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **uddhaccena samannāgatāti** akappiye kappiyasaññitāya, kappiye akappiyasaññitāya, avajje vajjasaññitāya, vajje avajjasaññitāya uddhaccappakatikā. Ye hi vinaye apakataññuno saṃkilesavodāniyesu dhammesu na kusalā sakiñcanakārino vipaṭṭisārabahulā, tesam anuppannañca uddhaccaṃ uppajjati, uppannañca bhīyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. Sārābhāvena tucchattā naḷo viyāti **naḷo**, mānoti āha “**unnalāti uggatanaḷā**”ti. Tenāha “**uṭṭhitatucchamānā**”ti. Māno hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato tuccho. **Cāpallenāti** capalabhāvena, taṇhāloluppenāti attho. **Mukhakarāti** mukhena pharusā, pharusavādinoti attho.

Vikiṇṇavācāti vissaṭṭavacanā samphappalāpitāya apariyantavacanā. Tenāha “**asamṃyatavacanā**”tiādi. **Vissaṭṭhasatinoti** sativirahitā. Paccayavekallena vijjamānāyapi satiyā satikiccaṃ kātuṃ asamatthāyā evaṃ vuttā. Na sampajānantīti **asampajānā**, taṃyoganivattiyam cāyaṃ akāro “**ahetukā dhammā (dha. sa. dukamātikā 2), abhikkhuko āvāso**”tiādīsu (cūḷava. 76) viyāti āha “**nippaṇṇā**”ti, paññārahitāti attho. Pāḷiyam **vibbhantacittāti** ubbhantacittā. Samādhivirahena laddhokāsenā uddhaccena tesam samādhivirahānaṃ cittaṃ nānārammaṇesu paribbhamati vanamakkāṭo viya vanasākhāsu. **Pakatindriyāti** saṃvarābhāvena gihikāle viya vivaṭṭandriyā. Tenāha “**pakatiyā ṭhitehī**”tiādi. **Vivaṭṭehīti** asaṃvutehi.

44. Dutīye **bhaṇḍanaṃ vuccati kalahassa pubbhāgoti** kalahassa hetubhūtā paribhāsā taṃsadisī ca anīṭṭhakiriyā bhaṇḍanaṃ nāma. **Kalahajātāti** hatthaparāmāsādivasena matthakappatto kalaho jāto etesanti kalahajātāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Viruddhavādanti** “**ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo**”tiādīnā viruddhavādabhūtaṃ vivādaṃ. Mukhasannissitatāya vācā idha “**mukha**”nti adhippetāti āha “**dubbhāsītā vācā mukhasattiyoti vuccantī**”ti. Catubbidhampi saṅghakammaṃ sīmāparicchinnehi pakatattehi bhikkhūhi ekato kattabbattā **ekakammaṃ** nāma. Pañcavidhopi pātimokkhuddeso ekato uddisitabbattā **ekuddeso** nāma. Paññattaṃ pana sikkhāpadaṃ sabbehipi

lajjīpuggalehi samaṃ sikkhitabbabhāvato **samasikkhatā** nāma. Pāḷiyaṃ **khīrodakībhūtā**ti yathā khīraṅca udakaṅca aññamaññaṃ samsandati, viṣuṃ na hoti, ekattaṃ viya upeti. Satipi hi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṃ khīrodakaṃ samoditaṃ accantameva samsatthaṃ viya hutvā tiṭṭhati, evaṃ sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādā viyāti khīrodakībhūtāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Mettācakkhūhī**ti mettācittaṃ paccupaṭṭhapetvā olokanacakkhūhi. Tāni hi piyabhāvādīpanato “piyacakkhūnī”ti vuccanti.

45. Tatiye **aggavatī**ti ettha **agga**-saddo uttamapariyāyo, tena viṣiṭṭhassa puggalassa, viṣiṭṭhāya vā paṭipattiyā gahaṇaṃ idhādhippetanti āha “**aggavatī uttamapuggalavatī**”tiādi. Avigatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyantīti bahulā, bahulā eva **bāhulikā** yathā “venayiko”ti (a. ni. 8.11; pārā. 8; ma. ni. 1.246). Te pana yasmā paccayabahubhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha “**cīvarādibāhullāya paṭipannā**”ti. Sikkhāya ādaragāravābhāvato sithilaṃ adalḥaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**ti vuttaṃ. **Sithilanti** ca bhāvanapūṃsakaniddeso, sithilasaddena vā samānatthassa sāthalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi veditabbā. **Avagamanatṭhena**ti adhogamanatṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Upadhiviveketi** sabbūpadhipaṭinissaggatāya upadhivivitte. **Oropitadhurā**ti ujjhitussāhā. **Duvidhampi vīriyanti** kāyikaṃ cetasikaṅca vīriyaṃ.

46. Catutthe **idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa paccakkhato aggahitabhāvadassanattaṃ vuttaṃ. **Ettakameva dukkhanti** tassa paricchijja aggahitabhāvadassanattaṃ. **Ito uddhaṃ dukkhaṃ natthī**ti anavasesetvā aggahitabhāvadassanattaṃ. **Yathāsabhāvato nappajānantī**ti sarasalakkaṇappaṭivedhena asammoḥato nappaṭivijjhanti. Asammohapaṭivedho ca yathā tasmim̃ ñāṇe pavatte paccā dukkhassa rūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. **Accantakkhayoti** accantakkhayanimittaṃ nibbānaṃ. **Asamuppattī**ti etthāpi eseṃ nayo. Yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma tadubhayampi nirujjhati, taṃ tesam̃ asamuppattī nibbānaṃ dukkhanirodhoti vuccati.

47. Pañcame visesanassa paranipātena “**parisākaṣaṭo**”ti vuttanti āha “**kaṣaṭaparisā**”tiādi. “Kaṣaṭaparisā”ti hi vattabbe “parisākaṣaṭo”ti vuttaṃ. **Parisāmaṇḍoti** etthāpi eseṃ nayo. Sesamettha uttānameva.

48. Chaṭṭhe **gambhīrā**ti agādhā dukkhogāḷhā. **Pāḷivasenā**ti iminā yo dhammapaṭisambhidāya visayo gambhīrabhāvo, tamāha. Dhammapaṭivedhassa hi dukkarabhāvato dhammassa pāḷiyā dukkhogāḷhatāya gambhīrabhāvo. “**Pāḷivasena gambhīrā**”ti vatvā “**sallasuttasadisā**”ti vuttaṃ tassa “animittamanaññaṭa”ntiādinā (su. ni. 579) pāḷivasena gambhīratāya labbhanato. Tathā hi tattha tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti. Duviññeyyañhi ñāṇena dukkhogāḷhanti katvā “gambhīra”nti vuccati. Pubbāparampettha kāsāñci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāḷhameva, tasmā taṃ “pāḷivasena gambhīrā”ti vuttaṃ. Imināva nayena “**atthavasena gambhīrā**”ti etthāpi attho veditabbo. **Mahāvedallasuttassa** (ma. ni. 1.449 ādayo) atthavasena gambhīratā suviññeyyāva. Lokam̃ uttaratīti lokuttaro, navavidho appamāṇadhammo. So atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha “**lokuttaraatthadīpakā**”ti.

Sattasuññaṃ dhammamattamevāti sattena attanā suññaṃ kevalaṃ dhammamattameva. **Uggahetabbaṃ pariāpuṇitabbanti** liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha “**uggahetabbe ca pariāpuṇitabbe cā**”ti. Kavino kammaṃ kavītā. Yaṃ panassa kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha “**kavitāti kavīhi katā**”ti. **Itaranti** kāveyyāti padaṃ, kābyanti vuttaṃ hoti. **Kābyanti** ca kavinā vuttanti attho. Tenāha “**tasseva vevacana**”nti. **Vicitraakkharā**ti vicittākārakkharā viññāpanīyā. **Sāsanato bahibhūtā**ti na sāsanāvacaṛā. **Tesaṃ sāvakehī**ti buddhānaṃ sāvakāti apaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Na ceva aññamaññaṃ paṭipucchantī**ti ye vācenti, ye ca suṇanti, te aññamaññaṃ atthādiṃ nappaṭipucchanti, kevalaṃ vācanasavanamatteneva paritūṭṭhā honti. **Cārikaṃ na vicarantī**ti asukasmim̃ ṭhāne atthādiṃ jānantā atthīti pucchanaṭṭhāya cārikaṃ na gacchanti tādisassa puggalassa abhāvato tassa ca pubbāparavirodhato. **Kathaṃ ropetabbanti** kena pakārena nikkhipitabbaṃ. Attho nāma sabhāvato

anusandhito sambandhato pubbāparato ādipariyosānato ca ñāto sammāñāto hotīti āha “**ko attho**”tiādi. **Anuttānīkatanti** akkharasannivesādinā anuttānīkatam. **Kaṅkhāyāti** saṃsayassa.

49. Sattame kilesehī āmasitabbato āmisam, cattāro paccayā. Tadeva garu garukātabbam etesam, na dhammoti **āmisagarū**. Tenāha “**lokuttaradhammam lāmakato gahetvā ʘhitaparisā**”ti. Ubhato bhāgato vimuttoti **ubhatobhāgavimutto**. **Dvīhi bhāgehi** dve vāre vimutto. **Paññāya vimuttoti** samathasannissayena vinā aggamaggapaññāya vimutto. Tenāha “**sukkhavipassakakhīṇāsavo**”ti. **Kāyenāti** nāmakāyena. **Jhānaphassam phusitvāti** aṭṭhasamāpattisaññitam jhānaphassam adhigamavasena phusitvā. Pacchā nirodham nibbānam yathā ālocitam nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**. Na tu vimutto ekaccānam āsavānam aparikkhīṇattā. **Diṭṭhantam pattoti** diṭṭhassa anto anantaro kālo diṭṭhanto, dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggapaññāssa anantaram pattoti attho. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippato. Tenāha “**ime dvepi chasu ʘhānesu labbhanti**”ti.

Saddahanto vimuttoti etena sabbathā avimuttassa saddhāmattena vimuttabhāvadassanena saddhāvimuttassa sekkhabhāvameva vibhāveti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya avimuttoti attho. **Chasu ʘhānesūti** paṭhamaphalato paṭṭhāya chasu ʘhānesu. **Dhammam anussaratīti** paṭhamamaggapaññāsaṅkhātam dhammam anussarati. **Saddham anussaratīti** etthāpi ese va nayo. Ubhopi hete sotāpattimaggapaṭṭhāyeva. **Imam kasmā gaṇhantīti** evam ekantapāsaṃsesu ariyesu gayhamānesu imam ekantaninditam lāmakam dussīlam kasmā gaṇhanti. Sabbesu sabbatā sadisesu labbhānāpi viseso na paññāyati, visabhāge pana satī eva paññāyati paṭabhāvena viya cittapaṭassāti āha “**ekaccesu panā**”tiādi. **Ganthitāti** avabaddhā. **Mucchitāti** muccham sammoham āpannā. **Chandarāgaapaḍḍhanāyāti** chandarāgassa apanayanattham. **Nissaraṇapaññāyāti** tato nissaraṇāvahāya paññāya virahitā.

Paññādhurenāti vipassanābhīnivesena. **Abhinivīṭṭhoti** vipassanāmaggam otiṇṇo. **Tasmiṃ khaṇeti** sotāpattimaggakkhaṇe. **Dhammānusārī nāma** paññāsaṅkhātēna dhammena ariyamaggasotassa anussaraṇato. **Kāyasakkhī nāma** nāmakāyena sacchikātabbassa nibbānassa sacchikaraṇato. Vikkhambhanasamucchedānam vasena **dvikkhattum**. Arūpajjhānehi rūpakāyato, aggamaggena sesakāyatoti **dvīhi bhāgehi** nissakkavacanañcetam. Diṭṭhantam patto, diṭṭhattā vā pattoti **diṭṭhippato**. Tattha **diṭṭhantam pattoti** dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggapaññāssa anantaram pattoti attho. **Diṭṭhattāti** catusaccadassanasāṅkhātāya paññāya nirodhassa diṭṭhattā. Jhānaphassarahitāya sātīsayāya paññāya eva vimuttoti **paññāvimutto**. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

50. Aṭṭhame na samāti **visamā**. Kāyakammādīnam visamattā tato eva tattha pakkhalanam sulabhanti āha “**sapakkhalanaṭṭhenā**”ti. **Nippakkhalanaṭṭhenāti** pakkhalanābhāvena. **Uddhammānīti** dhammato apētāni. **Ubbīnāyānīti** etthāpi ese va nayo.

51. Navame **adhammikāti** adhamme niyuttā. Tenāha “**niddhammā**”ti, dhammarahitāti attho.

52. Dasame **gaṇhantīti** pavattenti. **Na ceva aññamaññam saññāpentīti** mūlato paṭṭhāya tam adhikaraṇam yathā vūpasammati, evam aññamaññam itarītare na sammā jānāpentī. Saññāpanattham sannipāte satī tattha yuttapattakaraṇena saññattiyā bhavitabbam, te pana saññāpanattham na sannipatanti. **Na pekkhāpentīti** tam adhikaraṇam mūlato paṭṭhāya aññamaññam na pekkhāpentī. Asaññattiyeva attanā gahitapakkhassa balaṃ etesanti **asaññattibalā**. **Na tathā mantentīti** sandiṭṭhiparāmāsīadhānaggāhiduppaṭinissaggibhāvena tathā na mantenti. Tenāha “**thāmasā**”tiādi. **Uttānatthoyeva** kaṇhapakkhe vuttappaṭipakkhena gahetabbattā.

Parisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaññāsakam niṭṭhitam.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Puggalavaggavaṇṇanā

53. Dutiyapaṇṇāsakassa paṭhame hitaggahaṇena mettā vuttā hoti, na karuṇā, anukampāgahaṇena pana karuṇāti **cakkavattinā saddhiṃ gahitattā “lokānukampāyā”’ti na vuttaṃ**. Nippariyāyato lokānukampā nāma sammāsambuddhādhīnāti. **Dveti** manussadevasampattivasena dve sampattiyo. Tā dve, nibbānasampatti cāti **tisso**.

54. Dutiye bahuso loke na ciṅṇā na pavattā manussāti **āciṅṇamanussā**. Kadācīdeva hi nesam loke nibbatti abhūtapubbā bhūtāti **abbhutanussā**.

55. Tatiye **dasasu cakkavālasahassesu anutāpaṃ karoti** tassa ekabuddhakhettabhāvato.

56. Catutthe **thūpassa yuttāti** dhātuyo pakkhipitvā thūpakaraṇassa yuttā.

57. Pañcame **attano ānubhāvenāti** sayambhuñāṇena. **Buddhāti** buddhavanto.

58. Chaṭṭhe **pahīnattā na bhāyatīti** attasinehābhāvato na bhāyati. Sakkāyadiṭṭhiggahaṇaṅcetha nidassanamattaṃ, attasinehassa paṭighassa tadekaṭṭhasammohassa ca vasena bhāyanam hotīti tesampi pahīnattā na bhāyati, aññathā sotāpannādīnam abhayena bhavitabbaṃ siyā. **Sakkāyadiṭṭhiyā balavattāti** ettha ahaṃkārasammohanatādīnampi balavattāti vattabbaṃ.

59. Sattame **assājānīyoti** likhanti, **usabhājānīyoti** pana pāṭhoti.

61. Navame **tatthāti** antarāpaṇe. **Ekoti** dvīsu kinnaresu eko. Ambilikāphalañca addasāti ānetvā sambandho. **Ambilikāphalanti** tintiṅṅphalanti vadanti, caturambilanti apare. **Dve attheti** pāḷiyam vutte dve atthe.

62. Dasame yathāāradde kicce vattamāne antarā eva paṭigamanam paṭivānam, natthi etassa paṭivānanti **appaṭivāno**. Tattha asaṃkocappatto. Tenāha “**anukkaṇṭhito**”’tiādi.

63. Ekādasame **sannivāsanti** sahavāsam. Yathā asappurisā saha vasantā aññamaññaṃ agāravena anādariyam karonti, tappaṭikkhepena sappurisānam sagāravappaṭipattidassanaparamidaṃ suttaṃ daṭṭhabbaṃ.

64. Dvādasame **dvīsipi pakkhesūti** vivādāpannānam bhikkhūnam dvīsipi pakkhesu. **Samsaramānāti** pavattamānā. **Diṭṭhipaḷāsoti** diṭṭhisannissayo paḷāso yugaggāho. **Āghātentoti** āhananto bādhento. **Anabhirādhanavasenāti** yassa uppajjati, tassa tadaññesañca atthassa anabhirādhanavasena. **Sabbampetanti** vacīsaṃsāroti sabbampetaṃ. Attano citte parisāya ca citteti ānetvā sambandho.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Sukhavaggavaṇṇanā

65. Dutiya paṭhame **sabbakāmanipphattimūlakaṃ sukhanti** anavasesaupabhogaparibhogavattunipphattihetukaṃ kāmasukhaṃ. **Pabbajjāmūlakaṃ sukhanti** pabbajjāhetukaṃ pavivekasukhaṃ.

66. Dutīye **kāmeti** pañca kāmagaṇe, sabbepi vā tebhūmake dhamme. Vuttañhetam “sabbepi tebhūmakā dhammā kamanīyaṭṭhena kāmā”ti (mahāni. 1). **Nekkhammaṃ vuccati pabbajjā** gharabandhanato nikkhantattā. Nibbānameva vā –

“Pabbajjā paṭhamam jhānam, nibbānañca vipassanā;
Sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare”ti. (itivu. aṭṭha. 109) –

Hi vuttaṃ.

67. Tatiye upadhī vuccanti pañcupādānakkhandhā, tannissitam sukhaṃ **upadhisukhaṃ**. Tappaṭipakkhato **nirupadhisukhaṃ lokuttarasukhaṃ**.

68. Catutthe vaṭṭapariyāpannaṃ sukhaṃ **vaṭṭasukhaṃ**. Nibbānārammaṇaṃ sukhaṃ **vivaṭṭasukhaṃ**.

69. Pañcame **saṃkilesanti** saṃkiliṭṭhaṃ. Tenāha “**vaṭṭagāmisukha**”nti. **Vivaṭṭasukhanti** maggaphalasaḥagataṃ sukhaṃ.

70. Chaṭṭhe ariyānameva sukhaṃ **ariyasukhaṃ**, ariyañca taṃ sukhañcātipi **ariyasukhaṃ**. Anariyānameva sukhaṃ **anariyasukhaṃ**. Anariyañca taṃ sukhañcātipi **anariyasukhaṃ**.

71. Sattame **tanti** cetasikasukhaṃ.

72. Aṭṭhame saha pītiyā vattatīti **sappītikam**, pītisaḥagataṃ sukhaṃ. Sabhāvato virāgato ca natthi etassa pītīti **nippītikam sukhaṃ**. Aṭṭhakathāyaṃ panettha jhānasukhameva uddhaṭaṃ, tathā ca “lokiyasappītikasukhato lokiyanippītikasukhaṃ agga”nti vuttaṃ. Lokiyannippītikampi hi aggaṃ labbhatevāti bhūmantaraṃ bhinditvā aggabhāvo vedītabbo.

73. Navame sātasaḥvameva sukhaṃ **sātasukhaṃ**, na upekkhāsukhaṃ viya asātasabhāvaṃ. Kāmañcettha kāyaviññāṇasaḥagatampi sātasukhameva, aṭṭhakathāyaṃ pana “tīsu jhānesu sukha”nteva vuttaṃ.

74. Dasame samādhisampayuttaṃ sukhaṃ **samādhisukhaṃ**. Na samādhisampayuttaṃ sukhaṃ **asamādhisukhaṃ**.

75. Ekādasame suttantakathā esāti “**sappītikam jhānavaya**”nti vuttaṃ.

77. Terasame rūpajjhānaṃ rūpaṃ uttarapadalopena, taṃ ārammaṇaṃ etassāti **rūpārammaṇaṃ**. Catutthajjhānaggahaṇaṃ pana yadassa paṭiyogī, tena samāyogakkhamadassanaparaṃ. **Yaṃ kiñci rūpanti** yaṃ kiñci rupanalakkhaṇaṃ rūpaṃ. Tappaṭikkhepena **arūpaṃ** vedītabbaṃ.

Sukhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Sanimittavaggavaṇṇanā

78-79. Tatiyassa paṭhame nimīyati ettha phalaṃ avasesapaccayehi pakkhipīyati viyāti **nimittam**, kāraṇanti āha “**sanimittāti sakāraṇā**”ti. **Dutiyādīsūti** dutiyasuttādīsū. **Eseva nayoti** iminā nidānādīpadānampi kāraṇapariyāyameva dīpeti. Nidadāti phalanti **nidānam**, hinoti phalaṃ patiṭṭhāti etenāti **hetu**, saṅkharoti phalanti **saṅkhāro**, paṭicca etasmā phalaṃ eṭīti **paccayo**, ruppanti niruppanti phalaṃ etthāti **rūpanti** evaṃ nidānādīpadānampi hetupariyāyatā vedītabbā.

84. Sattame **paccayabhūtāyāti** sahaḥajātipaccayabhūtāya.

87. Dasame samecca sambhuyya paccayehi katoti saṅkhato, saṅkhato dhammo ārammaṇaṃ etesanti **saṅkhatārammaṇā**. **Maggakkhaṇe na honti nāma** pahīyantīti katvā. **Nāhesunti** ettha “vuccantī”ti ajjhāharitabbaṃ. **Yāva arahattā desanā desitā** taṃtaṃsuttapariyosāne “na honti”ti vuttattā.

Sanimittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Dhammavaggavaṇṇanā

88. Catutthassa paṭhame **phalasangādhīti** catūsūpi ariyaphalesu samādhī. Tathā **phalapaññā** veditabbā.

89. Dutiye sampayuttadhamme pariggaṇhātīti **paggāho**. Na vikkipatīti **avikkhepo**.

90. Tatiye namanatṭhena **nāmaṃ**. Ruppanatṭhena **rūpaṃ**. Sammasanacārassa adhippetattā “**cattāro arūpakkhanda**”tveva vuttaṃ. Tenāha “**dhamma-koṭṭhāsaparicchedaṇṇaṃ nāma kathita**”nti.

91. Catutthe vijānanaṭṭhena **vijjā**. Vimuccanaṭṭhena **vimutti**.

92. Pañcame bhavo nāma sassataṃ sadā bhāvato, sassatavasena uppajjanadiṭṭhi **bhavadiṭṭhi**. Vibhavo nāma ucchedo vināsanaṭṭhena, vibhavavasena uppajjanadiṭṭhi **vibhavadiṭṭhi**. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

95. Aṭṭhame dukkhaṃ vaco etasmiṃ vippaṭikūlagāhimhi vipaccanīkasāte anādare puggaleti dubbaco, tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattā cetanā. Tassa bhāvo **dovacassatā**. **Tassa bhāvoti** ca tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo, atthato dovacassameva. Vitthārato panesā “tattha katamā dovacassatā? Sahadhammike vuccamāne dovacassāya”nti **abhidhamme** āgatā. Sā atthato saṅkhārakkhandho hoti. Catunnaṃ vā khandhānaṃ etenākārena pavattānaṃ etaṃ adhivacananti vadanti.

Pāpayogato pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Vitthārato panesā “tattha katamā pāpamittatā? Ye te puggalā assaddhā dussilā appassutā maccharino duppaññā. Yā tesam sevanā nisevanā saṃsevanā bhajanā sambhajanā bhatti sambhatti taṃsampaṅkatā”ti (dha. sa. 1333) evaṃ āgatā. Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā. Yāya hi cetanāya puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatā**.

96. Navame sukhaṃ vaco etasmiṃ padakkhiṇagāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbacotiādinā**, kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamittotiādinā** vuttavipariyāyena attho veditabbo.

97. Dasame pathavīdhātuādayo sukhadhātukāmadhātuādayo ca etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsūpi kosallaṃ dassitameva hotīti “**aṭṭhārasa dhātuyo**”ti vuttaṃ. **Dhātūti jānananti** iminā aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedikā savanadhāraṇasammasanappaṭivedhapaññā vuttā. Tattha dhātūnaṃ savanadhāraṇapaññā sutamayā, itarā bhāvanāmayā. Tatthāpi sammasanapaññā lokiyā. Vipassanā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena aniccādivasena ca manasikaraṇaṃ manasikāro, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**. Aṭṭhārasannaṃyeva dhātūnaṃ

sammasanappaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā manasikārakusalatā, sā ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinnā. Tathā hi sammasanapaññā tassā ādi, paṭivedhapaññā majjhe, paccavekkhaṇapaññā pariyosānaṃ.

98. Ekādasame āpattiyova āpattikkhandhā. Tā pana antarāpattīnaṃ aggahaṇena pañca, tāsam gahaṇena satta hontīti āha “**pañcannañca sattannañca āpattikkhandhāna**”nti. **Jānananti** “imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evañca tāsam āpajjanaṃ hotī”ti jānanaṃ. Evaṃ tippakārena jānanaṃ hi āpattikusalatā nāma. Āpattito vuṭṭhāpanappayogatāya kammabhūtā vācā kammavācā, tathābhūtā anussāvanavācā. “Imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontañca paṭhame, tatiye vā anussāvane yya-kāraṃ patte, ‘saṃvarissāmī’ti vā pade pariyosite hoti”ti evaṃ taṃ taṃ āpattīhi vuṭṭhānaparicchedajānanaṃ hi **āpattivuṭṭhānakusalatā**. **Vuṭṭhānanti** ca yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanam. Evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

Dhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Bālavaggavaṇṇanā

99. Pañcamassa paṭhame **anāgataṃ bhāraṃ vahatīti** attano asampattaṃ bhāraṃ vahati. Atherova samāno therehi vahitabbaṃ bījanaggāhadhammajjhesanādibhāraṃ vahatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** (mahāva. aṭṭha. 159-160) pana yasmā sammajjanādinavavidhaṃ pubbakiccaṃ āṇatteneva kātappaṃ, pātimokkhañca āṇatteneva uddisitappaṃ, tasmā taṃ sabbaṃ vinā āṇattiyā karonto anāgataṃ bhāraṃ vahati nāmāti dassetuṃ “**sammajjanī padīpo**”tiādi vuttaṃ. Yañhi “**anujānāmi, bhikkhave, uposathāgāraṃ sammajjitu**”ntiādinā nayena **pāliyaṃ** āgataṃ. Aṭṭhakathāsu ca –

“Sammajjanī padīpo ca, udakaṃ āsanena ca;
Uposathassa etāni, ‘pubbakaraṇa’nti vuccati.

“Chandapārisuddhiutukkhānaṃ, bhikkhugaṇanā ca ovādo;
Uposathassa etāni, ‘pubbakicca’nti vuccatī”ti. (mahāva. aṭṭha 168) –

Evaṃ dvīhi nāmehi navavidhaṃ pubbakiccaṃ dassitaṃ, taṃ akatvā uposathaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Tasmā “**anujānāmi, bhikkhave, therena bhikkhunā navam bhikkhuṃ āṇāpetu**”nti vacanato therena āṇattena agilānena bhikkhunā uposathāgāraṃ sammajjitappaṃ, pāniyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetappaṃ, āsanam paññāpetappaṃ, padīpo kātabbo, akaronto dukkaṭaṃ āpajjati.

Therenapi patirūpaṃ ṇatvā āṇāpetappaṃ, āṇāpentenapi yaṃ kiñci kammaṃ karonto vā sadā kālameva eko vā bhāranittharaṇako vā sarabhāṇakadhammakathikādīsu vā aññataro na uposathāgārasammajjanatthaṃ āṇāpetabbo, avasesā pana vārena āṇāpetabbā. Sace āṇatto sammajjanim tāvakālikampi na labhati, sākhaḅhaṅgaṃ kappiyaṃ kāretvā sammajjitappaṃ, tampi alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti. Padīpakaraṇepi vuttanayeneva āṇāpetabbo, āṇāpentena ca “**amukasmiṃ nāma okāse telaṃ vā kapallikā vā atthi, taṃ gahetvā karohī**”ti vattabbo. Sace telādīni natthi, pariyesitabbāni. Pariyesitvā alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti. Api ca kapāle aggi jāletabbo. Āsanapaññāpanāṇattiyampi vuttanayeneva āṇāpetabbo, āṇattena ca sace uposathāgāre āsanāni natthi, saṅghikāvāsato āharitvā paññāpetvā puna āharitabbāni, āsanesu asati kaṭasārakepi taṭṭikāyopi paññāpetuṃ vaṭṭati, tāsupi asati sākhaḅhaṅgāni kappiyaṃ kāretvā paññāpetabbāni. Kappiyakāraṃ alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti.

Chandapārisuddhīti ettha uposathakaraṇatthaṃ sannipatite saṅghe bahi uposathaṃ katvā āgatenā sannipātaṭṭhānaṃ gantvā kāyasāmaggiṃ adentena chando dātabbo. Yopi gilāno vā kiccappasuto vā, tena pārisuddhiṃ dentena chando dātabbo. Kathaṃ dātabbo? Ekassa bhikkhuno santike “**chandaṃ dammi, chandaṃ me hara, chandaṃ me ārocehi**”ti ayamatto kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo.

Evaṃ dinno hoti chando. Akatūposathena pana gilānena vā kiccappasutena vā pārisuddhi dātabbā. Kathaṃ dātabbā? Ekassa bhikkhuno santike “pārisuddhiṃ dammi, pārisuddhiṃ me hara, pārisuddhiṃ me ārocehī”ti ayamatto kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo. Evaṃ dinnā hoti pārisuddhi. Taṃ pana dentena chandopi dātabbo. Vuttañhettaṃ bhagavatā – “anujānāmi, bhikkhave, tadahuposathe pārisuddhiṃ dentena chandampi dātuṃ, santi saṅghassa karaṇīya”nti. Tattha pārisuddhidānaṃ saṅghassapi attanopi uposathakaraṇaṃ sampādeti, na avasesaṃ saṅghakiccaṃ. Chandadānaṃ saṅghasseva uposathakaraṇaṃ sesakiccaṃ sampādeti, attano pana uposatho akatoyeva hoti, tasmā pārisuddhiṃ dentena chandopi dātabbo.

Utukkhānanti “hemantādānaṃ utūnaṃ ettakaṃ atikkantaṃ, ettakaṃ avasiṭṭha”nti evaṃ utūnaṃ ācikkhanaṃ. **Bhikkhugaṇanāti** “ettakā bhikkhū uposathagge sannipatitā”ti bhikkhūnaṃ gaṇanā. Idampi ubhayaṃ katvāva uposatho kātabbo. **Ovādoti** bhikkhunovādo. Na hi bhikkhūnīhi yācitaṃ ovādaṃ anāroce tvā uposathaṃ kātuṃ vaṭṭati. Bhikkhuniyo hi “sve uposatho”ti āgantvā “ayam uposatho cātuddaso, pannaraso”ti pucchitvā puna uposathadivase āgantvā “bhikkhunisaṅgho, ayya, bhikkhusaṅghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamanaṃ yācati, labhatu kira, ayya, bhikkhunisaṅgho ovādūpasaṅkamana”nti evaṃ ovādaṃ yācanti. Taṃ ṭhapetvā bālagilānagamiye añño sacepi āraññako hoti, appaṭiggahetuṃ na labhati, tasmā yena so paṭiggahito, tena bhikkhunā uposathagge pātimokkhuddesako bhikkhu evaṃ vattabbo “bhikkhunisaṅgho, bhante, bhikkhusaṅghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamanaṃ yācati, labhatu kira, bhante, bhikkhunisaṅgho ovādūpasaṅkamana”nti.

Pātimokkhuddesakena vattabbaṃ – “atthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato”ti. Sace hoti koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, tato tena so vattabbo – “itthannāmaṃ bhikkhu bhikkhunovādako sammato, taṃ bhikkhunisaṅgho upasaṅkamatū”ti. Sace natthi, tato tena pucchitabbaṃ – “ko āyasmā ussahati bhikkhuniyo ovaditu”nti. Sace koci ussahati, sopi ca aṭṭhahi aṅgehi samannāgato, taṃ tattheva sammantivā ovādappaṭiggāhako vattabbo – “itthannāmo bhikkhu bhikkhunovādako sammato, taṃ bhikkhunisaṅgho upasaṅkamatū”ti. Sace pana na koci ussahati, pātimokkhuddesakena vattabbaṃ – “natthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, pāsādikena bhikkhunisaṅgho sampādetū”ti. Ettāvataṃ hi sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsaṇaṃ ārocitaṃ hoti. Tena bhikkhunā “sādhū”ti sampaṭicchitvā paṭipade bhikkhunīnaṃ āroce tabbaṃ. Pātimokkhampi “na, bhikkhave, anajjhīṭṭhena pātimokkhaṃ uddisitabbaṃ, yo uddiseyya, āpatti dukkaṭassā”ti vacanato anāṇattena na uddisitabbaṃ. “Therādheyyaṃ pātimokkha”nti hi vacanato saṅghatthero vā pātimokkhaṃ uddiseyya, “anujānāmi, bhikkhave, yo tattha bhikkhu byatto paṭibalo, tassādheyyaṃ pātimokkha”nti vacanato navakataro vā therena āṇatto. Dutiyādīni uttānatthāneva.

109. Ekādasame na kukkucāyitabbaṃ kukkucāyatīti na kukkucāyituṃ yuttakaṃ kukkucāyati. Sūkaramaṃsaṃ labhitvā “acchamaṃsa”nti kukkucāyati, “sūkaramaṃsa”nti jānantopi “acchamaṃsa”nti kukkucāyati, na paribhuñjati vuttaṃ hoti. Evaṃ migamaṃsaṃ “dīpimaṃsa”nti, kāle santeyeva “kālo natthī”ti, appavāretvā “pavāritomhī”ti, patte rajasiṃ apatiteyeva “patita”nti, attānaṃ uddissa macchamaṃse akateyeva “maṃ uddissa kata”nti kukkucāyati. **Kukkucāyitabbaṃ na kukkucāyatīti** kukkucāyituṃ yuttaṃ na kukkucāyati. Acchamaṃsaṃ labhitvā “sūkaramaṃsa”nti na kukkucāyati, “acchamaṃsa”nti jānantopi “sūkaramaṃsa”nti na kukkucāyati, madditvā vītikkamatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ dīpimaṃsaṃ migamaṃsanti...pe... attānaṃ uddissa macchamaṃse kate “maṃ uddissa kata”nti na kukkucāyatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyaṃ pana “na kukkucāyitabbanti saṅghabhogassa apaṭṭhapanāṃ avicāraṇaṃ na kukkucāyitabbaṃ nāma, taṃ kukkucāyati. Kukkuccāyitabbanti tasseva paṭṭhapanāṃ vicāraṇaṃ, taṃ na kukkucāyatī”ti ettakameva vuttaṃ. Tattha **saṅghabhogassāti** saṅghassa catupaccayaparibhogatthāya dinnakhattavattuthaḷākādikassa, tato uppannadhāññahiraññādikassa ca saṅghassa bhogassa. **Apāṭṭhapananti** asaṃvidhanaṃ. Tenāha “**avicāraṇa**”nti. **Tassevāti** yathāvuttasseva saṅghabhogassa.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakam niṭṭhitam.

3. Tatiyapaṇṇāsakam

(11) 1. Āsāduppajahavaggavaṇṇanā

119. Tatiyapaṇṇāsakassa paṭhame dukkhena pajahitabbāti **duppajahā**. **Duccajāti**ādīsupi eseva nayo. Dvinnam āsānam duccajabhāvo katham jānitabboti paṭhamam tāva lābhāsāya duccajabhāvaṃ vibhāveti “**lābhāsāya**”tiādinā. **Ubhatobyūḥanti** yuddhatthāya ubhato sannipatitam. **Pakkhandantī** anuppavisanti. **Jīvitāsāya duppajahattā**tiādinā jīvitāsāya duccajabhāvaṃ vibhāveti.

120. Dutīye **dullabhāti** na sulabhā. **Iṇam demīti saññaṃ karotīti** evaṃ saññaṃ karonto viya hotīti attho. Ettha ca “pubbakārīti paṭhamam upakārassa kāraṅko. Kataññū katavedīti tena katham űatvā pacchā kāraṅko. Tesu pubbakārī ‘iṇam demī’ti saññaṃ karoti, pacchā kāraṅko ‘iṇam jīrāpemi’ti saññaṃ karotī”ti ettakameva idha vuttam. Puggalapaṇṇattisaṃvaṇṇanāyaṃ (pu. pa. aṭṭha. 83) pana –

“Pubbakārīti paṭhamameva kāraṅko. Katavedīti katham vedeti, viditam pākātam karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā. Agārikesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma, puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesam kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma, antevāsikasaddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni ca tesam kurumānā katavedino nāma. Tesam āvibhāvattāya upajjhāyaposakasonattherādīnam vatthūni kathetabbāni.

“Aparo nayo – parena akateyeva upakāre attani katham upakāram anapekkhitvā kāraṅko pubbakārī, seyyathāpi mātāpitaro ceva ācariyupajjhāyā ca. So dullabho sattānam taṇhābhībhūtattā. Parena katassa upakārassa anurūpappavattim attani katham upakāram upakārato jānanto vediyanto kataññukatavedī seyyathāpi mātāpituācariyupajjhāyesu sammāpaṭipanno. Sopi dullabho sattānam avijjābhībhūtattā. Apica akāraṇavacchalo pubbakārī, sakāraṇavacchalo kataññukatavedī. ‘Karissati me’ti evamādikāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī, ‘karissati me’ti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī. Tamojotiparāyaṇo pubbakārī, jotijotiparāyaṇo kataññukatavedī. Desetā pubbakārī, paṭipajjitā kataññukatavedī. Sadevake loke araham sammāsambuddho pubbakārī, ariyasāvako kataññukatavedī”ti vuttam.

Tattha kāraṇena vinā pavattahitacitto **akāraṇavacchalo**. Anāgatamhi payojanam apekkhamāno “karissati me”tiādinā cittena paṭhamam gahitam tādīsam katham upādāya kataññū eva nāma hoti, na pubbakārīti adhippāyena “**karissati meti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī**”ti vuttam. **Tamojotiparāyaṇo** puññaphalāni anupajīvanto eva puññāni karotīti “**pubbakārī**”ti vutto. Puññaphalam upajīvanto hi kataññupakkhe tiṭṭhati.

121. Tatiye **tittoti** suhito pariyoṣito niṭṭhitakiccatāya nirussukko. Guṇapāripūriyā hi paripuṇṇo yāvadattho idha titto vutto. **Tappetāti** aññesampi tittikaro. **Paccekabuddho ca tathāgatasāvako ca khīṇāsavo tittoti** ettha paccekabuddho navalokuttaradhammehi sayam titto paripuṇṇo, aññaṃ pana tappetum na sakkoti. Tassa hi dhammakathāya abhisamayo na hoti, sāvakanam pana dhammakathāya aparimāṇānam devamanussānam abhisamayo hoti. Evaṃ santepi yasmā te dhammam desentā na attano vacanam katvā kathenti, buddhānam vacanam katvā kathenti, sotum nisinnaparisāpi – “ayaṃ bhikkhu na attanā paṭividdham dhammam katheti”ti cittikāram karoti. Iti so cittikāro buddhānamyeva hoti. Evaṃ tattha sammāsambuddhova tappetā nāma. Yathā hi “asukassa nāma idañcidañca dethā”ti rañña āṇatte kiñcāpi ānetvā denti, atha kho rājāva tattha dāyako. Yehipi laddham hoti, te “rañña amhākam ṭhānantaram dinnam, issariyavibhavo dinno”tveva gaṇhanti, na “rājapurisehi”ti evaṃsampadamidam veditabbam.

122. Catutthe **duttappayā**ti atappayā, na sakkā kenaci tappetuṃ. Yo hi upaṭṭhākakulaṃ vā ñātikulāṃ vā nissāya vasamāno cīvare jīṇṇe tehi dinnāṃ cīvaram nikkhipati, na paribhuñjati. Punappunaṃ dinnampi gahetvā nikkhipateva. Yo ca teneva nayena laddhaṃ laddhaṃ vissajjeti, parassa deti, punappunaṃ laddhampi tatheva karoti. Ime dve puggalā sakaṭehipi paccaye upanentena tappetuṃ na sakkāti duttappayā.

123. Pañcame **na vissajjetī**ti attano akatvā parassa na deti, atireke pana sati na nikkhipati, parassa deti. Tenevāha “**sabbaṃyeva paresaṃ na detī**”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti “yo bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ñātikulā vā jīṇṇacīvaro sātakaṃ labhitvā cīvaram katvā paribhuñjati na nikkhipati, aggaḷaṃ datvā pārupantopi punapi diyyamāne sahasā nappaṭiggaṇhāti. Yo ca laddhaṃ laddhaṃ attanā paribhuñjati, paresaṃ na deti. Ime dvepi sukkena sakkā tappetunti sutappayā”ti.

124-127. Chaṭṭhasattamādīni uttānatthāneva.

Āsāduppajahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Āyācanavaggavaṇṇanā

131. **Saddho bhikkhū**ti saddhāya samannāgato bhikkhu. Yo bhikkhu sārīputtamoggallānehi sadisabhāvaṃ pattheti, so yehi guṇehi sārīputtamoggallānā etadagge ṭhapitā, te guṇe attano abhikaṅkheyyāti āha “**yādiso sārīputtatthero paññāyā**”tiādi. **Ito uttari patthento micchā pattheyyāti** sārīputtamoggallānānaṃ ye paññādayo guṇā upalabbhanti, tato uttari patthento micchā pattheyya. Aggasāvakaḡaṇaparamā hi sāvakaḡaṇamariyādā. Tesāṃ sāvakaḡaṇānaṃ yadidaṃ aggasāvakaḡaṇā, na tato paraṃ sāvakaḡaṇā nāma atthi. Tenevāha “**yaṃ natthi, tassa patthitattā**”ti. Sesamettha uttānameva.

135. Pañcame yassa guṇā khatā upahatā ca, so **khatō upahato** nāma hotīti āha “**guṇānaṃ khatattā**”tiādi. **Khatattāti** chinnattā. **Upahattāti** naṭṭhattā. Tenāha “**chinnagaṇaṃ naṭṭhagaṇanti attho**”ti. Apuññassa pasavo nāma atthato paṭilābhoti āha “**pasavatīti paṭilabhatī**”ti, attano santāne uppādetīti attho. **Ananupavisitvāti** ñāṇena anogaḡhetvā. Sesamettha chaṭṭhādīni ca suviññeyyāneva.

Āyācanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Dānavaggavaṇṇanā

142. Tatiyassa paṭhame dīyatīti **dānaṃ**, deyyadhammassetaṃ adhivacanaṃ. Dīyati anenāti vā **dānaṃ**, pariccāgacetaṇāyetaṃ adhivacanaṃ. Ayaṃ duvidhopi attho idhādhīppetoti āha “**diyyanakavasena dānāni**”tiādi. Tattha **diyyanakavasena**ti dātabbavasena. **Amatapattipaṭipadanti** amatappattihetubhūtaṃ sammāpaṭipadaṃ.

143-151. Dutiyādīni ca suviññeyyāneva.

Dānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Santhāravaggavaṇṇanā

152. Catutthassa paṭhame āmisassa ca dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa chiddassa vivarassa bhedassa santharaṇaṃ pidhanaṃ saṅgaṇhanaṃ santhāro. Ayañhi lokasannivāso alabbhamāneva āmisena dhammena cāti dvīhi chiddo. Tassa taṃ chiddaṃ yathā na

paññāyati, evaṃ pīṭhassa viya paccattharaṇena āmisena dhammena ca santharaṇaṃ saṅgaṇhaṇaṃ santhāroti vuccati. Ettha ca āmisena saṅgaho **āmisasanthāro** nāma. Taṃ karontena mātāpitūnaṃ bhikkhugatikassa veyyāvaccakarassa rañño corānañca aggaṃ aggahetvāpi dātuṃ vaṭṭati. Āmasitvā dinnehi rājāno ca corā ca anattampi karonti, jīvitakkhayampi pāpenti. Anāmasitvā dinnena attamanā honti, coranāgavatthuādīni cettha vatthūni kathetabbāni. Tāni samantapāsādikāya **vinayaṭṭhakathāyaṃ** (pārā. 185) vitthāritāni. Sakkaccaṃ uddesadānaṃ pāḷivaṇṇanā dhammakathākathananti evaṃ dhammena saṅgaho **dhammasanthāro** nāma.

153-163. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Santhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Samāpattivaggavaṇṇanā

164. Pañcamassa paṭhame “ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅgaṃ majjhe samāpattī”ti evaṃ saha parikammaṇa appanāparicchedappajānanā paññā **samāpattikusalatā**. Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā**. Pageva vuṭṭhānaparicchedakañānanti evamettha attho daṭṭhabbo.

165. Dutīye ujuno bhāvo **ajjavamaṃ**, ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti attho. **Abhidhammepi** (dha. sa. 1346) vuttaṃ – “tattha katamo ajjavo? Yā ajjavatā ajimhatā akuṭilatā avaṅkatā, ayaṃ vuccati ajjavo”ti. **Anajjavañca** ajjavappaṭikkhepena veditabbaṃ. Gomuttavaṅkatā, candalekhāvaṅkatā, naṅgalakoṭivaṅkatāti hi tayo anajjavā. Ekacco hi bhikkhu paṭhamavaye majjhima-pacchimavaye ca ekavīsatiyā anesanāsu chasu ca agocaresu carati, ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma, ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā paṭipattiyā vaṅkabhāvato. Eko paṭhamavaye pacchimavaye ca catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhimavaye purimasadiso, ayaṃ candalekhāvaṅkatā nāma, paṭipattiyā majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito. Eko paṭhamavayepi majjhimavayepi catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, pacchimavaye purimasadiso, ayaṃ naṅgalakoṭivaṅkatā nāma, pariyoṣāne vaṅkabhāvāpattito. Eko sabbampetaṃ vaṅkataṃ pahāya tīsu vayesu pesalo lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, tassa yo so ujubhāvo, idaṃ ajjavamaṃ nāma, sabbattha ujubhāvasiddhito.

Maddavanti ettha “lajjava”ntipi paṭhanti. Evaṃ panettha attho – “tattha katamo lajjavo? Yo hirīyati hirīyitabbena hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā, ayaṃ vuccati lajjavo”ti evaṃ vutto lajjibhāvo lajjavamaṃ nāma. Idaṃ panettha nibbacaṇaṃ – lajjatīti lajjo, hirimā, tassa bhāvo **lajjavamaṃ**, hirīti attho. Lajjā etassa atthīti lajjī yathā “mālī māyī”ti, tassa bhāvo lajjibhāvo, sā eva lajjā.

166. Tatiye **adhivāsana**khantīti ettha adhvāsanaṃ vuccati khamanaṃ. Tañhi paresaṃ dukkaṭaṃ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanaṭṭhaṃ “adhivāsana”nti vuccati. Adhvāsanaṭṭhaṃ khantī adhvāsanaṭṭhanti. Sucisīlatā **soraccaṃ**. Sā hi sobhanakammaratātā. Suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo vīratatāti āha “**suratabhāvo**”ti. Teneva **abhidhammepi** (dha. sa. 1349) –

“Tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ, sabbopi sīlasaṃvaro soracca”nti – āgato.

167. Catutthe sakhilo vuccati saṅhavāco, tassa bhāvo **sākhalyamaṃ**, saṅhavācatā. Tenāha “**saṅhavācāvasena sammodamānabhāvo**”ti. Saṅhavācāvasena hi sammodamānassa puggalassa bhāvo nāma saṅhavācatā. Teneva **abhidhamme** (dha. sa. 1350) –

“Tattha katamaṃ sākhalyamaṃ? Yā sā vācā aṇḍakā kakkasā parakaṭukā parābhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā, tathārūpiṃ vācaṃ pahāya yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemaṇīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsītā hoti, yā

tattha saṅhavācatā sakhilavācatā aphaṛusavācatā, idaṃ vuccati sākhalāya’nti vuttaṃ.

Tattha **aṇḍakā**ti sadose savaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍo, ahicchattādīni vā uṭṭhitāni aṇḍakānīti vadanti, pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya uṭṭhitā cunṇapiṇḍiyo vā gaṇṭhiyo vā aṇḍakā. Idha pana byāpajjanakakkasādisabhāvato kaṇṭakappaṭibhāgena vācā aṇḍakāti vuttā. Padumanālaṃ viya sotam ghaṃsayamānā pavisanti **kakkasā** daṭṭhabbā. Kodhena nibbattā tassa parivārabhūtā **kodhasāmantā**. Pure saṃvaddhanārī **porī**. Sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti porī. **Saṅhavācatā**tiadinā taṃ vācaṃ pavattamānaṃ dasseti.

168. Pañcame “**avihiṃsāti karuṇāpubbabhāgo**”ti ettakameva idha vuttaṃ, dīghanikāyaṭṭhakathāya **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.304) pana “avihiṃsāti karuṇāpi karuṇāpubbabhāgopī”ti vuttaṃ. **Abhidhammepi** (vibha. 182) “tattha katamā avihiṃsā? Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṃ karuṇācetovimutti, ayaṃ vuccati avihiṃsā”ti āgataṃ. Etthāpi hi yā kāci karuṇā “karuṇā”ti vuttā, karuṇācetovimutti pana appanāppattāva.

Sucisaddato bhāve yakāraṃ ikārassa ca ukārādesaṃ katvā ayaṃ niddesoti āha “**socabyaṃ sucibhāvo**”ti. Ettha ca **socabyanti** sīlavasena sucibhāvoti vuttaṃ. Dīghanikāyaṭṭhakathāya **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.304) pana “soceyyanti mettāya ca mettāpubbabhāgassa ca vasena sucibhāvo”ti vuttaṃ. Teneva **abhidhammepi** “tattha katamaṃ socabyaṃ? Yā sattesu metti mettāyanā mettāyitattaṃ mettācetovimutti, idaṃ vuccati socabya’nti niddeso kato. Etthāpi hi “metti”tiadinā yā kāci mettā vuttā, mettācetovimutti pana appanāppattāva.

169-171. Chaṭṭhasattamaaṭṭhamāni heṭṭhā vuttanayāneva.

172. Navame kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyataṃ sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “**muṭṭhassacce akampanenā**”tiadi.

173. Dasame paccanīkadhammasamanato **samatho**, samādhīti āha “**samathoti cittekaggatā**”ti. Aniccādinā vividhenākārena dassanato passanato **vipassanā**, paññāti āha “**saṅkhārapariggāhakañña**”nti.

174. Ekādasame **dussīlyanti** samādinnaṃ sīlassa bhedakaro vītikkamo. **Diṭṭhivipattīti** “atthi dinna”ntiadinayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā micchādiṭṭhīti āha “**diṭṭhivipattīti micchādiṭṭhī**”ti.

175. Dvādasame **sīlasampadāti** sabbabhāgato tassa anūnatāpatti paripuṇṇabhāvo sīlasampadā. Paripūraṇattho hettha sampadāsaddo. Tenevāha “**paripuṇṇasīlatā**”ti. **Diṭṭhisampadāti** atthikādiṭṭhiādisammādiṭṭhipāripūribhāvena pavattaṃ ñāṇaṃ. Tañca kammassakatāsammādiṭṭhiādivasena pañcavidhaṃ hotīti āha “**tena kammassakatā**”ti.

176. Terasame **sīlavisuddhīti** visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ sīlaṃ, cittavisuddhiādiuparivissuddhiyā paccayo bhavītuṃ samatthaṃ visuddhasīlanti vuttaṃ hoti. Suvisuddhameva hi sīlaṃ tassā padaṭṭhānaṃ hoti. Tenāha “**sīlavisuddhīhi visuddhisampāpakaṃ sīla**”nti. Etthāpi **visuddhisampāpakaṃ**ti cittavisuddhiādiuparivissuddhiyā sampāpakaṃti attho daṭṭhabbo. **Abhidhamme** (dha. sa. 1372) pañāyaṃ “tattha katamā sīlavisuddhi? Kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, ayaṃ vuccati sīlavisuddhī”ti evaṃ vibhattā.

Diṭṭhivissuddhīti visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ dassanañāṇaṃ dassanavisuddhi, paramatthavisuddhiṃ nibbānañca pāpetuṃ upanetuṃ samatthaṃ kammassakatañāṇādi sammādassananti attho. Tenāha “**visuddhisampāpikā...pe... pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhī**”ti. Etthāpi **visuddhisampāpikāti** ñāṇadassanavisuddhiyā dassananibbānasaṅkhātāya paramatthavisuddhiyā ca

sampāpikāti evamattho daṭṭhabbo. **Abhidhamme** (dha. sa. 1373) panāyaṃ “tattha katamā diṭṭhivisuddhi? Kammassakatañāṇaṃ, saccānulomikaṃ ñāṇaṃ, maggassa maggasaṃgissa ñāṇaṃ, phalasaṃgissa ñāṇa”nti evaṃ vuttaṃ.

Ettha ca idaṃ akusalakammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ sakanti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatañāṇaṃ **kammassakatañāṇaṃ**. Tividhaduccaritañhi attanā katampi parena katampi no sakakammaṃ nāma hoti atthabhañjanato, sucariṭṭhaṃ sakakammaṃ nāma atthajananato. Vipassanāñāṇaṃ pana vacīsaccañca anulometi, paramatthasaccañca na vilometi **saccānulomikañāṇanti** vuttaṃ. Vipassanāñāṇaṃhi lakkhaṇāni paṭivijjhanatthaṃ ārambhakāle “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti pavattaṃ vacīsaccañca anulometi, tatheva paṭivijjhanato paramatthasaccaṃ nibbānañca na vilometi na virādheti ekanteneva sampāpanato.

177. Cuddasame **diṭṭhivisuddhī**ti paṭhamamaggasammādiṭṭhi vuttā. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** taṃsāmpayuttameva vīriyaṃ. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.304) “diṭṭhivisuddhīti ñāṇadassanaṃ kathitaṃ. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti taṃsāmpayuttameva vīriya”nti vuttaṃ. Ettha hi **ñāṇadassananti** ñāṇabhūtaṃ dassanaṃ. Tena dassanaṃ maggaṃ vadati. **Taṃsāmpayuttameva vīriyanti** paṭhamamaggasāmpayuttavīriyamāha. Apica **diṭṭhivisuddhī**ti sabbāpi maggasammādiṭṭhi. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** taṃsāmpayuttameva vīriyaṃ. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** “apica purimāpadena catumaggañāṇaṃ, pacchimāpadena taṃsāmpayuttaṃ vīriya”nti vuttaṃ.

Atha vā **diṭṭhivisuddhī**ti kammassakatañāṇādisaṅkhātā sabbāpi sammādiṭṭhi vuttā. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** yo cetasiko vīriyārambho...pe... sammāvāyāmoti. Ayameva pāḷiyā sameti. Abhidhamme hi “diṭṭhivisuddhi kho panāti yā paññā pajānanā...pe... amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti yo cetasiko vīriyārambho...pe... sammāvāyāmo”ti evamayāṃ duko vibhatto. Teneva **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1374) “yā paññā pajānanātiādīhi heṭṭhā vuttāni kammassakatañāṇādiṇeva cattāri ñāṇāni vibhattāni. ‘Yo cetasiko vīriyārambho’tiādīhi padehi niddiṭṭhaṃ vīriyaṃ gahitaṃ paññāya lokiyatṭhāne lokiyaṃ, lokuttaratṭhāne lokuttara”nti vuttaṃ.

Idhāpi visuddhisampāpikā catumaggasammādiṭṭhi, pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhi diṭṭhivisuddhīti adhippāyena “**diṭṭhivisuddhīti visuddhisampāpikā sammādiṭṭhiyevā**”ti vuttaṃ. **Heṭṭhimamaggasāmpayuttaṃ vīriyanti** idaṃ pana “yathādiṭṭhissa ca padhānanti paṭhamamaggasāmpayuttaṃ vīriyanti vutta”nti adhippāyena vadati. Ettha ca taṃtambhāṇakānaṃ matabhedenāyaṃ vaṇṇanābhedoti na aṭṭhakathāvācanānaṃ aññamaññāvirodho saṅkitabbo. Atha yathādiṭṭhissa ca padhānanti heṭṭhimamaggasāmpayuttameva vīriyaṃ kasmā vuttanti āha “**tañhi tassā diṭṭhiyā anurūpattā**”tiādi. Tattha **tassā diṭṭhiyāti** heṭṭhimamaggasāmpayuttāya diṭṭhiyā. **Yathādiṭṭhissāti** anurūpadiṭṭhissa kalyāṇadiṭṭhissa nibbattitappakāradiṭṭhissa vā nibbattetabbapadhānānurūpadiṭṭhissa yathādiṭṭhippavattakiriyaṃ vāti evampettha atthaṃ saṃvaṇṇayanti.

178. Pannarasame samattaṃ tussanaṃ titti santuṭṭhi, natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, asantuṭṭhissa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Yā kusalanāṃ dhammānaṃ bhāvanāya asantuṭṭhassa bhīyyokamyatā, tassā etaṃ adhivācanaṃ. Tāya hi saṃgībhūto puggalo sīlaṃ pūretvā jhānaṃ uppādeti, jhānaṃ labhitvā vipassanaṃ ārabhati, āradhavi-passako arahattaṃ aggahetvā antarā vosānaṃ nāpajjati, “alamettāvātā katamettāvātā”ti saṅkocaṃ na pāpuṇāti. Tenāha “**aññatra arahattamaggā kusalesu dhammesu asantuṭṭhibhāvo**”ti. Tatra **aññatra arahattamaggāti** arahattamaggasāmpattaṃ vināti attho. “Appaṭivānīti ca padhānasmī”nti idaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti na vibhattaṃ.

179. Soḷasame muṭṭhā natṭhā sati etassāti muṭṭhassati, tassa bhāvo **muṭṭhassaccanti** āha “**muṭṭhassaccanti muṭṭhassatibhāvo**”ti. **Muṭṭhassatibhāvoti** ca satippaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. **Asampajaññanti** “tattha katamaṃ asampajaññaṃ? Yaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ...pe... avijjālaṅghī moho akusalamūla”nti (dha. sa. 1357) evaṃ vuttā avijjāyeva. Tathā hi vijjāpaṭipakkho

avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññappaṭipakkho asampajaññaṃ. Yasmā pana sampajaññappaṭipakkhe sati tassa vasena ñāṇassa abhāvo hoti, tasmā vuttaṃ “**aññābhāvo**”ti.

180. Sattarasame **apilāpanalakkhaṇā satīti** udake lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavitvā viya tiṭṭhati, na ogāhati, taṃ pilāpanaṃ. Na pilāpanaṃ apilāpanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ sabhāvo etissāti apilāpanalakkhaṇā.

Samāpattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

1. Kodhapeyyālaṃ

181. Ito paresu kodhavaggādīsu **upanandhanalakkhaṇoti** kujjhanavasena “akkocchi maṃ avadhi ma”ntiādīnā (dha. pa. 3, 4) cittapariyonandhanalakkhaṇo. Pubbakālikaṃ kodhaṃ upanayhati bandhati, kujjhanākāraṃ pabandhati ghaṭeti. Āghātavatthunā cittaṃ bandhantī viya hotīti aparakālo kodho upanāho. Suṭṭhu kataṃ kāraṇaṃ upakāro sukatakāraṇaṃ, tassa pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa makkhaṇaṃ udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṃ udakassa puñchanaṃ vināsaṇaṃ lakkhaṇametassāti **sukatakāraṇamakkhanalakkhaṇo**. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ makkhaṇaṭṭhena makkhoti vuccati. Bahussutepi puggale ajjhottharīmsu, “īdisassa ca bahussutassa aniyatā gahitā, tava ca mama ca ko viseso”tiādīnā nayena uppajjamāno yugaggāhī palāsoti āha “**yugaggāhalakkhaṇo palāso**”ti. Tattha yugaggāho nāma samadhuraggāho, asamampi attanā samaṃ katvā gaṇhanaṃ. Palāsati **palāso**, paresaṃ guṇe ḍaṃsitvā dantehi viya chinditvā attano guṇehi same karotīti attho.

Usūyanalakkhaṇāti paresaṃ sakkārādīni khiyyanalakkhaṇā. Maccherassa bhāvo **macchariyaṃ**. Tañca āvāsamacchariyādivasena pañcavidhanti āha “**pañcamaccherabhāvo macchariya**”nti. **Maccharāyanalakkhaṇanti** attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāve asahanalakkhaṇaṃ. **Katappaṭicchādanalakkhaṇāti** katapāpappaṭicchādanalakkhaṇā. Kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ sāṭheyyanti āha “**kerāṭikalakkhaṇaṃ sāṭheyya**”nti. Aññathā attano pavedanapuggalo kerāṭiko nekatikavāṇijoti vadanti. Kerāṭiko hi puggalo ānandamaccho viya hoti.

187. Yathābhatam nikkhitto evaṃ nirayeti yathā ābhatam kañci āharitvā ṭhapito, evaṃ attano kammunā nikkhitto niraye ṭhapitoyevāti attho.

2. Akusalapeyyālaṃ

191-200. Dukkhasa vaḍḍhi etesanti **dukkhavaḍḍhikā**. Ye hi dukkhaṃ vaḍḍhenti, punappunaṃ uppādentī, dukkhasa vaḍḍhi tesam atthīti evaṃ vuttaṃ. **Sukhavaḍḍhikāti** etthāpi eseva nayo.

3. Vinayapeyyālaṃ

201. Atthavaseti vuddhiviseṣe ānisaṃsaviseṣe. Tesam pana sikkhāpadapaññattikāraṇattā āha “**dve kāraṇāni sandhāyā**”ti. Atthoyeva vā **atthavaso**, dve atthe dve kāraṇānīti vuttaṃ hoti. Atha vā attho phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, kāraṇanti evampettha attho daṭṭhabbo. Yathā “anabhijjhā dhammapada”nti vutte anabhijjhā eko dhammakotṭhāsoti attho hoti. Evamidhāpi **sikkhāpadanti** sikkhākotṭhāso sikkhāya eko padesoti ayamettha attho daṭṭhabboti āha “**sikkhāpadaṃ paññattanti sikkhākotṭhāso ṭhapito**”ti.

Saṅghasutṭhu nāma saṅghassa sutṭhubhāvo “sutṭhu devā”ti (pārā. aṭṭha. 39) āgataṭṭhāne viya

“suṭṭhu, bhante”ti vacanasampañcchanabhāvo. Tenāha “**saṅghasutṭhutāyāti saṅghassa sutṭhubhāvāyā**”tiādi. **Dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggaḥāyāti** dummaṅkū nāma dussīlapuggalā. Ye maṅkutaṃ āpādiyamānāpi dukkhena āpajjanti, vītikkamaṃ karontā vā katvā vā na lajjanti, tesam niggaḥatthāya. Te hi sikkhāpade asati “kiṃ tumhehi diṭṭhaṃ, kiṃ sutam, kiṃ amhehi kamaṃ, katarasmiṃ vatthusmiṃ katamaṃ āpattim ropetvā amhe niggaṇṭhathā”ti saṅghaṃ viheṭhessanti, sikkhāpade pana sati tesam saṅgho sikkhāpadaṃ dassetvā dhammena vinayena satthusāsanena niggaḥessati. Tena vuttam “dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggaḥāyā”ti.

Pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāyāti pesalānaṃ piyasīlānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārattāya. Piyasīlā hi bhikkhū kattabbākattabbaṃ sāvajjānavajjaṃ velaṃ mariyādaṃ ajānantā sikkhattayapāripūriyā ghaṭamānā kilamanti, ubbāḷhā honti, kattabbākattabbaṃ pana sāvajjānavajjaṃ velaṃ mariyādaṅca ṅatvā sikkhattayapāripūriyā ghaṭentā na kilamanti, na ubbāḷhā honti. Tena tesam sikkhāpadappaññāpanā phāsuvihārāya saṃvattati. Yo vā dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggaḥo, sveva etesam phāsuvihāro. Dussīlapuggale nissāya hi uposatho na tiṭṭhati, pavāraṇā na tiṭṭhati, saṅghakammāni nappavattanti, sāmaggī na hoti, bhikkhū anekaggā uddesaparipucchākammaṭṭhānādīni anuyuñjituṃ na sakkonti. Dussīlesu pana niggaḥitesu sabbopi ayaṃ upaddavo na hoti, tato pesalā bhikkhū phāsu viharanti. Evaṃ “pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāyā”ti ettha dvidhā attho veditabbo.

“Na vo ahaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemī”ti (dī. ni. 3.182) ettha vivādāmūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṅca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinalīkatā”ti. (a. ni. 4.36) –

Ettha tebhūmakaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. Idha pana parūpavādavippariṣāravadhabandhanādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā āsavāti āha – “**diṭṭhadhamme imasmiṃyeva attabhāve vītikkamapaccayā paṭiladdhabbāna**”ntiādi. Yadi hi bhagavā sikkhāpadaṃ na paññāpeyya, tato asaddhammappariṣevanaadinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyaṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittameva nirayādīsu nibbattassa paññavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavanappakārā anattā, te sandhāya idaṃ vuttam “**diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā**”ti. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha bhavā **diṭṭhadhammikā**. Samparetabbato pecca gantabbato samparāyo, paraloko, tattha bhavā **samparāyikā**.

Akusalaverānanti pāṇātipātādipaṇcaduccaritānaṃ. Tāni verakāraṇattā “verānī”ti vuccanti, puggalesu pana uppajjamānāni verāni. **Te eva vā dukkhadhammāti** heṭṭhā vuttā vadhabandhanādayo. **Tesam pakkhupacchedanattāyāti** tesam pāpicchānaṃ pakkhupacchedāya gaṇabhojanasadisam sikkhāpadaṃ paññattaṃ. **Paṇḍitamanussānanti** lokiyaparikkhakajanānaṃ. Te hi sikkhāpadapaññattiyā sati sikkhāpadapaññattim ṅatvā vā yathāpaññattaṃ paṭipajjamāne bhikkhū disvā vā – “yāni vata loke mahājanassa rajjanadussanamuyhanattānāni, tehi ime samaṇā sakyaputtiyā ārakā viharanti, dukkaram vata karonti, bhāriyaṃ vata karonti”ti pasādaṃ āpajjanti vinayapiṭake potthakaṃ disvā micchādiṭṭhikatavedibrahmaṇo viya. **Uparūparipasādabhāvāyāti** bhiyyo bhiyyo pasāduppādanattam. Yepi hi sāsane pasannā kulaputtā, tepi sikkhāpadapaññattim vā ṅatvā yathāpaññattaṃ paṭipajjamāne bhikkhū vā disvā “aho, ayyā, dukkarakārino, ye yāvajīvaṃ ekabhattaṃ brahmacariyaṃ vinayasamvaram anupālentī”ti bhiyyo bhiyyo pasādanti.

Saddhammassa ciraṭṭhitattanti pariyattisaddhammo, paṭipattisaddhammo, adhigamasaddhammoti tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitattam. Tattha piṭakattayasāṅgahitaṃ sabbampi buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaṅgaṃ, cuddasa khandhakavattāni, dveasīti mahāvattāni, sīlasamādhivipassanāti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro ariyamaggā

cattāri ca sāmaññaphalāni nibbānañcāti ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma. So sabbo yasmā sikkhāpadapaññattiyā sati bhikkhū sikkhāpadañca tassa vibhaṅgañca tadatthajotanattham aññañca buddhavacanam pariyaṇanti, yathapaññattañca paṭipajjamānā paṭipattim pūretvā paṭipattiyā adhigantabbaṃ lokuttaradhammaṃ adhigacchanti, tasmā sikkhāpadapaññattiyā ciraṭṭhitiko hoti.

Pañcavidhassapi vinayassāti tadaṅgavinayādivasena pañcappakārassa vinayassa.

Vinayaṭṭhakathāyaṃ (pārā. aṭṭha. 39) pana sikkhāpadapaññattiyā sati saṃvaravinayo ca pahānavinayo ca samathavinayo ca paññattivinayo cāti catubbidhōpi vinayo anuggahito hoti upatthambhito supatthambhito. Tena vuttaṃ “**vinayānuggahāyā**”ti. Tattha **saṃvaravinayoti** silasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāpasamvaro, khantisamvaro, vīriyasamvaroti pañcavidhōpi samvaro yathāsakaṃ samvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṃ samvaraṇato samvaro, vinayanato vinayoti vuccati. **Pahānavinayoti** tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchadappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidhampi pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā pahānavinayoti vuccati. **Samathavinayoti** satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayoti** sikkhāpadameva. Sikkhāpadapaññattiyā hi vijjamānāya eva sikkhāpadasambhavato sikkhāpadasaṅkhāto paññattivinayoti sikkhāpadapaññattiyā anuggahito hoti.

202-230. Bhikkhūnaṃ pañcāti nidānapārājikasaṅghādisesāniyatavittāruddesavasena pañca bhikkhūnaṃ uddesā. **Bhikkhūnaṃ cattāro**ti bhikkhūnaṃ vuttesu aniyatuddesaṃ ṭhapetvā avasesā cattāro.

Ehibhikkhūpasampadāti “ehi bhikkhū”ti vacanamattena paññattaupasampadā. Bhagavā hi ehibhikkhubhāvāya upanissayasampannaṃ puggalaṃ dīsvā rattapaṃsukūlantarato suvaṇṇavaṇṇaṃ dakkhiṇattham nīharitvā brahmagosaṃ nicchārento “ehi bhikkhu, cara brahmācariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyaṃ”ti vadati. Tassa saheva bhagavato vacanena gihiliṅgaṃ antaradhāyati, pabbajjā ca upasampadā ca ruhati, bhaṇḍu kāsāvavasano hoti – ekaṃ nivāsetvā ekaṃ pārūpitvā ekaṃ aṃse ṭhapetvā vāmaṃsakūṭe āsattanīluppalavaṇṇamattikāpatto.

“Ticīvarañca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṃ;
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.215; ma. ni. aṭṭha. 1.294;
2.349; a. ni. aṭṭha. 2.4.198; pārā. aṭṭha. 45 padabhājanīyavaṇṇanā; apa. aṭṭha.
1.avidūrenidānakathā; bu. vaṃ. aṭṭha. 27.avidūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā;
mahāni. aṭṭha. 206) –

Evam vutthehi aṭṭhahi parikkhārehi sarīre paṭimukkehiyeva vassasatikatthero viya iriyāpathasampanno buddhācariyako buddhupajjhāyako sammāsambuddhaṃ vandamānoyeva tiṭṭhati.

Saraṇagamanūpasampadāti “buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi”tiādīnaṃ nayena tikkhattuṃ vācaṃ bhinditvā vutthehi tīhi saraṇagamanehi anuññātaupasampadā. **Ovādūpasampadāti** ovādappaṭiggahaṇaupasampadā. Sā ca “tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘tibbaṃ me hirottappaṃ, paccupaṭṭhitaṃ bhavissati thesu navesu majjhimesū”ti. Evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘yaṃ kiñci dhammaṃ suṇissāmi kusalūpasamhitam, sabbam taṃ aṭṭhim katvā manasi karitvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇissāmi”ti, evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘sātasahagatā ca me kāyagatāsati na vijahissati”ti, evañhi te, kassapa, sikkhitabba”nti (saṃ. ni. 2.154) iminā ovādappaṭiggahaṇena mahākassapattherassa anuññātaupasampadā.

Pañhabyākaraṇūpasampadā nāma sopākassa anuññātaupasampadā. Bhagavā kira pubbārāme anucaṅkamantaṃ sopākasamaṇeraṃ “uddhumātakasaññāti vā, sopāka, rūpasaññāti vā ime dhammā nānatthā nānābyañjanā, udāhu ekatthā byañjanaṃ eva nāna”nti dasa asubhanissite pañhe pucchi. So byākāsi. Bhagavā tassa sādhukāraṃ datvā “kativassosi, tvaṃ sopākā”ti pucchi. Sattavassohaṃ

bhagavāti. Sopāka, tvaṃ mama sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsanditvā pañhe byākāsīti āradhacitto upasampadam anujāni. Ayaṃ pañhabyākaraṇūpasampadā.

Ñatticatutthaupasampadā nāma bhikkhūnaṃ etarahi upasampadā. **Garudhammūpasampadā**ti garudhammappaṭiggahaṇena upasampadā. Sā ca mahāpajāpatiyā aṭṭhagarudhammappaṭiggahaṇena anuññātā. **Ubhatosaṅghe upasampadā** nāma bhikkhuniyā bhikkhunisaṅghato ñatticatutthena, bhikkhusaṅghato ñatticatutthenāti imehi dvīhi kammehi anuññātā aṭṭhavācīkūpasampadā. **Dūtena upasampadā** nāma aḍḍhakāsiyā gaṇikāya anuññātā upasampadā.

Ñattikammaṃ nava ṭhānāni gacchatīti katamāni nava ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, uposatho, pavāraṇā, sammuti, dānaṃ, paṭiggahaṃ, paccukkaḍḍhanaṃ, kammalakkhaṇaññeva navamanti evaṃ vuttāni nava ṭhānāni gacchati. Tattha “suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho, anusīṭṭho so mayā, yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo āgaccheyya, āgacchāhīti vattabbo”ti (mahāva. 126) evaṃ upasampadāpekkhassa osāraṇā **osāraṇā** nāma.

“Suṇantu me, āyasmantā, ayaṃ itthannāmo bhikkhu dhammakathiko, imassa neva suttaṃ āgacchati, no suttavibhaṅgo, so atthaṃ asallakkhetvā byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhati. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, itthannāmaṃ bhikkhuṃ vuṭṭhāpetvā avasesā imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasameyyāma”ti evaṃ ubbāhikavinicchaye dhammakathikassa bhikkhuno nissāraṇā **nissāraṇā** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, ajjuuposatho pannaraso. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho uposathaṃ kareyyā”ti evaṃ uposathakammavasena ṭhapitā ñatti **uposatho** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, ajja pavāraṇā pannarasī. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho pavāreyyā”ti evaṃ pavāraṇākammavasena ṭhapitā ñatti **pavāraṇā** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ anusāseyya”nti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ anusāseyyā”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyya”nti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyyā”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyya”nti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyyā”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyya”nti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyā”ti evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā sammannitūṃ ṭhapitā ñatti **sammuti** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, idaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyaṃ saṅghassa nissaṭṭhaṃ. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyā”ti, “yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, āyasmantā imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyu”nti evaṃ nissaṭṭhacīvarapattādīnaṃ dānaṃ **dānaṃ** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu āpattiṃ sarati vivarati uttāniṃ karoti deseti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyya”nti, “yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyya”nti, tena vattabbo “passasī”ti? Āma passāmīti. “Āyatīṃ saṃvareyyāsī”ti evaṃ āpattippaṭiggaho **paṭiggaho** nāma.

“Suṇantu me, āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame kāle pavāreyyāma”ti, te ce, bhikkhave, bhikkhū bhaṇḍanakārakā kalahakārakā saṅghe adhikaraṇakārakā taṃ kālaṃ anuvaseyyuṃ, āvāsikena bhikkhunā byattena paṭibalena āvāsikā bhikkhū ñāpetabbā “suṇantu me, āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ,

idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame juṅhe pavāreyyāma’’ti evaṃ katā pavāraṇā **paccukkaḍḍhanā** nāma.

Sabbeheva ekajjhaṃ sannipatitabbaṃ, sannipatitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, ambhākaṃ bhaṇḍanaajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ viharataṃ bahu assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsita-parikkantaṃ. Sace mayaṃ imāhi āpattihi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya saṃvatteyya. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ adhikaraṇaṃ tiṇavattahārakena vūpasameyya ṭhapetvā thullavajjaṃ, ṭhapetvā gihipaṭisaṃyutta’’nti evaṃ tiṇavattahārasamathe katā sabbapaṭhamā sabbasaṅghikañatti **kammalakkhaṇaṃ** nāma.

Ñattidutiyaṃ kammaṃ satta ṭhānāni gacchatīti katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, sammuti, dānaṃ, uddharaṇaṃ, desanaṃ, kammalakkhaṇaññeva sattamanti evaṃ vuttāni satta ṭhānāni gacchati. Tattha vaḍḍhassa licchavino pattanikkujjanavasena khandhake vuttā **nissāraṇā**, tasseva pataukkujjanavasena vuttā **osāraṇā** ca veditabbā. Sīmāsammuti ticīvarena avippavāsasammuti santhatasammuti bhuttuddesakasenāsanaggāhāpakabhaṇḍāgārika- cīvarappaṭiggāhaka-cīvarabhājaka- yāgubhājaka-phalabhājaka-khajjabhājaka-appamattakavissajjaka- sāṭiyaggāhāpaka-pattaggāhāpaka- āramikapesaka-sāmaṇerapesakasammutīti etāsaṃ sammutīnaṃ vasena **sammuti** veditabbā. Kaṭhinacīvaradānamatakacīvaradānavasena **dānaṃ** veditabbaṃ. Kaṭhinuddhāraṇavasena **uddhāro** veditabbo. Kuṭivattuvihāravatthudesanāvasena **desanā** veditabbā. Yā pana tiṇavattahārasamathe sabbasaṅghikañattiñca ekekasmīṃ pakkhe ekekaṃ ñattiñcāti tissopi ñattiyo ṭhapetvā puna ekasmīṃ pakkhe ekā, ekasmīṃ pakkhe ekāti dvepi ñattidutiya-kammavācā vuttā. Tāsaṃ vasena **kammalakkhaṇaṃ** veditabbaṃ.

Ñatticatutthakammaṃ satta ṭhānāni gacchatīti katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, sammuti, dānaṃ, niggahaṃ, samanubhāsaṇaṃ, kammalakkhaṇaññeva sattamanti evaṃ vuttāni satta ṭhānāni gacchati. Tattha tajjanīyakammādīnaṃ sattannaṃ kammānaṃ vasena **nissāraṇā**, tesameva ca kammānaṃ paṭippassambhanavasena **osāraṇā** veditabbā. Bhikkhunovādakasammutivasena **sammuti** veditabbā. Parivāsadānamānattadānavasena **dānaṃ** veditabbaṃ. Mūlāyapaṭikassanakammavasena **niggaho** veditabbo. Ukkhittānuvattakā, aṭṭha yāvattiyakā, ariṭṭho, caṇḍakālī ca imete yāvattiyakāti imāsaṃ ekādasannaṃ samanubhāsanānaṃ vasena **samanubhāsanā** veditabbā. Upasampadakammaabbhānakammavasena **kammalakkhaṇaṃ** veditabbaṃ.

Dhammasammukhatātiādīsu yena dhammena, yena vinayena, yena satthusāsanena saṅgho kammaṃ karoti, ayaṃ **dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, satthusāsanasammukhatā**. Tattha **dhammoti** bhūtavatthu. **Vinayoti** codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsaṇaṃ** nāma ñattisampadā ceva anusāvanasampadā ca. Yāvattikā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā nappaṭikkosanti, ayaṃ **saṅghasammukhatā**. Yassa saṅgho kammaṃ karoti, tassa sammukhībhāvo **puggalasammukhatā**. Sesametta vuttanayattā uttānatthameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Dukanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Tikanipāta-ṭikā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Bālavaggo

1. Bhayasuttavaṇṇanā

1. Tikanipātassa paṭhame **bhayanti** bhīti cetaso byadhoti āha “**cittutrāso**”ti. **Upaddavoti** antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṃ “**anekaggatākāro**”ti. **Upasaggoti** upasajjanaṃ, devatopapīḷadinaṃ appaṭikāravighātāpatti. Sā pana yasmā paṭikārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṃ asamatthassa osīdanakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ “**tattha tattha lagganākāro**”ti. **Yathāvutte divase anāgacchantesūti** vañcetvā āgantūṃ niyamitadivase anāgacchantesu. **Dvāre aggiṃ datvāti** bahi anikkhamanattāya dvāre aggiṃ datvā.

Naḷehi channaṭṭicchannāti naḷehi tiṇacchadanasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukuṭikaniyāmena paritopi chādītā. **Eseva nayoti** iminā tiṇehi channataṃ sesasambhārānaṃ rukkhamayatañca atidisati.

Vidhavaputteti antabhāvopalakkaṇaṃ. Te hi nippitikā avinītā asaṃyatā yaṃ kiñci kārino. Sesamettha uttānameva.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

2. Dutiye lakkhīyati bālo ayanti ñāyati etenāti lakkhaṇaṃ, kammaṃ lakkhaṇametassāti **kammalakkhaṇoti** āha “**kāyadvārādipavattaṃ kamma**”ntiādi. Apadīyanti dosā etena rakkhīyanti, lūyanti chijjanti vāti apadānaṃ, sattānaṃ sammā, micchā vā pavattappayogo. Tena sobhatīti **apadānasobhanī**. Tenāha “**paññā nāmā**”tiādi. **Attano caritenevāti** attano cariyāya eva. Sesamettha uttānameva.

Lakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Cintīsuttādivaṇṇanā

3-4. Tatiye **etehīti** duccintitacintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa saraṇatthamāha. **Tānevāti** lakkhaṇāni eva. **Assāti** bālassa. Bālo ayanti nimīyati sañjānīyati etehīti **bālanimittāni**. Apadānaṃ vuccati, vikhyātaṃ kammaṃ, duccintitacintitādīni ca bāle vikhyātāni asādhāraṇabhāvena. Tasmā “**bālassa apadānāni**”ti. Abhijjhādīhi duṭṭhaṃ dūsitāṃ cintitāṃ duccintitāṃ, taṃ cintetīti **duccintitacintī**. Lobhādīhi duṭṭhaṃ bhāsitaṃ musāvādādiṃ bhāsati **dubbhāsitabhāsī**. Tesamyeva vasena kattabbato dukkaṭakammaṃ pāṇātipātādiṃ karotīti **dukkāṭakammakārī**. Tenāha “**cintayanto**”tiādi. **Vuttānusārenāti** “bālo aya”ntiādinā vuttassa atthavacanassa “paṇḍito ayanti etehi lakkhīyatī”tiādinā anussaraṇena. **Manosucaritādīnaṃ vāsenāti** “cintayanto anabhijjhābyāpādasammādassanavasena sucintitameva cintetī”tiādinā manosucaritādīnaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena yojetabbāni. Catutthaṃ vuttanayattā uttānatthameva.

Cintīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Ayonisosuttādivaṇṇanā

5-10. Pañcame **kati nu kho anussatiṭṭhānānī**tiādi chakke āvi bhavissatīti. **Evam cintitanti** ayoniso cintitaṃ. **Apañhameva pañhanti kathesīti** apañhameva pañho ayanti maññamāno vissajjesi. **Dasavidhaṃ byañjanabuddhiṃ aparihāpetvāti** –

“Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahītaṃ;
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.190; ma. ni. aṭṭha. 2.291; pari. aṭṭha. 485; vi. saṅga. aṭṭha. 252) –

Evam vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanabuddhiṃ aparihāpetvā.

Tattha ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ **sithilaṃ**, tāniyeva dhanitāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ**, ekamattakālaṃ **rassaṃ**. **Garukanti** dīghameva, yaṃ vā “āyasmato buddharakkhitattherassā”ti saṃyogaparaṃ katvā vuccati, **lahukanti** rassameva, yaṃ vā “āyasmato buddharakkhitattherassā”ti evaṃ viṣaṃyogaparaṃ katvā vuccati. **Niggahītanti** yaṃ karaṇāni niggahetvā avissajjetvā avivaṭṭena mukhena sānunāsikaṃ katvā vattabbaṃ. **Sambandhanti** yaṃ parapadena sambandhitvā “tuṇhassā”ti vuccati. **Vavatthitanti** yaṃ parapadena asambandhaṃ katvā vicchinditvā “tuṇhī assā”ti vuccati. **Vimuttanti** yaṃ karaṇāni aniggahetvā vissajjetvā vivaṭṭena mukhena sānunāsikaṃ akatvā vuccati. **Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedoti** evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakārena pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhīppetatthabyañjanato byañjanāni ca.

“**Aṭṭhānaṃ kho etaṃ, āvuso sārīputtā**”tiādi pañcake āvi bhavissati. “**Kati nu kho, ānanda, anussatiṭṭhānāni**”tiādi pana chakke āvi bhavissati. Chaṭṭhādīsū natthi vattabbaṃ.

Ayonisosuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathakāravaggo

1. Nātasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame nātoyeva paññātoti āha “**nāto paññāto**”ti. Kassa ananulomiketi āha “**sāsanassā**”ti, sāsanassa ananulomike appatirūpeti attho. Idāni ananulomikasaddassa nibbacanaṃ dassento “**na anulometīti ananulomika**”nti āha. **Sāsanassāti** vā sāsananti attho. Sāsanam na anulometīti ananulomikanti evamettha sambandho daṭṭhabbo. **Sabhāgavisabhāganti** līngato sabhāgavisabhāgaṃ. “**Viyapuggale**”ti āhāti līngasabhāgehi avisesetvā āha. **Ummādaṃ pāpuṇīti** so kira sīlaṃ adhiṭṭhāya pihitadvāragabbhe sayanapiṭṭhe nisīditvā bhariyaṃ ārabba mettaṃ bhāvento mettāmukhena uppanna rāgena andhīkato bhariyāya santikaṃ gantukāmo dvāraṃ asallakkhetvā bhittim bhinditvāpi nikkhamitukāmatāya bhittim paharanto sabbarattim bhittiyuddhamakāsi. Sesamettha suviññeyyameva.

Nātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutīye **catupārisuddhisīlampi pabbajjānissitamevāti** iminā pabbajjūpagatasamanantarameva catupārisuddhisīlampi samādinnameva hotīti dasseti. **Maggasannissitāneva hontīti**

maggādhigamatthāya paṭipajjitabbattā kaṣiṇaparikkammādāni maggasannissitāneva honti, tasmā maggaggahaṇeneva tesampi gahaṇaṃ veditabbam, tehi vinā maggādhigamassa asambhavatoti adhippāyo.

Aggamaggādhigamena asammoḥappaṭivedhassa sikhāpattattā maggadhammesu viya phaladhammesu sātisayo asammoḥoti “**sayam abhiññā**”ti vuttam, sāmam jānitvāti attho. Tathā jānanā panassa sacchikaraṇam attapaccakkhikiriyāti “**sacchikatvā**”ti vuttam. Tenāha “**attanāva abhivisiṭṭhāya paññāya paccakkham katvā**”ti. Tathā sacchikiriyā cassa attani paṭilābhoti “**upasampajjā**”ti vuttanti āha “**paṭilābhitvā**”ti.

Sāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āsaṃsasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **santoti** ettha **santa**-saddo “**dīgham santassa yojana**”ntiādīsu (dha. pa. 60) kilantabhāve āgato. “**Ayañca vitakko, ayañca vicāro santo hontī samitā**”tiādīsu (vibha. 576) niruddhabhāve. “**Adhigato kho myāyaṃ dhammo, gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto**”tiādīsu (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7-8) santaññāgocarātāyaṃ. “**Upasantassa sadā satimato**”tiādīsu (udā. 27) kilesavūpasame. “**Santo have sabbhi pavedayanti**”tiādīsu (dha. pa. 151) sādhusu. “**Pañcime, bhikkhave, mahācorā santo saṃvijjāmānā**”tiādīsu (pārā. 195) atthibhāve. Idhāpi atthibhāveyevāti āha “**santoti atthi upalabbhanti**”ti. Tattha **atthī** lokasaṅketavasena saṃvijjanti. Atthibhāvo hettha puggalasambandhena vuttattā lokasamaññavaseneva veditabbo, na paramatthavasena. Atthī cetam nipātapadam daṭṭhabbam “**atthi imasmiṃ kāye kesā**”tiādīsu (ma. ni. 1.110) viya.

Samvijjāmānāti upalabbhamānā. Yañhi saṃvijjati, tam upalabbhati. Tenāha “**saṃvijjāmānāti tasseva vevacana**”nti. **Anāsoti** patthanārahito. Tenāha “**apatthano**”ti. Āsaṃsati patthetīti **āsaṃso**. Veṇuvettādivilīvehi suppādibhājanakārakā **vilīvakārakā**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā**, māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena nahanakaraṇato **rathakārā**, dhammakārā. Puiti karīssa nāmaṃ, tam kusenti apanentīti **pukkusā**, pupphacchaḍḍakā.

Dubbaṇṇoti virūpo. **Okoṭimakoti** āroḥābhāvena heṭṭhimako, rassakāyoti attho. Tenāha “**lakuṇḍako**”ti. Laku viya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti hi **lakuṇḍako**, rasso. Kaṇati nimīlatīti **kāṇo**. Tam panassa nimīlanam ekena akkhinā dvīhipi cāti āha “**ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā**”ti. Kuṇanam kuṇo, hatthavekallam. Tam etassa atthīti **kuṇī**. **Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hatto assāti **pakkhahato**. Tenāha “**pīṭhasappī**”ti. Padīpe padīpane etabbam netabbanti **padīpeyyam**, telādiupakaraṇam.

Āsaṃ na karotīti rajjābhiseke kaniṭṭho patthanam na karoti jeṭṭhe sati kaniṭṭhassa anadhikārattā. Abhisekam arahatīti abhisekāraho, **na abhisekāraho** kāṇakuṇiādidosasamannāgato.

Sīlassa duṭṭhu nāma natthi, tasmā abhāvatto idha du-saddoti āha “**nissīlo**”ti. “**Pāpam pāpena sukara**”ntiādīsu (udā. 48; cūlava. 343) viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha “**lāmakadhammo**”ti. Sīlavipattiyā vā **dussīlo**. Diṭṭhivipattiyā **pāpadhammo**. Kāyavācāsaṃvarabhedena vā **dussīlo**, manosaṃvarabhedena, satisaṃvarādibhedena vā **pāpadhammo**. Asuddhappayogatāya **dussīlo**, asuddhāsayatāya **pāpadhammo**. Kusalasīlavirahena **dussīlo**, akusalasīlasamannāgamena **pāpadhammo**. **Asucīhīti** aparisuddhehi. **Saṅkāhi saritabbasamācāroti** “**imassa maññe idaṃ kamma**”nti evam parehi saṅkāya saritabbasamācāro. Tenāha “**kiñcidevā**”tiādī. **Attanāyeva vā saṅkāhi saritabbasamācāroti** etenapi kammāsādhanaṃyeva saṅkassarasaddassa dasseti. Attano saṅkāya paresam samācārakiriyam sarati āsaṅkati vidhāvattītipi **saṅkassarasamācāroti** evamettha kattusādhanaṃtāpi daṭṭhabbā. Tassa hi dve tayo jane kathente disvā “**mama dosaṃ maññe kathenti**”ti tesam samācāram saṅkāya sarati dhāvati.

Evamapaṭiñṇoti salākaggahaṇādīsu ‘kittakā vihāre samaṇā’ ti gaṇanāya āradhāya ‘ahampi samaṇo, ahampi samaṇo’ ti paṭiñṇaṃ datvā salākaggahaṇādīni karotīti samaṇo ahanti evaṃsamaṇappaṭiñṇo. **Sumbhakapattadhareti** mattikāpattadhare. **Pūtinā kammenāti** saṃkiliṭṭhakammena, nigguṇatāya vā guṇasāravirahitattā **antopūti**. Kasambukacavaro jāto sañjāto assāti **kasambujāto** āha ‘**sañjātarāgādikacavaro**’ ti. Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapakasaṭaṃ udakaṃ, imasmiṇca sāsane dussīlo nāma jigucchanīyattā tintakuṇapaudakasadiṣo, tasmā kasambu viya jātoti **kasambujāto**. **Lokuttaradhammaupanissayassa natthitāyāti** yattha paṭiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṃ laddhuṃ, tassā paṭiṭṭhāya bhinnattā vuttaṃ. **Mahāsīlasmim paripūrakāritāyāti** yattha paṭiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṃ pāpuṇiṭuṃ, tasmim paripūrakāritāya.

Āsaṃsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cakkavattisuttavaṇṇanā

14. Catutthe **catūhi saṅgahavattūhīti** dānapiyavacanaatthacariyāsamānattatāsankhātehi catūhi saṅgahakāraṇehi. **Cakkaṃ vattetī** āṇacakkaṃ pavatteti. **Cakkanti** vā idha ratanacakkaṃ veditabbaṃ. Ayañhi cakkasaddo sampattiyāṃ, lakkhaṇe, rathaṅge, iriyāpathe, dāne, ratanadhammakhuracakkādīsu ca dissati. ‘Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussāna’ ntiādīsu (a. ni. 4.31) hi sampattiyāṃ dissati. ‘Pādātesu cakkāni jātāni’ ti (dī. ni. 2.35; 3.204) ettha lakkhaṇe. ‘Cakkaṃva vahato pada’ nti (dha. pa. 1) ettha rathaṅge. ‘Catucakkaṃ navadvāra’ nti (saṃ. ni. 1.29) ettha iriyāpathe. ‘Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ vattaya sabbapāṇina’ nti (jā. 1.7.149) ettha dāne. ‘Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī’ ti (dī. ni. 2.243) ettha ratanacakke. ‘Mayā pavattitaṃ cakka’ nti (su. ni. 562) ettha dhammacakke. ‘Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake’ ti (jā. 1.5.103) ettha khuracakke. ‘Khurapariyanta cakkēnā’ ti (dī. ni. 1.166) ettha paharaṇacakke. ‘Asanivicakka’ nti (dī. ni. 3.61) ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ ratanacakke daṭṭhabbo.

Kittāvatā panāyaṃ cakkavattī nāma hoti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratanaṃ ākāsaṃ abhuggantvā pavattati. Sabbacakkavattīnañhi nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṃ gantvā hatthisoṇḍasadisapanāliṃ suvaṇṇabhiṅgāraṃ ukkhipitvā udakena abbhukkiritvā ‘abhivijjīnātu bhavaṃ cakkaratana’ nti vacanasamanantarameva vehāsaṃ abhuggantvā cakkaratanaṃ pavattatīti. Yassa pavattisamakārameva, so rājā cakkavattī nāma hoti.

Dhammoti dasakusalakammaphadhammo, dasavidhaṃ vā cakkavattivattaṃ. Dasavidhe vā kusalahamme arahate vā rājadhamme niyuttoti **dhammiko**. Tena ca dhammena sakalalokaṃ rañjetīti **dhammarājā**. Dhammena vā laddharajjattā **dhammarājā**. Cakkavattīhi dhammena ñāyena rajjaṃ adhigacchati, na adhammena. **Dasavidhena cakkavattivattenāti** dasappabhedena cakkavattīnaṃ vattena.

Kim pana taṃ dasavidhaṃ cakkavattivattanti? Vuccate –

‘Katamaṃ pana taṃ, deva, ariyaṃ cakkavattivattanti? Tena hi tvam, tāta, dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ mānento dhammaṃ pūjento dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipeyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahassu antojanasmiṃ balakāyasmim khattiyesu anuyantesu brāhmaṇagahapatikesu negamajānapadesu samaṇabrāhmaṇesu miḡapakkhīsu. Mā ca te, tāta, vijjite adhammakāro pavattittha. Ye ca te, tāta, vijjite adhanā assu, tesaṇca dhanamanuppadeyyāsi. Ye ca te, tāta, vijjite samaṇabrāhmaṇā madappamādā paṭiviratā khantisoracce nivīṭṭhā ekamattānaṃ damenti, ekamattānaṃ samenti, ekamattānaṃ parinibbāpentī. Te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripuccheyyāsi pariggaṇheyyāsi – ‘kim, bhante, kusalaṃ kim akusalaṃ, kim sāvajjaṃ kim anavajjaṃ, kim sevītappaṃ kim na sevītappaṃ, kim me kariyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya assa, kim vā pana me kariyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā’ ti. Tesam

sutvā yaṃ akusalaṃ, taṃ abhinivajjeyyāsi, yaṃ kusalaṃ, taṃ samādāya vatteyyāsi. Idaṃ kho, tāta, taṃ ariyaṃ cakkavattivatta’’nti –

Evam **cakkavattisutte** (dī. ni. 3.84) āgatanayena antojanasmim balakāye ekaṃ, khattiyesu ekaṃ, anuyantesu ekaṃ, brāhmaṇagahapatikesu ekaṃ, negamajānapadesu ekaṃ, samaṇabrāhmaṇesu ekaṃ, migapakkhīsu ekaṃ, adhammakārappaṭikkhepo ekaṃ, adhanānaṃ dhanānuppadānaṃ ekaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchanaṃ ekanti evamevaṃ taṃ cakkavattivattaṃ dasavidhaṃ hoti. Gahapatike pana pakkhijāte ca viṣuṃ katvā gaṇhantassa dvādasavidhaṃ hoti.

Aññathā vattituṃ adento so dhammo adhiṭṭhānaṃ etassāti tadadhiṭṭhānaṃ. Tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkarontoti** ādarakiriyāvasena karonto. Tenāha “**yathā**’’tiādi. **Garuṃ karontoti** pāsānacchattaṃ viya garukaraṇavasena garuṃ karonto. Tenevāha “**tasmim gāravuppattiyā**’’ti. **Dhammādhīpatibhūtāgatabhāvenāti** iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimataraṃ attabhāvesu sakkaccaṃ samupacitabhāvaṃ dasseti. **Dhammavaseneva ca sabbakiriyānaṃ karaṇenāti** etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnoṇapabbhārahāvaṃ dasseti. **Assāti** rakkhāvaraṇaguttīyā. **Paraṃ rakkhantoti** aññaṃ diṭṭhadhammikādiānattathato rakkhanto. Teneva pararakkhasādhanena khantiādiguṇena attānaṃ tato eva rakkhati. **Mettacittatāti** mettacittatāya. **Nivāsanapārupanagehādīni** sītuṇhādippaṭibāhanena āvaraṇaṃ.

Antojanasminti abhantarabhūte puttadārādijane. **Silasaṃvare patiṭṭhāpentoti** iminā rakkhaṃ dasseti. **Vatthagandhamālādīni cassa dadamānoti** iminā āvaraṇaṃ, itarena guttiṃ. **Sampadānenapīti pi-saddena** silasaṃvaresu patiṭṭhāpanādīnaṃ sampiṇḍeti. Esa nayo paresupī pi-saddaggaṇe. Nigamo nivāso etesanti **negamā**. Evam **jānapadāti** āha “**tathā nigamavāsino**’’tiādīnā.

Rakkhāvaraṇaguttīyā kāyakammādīsu saṃvidhanaṃ ṭhapanānaṃ nāma tadupadesoyevāti vuttaṃ “**kathetvā**’’ti. **Etesūti** pāliyaṃ vuttetu samaṇādīsu. **Paṭivattetuṃ na sakkā** khīṇānaṃ kilesānaṃ puna anuppajjanato. Sesamettha suviññeyyameva.

Cakkavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sacetanasuttavaṇṇanā

15. Pañcame isayo patanti sannipatanti etthāti **isipatananti** āha “**buddhapaccekabuddhasaṅkhātāna**’’ntiādi. **Sabbūpakaraṇāni sajjetvāti** sabbāni rukkhassa chedanatacchanādisādhanāni upakaraṇāni raññā ānattadivaseyeva sajjetvā. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ**, nānābhāvoti āha “**nānatta**’’nti. **Nesanti** saralopenāyaṃ niddesoti āha “**na esa**’’nti. Tathā **atthesanti** etthāpīti āha “**atthi esa**’’nti. Pavattanatthaṃ abhisāṅkharaṇaṃ **abhisāṅkhāro**, tassa **gati** vegasā pavattī. Taṃ sandhāyāha “**payogassa gamana**’’nti.

Sagaṇḍāti khuddānukhuddakagaṇḍā. Tenāha “**uṇṇatoṇataṭṭhānayuttā**’’ti. **Sakasāvāti** sakasaṭṭā. Tenāha “**pūtisārenā**’’tiādi. **Evam guṇapātanena patitāti** yathā taṃ cakkam nābhiaranemīnaṃ sadosatāya na patiṭṭhāsi, evamekacce puggalā kāyavaṅkādivasena sadosatāya guṇapātanena patitā sakatṭhāne na tiṭṭhanti. Ettha ca pharusavācādayopi apāyagamanīyā sotāpattimaggeneva pahīyantīti datṭhabbā.

Sacetanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe virajjhanakiriyā nāma pacchā samādātabbatāya apaṇṇakappayogasamādānā viya hoti,

avirajjhanakiriyā pana pacchā asamādātabbatāya anūnāti tamsamaṅgipuggalo apanṇako, tassa bhāvo **apanṇakatāti** āha “**apanṇakapaṭipadanti aviraddhapaṭipada**”ntiādi. Yasmā sā adhippetatthasādhanena ekaṃsikā vaṭṭato niyyānāvahā, tattha ca yuttiyuttā asārāpagatā aviruddhatāya apaccanikā anulomikā anudhamabhūtā ca, tasmā vuttaṃ “**ekaṃsapaṭipada**”ntiādi. **Na takkaggāhena vā nayaggāhena vāti** takkaggāhena vā paṭipanno na hoti nayaggāhena vā apanṇakapaṭipadam paṭipanno. Tattha **takkaggāhena vāti** ācariyaṃ alabhitvā “evaṃ me sugati, nibbānaṃ vā bhavissati”ti attano takkaggahaṇamattena. **Nayaggāhenāti** paccakkhato adisvā nayato anumānato gahaṇena. **Evaṃ gahetvā paṭipannoti** takkamattena, nayaggāhena vā paṭipanno. Paṇḍitasatthavāho viya sampattīhi na parihāyatīti yojanā.

Yaṃ sandhāya vuttanti parihānaṅca aparihānaṅca sandhāya **jātake** (jā. 1.1.1) vuttaṃ. Ayaṃ panettha gāthāya atthayojanā – **apanṇakaṃ ṭhānaṃ** aviraddhakāraṇaṃ niyyānikakāraṇaṃ **eke** bodhisattappamukhā paṇḍitamanussā gaṇhiṃsu. Ye pana te bālasatthavāhaputtappamukhā **takkikā āhu**, te **dutiyaṃ** sāparādhaṃ anekāṃsikaṃ ṭhānaṃ aniyyānikaṃ kāraṇaṃ aggahesuṃ, te kaṇhapaṭipadam paṭipannā. Tattha sukkapaṭipadā aparihānipaṭipadā, kaṇhapaṭipadā parihānipaṭipadā, tasmā ye sukkapaṭipadam paṭipannā, te aparihīnā sotthibhāvaṃ pattā. Ye pana kaṇhapaṭipadam paṭipannā, te parihīnā anayabyasaṇaṃ āpannāti imamattamaṃ bhagavā anāthapiṇḍikassa gahapatino vatvā uttari idamāha “**etadaññāya medhāvī, taṃ gaṇhe yadapaṇṇaka**”nti.

Tattha **etadaññāya medhāvī**ti medhāti laddhanāmāya visuddhāya uttamāya paññāya samannāgato kulaputto etaṃ apanṇakaṃ ṭhānaṃ dutiyañcāti dvīsu atakkaggāhatakkaggāhasaṅkhātesu ṭhānesu guṇadosaṃ vuddhīhāniṃ atthānatthamaṃ ñatvāti attho. **Taṃ gaṇhe yadapaṇṇakanti** yaṃ apanṇakaṃ ekaṃsikaṃ sukkapaṭipadāparihāniyapaṭipadāsaṅkhātaṃ niyyānikakāraṇaṃ, tadeva gaṇheyya. Kasmā? Ekaṃsikaḍibhāvatoyeva. Itaraṃ pana na gaṇheyya. Kasmā? Anekaṃsikaḍibhāvatoyeva.

Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti **yoni**. Sā pana atthato aṇḍādiuppattiṭṭhānavisiṭṭho khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesoti āha “**khandhakoṭṭhāso yoni nāmā**”ti. **Kāraṇaṃ yoni nāma**, yonīti taṃ taṃ phalaṃ anupacitaññasambhārehi duravagādhabhedatāya missitaṃ viya hotīti. Yato ekattanayena so evāyanti bālānaṃ micchāgāho. **Passāvamaggo yoni nāma** yavanti tāya sattā yonisambandhena missitā hontīti. **Paggahitā** anuṭṭhānena, punappunaṃ āsevanāya **paripuṇṇā**.

“**Cakkhutopi**”tiādimhi pana cakkhuvīññāṇādivīthīsu tadanugatamanovīññāṇavīthīsu ca kiñcāpi kusalādīnaṃ pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṃ viya paggharanakaasucibhāvena sandanti, tasmā te eva “**āsavā**”ti vuccanti. Tattha hi paggharanakaasucimhi āsavasaddo niruḥhoti. **Dhammato yāva gotrabhūti** tato paraṃ maggaphalesu appavattanato vuttaṃ. Ete hi ārammaṇakaraṇavasena dhamme gacchantā tato paraṃ na gacchanti. Nanu tato paraṃ bhavaṅgādīnīpi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambitesu lokiyadhammesu sāsavabhāvena antogadhātā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasaṃpattipurecārikaparikammāni vuttāntīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhīnidassanabhāvena gahitaṃ, tato paraṃ pana maggaphalasaṃnātāya aññesu maggesu maggavīthiyaṃ samāpattivīthiyaṃ nirodhānantaraṅca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānaṃ pavatti nivāritāti veditabbaṃ. **Savantīti** gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhīattho ā-kāro, avadhī ca mariyādābhividdhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṃ kiriyāṃ bahi katvā pavattati yathā “āpāṭalīputtaṃ vuṭṭho devo”ti. Abhividdhi pana kiriyāṃ byāpetvā pavattati yathā “ābhavaggaṃ bhagavato yaso pavattati”ti. Abhividdhiattho cāyamā-kāro idha gahitoti vuttaṃ “**antokaraṇattho**”ti.

Madirādayoti ādi-saddena sindhavakādāmbarikāpotikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Ciraparivāsiyaṭṭho** ciraparivuṭṭhatā purāṇabhāvo. **Avijjā nāhosītiādīti** ettha **ādi**-saddena “purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāyā”ti (a. ni. 10.62) idaṃ **suttaṃ** saṅgahitaṃ. Avijjāsavabhavāsavānaṃ ciraparivuṭṭhatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa ciraparivuṭṭhatā

dassitāva hoti. Aññesu ca yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇaṃ katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādigghāvasena abhibyāpanaṃ madakaraṇavasena āsavaśadisatā ca etesaṃyeva, na aññesanti etesveva āsavaśaddo niruḷhoti daṭṭhabbo. **Āyatam** anādikālikattā. **Pasavantī** phalanti. Na hi kiñci saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya. **Purimāni cetthāti** etesu catūsu atthavikappesu purimāni tīni. **Yatthāti** yesu suttābhiddhammappadesesu. **Tattha yujjanti** kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa sambhavato. **Pacchimaṃ kammepīti** pacchimaṃ “āyatam vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantī”’ti vuttanibbacaṇaṃ kammepi yujjati dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā **diṭṭhadhammikā**. **Vivādamūlabhūtā**ti vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāhamakkhapalāsaissāmacchariyamāyāsāṭṭheyyathambhasārambhamānātimānā. **Yena devūpapatyassāti** yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti nibbatti assa mayhanti sambandho. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī assanti vibhattiṃ vipariṇāmetvā yojetabbaṃ. Ettha ca yakkhagandhabbavinimuttā sabbā devatā devaggahaṇena gahitā. Naḷo vuccati mūlaṃ, tasmā **vināḷikatāti** vigatanaḷā vigatamūlā katāti attho. **Avasesā ca akusalā dhammāti** akusalakammato avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. **Parūpavāda...pe... upaddavāti** idaṃ yadi bhagavā sikkhāpadaṃ na paññāpeyya, tato asaddhammapaṭisevanaadinnādānapānātipātādihetu ye uppajjeyyūṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittameva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavādippakārā anattā, te sandhāya vuttaṃ.

Te paneteti ete kāmarāgādikilesatebhūmakakammaparūpavādādiuppaddavappakārā āsavā. **Yatthāti** yasmim vinayādiṭṭhippadese. **Yatthāti** yena duvidhādippakārena avasesesu ca suttantesu tidhā āgatāti sambandho. Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminiyā**. **Chakkanipāteti** chakkanipāte āhuneyyasutte (a. ni. 6.58). Tattha hi āsavā chadhā āgatā.

Sarasabhedoti khaṇikanirodho. **Khīṇākāroti** accantāya khīṇatā. Āsavā khīyanti pahīyanti etenāti **āsavakkhayo**, maggo. Āsavānaṃ khayante uppajjanato **āsavakkhayo**, phalaṃ. Āsavakkhayena pattabbato āsavā khīyanti etthāti **āsavakkhayo**, nibbānaṃ. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.557-560) vitthārito, tasmā tattha, taṃ saṃvaṇṇanāya ca vuttanayena veditabbo.

Tathāti iminā visuddhimagge vitthāritataṃ upasaṃharati. Kusalappavattiṃ āvaranti nivārentīti **āvaraṇiyā**. **Purimappavattivasenāti** niddokkamanato pubbe kammaṭṭhānassa pavattivasena. **Ṭhapetvāti** hatthagataṃ kiñci ṭhapento viya kammaṭṭhānaṃ satisampajaññavasena ṭhapetvā kammaṭṭhānameva manasikaronto niddaṃ okkamati, jhānasamāpanno viya yathāparicchinneva kālena pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ ṭhapitaṭṭhāne gaṇhantoyeva pabujjhati nāma. Tena vuttaṃ “**tasmā...pe... nāma hoti**”’ti. **Mūlakammaṭṭhāneti** ādito paṭṭhāya parihariyamānakammaṭṭhāne. **Pariggahakammaṭṭhānavasenāti** sayanaṃ upagacchantena pariggahamānakammaṭṭhānamanāsikāravasena. So pana dhātumanāsikāravasena icchitabboti dassetuṃ “**ayaṃ hi**”’tiādi vuttaṃ.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Attabyābādhasuttavaṇṇanā

17. Sattame byābādhanāṃ dukkhāpananti āha “**attabyābādhāyāti attadukkhāyā**”’ti. Maggaphalacittuppādāpi kāyasucaritādisaṅgaho evāti āha “**avāritānevā**”’ti.

Attabyābādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Devalokasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **itīti padasandhibyañjanasiliṭṭhatā**ti purimapaḍānaṃ pacchimapaḍehi atthato sahitatāya byañjanānaṃ vākyaṇaṃ siliṭṭhatāya dīpane nipāto.

Devalokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā

19. Navame **ugghāṭetvā**ti āsanadvārañceva bhaṇḍapasibbake ca vivarivā. **Nādhiṭṭhātī**ti taṃtaṃkayavikkaye attanā voyogaṃ nāpajjati. **Divākā**leti majjhanhikasamaye. **Assāmiko hoti** tīsipi kālesu laddhabbalābhassa alabhanato. Apativātābādhaṃ **rattiṭṭhānaṃ**. Chāyudakasampannaṃ **divāṭṭhānaṃ**. **Vipassanāpi vaṭṭati** vipassanākammikoyeva. Tenapi hi navadhā indriyānaṃ tikkhattaṃ āpādentena samādhinimittaṃ gahetabbaṃ, vipassanānimittaṃ samāhitākārasallakkhaṇāya.

Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā

20. Dasame **visiṭṭhadhuro**ti visiṭṭhadhurasampaggāho vīriyasampanno. **Ñāṇavīriyāyattā** hi atthasiddhiyo. Tenāha “**uttamadhuro**”tiādi. **Vikkāyikabhaṇḍanti** vikkayetabbabhaṇḍaṃ. **Nikkhattadhanenā**ti nidahitvā ṭhapitadhanavasena. **Vaḷañjanakavasena**ti divase divase dānūpabhogavasena vaḷañjitabbadhanavasena. **Upabhogaparibhogabhaṇḍenā**ti upabhogaparibhogūpakaraṇena. **Nipatantī**ti nipātentī, attano dhanaggahena nipātavuttike karontī. Tenāha “**nimantentī**”ti.

Ñāṇathāmenāti ñāṇassa thirabhāvena. **Ñāṇaparakkamenā**ti ñāṇasahitena vīriyena. **Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedā**ñhi yena sutena ijjhati, taṃ suttaṃ nāma. **Ukkaṭṭhaniddesena** dassento “**ekānikāya...pe... bahussutā**”ti āha. **Āgatoti** suppvattibhāvena svāgato. Tenāha “**paḅuṇo pavattito**”ti. **Abhidhamme āgatā** kusalādikkhandhādibhedabhinnā dhammā suttantapiṭakepi otarantīti “**dhammadharāti suttantapiṭakadharā**”icceva vuttaṃ. Na hi ābhidhammikabhāvena vinā nippariyāyato suttantapiṭakaññutā sambhavati. **Dvemātikādharā**ti bhikkhubhikkhunimātikāvasena dvemātikādharāti vadanti, “vinayābhidhammamātikādharā”ti yuttaṃ. **Paripucchatī**ti sabbabhāgena pucchitabbaṃ pucchati. Tenāha “**atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ pucchatī**”ti. **Pariggaṇhātī**ti vicāreti.

Na evaṃ attho daṭṭhabboti evaṃ desanānukkamena attho na gahetabbo. Añño hi desanākkamo veneyyajjhāsayasena pavattanato, añño paṭipattikkamo. **Heṭṭhimena vā paricchedoti** sīlasamādhipaññāsānkhātesu tīsu bhāgesu katthaci heṭṭhimanayena desanāya paricchedaṃ veditabbaṃ sīlena, katthaci uparimena bhāgena paññāya, katthaci dvīhipi bhāgehi sīlapaññāvasena. Idha pana sutte uparimena bhāgena paricchedo veditabboti vatvā taṃ dassento “**tasmā**”tiādimāha. Yasmā vā bhagavā veneyyajjhāsayasena paṭhamam kalyāṇamittaṃ dassento arahattaṃ pavedetvā “**tayidaṃ arahattaṃ imāya āraddhavīriyatāya hotī**”ti dassento vīriyārambhaṃ pavedetvā “**svāyaṃ vīriyārambho iminā kalyāṇamittasannissayena bhavati**”ti dassento nissayasampattiṃ pavedeti heṭṭhā dassitanidassanānurūpanti daṭṭhabbaṃ.

Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rathakāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puggalavaggo

1. Samiddhasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **ruccatī**ti kāyasakkhiādīsu puggalesu ativiya sundaratarapaṇītatarabhāvena te cittassa abhiruciuppādako katamoti pucchati. **Saddhindriyaṃ dhuraṃ ahosi** saddhādhuraṃ maggavuṭṭhānanti katvā, sesindriyāni pana kathanti āha “**sesānī**”tiādi. **Paṭividdhamaggovā**ti tīhipi therehi attano attano paṭividdhaarahattamaggo eva kathito, tasmā na sukaraṃ ekamaṣena byākātuṃ “**ayaṃ...pe... paṇītataro cā**”ti. **Bhummantareneva kathesi** “**tīsupi puggalesu aggamaggaṭṭhova paṇītataro**”ti.

Samiddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gilānasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **hitānī**ti bhabyāni. **Vuddhikarānī**ti ārogyādivuddhikarāni. **Anucchavikanti** upaṭṭhānakiriyāya anurūpaṃ. **Vātāpamārarogenā**ti vātārogena ca apamārarogenā ca, vātānidānena vā apamārarogenā. **Niṭṭhappattagilānoti** “**iminā rogena na cirasseva marissatī**”ti niṭṭhaṃ patto gilāno. **Khipitakaṃ** nāma vamaṭhurogo. **Kacchūti** thullakacchuābādho. **Tiṇapupphakajaro** visamavātasamphassajarogo. **Yesanti** yesaṃ rogānaṃ. **Paṭijagganenā**ti paṭikāramattena. **Phāsukanti** byādhivūpasamanena sarīrassa phāsubhāvo. Byādhinidānasamuṭṭhānajānanena **paṇḍito**, paṭikārakiriyāya yuttakāritāya **dakkho**, uṭṭhānaviriyasampattiyā **analamo**.

Padaparamo puggalo kathito sammattaniyāmokkamanassa ayoggabhāvato. Alabhantova tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ paccakabodhiṃ. **Yanti**, yato. **Ovādaṃ labhivā**ti ābhisamācārikavattaṃ ovādamattaṃ. Ettakopi hi tassa hitāvahoti. **Tanissitovā**ti vipaṇcitanāññunissitova hoti. **Punappunaṃ desetabbova** sammattaniyāmokkamanassa yoggabhāvato.

Gilānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṅkhārasuttavaṇṇanā

23. Tatiye vividhehi ākārehi ābādhanato byābādhova byābajjhaṃ, kāyikaṃ cetasaikaṇca dukkhaṃ. Saha byābajjhena vattatī **sabyābajjhaṃ**. Tenāha “**sadukkha**”nti. **Cetanārāsinti** pubbacetanādirāsini. Cetanaṃ punappunaṃ pavattento “**rāsini karoti piṇḍaṃ karotī**”ti ca vutto. **Sadukkhanti** nirantaradukkhaṃ. Tenāha “**sābādhaṃ nirassāda**”nti. **Atthīti** ujukaṃ dukkhavedanā natthīti avattabbattā vuttaṃ. Anīṭṭhasabhāvattā anīṭṭhārammaṇattā ca dukkhapakkhikāva sā daṭṭhabbā. Na hi akusalavipākā iṭṭhā nāma atthī, kusalavipākā pana upekkhāvedanā tattha appāvasarā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana nirayassa dukkhabahulattā dukkhassa ca tattha balavatāya sā abbohārikaṭṭhāne ṭhitāti vuttaṃ. **Upamaṃ katvā āhaṭo** viseso viya sāmāññassa yathā ayopiṇḍirohino viya rūpānanti. **Paṭibhāgaupamā**ti paṭibimbaupamā.

Te aggahetvāti heṭṭhimabrahmaloke aggahetvā. **Vomissakasukhadukkhanti** vimissakasukhadukkhaṃ pītimissakabhāvato. **Kammanti** pāpakammaṃ. Kammasīsenā phalaṃ vadati. Kāmañcetha “**abyābajjhaṃ lokaṃ upapajjati**”ti āgataṃ, “**abyābajjhā phassā phusanti**”ti pana vacanena lokuttaraphassāpi saṅgayhanti “**tīni sucaritāni lokiyalokuttaramissakāni kathitāni**”ti vuttaṃ.

Saṅkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bahukārasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **avassayaṃ gatoti** vaṭṭadukkhaparimuttiyā avassayo mayhanti saraṇagamanakkamena upagato hoti. **Satantikanti** sapariyattidhammaṃ. **Aggahitasaraṇapubbassāti** aggahitapubbasaraṇassa. **Akatābhinivesassa vasena vuttanti** tasmim attabhāve na kato saraṇagamanābhiniveso yenāti akatābhiniveso, tassa vasena vuttaṃ. Kāmaṃ pubbepi saraṇadāyako ācariyo vutto, pabbajjādāyakopi saraṇadāyakova. Pubbe pana upāsakabhāvāpādakavasena saraṇadāyako adhippeto. Idaṃ pana gahitapabbajjassa saraṇagamaṇaṃ. Pabbajā hi savisesaṃ saraṇagamaṇanti pabbajjādāyako puna vutto. **Ēteti** pabbajjādāyakādayo. **Duvidhena paricchinnāti** lokiyadhammasampāpako lokuttaradhammasampāpakoti dvippakārena paricchinnā, katābhinivesaakatābhinivesavasena vā. **Uparīti** paṭhamamaggato upari. **Neva sakkotīti** ācariyena katassa upakārassa mahānubhāvattā tassa patikāraṃ nāma kātuṃ na sakkoti.

Bahukārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vajirūpamasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **aruiti** purāṇaṃ duṭṭhavaṇaṃ vuccati. Ka-kāro padasandhikaroti arukūpamaṃ cittaṃ etassāti **arukūpamacitto** appamattakassapi dukkhassa asahanato. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Ittarakālobhāsenāti** parittameva kālo nāṇobhāsavirahena. **Lagatīti** kodhāsaṅgavasena kuppanto puggalo sammukhā, “kiṃ vadasī” tiādinā parammukhā ca upanayhanavasena lagati, na taṇhāsaṅgavasena. **Kuppatīti** kujjhati. **Byāpajjatīti** vipannacitto hoti. **Thaddhabhāvaṃ āpajjati** īsakampi muduttābhāvato. **Duṭṭhārukoti** maṃsalohitānaṃ duṭṭhabhāvena pakatibhāvaṃ jahitvā ṭhito duṭṭhavaṇo. “Duṭṭhārutā” tipa paṭhanti, tatthāpi tākāro padasandhikaro.

Tassāti duṭṭhārukassa. **Savananti** asucivisandaṇaṃ. **Uddhumātassa viyāti** kodhena uddhaṃ uddhaṃ dhumātakassa viya kodhūpāyāsassa avissajjanato. **Caṇḍikatassāti** kupitassa. Ettha ca kiñcāpi heṭṭhimamaggavajjhāpi kilesā tehi anuppattidhammataṃ āpāditattā samucchinnā, tathāpi tasmim santāne aggamaggassa anuppannattā tattha appahīnāpi kilesā athevāti katvā tesam nāṇānaṃ vijjūpamatā vuttā, na tehi maggehi pahīnānaṃ kilesānaṃ atthibhāvatoṭi daṭṭhabbaṃ.

Vajirūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sevitabbasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **upasaṅkamitabboti** kālena kālaṃ upasaṅkamitabbo. **Alliyitabboti** chāyāya viya vinā bhāvanāya nilliyitabbo. **Punappunaṃ upāsītabboti** abhiṅhaso upanīṣīditabbo. **Anuddayāti** mettāpubbabhāgo. **Upasaṅkamitūṃ vaṭṭatīti** “etassa sīlena abhivuddhi bhavissatī” ti upakāratthaṃ upasevanādi vaṭṭati.

Na paṭihaññissatīti “apehi, kiṃ etenā” ti paṭikkhepābhāvato piyasīlattā na paṭihaññissati. **Phāsu bhavissatīti** dvīsu hi sīlavantesu ekena sīlassa vaṇṇe kathite itaro anumodati. Tena tesam kathā phāsu ceva hoti pavattinī ca. Ekasmim pana dussīle sati dussīlassa sīlakathā dukkathā, neva sīlakathā hoti, na phāsu hoti, na pavattinī. Dussīlassa hi sīlakathā aphāsu bhavissati. Sīlakathāya vuttamatthaṃ samādhipaṇṇākathāsupi atidisati “**samādhipaṇṇākathāsupi eseva nayo**” ti. Dve hi samādhilābhino samādhikathaṃ sappaññā ca paṇṇākathaṃ kathentā rattim vā divasaṃ vā atikkamantampi na jānanti.

Tattha tattha paññāya anuggahessāmīti tasmim tasmim anuggahetabbe paññāya sodhetabbe vaḍḍhetabbe ca adhikasīlaṃ nissāya uppannapaññāya anuggahessāmīti attho. Tañca anuggaṇhanaṃ sīlassa asappāyānupakāradhamme vajjetvā tappaṭipakkhasevanena hotīti āha “**sīlassa asappāye**” tiādi. Sīlassa asappāyānupakāradhammā nāma anācārāgocarādayo, tappaṭipakkhato upakāradhammā

veditabbā. **Tasmim tasmim thāneti** taṃtaṃsikkhākoṭṭhāsapadaṭṭhāne. **Anuggaṇhāti nāmāti** abhinnaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ katvā anuggaṇhāti nāma. **Khāraparissāvaneti** rajakānaṃ ūsakhārādikhāraparissāvanapaṭe. **Hāyatīti** sīlādīnā parihāyati. **Seṭṭhaṃ puggalanti** sīlādiguṇehi seṭṭhaṃ uttaritaraṃ uttamaṃ puggalaṃ.

Sevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jigucchitabbasuttavaṇṇanā

27. Sattame **abbhuggacchatīti** ettha abhi-saddāpekkhāya “na”nti sāmīatthe upayogavacananti āha “**assā**”ti “taṃ kho pana bhavanta”ntiādīsu viya. **Pāpako kittisaddoti** lāmakabhāvena kathetabbasaddo. **Gūthakūpo viya dussīlyanti** etena dussīlassa gūthasadisattameva dasseti. **Vacananti** aniṭṭhavacanāṃ. **Purimanayenevāti** “gūthakūpo viya dussīlya”ntiādīnā pubbe vuttanayena. **Sucimittoti** sīlācārasuddhiyā sucimitto. Saha ayanti pavattantīti **sahāyāti** āha “**sahagāmino**”ti.

Jigucchitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **gūthabhāṇīti** gūthasadisavacanattā gūthabhāṇī. Yathā hi gūthaṃ nāma mahājanassa aniṭṭhaṃ hoti, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ aniṭṭhaṃ hoti. **Duggandhakathanti** kilesāsucisaṃkiliṭṭhatāya gūthaṃ viya duggandhavāyanakathaṃ. **Pupphabhāṇīti** supupphasadisavacanattā pupphabhāṇī. Yathā hi phullāni vassikāni vā adhimuttikāni vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni hontī, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ iṭṭhaṃ hoti kantaṃ. **Pupphāni viyāti** campakasumanādisugandhapupphāni viya. **Sugandhakathanti** sucigandhavāyanakathaṃ kilesaduggandhābhāvato. **Madhubhāṇīti** ettha “**mudubhāṇī**”tipi paṭhanti. Ubhayatthāpi hi madhuravacanoti attho. Yathā hi catumadhuraṃ nāma madhuraṃ paṇītaṃ, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ madhuraṃ hoti. **Madhurakathanti** kaṇṇasukhatāya pemaṇiyatāya ca saddato atthato ca madhurasabhāvakathaṃ. **Attahetu vāti** attano vā hatthapādādicchedanaharaṇahetu. **Parahetu vāti** etthāpi eseva nayo. Tenāha “**attano vā**”tiādi.

“Nelaṅgoti kho, bhante, sīlānametaṃ adhivacana”nti **sutte** (saṃ. ni. 4.347) āgatattā vuttaṃ “**ettha vuttasīlaṃ viyā**”ti. **Pūreti** guṇānaṃ pāripūriyaṃ. **Sukumārāti** aphaṇṇasatāya mudukā komalā. **Purassāti** ettha **pura**-saddo tannivāsivācako daṭṭhabbo “**gāmo āgato**”tiādīsu viya. Tenāha “**nagaravāsīna**”nti. Manāṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tenāha “**cittavuddhikarā**”ti.

Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Andhasuttavaṇṇanā

29. Navame **andhoti**ādīsu pāḷipadesu paṭhama diṭṭhadhammikabhogasaṃharaṇapaññācakkhuno ca samparāyikatthasādhanapaññācakkhuno ca abhāvā “**andho**”ti vuccati dutiyopi, tatiyo pana dvinnampi bhāvā “**dvicakkhū**”ti vuccati. **Paññācakkhūti** āyakoṣallabhūtā paññācakkhu. Tenāha “**phāṭim kareyyā**”ti. **Adhamuttameti** adhame ceva uttame ca. **Paṭipakkhavasenāti** paṭipakkhassa atthitāvasena. **Sukkasappaṭibhāgāti** sukkadhammehi pahāyakehi sappaṭibhāgāti jāneyya. **Kaṇhasappaṭibhāgāti** kaṇhadhammehi pahātabbehi sappaṭibhāgāti jāneyya.

Tathājātikāti yādisehi saputtadāraparijanasañātimittabandhavaggaṃ attānaṃ sukheti pīṇeti, tādīsā bhogāpi na santī. **Puññāni ca na karotīti** samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikayācakānaṃ santappanavasena puññāni na karoti. **Ubhayatthāti** ubhayasmim loke, ubhayasmim vā attheti viggahoti dassento

“**idhaloke**”tiādimāha. **Ubhayenāti** vuttamattham yojetvā dassetum “**katha**”ntiādi vuttam. **Yasmiṃ ṭhāneti** yasmiṃyeva ṭhāne. **Na socatīti** sokahetūnaṃ tattha abhāvato na socati.

Andhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Avakujjasuttavaṇṇanā

30. Dasame **avakujjapaṇṇoti** nikkujjapaṇṇo. Tenāha “**adhomukhapaṇṇo**”ti. **Pubbapatṭhapanāti** paṭhamārambho. **Sanniṭṭhānanti** kathāpariyosānaṃ. **Appanāti** desanāya niṭṭhāpanaṃ. Aneke vā anusandhiyoti yojetabbaṃ. **Samādhi vāti**ādīsu lokuttaradhammā paramatthato sāsanaṃti tadatthopādakasamādhi tassa ādīti vutto, tadāsannattā vipassanā, tassa mūlabhāvena ekadesattā maggo.

Sāsanassa pāripūrisuddhiyo nāma satthārā desitaniyāmeneva siddhā, tā panettha kathentassa vasena gahetabbāti dassetum “**anūnaṃ katvā desetī**”ti, “**niggaṇṭhiṃ katvā desetī**”ti ca vuttam. Tattha **nijjaṇṭanti** niggumbaṃ anākulaṃ. **Niggaṇṭhinti** gaṇṭhiṭṭhānarahitaṃ suviññeyyaṃ katvā.

Ākiṇṇānīti ākiritvā saṃkiritvā ṭhapitānīti attho. Tenāha “**pakkhittānī**”ti. **Ucchaṅgo viya ucchaṅgapaṇṇo puggalo daṭṭhabboti** ucchaṅgasadisapaṇṇatāya ucchaṅgapaṇṇo. Evaṃ paṇṇā viya puggalopi ucchaṅgo viya hoti, tasmim dhammānaṃ aciraṭṭhānatoti adhippāyena vuttam. Yathā ca ucchaṅgasadisā paṇṇā, evaṃ nikkujjakumbhasadisā paṇṇā evāti daṭṭhabbā.

Samvidahanapaṇṇāyāti “evaṃ kate idaṃ nāma bhavissatī”ti evaṃ taṃtaṃatthakiccaṃ saṃvidhātuṃ samatthāyā vicāraṇapaṇṇāya rahito. **Seyyoti** seṭṭho pāsaṃso. **Pubbabhāgapāṭipadanti** cittavisuddhiādikam ariyamaggassa adhigamāya pubbabhāgapāṭipattim.

Avakujjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devadūtavaggo

1. Sabrahmakasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **sabrahmakānīti** sasetṭhakāni. **Yesanti** yesaṃ kulānaṃ. **Puttānanti** puttehi. Pūjitasaddayogena hi idaṃ karaṇatthe sāmivacanaṃ. **Tenāti** āhārādinā. **Paṭijaggitā gopitāti** yathākālaṃ tassa tassa dātābassa dānena veyyāvaccassa ca karaṇena paṭijaggitā ceva uppannānatthappaharaṇena gopitā ca honti. **Tesanti** mātāpitūnaṃ. **Brahmādibhāvasādhanatthanti** tesam guṇānaṃ atthitāya loke brahmā nāma vuccati, ācariyo nāma vuccati, āhuneyyo nāma vuccati, te mātāpitūnaṃ puttakaṃ paṭilabhanatīti dassanavasena nesaṃ brahmādibhāvasādhanattham “bahukārā”ti, vatvā taṃ tesam bahukāratam nānākārato dassetum “**āpādakā**”tiādi vuttam. Mātāpitāro hi puttānaṃ jīvitassa āpādakā, sarīrassa posakā, ācārasamācārānaṃ sikkhāpakā sakalassapi imassa lokassa dassetāro. Tenāha “**puttānaṃ hī**”tiādi. Itṭhārammaṇaṃ tāva te dassentu, aniṭṭhārammaṇaṃ kathanti? Tampi dassetabbameva vajjanīyabhāvavajānāpanattham.

Avijahitā hontīti tāsam bhāvanāya brahmānaṃ brahmaloke uppannattā avijahitā honti bhāvanā. **Lobhaniyavayasmim** paṭhamayobbane ativiya mudubhāvappattadassanattham **satavihataggahaṇaṃ**. **Pāṭiyekanti** visum. **Iminā karaṇenāti** iminā yathāvuttena puttesu pavattitehi atikkamena mettādisamuppattisaṅkhātena karaṇena.

Tharusippanti asisattikuntakalāpādiāyudhasippam. **Muddāgaṇanā**ti āngulisamkocanādinā hatthamuddāya gaṇanā. **Ādisaddena** pāṇādīnaṃ saṅgaho. **Pacchācariyā nāma** mātāpitūnaṃ santike uggahitagaḥaṭṭhavattasseva puggalassa yathāsakaṃ hatthācariyādīnaṃ sippaggāhāpananti katvā sabbapaṭṭhamam ācariyā nāmāti yojetabbaṃ. Āñīya hutam **āhutam**. Pakārehi hutam **pāhutam**. **Abhisāṅkhatanti** tasseva vevacanaṃ.

Namo kareyyāti sāyaṃ pātamaṃ upaṭṭhānaṃ gantvā “idaṃ mayhaṃ uttamapuññakkhetta”nti namakkāraṃ kareyya. **Tāya naṃ pāricariyāyā**ti ettha nanti nipātamattaṃ, yathāvuttaparicaraṇenāti attho. Atha vā **pāricariyāyā**ti bharaṇakiccakaraṇakulavaṃsappatiṭṭhānāpanādinā pañcavidhaupaṭṭhānena. Vuttañhetam –

“Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitāro paccupaṭṭhātabbā – ‘bhato nesaṃ bharissāmi, kiccaṃ nesaṃ karissāmi, kulavaṃsaṃ ṭhapessāmi, dāyajjaṃ paṭipajjāmi, atha vā pana petānaṃ kālakatānaṃ dakkhiṇaṃ anuppadassāmī”ti. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitāro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṃ anukampanti, pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṃ sikkhāpentī, patirūpena dārena saṃyojenti, samaye dāyajjaṃ niyyādentī”ti (dī. ni. 3.267).

Apica yo mātāpitāro tīsu vatthūsu abhippasanne katvā sīlesu vā patiṭṭhāpetvā pabbajjāya vā niyojetvā upaṭṭhahati, ayaṃ mātāpitūpaṭṭhākānaṃ aggoti veditabbo. Sā panāyaṃ pāricariyā puttassa ubhaya lokahitasukhāvahāti taṃ dassetuṃ “**idheva naṃ pasamsanti, pecca sagge pamodati**”ti vuttaṃ. **Pasamsanti** “ayaṃ puggalo matteyyo petteyyo saggasaṃvattaniyaṃ paṭipadaṃ pūreti”ti idheva naṃ pasamsanti. **Āmodati** ādito paṭṭhāya modappattiyā. **Pamodati** nānappakāramodasampavattiyā.

Sabrahmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ānandasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tathājātikoti** tathāsabhāvo. **Cittekaggatālābhoti** cittekaggatāya adhigamo. Rūpameva kilesuppattiyā kāraṇabhāvato **rūpanimittam**. Esa nayo sesesupī. **Sassatādinimittanti** sassatucchedabhāvanimittam. **Puggalanimittanti** puggalābhinivesananimittam. **Dhammanimittanti** dhammārammaṇasaṅkhātamaṃ nimittam. “Siyā nu kho, bhante”ti therena puṭṭho bhagavā “siyā”ti avoca lokuttarasamādhippaṭṭilābham sandhāya. So hi nibbānaṃ santaṃ paṇītanti ca passati. Tenāha “**idhānandā**”tiādi.

Nibbānaṃ santanti samāpattiṃ appētvāti nibbānaṃ santanti ābhujitvā phalasaṃpattiṃ appētvā. **Divasampīti**ādinā asaṅkhatāya dhātuyā accantasantapaṇītiādhāvamaṃ dasseti. **Aṭṭhavidheti** “santaṃ paṇītaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭṭinissaggo taṇhākkhaya virāgo nirodho nibbāna”nti evaṃ aṭṭhavidhe ābhogasaññite samannāhāre. Niddhāraṇe cetamaṃ bhummaṃ. **Imasmiṃ ṭhāne...pe... labbhantevā**ti “idhānanda, bhikkhuno evaṃ hotī”ti āgate imasmiṃ suttappadesa ekopi ābhogasaṃannāhāro cepi sabbe aṭṭhapi ābhogasaṃannāhārā labbhanteva samannāharataṃ atthāvahattā.

Ñāṇena jānitvāti vipassanāñāṇasahitena maggañāṇena jānitvā. **Parāni ca oparāni ca** cakkhādīni āyatanāni. **Santatāyā**ti paṭippassaddhitāya. **Kāyaduccaritādhūmavirahitoti** kāyaduccaritādi eva santāpanaṭṭhena dhūmo, tena virahito. **Anīghoti** apāpo. **Jātijarāgahaṇeneva byādhimaraṇampi gahitamevā**ti tabbhāvabhāvato vuttaṃ.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

33. Tatiye, ‘‘sāriputta, mayā saṃkhittena desitaṃ dhammaṃ tādīsenapi na sukaraṃ viññātu’’nti iminā adhippāyeneva vadanto therassa ñāṇaṃ sabbamatikkamaṃ. **Aññātāro ca dullabhāti** hi iminā sāmāññavacanena sāriputtattherampi antogadhaṃ katvā dassento tenapi attano desanāya duppaṭividdhabhāvaṃ dasseti.

Sammāti hetunā kāraṇena. Tenāha ‘‘**upāyena**’’tiādi. **Mānābhisamayāti** mānassa dassanābhisamayā. Pahānābhisamayoti ca dassanābhisamayoti ca pariññābhisamayo vutto. Arahattamaggo hi pariññākiccāsiddhiyā kiccavasena mānaṃ passati, asammohappaṭivedhavasenāti vuttaṃ hoti, ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana pahānābhisamayo ca. Dassanābhisamayena hi pariññābhisamayameva pahīyati. Diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitam viya ayamassa pahānābhisamayo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana pahānābhisamayassa dassanābhisamayanānantariyakattā ‘‘pahānābhisamayena’’iceva vuttaṃ. Pahānābhisamaye hi gahite dassanābhisamayo gahitova hoti.

Antamakāsi dukkhassāti arahattamaggena mānassa pahīnattā ye ime ‘‘kāyabandhanassa anto jīrati (cūḷava. 278), haritantaṃ vā’’ti (ma. ni. 1.304) evaṃ vuttaantimamariyādanto ca ‘‘antamidaṃ, bhikkhave, jīvikāna’’nti (saṃ. ni. 3.80; itivu. 91) evaṃ vuttalāmakanto ca ‘‘sakkāyo eko anto’’ti (saṃ. ni. 3.103) evaṃ vuttakoṭṭhāsanto ca ‘‘esevanto dukkhassa sapaccayasāṅkhayā’’ti evaṃ vuttakoṭṭhāsanto cāti cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa aduṃ catutthakoṭṭhāsāṅkhātāṃ antamakāsi, paricchedaṃ parivaṭṭamaṃ akāsi, antimasamudayaṃ antavasesaṃ dukkhamakāsi vuttaṃ hoti. Tenāha ‘‘**vaṭṭadukkhassa antamakāsi**’’ti.

Nanu ca ‘‘pahāna’’nti imassa niddese nibbānaṃ āgataṃ? Idha paṭippassaddhippahānasāṅkhātāṃ arahattaphalaṃ vuttaṃ, tasmā niddesenāyaṃ vaṇṇanā virujjhatī āha ‘‘**niddese panā**’’tiādi. **Tattha tāni padāni āgatāni** tasmim niddese ‘‘pahānaṃ vūpasamaṃ paṭinissagga’’ntiādīni (cūḷani. 75 udayamāṇavapucchāniddeṣo) padāni āgatāni.

Dhammatakkapurejavanti iminā tasmim catutthajjhānavimokkhe ṭhatvā jhānaṅgāni vipassitvā adhigataṃ arahattavimokkhaṃ vadati. Arahattavimokkhassa hi maggasampayuttasammāsāṅkappasaṅkhāto dhammatakkopurejavato hoti.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nidānasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **piṇḍakaraṇatthāyāti** āyūhanavasena rāsikaraṇatthāya. **Abhinnānīti** ekadesenapi akhaṇḍitāni. Bhinnakālato paṭṭhāya hi bījaṃ bījakiccāya na upakappati. **Apūṭinīti** udakateṃ manena pūṭibhāvaṃ na upagatāni. Pūṭibījañhi bījatthāya na upakappati. Tenāha ‘‘**pūṭibhāvena abijattaṃ appattāni**’’ti. **Na vātena na ca ātapena hatānīti** vātena ca ātapena ca na hatāni, nirojattaṃ na pāpitāni. Nirojañhi kasaṭabījaṃ bījatthāya na upakappati. **Sārādānīti** taṇḍulasārassa ādānato sārādāni. Nissārañhi bījaṃ bījatthāya na upakappati. Tenāha ‘‘**gahitasārāni**’’ti, paṭiṭṭhitasārānīti attho. **Sannicayabhāvena sukhaṃ sayitānīti** cattāro māse koṭṭhapakkhittaniyāmeveva sukhasayitāni.

Kammavibhattīti kammavibhāgo. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno atabhāvo, tattha veditabbaphalaṃ kammaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Paccupannabhavato anantaram veditabbaphalaṃ kammaṃ **upapajjedanīyaṃ**. **Aparapariyāyavedanīyanti** diṭṭhadhammānantarabhavato aññasmim atabhāvaparivāte veditabbaphalaṃ kammaṃ. Paṭipakkhehi anabhibhūtatāya paccayavisesena paṭiladdhavesatāya ca balavabhāvappattā tādīsassa pubbābhisāṅkhārassa vasena sātisayā hutvā pavattā paṭhamajavanacetanā tasmimyeva atabhāve phaladāyini **diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ nāma**. Sā hi vuttākārena balavatī javanasantāne guṇavisesayuttesu upakārānupakāravasappavattiyā āsevanālābhena appavipākatāya ca paṭhamajavanacetanā itaradvayaṃ viya pavattasantānuparamāpekkhaṃ okāsalābhāpekkhaṇca kammaṃ

na hotīti idheva pupphamattaṃ viya pavattivipākamattaṃ phalaṃ deti. **Tathā asakkontanti** kammaṃ vipākadānaṃ nāma upadhippayogādipaccayantarasaṃvāyena hōtīti tadabhāvato tasmimēva attabhāve vipākaṃ dātuṃ asakkontaṃ. **Ahosikammanti** ahosi eva kammaṃ, na tassa vipāko ahosi atthi bhavissati cāti evaṃ veditabbaṃ kammaṃ.

Atthasādhikāti dānādīpānātipātādīatthassa nipphādikā. Kā pana sāti āha “**sattamajavanacetanā**”ti. Sā hi sannīṭṭhāpakacetanā vuttanayena paṭiladdhavisēsā purimajavanacetanāhi laddhāsevanā ca samānā anantarattabhāve vipākadāyini **upapajjavedanīyakammaṃ nāma. Purimaupamāyayevāti** migaluddakopamāyayeva.

Sati saṃsārappavattiyāti iminā asati saṃsārappavattiyāṃ ahosikammapakke tiṭṭhati vipaccanokāsassa abhāvatoṭi dīpeti. **Yaṃ garukanti** yaṃ akusalaṃ mahāsāvajjaṃ, kusalañca mahānubhāvaṃ kammaṃ. Kusalaṃ vā hi hotu akusalaṃ vā, yaṃ garukaṃ mātughātādīkammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Tenāha “**kusalākusalesu panā**”tiādi. **Yaṃ bahulanti** yaṃ bahulaṃ abhiṇhaso kataṃ samāsevitāṃ. Tenāha “**kusalākusalesu pana yaṃ bahulaṃ hotī**”tiādi. **Yadāsannaṃ nāma** maraṇakāle anussaritaṃ kammaṃ, āsannaṃ kate pana vattabbameva natthīti āha “**yaṃ pana kusalākusalesu āsannamarāṇe**”tiādi. **Anussaritunti** pariḃyattabhāvena anussaritaṃ.

Tesaṃ abhāveti tesaṃ yaṃgarukādīnaṃ tiṇṇaṃ kammānaṃ abhāve. **Yattha katthaci vipākaṃ detīti** paṭisandhijanakaṃvāsena vipākaṃ deti. Paṭisandhijanakaṃvāsena hi garukādīkammamacatukkaṃ vuttaṃ. Tattha garukaṃ sabbapaṭhamaṃ vipaccati, garuke asati bahulīkataṃ, tasmimē asati yadāsannaṃ, tasmimē asati “kaṭattā vā panā”ti vuttaṃ purimajātīsu katakammaṃ vipaccati. Bahulāsannaṃpubbakatesu ca balābalaṃ jānitabbaṃ. Pāpato pāpantaraṃ kalyāṇaṃca, kalyāṇato kalyāṇantaraṃ pāpañca bahulīkataṃ. Tato mahatova pubbakatādī appañca bahulānussaraṇena vipaṭisārādījananato, paṭipakkhassa aparipuṇṇatāya āradhāvīpākassa kammaṃvāsena vā aparapariyāyavedanīyassa aparikkhīnatāya santatiyā pariṇāmaṃvisevatoti tehi tehi kāraṇehi āyūhitaphalaṃ paṭhamaṃ vipaccati. **Mahānāradakassapajātaka** (jā. 2.22.1153 ādayo) videharaṇṇo senāpati alāto, bījako dāso, rājakaṇṇā rucā ca ettha nidassanaṃ. Tathā hi vuttaṃ bhagavatā –

“Tatrānanda, yvāyaṃ puggalo idha pānātipātī...pe... micchādīṭṭhi. Kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, pacchā vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, maraṇakāle vāssa hoti micchādīṭṭhi samattā samādinnā, tena so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati”ti –

Ādi. Sabbaṃ **mahākammavibhaṅgasuttaṃ** (ma. ni. 3.303) vitthāretabbaṃ. Kiṃ bahunā. Yaṃ taṃ tathāgatassa mahākammavibhaṅgaṇṇaṃ, tassevāyaṃ visayo, yadidaṃ tassa tassa kammaṃvāsena tena tena kāraṇena pubbāparavīpākātā samatthīyati.

Idāni janakādīkammamacatukkaṃ vibhajanto “**janakaṃ nāmā**”tiādimāha. **Pavattiṃ na janetīti** pavattivīpākaṃ na janeti. Paṭhamaṃvāsena janakakammaṃvāsena paṭisandhivīpākamattasseva vuttattā tassa pavattivīpākadāyīkattampi anujānanto “**aparo nayo**”tiādimāha. Tattha paṭisandhidānādivāsena vipākasantānassa nibbattaṃ **janakaṃ**. Sukhadukkhasantānassa nāmarūpappabandhassa vā cirataraṃ pavattihetubhūtaṃ **upatthambhakaṃ**. Tenāha “**sukhadukkhaṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti**”ti. **Upapīlakaṃ** sukhadukkhapappabandhe pavattamāne saṅhikaṃ saṅhikaṃ hāpeti. Tenāha “**sukhadukkhaṃ pīleti bādheti, addhānaṃ pavattituṃ na detī**”ti.

Vātakālo mahallako core ghātetuṃ na sakkotīti so kira mahallakakāle ekappahārena sīsaṃ chindituṃ na sakkoti, dve tayo vāre paharanto manusse kilameti, tasmā te evamāhaṃsu. **Anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhitvāti** sotāpattimaggassa orato anulomikaṃ khantiṃ labhitvā. **Taruṇavacchāya**

gāviyā madditvā jīvitakkhayaṃ pāpitoti ekā kira yakkhinī dhenuvesena āgantvā ure paharivā māresi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Nagare bhavo **nāgariyo**.

Ghātetvāti upacchinditvā. Kammaṃ upacchindanaṃ nāma tassa vipākappaṭibāhanamevāti āha “**tassa vipākaṃ paṭibāhitvā**”ti. Tañca attano vipākuppattiyā okāsakaraṇanti vuttaṃ “**attano vipākassa okāsaṃ karoti**”ti. Vipaccanāya katokāsaṃ kammaṃ vipakkammeva nāma hotīti āha “**evaṃ pana kammena kate okāse taṃ vipākaṃ uppannaṃ nāma vuccatī**”ti. Upapīlakaṃ aññassa vipākaṃ upacchindati, na sayāṃ attano vipākaṃ deti. Upaghātakaṃ pana dubbalakammaṃ upacchinditvā attano vipākaṃ uppādetīti ayametesāṃ viseso. Kiñci bahvābādhatādipaccayūpasannipātena vipākassa vibādhakaṃ upapīlakaṃ, tathā vipākasseva upacchedakaṃ. Upaghātakakammaṃ pana upaghātetvā attano vipākassa okāsakaraṇena vipaccane sati janakameva siyā. Janakādibhāvo nāma vipākaṃ pati icchitabbo, na kammaṃ paṭīti vipākasseva upaghātakatā yuttā viya dissati, vīmaṃsitabbaṃ.

Aparo nayo – yasmiṃ kamme kate paṭisandhiyaṃ pavatte ca vipākakaṭattārūpānaṃ uppatti hoti, taṃ **janakaṃ**. Yasmiṃ pana kate aññena janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhakavicchedakapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā janakasāmatthiyānurūpaṃ parisuddhiciratarappabandhā hoti, taṃ **upatthambhakaṃ**. Janakena nibbattitaṃ kusalaphalaṃ vā akusalaphalaṃ vā yena paccanīkabhūtena rogadhātuvisamatādinimittatāya vibādhayati, taṃ **upapīlakaṃ**. Yena pana kammunā janakasāmatthiyavasena ciratarappabandhārahampi samānaṃ phalaṃ vicchedakapaccayuppattiyā upahaññati vicchijjati, taṃ **upaghātakaṃ**ti ayamettha sāro.

Tattha keci dutiyassa kusalabhāvaṃ itthattamāgatassa appābādhadīghāyukatāsaṃvattanavasena, pacchimānaṃ dvinnaṃ akusalabhāvaṃ bahvābādhaappāyukatāsaṃvattanavasena vaṇṇenti. Tathā ca vuttaṃ majjhimanikāye **cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 3.290) –

“Cattāri hi kammāni – upapīlakaṃ, upacchedakaṃ, janakaṃ, upatthambhakaṃti. Balavakammena hi nibbattaṃ pavatte upapīlakaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma ‘sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattitum dadeyyaṃ, catūsuyeva taṃ apāyesu nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvam yattha katthaci nibbatta, ahaṃ upapīlakakammaṃ nāma taṃ pīletvā nirojaṃ niyūsaṃ kasaṭaṃ karissāmi’ti. Tato paṭṭhāya taṃ tādisaṃ karoti. Kiṃ karoti? Parissayaṃ upaneti, bhoge vināseti.

“Tattha dāraṅkassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā sukhaṃ vā na hoti, mātāpitūnaṃ pīlāva uppajjati. Evaṃ parissayaṃ upaneti. Dāraṅkassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogā udakaṃ patvā loṇaṃ viya rājādīnaṃ vasena nassanti, kumbhadohanadhenuyo khīraṃ na denti, sūratā goṇā caṇḍā honti, kāṇā honti, khañjā honti, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanaṃ na karonti, vāpitaṃ sassaṃ na jāyati, gehagataṃ gehe, araññagataṃ araññe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattaṃ dullabhaṃ hoti, gabbhāparihāro na hoti, vijātakāle mātu thaññaṃ chijjati, dāraṅko parihāraṃ alabhanto pīlito nirojo niyūso kasaṭo hoti. Idaṃ upapīlakakammaṃ nāma.

“Dīghāyukakammena pana nibbattassa upacchedakakammaṃ āgantvā āyuaṃ chindati. Yathā hi puriso aṭṭhasabhagamaṃ katvā saraṃ khippeyya, tamañño dhanuto muttamattaṃ muggarena paharivā tattheva pāteyya, evaṃ dīghāyukakammena nibbattassa upacchedakakammaṃ āyuaṃ chindati. Kiṃ karoti? Corānaṃ aṭaviṃ paveseti, vālamacchodakaṃ otāreti, aññataraṃ vā pana sapaṭṭhāyānaṃ upaneti. Idaṃ upacchedakakammaṃ nāma. ‘Upaghātaka’ntipi etasseva nāmaṃ. Paṭisandhinibbattakaṃ pana kammaṃ janakakammaṃ nāma. Appabhogakulādīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhakkakammaṃ upatthambhakkakammaṃ nāma.

“Parittakammenapi nibbattaṃ etaṃ pavatte pāṇātipātādiviratikammaṃ āgantvā atthato

evaṃ vadati nāma ‘sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattituṃ dadeyyaṃ, devalokeyeva taṃ nibbattāpeyyaṃ, hotu, tvaṃ yattha kattuaci nibbatta, ahaṃ upatthambhakakammaṃ nāma upatthambhaṃ te karissāmi’ ti upatthambhaṃ karoti. Kiṃ karoti? Parissayaṃ nāseti, bhoge uppādeti.

“Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakā lato paṭṭhāya mātāpitūnaṃ sukha meva sātameva hoti. Yepi pakatiyā manussāmanussaparissayā honti, te sabbe apagacchanti. Evaṃ parissayaṃ nāseti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakā lato paṭṭhāya gehe bhogānaṃ pamāṇaṃ na hoti, nidhikumbhiyo puratopi pacchatopi gehaṃ parivaṭṭamānā pavasiṃti. Mātāpitāro parehi ṭhapitadhanassapi sammukhībhāvaṃ gacchanti, dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasīlā honti, vappaṭṭhāne sassāni sampajjanti, vaḍḍhiyā vā sampayuttaṃ, tāvakālikaṃ vā dinnāṃ dhanāṃ acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo subbacā honti, kammantā na parihāyanti, dārako gabbhato paṭṭhāya parihāraṃ labhati, komārikavejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto seṭṭhiṭṭhānaṃ, amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evaṃ bhoge uppādeti. So aparissayo sabhogo ciraṃ jīvati. Idaṃ upatthambhakakammaṃ nāma. Imesu catūsu purimāni dve akusalāneva, janakaṃ kusalampi akusalampi, upatthambhakaṃ kusalamevā” ti.

Ettha vibādḥūpaghātā nāma kusalavipākamhi na yuttāti adhippāyena “dve akusalānevā” ti vuttaṃ. Devadattādīnaṃ pana nāgādīnaṃ ito anuppadinnayāpanakapetānañca narakādīsu akusalavipākūpatthambhanūpapiḷanūpaghātakāni santīti catunnampi kusalākusalabhāvo na virujjhati. Evañca katvā yā bahūsu ānantariyesu katesu ekena gahitappaṭṭisandhikassa itaresaṃ tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi samatthitā hoti.

Suttantapariyāyena ekādasa kammāni vibhajitvā idāni abhidhammapariyāpannaṃ dassento “**atthekaccāni pāpakāni kammāsāmādānāni**” tiādīnā **vibhaṅgapāḷim** (vibha. 810) dasseti. Tattha **gatisampattipaṭibāḷhānī**ti gatisampattiyā paṭibāhitāni nivāritāni paṭisedhitāni. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha ca **gatisampattī**ti sampannagati devaloko ca manussaloko ca. **Gativipattī**ti vipannagati cattāro apāyā. **Upadhisampattī**ti atabhāvasamiddhi. **Upadhivipattī**ti hīnaatabhāvatā. **Kālasampattī**ti surājasumanussakālasaṅkhāto sampannakālo. **Kālavipattī**ti durājadummanussakālasaṅkhāto vipannakālo. **Payogasampattī**ti sammāpayogo. **Payogavipattī**ti micchāpayogo.

Idāni yathāvuttapāḷiyā atthaṃ dassento “**tatthā**” tiādīmāha. Tattha **aniṭṭhārammaṇānubhavanārahe kamme vijjamāneyevā**ti iminā aniṭṭhārammaṇānubhavananimittakassa pāpakammasa sabbhāvaṃ dasseti. **Taṃ kammanti** taṃ pāpakaṃ kammaṃ. Ekaccassa hi aniṭṭhārammaṇānubhavananimittaṃ bahupāpakammaṃ vijjamānampi gativipattiyāṃ ṭhitasseva vipaccati. Yadi pana so ekena kalyāṇakammaena gatisampattiyāṃ devesu vā manussesu vā nibbatteyya, tādise ṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantaṃ kusalassevāti taṃ kammaṃ gatisampattipaṭibāḷhaṃ na vipaccati. **Paṭibāhitaṃ hutvā**ti bādhitāṃ hutvā. **Atabhāvasamiddhiyanti** sarīrasampattiyāṃ. **Kiliṭṭhakammassā**ti hatthimeṇḍaassabandhakagopālakādīkammassa. **Palāyitabbayuttakā**leti hatthiādipaccatthikasamāgamakāle. **Lañjaṃ detti** evaṃ me bādhatāṃ paresaṃ vase na hotīti deti. **Corikayuttakā**leti pakkhabalādīnaṃ labbhamānakāle. **Antarakappeti** pariyoṣānappatte antarakappe.

Abhidhammanayena soḷasa kammāni vibhajitvā **paṭisambhidāmaggapariyāyena** (paṭi. ma. 1.234-235) dvādasa kammāni vibhajitvā dassetuṃ “**aparānipi**” tiādīmāha. Tattha atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesuyeva vipakkavipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko” ti vuttanti āha “**yaṃ kammaṃ atīte āyūhita**” ntiādī. **Vipākavāra**nti vipaccanāvasaraṃ vipākavāraṃ. “Vipākavāraṃ labhati” ti iminā vuttamevatthaṃ “**paṭisandhiṃ janesī**” tiādīnā vibhāveti. Tattha **paṭisandhiṃ janesī**ti iminā ca paṭisandhidāyakaṃ kammassa pavattivipākadāyitāpi vuttā hoti. Pavattivipākasseva pana dāyakaṃ rūpajanakasīsenā vadati. Tasseva atītassa kammassa diṭṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītabhavesuyeva

avipakkavipākañca, atīteyeva parinibbutassa
 diṭṭhadhammavedanīyaupapajjavedanīyaaparapariyāyavedanīyassa kammassa avipakkavipākañca
 gahetvā “ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko”tiṇi vuttanti āha “**yaṃ pana vipākavāraṃ na
 labhī**”tiādi.

Atītasseva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhava paccayasampattiyā vipaccamānaṃ
 vipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ atthi kammavipāko”ti vuttanti āha “**yaṃ pana atīte
 āyūhita**”ntiādimāha. Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhava
 parinibbāyantassa ca avipaccamānavipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ natthi kammavipāko”ti vuttanti
 āha “**aladdhavipākavāra**”ntiādi. Atītasseva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgatabhave
 paccayasampattiyā vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko”ti
 vuttanti dassento “**yaṃ pana atīte āyūhita**”ntiādimāha. Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa
 ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbavipākañca gahetvā “ahosi kammaṃ na bhavissati
 kammavipāko”ti vuttanti āha “**yaṃ anāgate vipākavāraṃ na labhissatī**”tiādi. Evaṃ tāva
 atītakammaṃ atītapaccuppannānāgatavipākāvipākavasena chadhā dassitaṃ.

Idāni paccuppannabhava katassa diṭṭhadhammavedanīyassa idheva vipaccamānaṃ vipākaṃ
 gahetvā “atthi kammaṃ atthi kammavipāko”ti vuttanti dassento “**yaṃ pana etarahi
 āyūhita**”ntiādimāha. **Yaṃ pana etarahi vipākavāraṃ na labhatī**tiādinā tasseva paccuppannassa
 kammassa paccayavekallena idha avipaccamānañca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha
 avipaccamānañca vipākaṃ gahetvā “atthi kammaṃ natthi kammavipāko”ti vuttanti dasseti.
 Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave
 vipaccitabbavipākaṃ gahetvā “atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko”ti vuttanti āha “**yaṃ pana
 etarahi āyūhitaṃ anāgate vipākavāraṃ labhissatī**”tiādi. Paccuppannasseva kammassa
 upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbañca anāgatabhave
 parinibbāyitabbassa aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbañca vipākaṃ gahetvā “atthi kammaṃ na
 bhavissati kammavipāko”ti vuttanti āha “**yaṃ pana vipākavāraṃ na labhissatī**”tiādi.

Evañca paccuppannakammaṃ paccuppannānāgatavipākāvipākavasena catudhā dassetvā idāni
 anāgatabhave katassa kammassa anāgate vipaccitabbavipākaṃ gahetvā “bhavissati kammaṃ bhavissati
 kammavipāko”ti vuttanti dassento “**yaṃ panānāgate āyūhissatī**”tiādimāha. Tasseva anāgatassa
 kammassa paccayavekallena avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbañca
 vipākaṃ gahetvā “bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko”ti vuttanti āha “**yaṃ pana
 vipākavāraṃ na labhissatī**”tiādi. Evaṃ anāgatakammaṃ anāgatavipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ.
Evantiādinā yathāvuttadvādasakammāni nigameti.

Idāni sabbesu yathāvuttappabhedesu kammesu yāni abhidhammanayena vibhattāni soḷasa
 kammāni, yāni ca paṭisambhidāmaggapariyāyena vibhattāni dvādasasakammāni, tāni sabbāni
 suttantikapariyāyena vibhatesu ekādasavidhesuyeva kammesu antogadhāni, tāni ca
 diṭṭhadhammavedanīyaupapajjavedanīyaaparapariyāyavedanīyesu tīsuyeva antogadhānīti dassento “**iti
 imāni cevā**”tiādimāha. Tattha **attano ṭhānā osakkivāti** attano
 yathāvuttadvādasasoḷasappabhedasankhātṭhānato parihāpetvā, taṃ taṃ pabhedaṃ hitvāti vuttaṃ hoti.
Ekādasasakammāniyeva bhavantīti taṃsabhāvānaṃyeva kammānaṃ dvādasadhā soḷasadhā ca
 vibhajitvā vuttattā evamāha. Yasmā ekādasadhā vuttakammāni diṭṭhadhammavedanīyāni vā siyumu
 upapajjavedanīyāni vā aparapariyāyavedanīyāni vā, tasmā vuttaṃ “**tīṇiyeva kammāni hontī**”ti.

Tesaṃ saṅkamaṇaṃ natthīti tesaṃ diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ saṅkamaṇaṃ natthi,
 saṅkamaṇaṃ upapajjavedanīyādibhāvāpatti. Tenāha “**yathāṭṭhāneyeva tiṭṭhantī**”ti, attano
 diṭṭhadhammavedanīyādīṭṭhāneyeva tiṭṭhantīti attho. Diṭṭhadhammavedanīyameva hi
 paṭhamajavanacetanā, upapajjavedanīyameva sattamajavanacetanā, majjhe pañca
 aparapariyāyavedanīyamevāti natthi tesaṃ aññamaññaṃ saṅgaho, tasmā attano attano

diṭṭhadhammavedanīyādisabhāveyeva tiṭṭhanti. Teneva bhagavatā – “diṭṭhe vā dhamme, upapajja vā, apare vā pariyāye”ti tayo vikappā dassitā. Tenevāha “**diṭṭhadhammavedanīyaṃ kamma**”ntiādi. Tattha “**diṭṭhe vā dhamme**”ti **satthā na vadeyyāti** asati niyāme na vadeyya. Yasmā pana tesam saṅkamaṇaṃ natthi, niyatasabhāvā hi tāni, tasmā satthā “diṭṭhe vā dhamme”tiādimavoca.

Sukkapakkheti “alobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”tiādinā āgate kusalapakkhe. **Niruddheti** ariyamaggādhigamena anuppādanirodhena niruddhe. **Tālavatthu viya katanti** yathā tāle chinne ṭhitatṭhāne kiñci na hoti, evaṃ kamme pahīne kiñci na hotīti attho. **Tālavatthūti** vā matthakacchinno tālo vutto pattaphalamakulasūciādīnaṃ abhāvato. Tato eva so **aviruḷhidhammo**. Evaṃ pahīnakammo sattasantāno. Tenāha “**matthakacchinnatālo viyā**”ti. **Anuabhāvaṃ kataṃ** pacchato dhammappavattiyā abhāvato. Tenāha “**yathā**”tiādi. **Appavattikatakālo viyāti** bijānaṃ sabbaso appavattiyā katakālo viya. **Chinnamūlakānanti** kilesamūlassa sabbaso chinnatā chinnamūlakānaṃ. Kilesā hi khandhānaṃ mūlāni.

Vedanīyanti veditabbaṃ. **Aññaṃ vatthu natthīti** aññaṃ adhiṭṭhānaṃ natthi. Sugatisaññitāpi heṭṭhimantena saṅkhāradukkhatō anapaḡatattā duggatiyo evāti vuttaṃ “sabbā duggatiyo”ti, evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Lobho etassa kāraṇabhūto atthīti **lobhaṃ**, lobhanimittaṃ kammaṃ. Tathā **dosanti** etthāpi. Tenāha “**lobhadosaṣṣena lobhajaṇca dosajaṇca kammameva niddiṭṭha**”nti. **Vatṭavivaṭṭanti** vatṭaṇca vivaṭṭaṇca.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **ālavīyanti** ālaviraṭṭhe, na ālavinaḡare. Tenāha “**ālavīyanti ālaviraṭṭhe**”ti. **Athāti** avicchedatthe nipāto. Tattha bhagavato nisajjāya avicchinnāya evāti attho. Tenāha “**eva**”ntiādi. **Hatthato hatthaṃ gatattāti** ālavakassa yakkhassa hatthato sammāsambuddhassa hatthaṃ, tato rājapurisānaṃ hatthaṃ gatattā.

Māghassāti māghamāsassa. Evaṃ **phaggunassāti** etthāpi. **Khurantarehi kaddamo uggantvā tiṭṭhatīti** kaddamo khurantarehi uggantvā tiṭṭhati. **Catūhi disāhi vāyanto vāto verambhoti vuccati** verambhavātasadisattā.

Pañcadvārakāyanti pañcadvārānusārena pavattaṃ viññānakāyaṃ. **Khobhayamānāti** kilesakhobhavasena khobhayamānā cittaṃ saṅkhobhaṃ karontā. **Cetasikāti** manodvārikacittasannissitā. Tenāha “**manodvāraṃ khobhayamānā**”ti. **So rāgoti** taṃsadiso rāgo. Bhavati hi taṃsadise tabbohāro yathā “sā eva tittirikā, tāni eva osadhānī”ti. Yādiso hi ekassa puggalassa uppajjanakarāgo, tādiso eva tato aññassa rāgabhāvasāmaññato. Tena vuttaṃ “**tathārūpo rāgo**”tiādi. Icchitālābhena rajanīyesu vā niruddhesu vatthūsu domanassuppattiyā dosapariḷāhānaṃ sambhavo veditabbo.

Na limpati anupalittacittatā. **Sītibhūto** nibbutasabbapariḷāhattā. **Āsattiyo vuccanti taṇhāyo** tattha tattha āsaṅjanaṭṭhena. **Darathanti** pariḷāhajātaṃ. **Cetasoti** sāmivacanaṃ.

Hatthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Devadūtasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **devadūtānīti** liṅgavipallāsaṃ katvā vuttanti āha “**devadūtā**”ti, ubhayaliṅgaṃ vā etaṃ padaṃ, tasmā napuṃsakaliṅgavasena pāḷiyaṃ vuttassa pulliṅgavasena atthadassanaṃ kataṃ. **Devoti maccūti** abhibhavanaṭṭhena sattānaṃ attano vase vattāpanato maccurājā “devo”ti vuccati. Yathā hi

devo pakatisatte abhibhavati, evaṃ maccu sabbasatte abhibhavati, tasmā devo viyāti devo. “**Tassa dūtā**”ti vatvā idānissa dūte tesam dūtabhāvaṇca vibhāvetuṃ “**jiṇṇabyādhimatā hī**”tiādi vuttam. Tena codanathena devassa dūtā viyāti devadūtāti dasseti. “Ahaṃ asukaṃ pamaddituṃ āgamissāmi, tuvaṃ tassa kese gahetvā mā vissajjehī”ti maccudevassa āṇakarā dūtā viyāti hi dūtāti vuccanti.

Idāni saddhātabbatṭhena devā viya dūtāti devadūtāti dassento “**devā viya dūtā**”tiādimāha. Tattha **alaṅkatappaṭiyattāyāti** idaṃ attano dibbānubhāvaṃ āvikatvā ṭhitāyāti dassanattam vuttam. **Devatāya byākaraṇasadisameva hoti** na cīrasseva jarābyādhimaraṇassa sambhavato. **Visuddhidevānanti** khīṇāsavabrahmānaṃ. Te hi carimabhava bodhisattānaṃ jiṇṇādibhedam dassenti, tasmā antimabhavikabodhisattānaṃ visuddhidevehi upaṭṭhāpitabhāvaṃ upādāya tadaññesampi tehi anupaṭṭhāpitānampi tathā voharitabbatā pariyaṃsiddhāti veditabbā. **Disvāvāti** visuddhidevehi dassite disvāva. Tatoryeva hi te visuddhidevānaṃ dūtā vuttā.

Kasmā āraddhanti kevalam devadūte eva sarūpato adassetvāti adhippāyo. Devānaṃ dūtānaṃ dassanūpāyattā tathā vuttanti dassento “**devadūtā...pe... samanuyuñjati**”ti āha. Tattha **devadūtā...pe... dassanattanti** devadūtānaṃ anuyuñjanaṭṭhānūpagassa kamma dassanattam.

Ekacce therāti andhakādike viññānavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pāleni tato niggantum appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Atha vā nirayapālatāya nerayikānaṃ nirayadukkheṇa pariyaṇaddhāya alaṃ samatthāti **nirayapālā**. **Tanti** “natthi nirayapālā”ti vacanaṃ. **Paṭisedhitamevāti** “atthi nirayesu nirayapālā atthi ca kāraṇikā”tiādinā nayena **abhidhamme** (kathā. 866) paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyum, kammakāraṇāpi na bhaveyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha “**yathā hī**”tiādi. Etthāha – “kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā”ti. Kiñcetha – yadi tāva nerayikā nirayasamvattaniyena kamma nibbattā, sayampi nirayadukkham paccanubhaveyyum, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ ghātānāya asamatthā siyum, “ime nerayikā ime nirayapālā”ti vavattānaṇca na siyā. Ye ca ye ghātenti, tehi samānarūpabalappamañehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyum. Atha anerayikā, nesaṃ tattha katham sambhavoti? Vuccate – anerayikā nirayapālā anirayagatisamvattaniyakamma nibbattito. Nirayūpapattisamvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti sabbatthivādino –

“Kodhā kurūrakammantā, pāpābhirucino tathā;
Dukkhesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā”ti.

Tattha yadeke vadanti “yātanādukkham paṭisaṃvedeyyum, atha vā aññamaññaṃ ghāteyyu”ntiādi, tayidaṃ asāraṃ nirayapālānaṃ nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadi pi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā katham dāhadukkham nānubhavanti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā dāhadukkheṇa na bādhiyanti, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Iddhivisaṃyassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpeṇa hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkheṇa abādhitā eva hutvā nerayike ghātenti, na cettakena bāhiraṃvīsaṃyābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekam dvārapurisesupi vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭham ekaccassa aniṭṭham, ekaccassa ca aniṭṭham ekaccassa iṭṭham hoti. Evaṇca katvā yadeke vadanti “natthi kammavasena tejasā parūpatāpana”ntiādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti “anerayikānaṃ tesam katham tattha sambhavo”ti niraye nerayikānaṃ yātanāsabbhāvabhāvato. Nerayikasattayātanāyoggañhi attabhāvaṃ nibbattantaṃ kammaṃ tādisanikanti vināmitam nirayaṭṭhāne eva nibbatteti. Te hi nerayikehi adhikatarabalārohapariñāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayikānaṃ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbattiyā atthibhāvo saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo.

Kathamaññagatikhehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti “asattasabhāvā eva niraye nirayapālā niraye sunakhādayo cā”ti, tampetesam matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādīsī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca atthakiccaṃ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pānīyanivārakānaṃ daṇḍādihattānañca purisānaṃ sabbhāve asattabhāve ca visesakāraṇaṃ natthīti tādīsānaṃ sabbhāve kiṃ pāpakānaṃ vattabbaṃ. Supinopaghātopi atthakiccasamatthatāya appamaṇaṃ dassanādimmattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādīnā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṃ panettha laddhaparihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvato ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipāko nirayapālāti siddhamettaṃ, vuttanayena pālito ca tesam sattabhāvo eva siddho. Sakkā hi vattaṃ sattasañkhātā nirayapālāsāññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghāti atthakiccasabbhāvato ojhārādi rakkhasasantati viya. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipitum tathā tathā abhisandhiyā ghātanato. Tato eva na saṅghātapabbatehi anekantikātā. Ye pana vadanti “bhūtavisesā eva te vaṇṇasaṅghānādivisesavanto bheravākārā narakapālāti samaññaṃ labhanti”ti, tadasiddhaṃ ujukameva pāḷiyaṃ “atthi niraye nirayapālā”ti vādassa patiṭṭhapitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi bhūtamattatā asiddhā sabbaso rūpadhammānaṃ atthibhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā. Evaṃ attheva niraye nirayapālāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesaṃ sabbhāve asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṃ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yameti niyametīti yamo. Tassa yamassa vemānikapetānaṃ rājabhāvato rañño. Tenāha “**yamarājā nāma vemānikapetarājā**”ti. **Kammavipākanti** akusalakammavipākaṃ. Vemānikapetā hi kaṇhasukkavasena missakaṃ kammaṃ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tathā hi maggaphalabhāginopi hontī, pavattiyaṃ pana kammānurūpaṃ kadāci puññaphalaṃ, kadāci apuññaphalaṃ paccanubhavanti. Yesam pana ariyamaggo uppajjati, tesam maggādhiyamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjati daṭṭhabbaṃ. Apuññaphalaṃ pubbe viya kaṭukaṃ na hoti, manussattabhāve ṭhitānaṃ viya mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājāti** ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyato dhammatāvasena veditabbo. **Dvāresūti** avīcimahānarakassa catūsu dvāresu. **Khīṇāsavā brāhmaṇā nāma** ukkaṭṭhaniddesena.

Anuyogavattanti anuyoge kate vattitabbavattaṃ. **Āropentoti** kārāpento, attano puccham uddissa paṭivacanaṃ dāpento pucchati. Parassa hi adhippāyaṃ nātum icchanto tadupagaṃ payogaṃ karonto pucchati nāma. **Laddhinti** gāhaṃ. **Patīṭṭhāpentoti** tattha niccakālaṃ kārāpento. **Kāraṇaṃ pucchantoti** yuttim pucchanto. **Samanubhāsati**ti yathānuyuttamatthaṃ vibhūtaṃ katvā katheti.

Jiṇṇanti jarāpattiyā jiṇṇaṃ. Ekacco daharakālato paṭṭhāya paṇḍurogādīnā abhibhūtakāyatāya jiṇṇasadiso hoti, ayaṃ na tathā jarāpattiyā jiṇṇoti dasseti. **Gopānasī viya vaṅkanti** vaṅkagopānasī viya vaṅkaṃ. Na hi vaṅkabhāvassa nidassanattaṃ avāṅkagopānasī gayhati. **Bhagganti** bhaggasarīraṃ kaṭiyaṃ bhaggakāyattā. Tenāha “**imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti**”ti. **Daṇḍapaṭisaraṇanti** ṭhānagamanesu daṇḍo paṭisaraṇaṃ etassāti daṇḍapaṭisaraṇaṃ tena vinā vattitum asamatthattā. Tenāha “**daṇḍadutiya**”nti. **Jarāturanti** jarāya patthatasamkilantakāyaṃ. Sabbaso kimihatam viya mahākhallātaṃ sīsamassāti **mahākhallātasīsam**. **Sañjātavalinti** samantato jātavalikaṃ. **Jarādhammoti** jarāpakatiko. Tenāha “**jarāsabhāvo**”ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadāci vigacchatīti āha “**aparimutto jarāyā**”tiādi.

Atthato evaṃ vadati nāma, vācāya avadantopi atthāpattito evaṃ vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Taruṇo ahoṣim** yobbanena samannāgato. Ūruṇaṃ balaṃ etassa atthīti **ūrubalī**. Tena dūrepi

gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṃ dasseti, **bāhubalī**ti pana iminā hatthehi kātābbakiccasamatthataṃ, **javaggahaṇena** vegasā pavattisamatthataṃ. **Antarahitā**ti naṭṭhā. Ettha ca **na kho panāhanti**ādi jarāya devadūtabhāvadassanaṃ. Tenāha “**tenesa devadūto nāma jāto**”ti. Ābādhassa atthitāya **ābādhikaṃ**. Vividhaṃ dukkhaṃ ādahatīti byādhi, visesena vā ādhiyati etenāti byādhi, byādhi saṃjāto etassāti **byādhitaṃ**. Esa nayo **dukkhitanti** etthāpi.

Dutiyaṃ devadūtanti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Byādhinā abhihatoti** byādhinā bādhito, upaddutoti attho.

Viparibhinnavaṇṇoti viparibhinnanīlavaṇṇo. Tañhi yattha yattha gahitapubbakaṃ, tattha tattha paṇḍuvaṇṇaṃ, maṃsussadaṭṭhāne rattavaṇṇaṃ, yebhuyyena ca nīlasāṭakapārutaṃ viya hoti. Tena vuttaṃ “viparibhinnanīlavaṇṇo”ti.

“**Ko labhati, ko na labhati**”ti nirayupagasseva vassenāyaṃ vicāraṇāti “**yena tāva bahu pāpaṃ kata**”ntiādi āradhamaṃ. **Bahu pāpaṃ katanti** bahuso pāpaṃ kataṃ. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. **Bahūti** vā mahantaṃ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati “bahu vata kataṃ assā”tiādīsu, garukanti vuttaṃ hoti. So garukaṃ bahulaṃ vā pāpaṃ katvā ṭhito niraye nibbattatiyeva, na yamapurisehi yamassa santikaṃ nīyatīti. **Parittanti** pamāṇaparittatāya kālaparittatāya ca parittaṃ. Purimasmiṃ atthe agarūti attho, dutiyasmiṃ abahulanti. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hi**”tiādi vuttaṃ. **Kattabbameva karontīti** daṇḍameva karonti. **Anuvijjivāti** vīmaṃsitvā. **Vinicchayaṭṭhānanti** aṭṭakaraṇaṭṭhānaṃ. **Parittapāpakammāti** dubbalapāpakammā. **Attano dhammatāyāti** parehi asāriyamānēpi attano dhammatāya saranti. Te hi pāpakammassa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammassa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti. **Sāriyamānāpīti** “idaṃ nāma tayā kataṃ puññakamma”nti parehi sāriyamānāpi.

Ākāsacetiyaṃ girisikhare abbhokāse vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṃ. **Rattapaṭenāti** rattavaṇṇena paṭena **pūjesi** paṭākaṃ katvā. **Aggijālasaddanti** paṭapaṭāyantaṃ narake aggijālasaddaṃ sutvāva. **Attanā pūjitapaṭaṃ anussarīti** tadā paṭākāya vātappahārasadde nimittassa gahitattā “mayā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭasaddo viyā”ti attanā pūjitapaṭaṃ anussari.

Sumanapupphakumbhenāti kumbhaparimāṇena sumanapuppharāsina. “Dasādhikaṃ nālisahassakumbha”nti keci, “pañcaambaṇa”nti apare. **Tihipi na sarati** balavato pāpakammaena byāmohito. **Tuṅhī ahoṣīti** “kammāraho aya”nti tattha paṭikāraṃ apassanto tuṅhī ahoṣi.

Ekapakkhacchadanamattāhīti majjhimappamāṇassa gehassa ekacchadanappamāṇehi. **Suttāhataṃ karitvāti** kālasuttaṃ pātetvā. Yathā ratho sabbaso pajjalito hoti ayomayo, evaṃ yugādayopissa pajjalitā sajotibhūtā eva hontīti āha “**saddhiṃ...pe... rathe yojetvā**”ti. **Mahākūṭāgārappamāṇanti** sattabhūmakamahākūṭāgārappamāṇaṃ.

Vibhattoti sattānaṃ sādharmaṇena pāpakammunā vibhatto. **Hīnaṃ kāyanti** hīnaṃ sattanikāyaṃ, hīnaṃ vā attabhāvaṃ. **Upādāneti** catubbidhe upādāne. Atthato pana taṇhādīṭṭhiggāhoti āha “**taṇhādīṭṭhiggahaṇe**”ti. Sambhavati jarāmaṇaṃ etenāti **sambhavo**, upādānanti āha “**jātiyā ca maraṇassa cha kāraṇabhūte**”ti. **Anupādāti** anupādāya. Tenāha “**anupādiyivā**”ti. **Sakalavaṭṭadukkhāṃ atikkantāti** carimacittanīrodhena vaṭṭadukkhassa kilesānampi asambhavato sabbāṃ vaṭṭadukkhāṃ atikkantā.

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catumahārājasuttavaṇṇanā

37. Sattame amā saha vattanti tasmiṃ tasmiṃ kicceṭi **amaccā**, sahitā. Parisati bhavāti **pārisajjā**, parivāraṭṭhāniyā parisāpariyāpannā. Tenāha “**paricārikadevatā**”ti. **Tātāti** ālapanam. **Evanṭi** “kacci bahū manussā”tiādīnā vuttākārena. **Aṭṭha vāreti** ekasmiṃ aḍḍhamāse catukkhattum tathā itarasminti evaṃ aṭṭha vāre. **Adhiṭṭhahantīti** adhiṭṭhanti. **Paṭijāgarontīti** paṭi paṭi jāgarontī. Puññaṃ karontā hi sattā jāgarontī nāma kātabbakiccappasutattā, itare pana supanti nāma sahitaparahitavimuttattā. Cātuddasiuposathassa anugamanam viya pannarasiuposathassa paccuggamanam na labbhati divasābhāvato.

Tatoti tato tato. **Taṃ upanissāyāti** tā tā gāmanigamarājadhāniyo upanissāya. **Adhivatthāti** ārāmavanarukkādīsu adhivatthā devatā. **Teti** te devā. **Sandhāya kathetīti** bhagavā katheti. **Vuttanti** aṭṭhakathāyaṃ vuttam.

Niccaṃ nibaddham uposatho saṃvacchare saṃvacchare paṭi paṭi haritabbato pavattetabbato **pāṭihāriyapakkho nāma. Guṇaṅgehīti** uposathaṅgehi.

Vutthavāsoti vusitabrahmacariyavāso. **Kattabbakiccanti** dukkhādīsu pariññādikiccaṃ. **Otāretvāti** chaḍḍetvā. **Parikkhīṇabhavasamyojanoti** sabbaso khīṇabhavabandhano. **Kāraṇena jānitvāti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya cattāri ariyasaccāni jānitvā.

Jānantoti “arahantānaṃ anukaraṇappaṭipatti esā, yadidaṃ sammadeva uposathānuṭṭhāna”nti evaṃ uposathakammassa guṇaṃ jānanto. **Evarūpenāti** yādiso bhagavato uposathabhāvo vihito, evarūpena arahantānukaraṇena uposathakammena. **Sakkā** pahitatto vipassanaṃ ussukkāpetvā khīṇāsavasampattim pāpuṇitum. **Aṭṭhamam uttānatthameva** sattame vuttanayattā.

Catumahārājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sukhumālasuttavaṇṇanā

39. Navame **niddukkhoti** kāyikacetasikadukkhavirahito. Sadukkhe hi savighāte sukhumālattā anavasara, tasmā sukhito niddukkhatāya sukhumālo nāma. Yāvassa sukhumālattā paramukkamaṃsagatāti āha “**paramasukhumālo**”ti. Ativiya sukhumāloti attho. Antamatītam **accantam**. Sabbadā sukhumāloti āha “**satataniddukkho**”ti. **Cariyakāleti** bodhicariyāya caraṇakāle. **Tenāti** bodhisattena. Aññattha pana **padumanti** rattaṃ kamalam. **Puṇḍarikanti** setam vuccati. **Itarāti** itarapokkharāṇiyo. “**Bodhisattassa kirā**”tiādikaṃ pokkharāṇīnaṃ uppattidassanaṃ. **Kuddālakammakāreti** khaṇake. **Pokkharāṇiṭṭhānānti** pokkharāṇikhaṇanayoggaṭṭhānāni. **Gaṇhāpesīti** khaṇāpesi. Pokkharāṇisaddo cettha tādise jalāsāye niruḷho daṭṭhabbo paṅkajādisaddā viya. Sopānabāhukānaṃ matthakaṭṭhānaṃ **uṇhīsanti** adhippetam. **Udakasecananālikāti** udakacchaṭṭavissajjananāliyantāni. **Pañcavidhāti** vaṇṇavasena jātivāsena ca.

Kho panassāti nipātamattam. Kāsika-saddo ativiya saṅhe sukhume mahagghavatte niruḷho, aññasmimpi tathājāṭike ruḷhivasena pavattatīti daṭṭhabbam. Tenāha “**akāsikaṃ candana**”nti. Hemante vāso hemantaṃ, hemantaṃ arahatīti **hemantiko**, pāsādo. “**Itaresupi eseva nayo**”ti vatvā tadeva nesam arahataṃ dassetum “**tattha hemantiko**”tiādī vuttam. **Sajālānīti** sajālavātapānāni, **udakayantānīti** udakadhārāvissandanakayantāni. **Pāsādamatthaketi** pāsādassa upariākāsatale. **Bandhitvāti** payojitayante sukkhamahiṃsacammaṃ bandhitvā. **Yantam parivattetvāti** yathāpayojitam yantam pāsānāropanatthañceva puna tesam vissajjanatthañca parivattetvā. **Tasmiṃ vissajjentīti** chadanapiṭṭhe baddhasukkhamaṃsacamme vissajjenti.

Sahassathāmanti purisasahassabalam, purisasahassena vahitabbabhāravahaṃ. **Pallaṅke nisinnovāti** ratanamayapallaṅke yathānisinno eva. **Uppatanākārapattanti** uppatitvā ṭhitaṃ viya. **Jiyam pothentassāti** jiyāghātam karontassa. **Jiyappahārasaddoti** jiyāghātasaddo. **Yante baddhanti**

yantabaddham katvā ṭhapitaṃ. **Saddantareti** thāmamajjhimassa purisassa saddasavanaṭṭhāne. Gāvutassa catuttho bhāgo kosotipi vuccati dvisahassadaṇḍappamāṇaṭṭhānaṃ.

Sabbaṭṭhānānī mahāpurisassa tāni tāni sabbāni vasanaṭṭhānāni. **Sikhābaddhoti** purisasabhāvasseva visesato dassanametaṃ. **Na uppilāvitabhāvatthanti** uppilāvitabhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ na kathesīti attho. Tassa hi bodhimūleyeva setughāto. **Tenevāti** appamādalakkhaṇassa dīpanato eva. **Attānaṃ atikkamivāti** attano jarāpattiṃ acintetvā aṭṭiyati. **Na panesa maggena pahīno** tadā maggassa anadhigatattā. **Sikkhaṃ paṭikkhipivāti** yathāsamādinnaṃ sikkhaṃ pahāya.

Aviparītabyādhiādisabhāvāvāti ekantena byādhiādisabhāvā eva. **Evaṃ jigucchāvihārenāti** evaṃ sakalasseva vaṭṭadukkassa jigucchanaṃ vihārena viharantassa. **Evaṃ jigucchanti** evaṃ parassa jigucchanaṃ. **Paraṃ ajigucchamānoti** karuṇāyana evaṃ paraṃ ajigucchanto. **Abhibhosmīti** abhibhavitā asmi. **Ussāho ahūti** caturaṅgasamannāgataṃ vīriyameva catubbidhasammappadhānavīriyaṅca ahosi, yena maggabrahmacariyaparāyaṇo jāto.

Sukhumālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ādhipateyyasuttavaṇṇanā

40. Dasame abhibhavivā pavattanaṭṭhena adhipati yaṃ kiñci jeṭṭhakaṃ na kāraṃ attānaṃ adhipatīti katvā attā eva adhipati, tato āgataṃ **attādhipateyyaṃ**. Tenāha “**attāna**”ntiādi. **Lokanti** sattalokaṃ. So ca kho iddhividhādiguṇavisesayutto adhippeto adhipatibhāvassa adhippetattā. **Navavidhaṃ lokuttaradhamanti** ukkaṭṭhaniddesena vuttaṃ. **Iti bhavoti** evaṃ sampattibhavo, tattha evaṃ abhivuddhīti. **Sampattibhavassa hetūti** taṃtaṃ sampattibhavassa tattha ca abhivuddhiyā hetu. Jātinimittassa kammabhavassa katūpacitattā **jāti antopaviṭṭhā**. **Jarādīsūpi eseva nayo** hetusiddhiyā phalasiddhito.

Asallīnanti na saṅkocappattaṃ. **Upaṭṭhitāti** kāyādisabhāvasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā. **Asammutṭhā** sammosābhāvato. **Asāraddhoti** sārambhassa sārambhahetūnaṅca vikkhambhanena asāraddho. **Ekaggaṃ** anekaggabhāvassa dūrasamussāpitattā. **Nimmalaṃ katvāti** rāgādimalānaṃ apanayanena malarahitaṃ katvā. **Gopāyatīti** saṃkilesānatthato rakkhati. **Ayanti** evaṃ paṭipanno bhikkhu. **Suddhamattānaṃ pariharati** asuddhabhāvassa kilesassapi abhāvato.

Atikkamivā maññasīti asakkiṃ katvā maññasi. Tāya taṇhāya nibbattoti tammayo, taṇhāvasiko. Tassa bhāvo tammayatā, tassā **tammayatāya** abhāvena. **Na hāyati** paññādiguṇavepullappattiyā.

Ādhipateyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadūtavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūlavaggo

1. Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame sammukho bhavati yena so sammukhībhāvo, purato vijjamānatā, tasmā **sammukhībhāvā**. **Puññakammanti** dānasāṅkhātaṃ puññakammaṃ. **Dve dhammā sulabhā** bāhirattā yathāsakaṃ paccayasamavāyena labbhanato. **Saddhā pana dullabhā** pacurajanassa anavaṭṭhitakiccattā. Tenevāha “**puthujjanassā**”ntiādi.

Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tiṭhānasuttavaṇṇanā

42. Dutiye macchariyameva malaṃ macchariyamalaṃ, cittassa malīnasabhāvāpādanato vigataṃ macchariyamalaṃ etthāti **vigatamacchariyamalaṃ**. Gedhābhāvena koci kiñci dentopi tattha āsattiṃ na vissajjeti, ayaṃ pana na tādisoti āha “**vissaṭṭhacāgo**”ti. **Malīnahatthova** cittavisuddhiyā abhāvato. **Dhotahatthova** dhotahatthena kātabbakiccasādhanato. Tena vuttaṃ – “citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā”ti. **Yācituṃ yutto** yācakānaṃ manorathapūraṇato. **Yācayogo** payogāsahehi yācakehi suṭṭhu yuttabhāvato. Taṃsamaṅgī eva tattha rato nāma, na cittaṃmattenevāti āha “**dānaṃ...pe... rato nāma hotī**”ti.

“**Uccā, bhante**”ti vatvā ayaṃ maṃ uccato vadatīti cinteyyāti puna “**nātiuccā tumhe**”ti āha, sarīrenāti adhippāyo. **Mecakavaṇṇassāti** nīlobhāsassa. **Pucchīti** bhikkhū pucchī. **Bhūmiyaṃ lekhaṃ likhanto acchīti** paṭhamam mañce nipajjitvā uṭṭhāya bhūmiyaṃ lekhaṃ likhanto acchi “**akhīṇāsavoti maññāna hotū**”ti. Tathā hi rājā khīṇāsavassa nāma...pe... nivatti. **Dhajapaggahitāvāti** paggahitadhajāva. **Silācetiyaṭṭhānanti** thūpārāmassa ca mahācetiyaṃ ca antare silāya katacetiyaṭṭhānaṃ. **Cetiyaṃ...pe... aṭṭhāsi** sāvakassa taṃ kūṭāgāraṇti katvā.

Pacchābhāgenāti dhammakathikassa therassa piṭṭhipassena. **Gonasoti** maṇḍalasappo. Dhammassavanantarāya bahūnaṃ saggamaggappaṭilābhantarāyo bhaveyyāti adhippāyena “**dhammassavanantarāyaṃ na karissāmi**”ti cintesi. **Visaṃ vikkhambhetvāti** vipassanātejena visavegaṃ vikkhambhetvā. **Gāthāsahassanti** gāthāsahassavantaṃ. **Paṭṭhānagāthāyāti** paṭṭhāpanagāthāya, ādigāthāyāti attho. **Paṭṭhāna...pe... avasānagāthaṃ eva vavatthapesi**, na dvinnam antare vuttaṃ kilantakāyattā. **Sarabhānaṃ** sāyanhadhammakathā. **Paggaṇhātīti** paccakkham karontī gaṇhātī, sakkaccaṃ suṇātīti attho. Dhammakathanadivase dhammakathikānaṃ akilamanatthaṃ saddhā upāsakā siniddhabhojanaṃ madhupānakañca denti sarassa madhurabhāvāya sappimadhukatelādiñca bhesajjaṃ. Tenāha “**ariyavaṃsaṃ kathessāmi**”tiādi. **Catūhi dāthāhi ḍaṃsitvāti** dalhadatṭhabhāvadassanaṃ. **Carissāmi**ti sammānessāmi, sakkaccaṃ suṇissāmi attho. **Nimmathetvāti** nimmadditvā, apanetvāti attho.

Tiṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Atthavasasuttavaṇṇanā

43. Tatiye attho nāma phalaṃ, taṃ etassa vasoti **atthavaso**. Hetu, attho etassa atthīti attho, so evāti āha “**tayo atthe tīṇi kāraṇāni**”ti. Dhammadesanā nāma ukkaṭṭhaniddesena catunnaṃ ariyasaccānaṃ pakāsanāti āha “**catusaccadhammaṃ pakāseti**”ti. **Aṭṭhakathaṃ ṇāṇena paṭisaṃvedīti** pālīpadānaṃ atthaṃ vivaraṇāṇāṇena paṭi paṭi saṃvedanasīlo “**ayaṃ imassa bhāsītassa attho**”ti. Etena atthapaṭisaṃbhidābyāpāramāha. **Pālīdhammaṃ paṭisaṃvedīti** pālīgatim pālīm padavivaraṇam paṭi paṭi saṃvedanasīlo. Etena dhammapaṭisaṃbhidābyāpāramāha.

Atthavasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kathāpavattisuttavaṇṇanā

44. Catutthe **pavattinīti** yāva adhippetatthanigamanā avicchedena pavattinī. Paṭighātābhāvena **appaṭihatā**. **Niyyānikā** sappāṭihīrakā.

Kathāpavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṇḍitasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **paṇḍitapaññattānī**ti paṇḍitehi paṭhamam paññattāni. **Kathitānī**ti seyyaso kathitāni. **Mahāpurisehī**ti buddhabodhisattehi. **Karuṇā**ti karuṇācetovimutti vuttā. **Pubbabhāgoti** tassa upacāro. **Damoti indriyaśaṃvaro** “manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ damana”nti katvā. **Attadamananti** cittadamaṇaṃ. **Puṇṇovāde** (ma. ni. 3.396) “sakkhissasi kho, tvaṃ puṇṇa, iminā damūpasamenā”ti āgatattā **damoti vuttā khanti**pi. **Ālavake** ālavakasutte (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 190) “saccā damā cāgā”ti evaṃ **vuttā paññāpi** imasmim sutte “damo”ti vattum vaṭṭati. **Rakkhaṇaṃ gopanaṃ paṭijagganaṃ** mātāpituṇaṃ manussāmanussakatūpaddavato rakkhaṇaṃ, byādhiādianatthato gopanaṃ, ghāsacchādanādīhi veyyāvaccakaraṇena paṭijagganaṃ. **Santo nāma** sabbakilesadarathapariḷāhūpasamena upasantakāyavacīsamācārātāya ca. **Uttamaṭṭhena santānanti** matteyyatādīhi seṭṭhaṭṭhena santānaṃ.

Idha imesaṃyeva tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ karaṇenāti imasmim sutte āgatānaṃ tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ karaṇena nibbattanena. **Etāni...pe... kāraṇānī**ti mātupaṭṭhānaṃ pitupaṭṭhānanti etāni dve uttamapurisānaṃ kāraṇāni. Uttamakiccakaraṇena hi mātāpituupattāhā “uttamapurisā”ti vuttā. Tenāha “**mātāpitu...pe... vutto**”ti. Anupaddavabhāvena **khemam**.

Paṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sīlavantasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **lokiyalokuttaramissakanti** ettha “manussā puññaṃ pasavanti”ti avisesena vuttattā bhāvanāmayassapi puññaṃ saṅgaṇhanato lokuttarassapi sambhavo daṭṭhabbo.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

47. Sattame samecca sambhūya paccayehi kataṃ **saṅkhataṃ**. **Nimittānī**ti sañjānanassa nimittāni. Hetupaccayasamavāye uppajjanaṃ **uppādo**, attalābho. **Vayoti** bhaṅgo. **Ṭhitassāti** uppādakkhaṇato uddhaṃ ṭhitikkhaṇapattassa. Sā panassa avatthā uppādāvatthāya bhinnāti katvā aññathattaṃ jarāti ca vuttā. Yasmā dhammo uppajjamāno eva bhijjati, tathā sati uppādabhaṅgā samānakkhaṇā siyumu, na ca taṃ yujjati, tasmā uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgābhimukhāvattā jarāti veditabbā. Ye pana “saṅkhārānaṃ ṭhiti natthī”ti vadanti, tesam taṃ micchā. Yathā hi tasseva dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā “aññaṃ uppajjati, aññaṃ nirujjhatī”ti āpajjati, evaṃ uppajjamānassa bhaṅgābhimukhā dhammā icchitabbā. Sā ca ṭhitikkhaṇo. Na hi uppajjamāno bhijjatīti sakkā viññātunti.

Saṅkhatanti tebhūmakā dhammā paccayasamuppānattā. Yadi evaṃ maggaphaladhammā kathanti āha “**maggaphalāni panā**”tiādi. Lakkhaṇakathā hi yāvadeva sammāsanatthā. **Uppādakkhaṇe uppādo**, na ṭhānabhaṅgakkhaṇesu. Kasmā? Uppāduppādakkhaṇānaṃ aññamaññaṃ paricchinattā. Yathā hi uppādasankhātena vikārena uppādakkhaṇo paricchinno, evaṃ uppādakkhaṇenapi uppādo paricchinno. Sesadvayepi eseva nayo. Dhammappavattimattatāyapi kālassa lokasamaññāvaseneva vuttam. **Lakkhaṇaṃ na saṅkhataṃ, saṅkhataṃ na lakkhaṇanti** nesam bhedadassanaṃ. Avatthāvato hi avatthā bhinnāvāti. **Paricchinanti** ettha uppādavayehi tāva saṅkhataṃ paricchinnaṃ hotu, jarāya pana taṃ kathaṃ paricchinanti vuccati? Na vuccati paricchedo pubbantāparantamattena, atha kho sabhāvabhedenāti nāyaṃ doso. **Saṅkhataṃ** dhammajātaṃ **paricchinnaṃ** tabbantaṃ dhammajātaṃ saṅkhatanti paññāyati evaṃ tesam abhāvena nibbānametanti lakkhitabbato sañjānitabbato. Idāni “**yathā hī**”tiādinā yathāvuttamattaṃ upamāhi vibhāveti.

Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **asaṅkhatassā**ti vuttanayena na saṅkhatassa. Tenāha “**paccayehī**”tiādi. Yathā uppādādīnaṃ bhāvena saṅkhatadhammajātaṃ saṅkhatanti paññāyati, evaṃ tesam abhāvena nibbānaṃ asaṅkhatanti paññāyati.

Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pabbatarājasuttavaṇṇanā

49. Navame idha **sāla**-saddo rukkhasāmaññapariyāyo, na rukkhavisesapariyāyoti āha “**mahāsālāti mahārukkhā**”ti. **Kulajeṭṭhakanti** tasmiṃ kule jeṭṭhabhūtaṃ sāmibhūtaṃ. **Silāmayo** na paṃsumayo missako ca. Gāmaṃ gāmūpacāraṇca ṭhapetvā sabbaṃ araññanti āha “**araññasminti agāmakatṭhāne**”ti. Mahanto pabbato seloti yojanā.

Pabbatarājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā

50. Dasame **sarīrasambhavānanti** sarīre sambhūtānaṃ. **Dukkhānanti** aniṭṭhānaṃ. **Bahalānanti** nirantarappavattiyā aviraḷānaṃ. **Tāpanavasenā**ti dukkhāpanavasena. **Tibbānanti** kurūrānaṃ. Tāsaṃ yathāvuttānaṃ adhvāsānāya pahātabbadukkhavedanānaṃ pajahanaṃ nāma khamanamevāti āha “**khamanatthāyā**”ti. **Āṇāpetvāti** “ātappaṃ karaṇīya”nti buddhānaṃ vidhāya. **Lokiyalokuttaramissakā kathitā** sasambhārānaṃ maggadhammānaṃ kathitattā.

Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Mahācorasuttavaṇṇanā

51. Ekādasame mahābalavacoro **mahācoroti** āha “**mahanto balavacoro**”ti. **Balavacoroti** ca mahāthāmatāya mahāparivāratāya mahācoriyakammasamatthatāya ca veditabbo. Mahataṃ gāmanigamānaṃ viluppanaṃ **mahāvilopo**. **Taṃ taṃ kāraṇaṃ pakkhipitvāti** taṃ taṃ akaraṇameva kāraṇaṃ katvā tappaṭibaddhāya kathāya pakkhipitvā. **Atthaṃ kathayissantīti** tassa tassa atthaṇca kathayissantī. **Harantāti** apanentā pariharantā. **Dasavatthukāyāti** “sassato loko”ti (ma. ni. 1.269) ādidavasatthusannissitāya. **Antaṃ gahetvā ṭhitadiṭṭhiyāti** tameva sassatādiantaṃ gahetvā avissajjetvā ṭhitadiṭṭhiyā.

Mahācorasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cūlavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Brāhmaṇavaggo

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

52. Brāhmaṇavaggassa paṭhame **jarājinnā**ti jarāvasena jinnā, na byādhiādīnaṃ vasena jinṇasadisattā jinṇā. **Vayovuddhā**ti vayo vuddhippattiyā vuddhā, na sīlādivuddhiyā. **Jātimahallakā**ti jātiyā mahantatāya cirarattaññutāya jātimahallakā. **Tayo addhe atikkantā**ti paṭhamo, majjhimo, pacchimoti tayo addhe atītā. **Tatiyaṃ vayaṃ anuppattā**ti tato eva pacchimaṃ vayaṃ anuppattā. **Akatabhayaparittānā**ti ettha **bhayaparittānā**ti duggatibhayato parittāyakaṃ puññaṃ, taṃ akataṃ etehīti akatabhayaparittānā. **Patitṭhākammā**ti sugatisaṅkhātappatitṭhāvahaṃ kammaṃ. **Upasaṃhariyā**ti sampāpīyati. “Upanīyā”ti vuttaṃ, kiṃ kena upanīyāti āha “**ayañhi jātiyā jaraṃ upanīyā**”tiādi. **Ayanti** loko. Jāto na jātabhāveneva tiṭṭhati, atha kho tato paraṃ jaraṃ pāpīyati, jarāya byādhiṃ pāpīyati. Evaṃ parato paraṃ dukkhameva upanīyati.

Tāyanaṭṭhenati rakkhanaṭṭhena. **Nilīyanaṭṭhena**ti nilīnaṭṭhānabhāvena. **Patitṭhānaṭṭhena**ti patitṭhānabhāvena. **Avassayanaṭṭhena**ti avassayitabbabhāvena. **Uttamagativasenā**ti paramagatibhāvena.

Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

53. Dutiye bhajitabbaṭṭhena paresaṃ bhājitabbaṭṭhena **bhājanaṃ**, bhaṇḍakaṃ.

Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

54-55. Tatiye yesaṃ rāgādīnaṃ appahānena purisassa attabyābādhdīnaṃ sambhavo, pahānena asamभवोti evaṃ rāgādīnaṃ pahāyako ariyadhammo mahānubhāvatāya mahānisamsatāya ca sāmaṃ passitabboti **sandiṭṭhiko**. Iminā nayena sesesu padesupi yathārahaṃ nīharitvā vattabbo. Saddattho pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. mahāṭī. 1.147) vuttanayena veditabbo. Catutthaṃ uttānatthameva.

Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nibbutasuttavaṇṇanā

56. Pañcame **na kālantare pattabbanti** yadā saccappaṭivedho, tadā eva laddhabbattā na kālantare pattabbaṃ. Maggañāṇena upanetabbattā upaneyyaṃ. Upaneyyameva **opaneyyikanti** āha “**paṭipattiyā upagantabba**”nti.

Nibbutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Palokasuttavaṇṇanā

57. Chaṭṭhe **ācariyapācariyānā**ti ācariyānampi ācariyānaṃ. **Nirantaraphuṭo nerayikasattehi** nirayagāmikammasa kārakānaṃ bahubhāvā. **Ubhayampetanti** yathāvuttaṃ atthadvayaṃ. **Ghananivāsanti** gāmānaṃ ghanasannivāsataṃ. **Ekanteneva adhammoti** ayonisomanasikārahetukattā anantahetutāya ca niyameneva adhammo. **Na adhammarāgoti adhippetoti** paraparikkhāresu rāgo viya na mahāsāvajjoti katvā vuttaṃ. Tathā hi sakasaparikkhāraṃ rāgo visamalobho viya na ekantato apāyupattijanako. Paraparikkhāresu uppajjamānassa mahāsāvajjatāya **adhammarāgatā**. **Lobhassa samakālo nāma natthi** kāyaduccaritādīnaṃ viya ayonisomanasikārasamuṭṭhānattā. **Esāti** eso pāpadhammo. **Samalobho** visamalakkhaṇābhāvato. Tathā hi taṃsamuṭṭhāno payogo micchācāroti na

vuccati. **Avatthupaṭisevanasaṅkhātenā**ti yaṃ lokiyasādhusamanuññātaṃ rāgassa vatthuṭṭhānaṃ, tato aññasmim vatthusmim paṭisevanasaṅkhātena.

Vividhasassānanti sālivihiādinānappakārasassānaṃ. **Dussassanti** paccayadūsenā dūsitāṃ sassāṃ. **Sampajjamāneti** nipphajjanato pageva gabbhaparivuddhikāle. **Pāṇakā**ti salabhādipāṇakā. **Patantī**ti sassānaṃ matthake patanti. **Salākāmattameva sampajjatī**ti vadḍhitvā gabbhaṃ gahetuṃ asamatthaṃ sampajjati. **Teti** vāḷaamanussā. **Laddhokāsā**ti yakkhādhipatīhi anuññātattā laddhokāsā.

Palokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vacchagottasuttavaṇṇanā

58. Sattame **mahāvīpākanti** uḷāraphalaṃ bahuvīpākaṃ. **Dhammo nāma** kathitakathā “atthaṃ dahati vidahatī”ti katvā. **Anudhammo nāma** paṭikathanaṃ “taṃ anugato dhammo”ti katvā. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva **sahadhammiko**. Dhammasaddo cettha kāraṇapariyāyoti āha “**sakāraṇo**”ti. **Vādassā**ti vacanassa. **Anupāto** anupacchā pavatti.

Paripanthe tiṭṭhatīti **pāripanthiko**. Panthe ṭhatvā paresaṃ sāpateyyaṃ chindanato **panthadūhanacoro**. Yadi paccavekkhaṇaññaṃ, kathaṃ taṃ asekkhanti āha “**asekkhassa pavattattā**”ti. **Itarānī**ti silakkhandhādīni. **Sayampīti pi**-saddo “asekkhassa pavattā cā”ti imamattaṃ sampiṇḍeti.

Nibbisevanoti visevanarahito vigatavilomabhāvo. **Na upaparikkhantī**ti na vicārenti. Jātiṃ nibbattiṃ yāti upagacchatīti **jātiyo**, jātoti attho. Tenāha “**yattha katthaci kulajāte**”ti.

Kevalīti kevalavā, pāripūrimāti attho. Tenāha “**paripuṇṇabhāvena yutto**”ti. **Etam** kevalīti padaṃ. **Abhiññāpāranti** abhijānassa pārāṃ. Pariyantaṃ gatattā **pāragū**. Esa nayo sesapadesupi. **Khettavinicchayasavenenā**ti “imehi silādiguṇasampannā sadevake loke puññaṃ khettaṃ, tadañño na khetta”nti evaṃ khettavinicchayasavenena rahitā.

Vacchagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tikaṇṇasuttavaṇṇanā

59. Aṭṭhame **durāsādā**ti durupasaṅkamaṇā. **Garahā muccissatī**ti mayi evaṃ kathente samaṇo gotamo kiñci kathessati, evaṃ me vacanamattampi na laddhanti ayaṃ garahā muccissatīti. **Paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Dhīrā**ti dhitisampannā. **Byattā**ti paravādamaddanasamatthena veyyattiyena samannāgatā. **Bhussutā**ti bāhusaccavanto. **Vādinoti** vādimaggakusalā. **Sammatā**ti bahuno janassa sādhusammaṭā. **Paṇḍitādiākāraparicchedanti** tesāṃ tevijjānaṃ paṇḍitākārādiākāraparicchedaṃ. Ākārasaddo kāraṇapariyāyo, paricchedasaddo parimāṇatthoti āha “**ettakena kāraṇenā**”ti.

Yathāti yenākārena, yena kāraṇenāti attho. Tenāha “**yathāti kāraṇavacana**”nti. “**Dvīhipi pakkhehī**”ti vatvā te pakkhe sarūpato dassento “**mātito ca pitito cā**”ti āha. Tesāṃ pakkhānaṃ vasenassa sujātataṃ dassetuṃ “**yassa mātā**”tiādi vuttaṃ. Janakajanikābhāvena vināpi loke mātāpitūsamaññā dissati, idha pana sā orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “**samsuddhagahaṇiko**”ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato ahaḍḍanato **gahaṇī**, kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesāṃ yugo **pitāmahayugo**, tasmā “yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandā”ti evamettha attho daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana dvandaṃ

aggahetvā “yuganti āyuppamāṇaṃ vuccatī”ti vuttaṃ. **Yuga**-saddassa ca atthakathā dassitā “**pitāmahoyeva pitāmahayuga**”nti. **Pubbapurisāti** purisaggahaṇaṅcetha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi “mātito”ti pālīvacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhittoti** akkhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālipākādīsu anavakkhitto na chaḍḍito. **Jātivādenāti** hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ “**kena kāraṇenā**”tiādi vuttaṃ. Ettha ca “ubhato...pe... pitāmahayugā”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito samsuddhagahaṇikatākittanato. “Akkhitto”ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Samsuddhajātikāpi hi sattā kiriyāparādhena khepaṃ pāpuṇanti. “Anupakkuṭṭho”ti iminā ayuttasamsaggābhāvo. Ayuttasamsaggañhi paṭicca sattā suddhajātikā kiriyāparādharahitāpi akkosāṃ labhanti.

Tanti garahāvacaṇaṃ. **Mante parivatteti** vede sajjhāyati, pariyāpuṇāṭīti attho. **Mante dhāretīti** yathāadhīte mante asammuṭṭhe katvā hadaye ṭhapeti.

Oṭṭhapahatakaraṇavasenāti atthāvadhāraṇavasena. **Sanighaṇḍukeṭubhānanti** ettha vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddaṅca khaṇḍati bhindati vibhajja dassetīti nighaṇḍu, so eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā “**nighaṇḍū**”ti vutto. Kiṭṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti **keṭubhaṃ**. **Vevacanappakāsakanti** pariyāyasaddadīpakaṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattaṅcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenaṃpi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedādīlakkaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadattādivibhāgato bahukappoti āha “**kiriyākappavikappo**”ti. Idaṅca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi mahāvisayo sataṣasaparimāṇo namācariyādippakaraṇaṃ. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbānavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā**, sikkhāniruttiyo. **Etesanti** catunnaṃ vedānaṃ.

Padanti catubbidhaṃ, pañcavidhaṃ vā padaṃ, taṃ padaṃ kāyatīti **padako**, teyeva vā vede padaso kāyatīti **padako**. **Tadavasesanti** vuttāvasesaṃ vākyāṃ. Ettāvataṃ saddabyākaraṇaṃ vatvā puna “byākaraṇa”nti atthabyākaraṇamāha. Taṃ taṃ saddaṃ tadatthaṅca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṃ**, saddasatthaṃ. Āyatīṃ hitaṃ tena loko na yatati na ihatīti **lokāyatam**. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādenāti.

Asīti mahāsāvakati aññāsikoṇḍañño, vappo, bhaddiyo, mahānāmo, assaji, nāḷako, yaso, vimalo, subāhu, puṇṇaji, gavampati, uruvelakassapo, nadīkassapo, gayākassapo, sārīputto, mahāmoggallāno, mahākassapo, mahākaccāno, mahākoṭṭhiko, mahākappino, mahācundo, anuruddho, kaṅkhārevato, ānando, nandako, bhagu, nandiyo, kimilo, bhaddiyo, rāhulo, sīvali, upāli, dabbo, upaseno, khadiravaniyarevato, puṇṇo mantāniputto, puṇṇo sunāparantako, soṇo kuṭīkaṇṇo, soṇo koḷiviso, rādho, subhūti, aṅgulimālo, vakkali, kāḷudāyī, mahāudāyī, pilindavaccho, sobhito, kumārakassapo, raṭṭhapālo, vaṅgīso, sabhiyo, selo, upavāṇo, meghiyo, sāgato, nāgito, lakūṇḍakabhaddiyo, piṇḍolo bhāradvājo, mahāpanthako, cūḷapanthako, bākulo, kuṇḍadhāno, dārucīriyo, yasojo, ajito, tissametteyyo, puṇṇako, mettagu, dhotako, upasīvo, nando, hemako, todeyyo, kappo, jatukaṇṇī, bhadrāvudho, udayo, posalo, mogharājā, piṅgiyoti ete asīti mahāsāvaka nāma.

Kasmā panete eva therā “mahāsāvaka”ti vuccantīti? Abhinīhārassa mahantabhāvato. Tathā hi dve aggasāvakaṃpi mahāsāvakesu antogadhā. Te hi sāvakapāramiññaṇassa matthakappattiyā sāvakesu aggadhammādhigamena aggaṭṭhāne ṭhitāpi abhinīhāramahantatāsāmaññaṇa “mahāsāvaka”tipi vuccanti, itare pana pakatisāvakehi sātīsayāṃ mahābhinīhārā. Tathā hi te padumuttarassa bhagavato kāle katapaṇidhānā, tato eva sātīsayāṃ abhiññāsamāpattīsu vasino pabhinnappaṭisambhidā ca. Kāmaṃ sabbepi arahanto sīlavisuddhīdike sampādetvā catūsu satipaṭṭhānesu suppaṭiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā maggappaṭipāṭiyā anavasesato kilese khepetvā aggaphale patiṭṭhahanti, tathāpi yathā saddhāvīmuttato diṭṭhippattassa, paññāvīmuttato ca ubhatobhāgavīmuttassa pubbhābhāgabhāvanāvīsesasiddho maggabhāvanāvīseso, evaṃ abhinīhāramahantattapubbayogamahantattā hi sasantāne sātīsayassa guṇavīsesassa nipphāditattā sīlādīhi

guṇehi mahantā sāvakāti mahāsāvakā. Tesuyeva pana ye bodhipakkhiyadhammesu pāmokkhabhāvena dhurabhūtānaṃ sammādiṭṭhisāṅkappādīnaṃ sātisayaṃ kiccānubhāvanipphattiyā kāraṇabhūtāya tajjābhinihārābhinihāṭāya sakkaccaṃ nīrantaraṃ cīrakālasambhāvitāya sammāpaṭipattiyā yathākkamaṃ paññāya samādhismiñca ukkaṭṭhapāramippattiyā savisesaṃ sabbaguṇehi aggabhāve ṭhitā, te sārīputtamoggallānā. Itare aṭṭhasattati therā sāvakaṃpāramiyā matthake sabbasāvakaṇaṃ aggabhāvena aṭṭhitattā “mahāsāvakā” icceva vuccanti. Pakatisāvakā pana abhinīhāramahantattābhāvato pubbayogamahantattābhāvato ca “satthusāvakā” icceva vuccanti. Te pana aggasāvakā viya mahāsāvakā viya ca na parimitā, atha kho anekasatā anekasahassā.

Vayatīti **vayo**, ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilamanto avitthāyanto te ganthe santāneti paṇetīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti dassetuṃ “**avayo na hotī**” ti vatvā tatha avayaṃ dassetuṃ “**avayo nāma...pe... na sakkotī**” ti vuttaṃ.

Idhāti imasmiṃ sutte. **Etanti** “viviceva kāmehi” tiādivacanaṃ. Tatiyavijjādhigamāya paṭipattikkamo **visuddhimagge** (visuddhi. 1.70) sātisayaṃ vitthārito, tathā idha avattukāmatāya **bhayabheravasuttā**ḍīsu (ma. ni. 1.34 ādayo) viya saṅkhepato ca vattukāmatāya “dvinnāṃ vijjāna” micceva vuttaṃ.

Vijjāti pubbenivāsappaṭicchādakassa mohakkhandhassa vijjanaṭṭhenapi vijjā. **Moho paṭicchādakaṭṭhena tamoti vuccati** tamo viyāti katvā. Kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ **obhāsakaraṇaṃ**, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Ayaṃ atthoti** ayameva adhippetattho. **Pasamsāvacaṇanti** tasseva atthassa thomanāvacaṇaṃ paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanaṃ. **Yojanāti** pasamsāvasena vuttapadānaṃ atthadassanavasena vuttapadassa ca yojanā. **Avijjā vihatāti** etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Yasmā vijjā uppannāti** etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Itarasmimpi padadvayeti** “tamo vihato, āloko uppanno” ti padadvayepi. **Eseva nayoti** yathāvuttayojanaṃ atidisati. Tatthāyaṃ yojanā – evaṃ adhigatavijjassa tamo vihato viddhasto. Kasmā? Yasmā āloko uppanno ñāṇāloko pātubhūtoti. **Pesitattassāti** yathādhippetatthasiddhipattiṃ vissatṭhacittassa, paṭhamavijjādhigamāya pesitacittassāti vuttaṃ hoti.

Vipassanāpādakanti iminā tassa jhānacittassa nibbedhabhāgiyatamāha. Vipassanā tividhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayaññāsaṃvaḍḍhitattā sayambhuññābhūtā, itaresaṃ sutamayaññāsaṃvaḍḍhitattā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevaññāsaññāyātanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā” tiādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavattāne vuttānaṃ tesāṃ tesāṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena ca anekadhāva **visuddhimagge** (visuddhi. 1.306) nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyayaṃ sabbaññūtaññāsaṇṇissayassa ariyamaggaññāsa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbhāgaññāgabbhaṃ gaṇhāpentāṃ paripākaṃ gacchantaṃ paramagambhīraṃ saṅhasukhumataraṃ anaññāsādhāraṇaṃ vipassanāññānaṃ hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu “mahāvajirañña” nti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassapabbhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasāṅkhā devasikaṃ satthu vaḷaṅjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 1.144) dassito, atthikehi tato gahetabboti. Idha pana sāvakaṇaṃ vipassanācāraṃ sandhāya “vipassanāpādaka” nti vuttaṃ.

Kāmaṃ hetṭhimamaggaññānīpi āsavānaṃ khepanaññānī eva, anavasesato pana tesāṃ khepanaṃ aggamaṃgaññānevatī āha “**arahattamaggaññāntthāyā**” ti. **Āsavavināsanatoti** āsavānaṃ nissesāṃ samucchindanaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ āsavakkhayaññānti dassento “**tatra cetāṃ ñāṇa**” nti vatvā “**khaye**” ti ādhāre bhuttaṃ, na visayeti dassento “**tattha pariyāpannattā**” ti āha. **Abhinīharatīti**

abhimukhaṃ nīharati, yathā maggābhisamayo hoti, savanaṃ tadabhimukhaṃ pavatteti. **Idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhūnā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkhanti** tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhiyyoti** tassa anavasesato gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampi dukkhasacca**”ntiādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti** sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammoḥato paṭivijjanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmim̄ ṇāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenevāha “**yathābhūtaṃ pajānāti**”ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti **dukkhasamudayo**. **Yaṃ ṭhānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgama. **Patvāti** ca tadubhayavato puggalassa pavattiyāti katvā vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattinti** appavattinimittaṃ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakam̄.

Kilesavasenāti āsavaṅkhātakilēvasasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā sesasaccānaṅca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ “**pariyāyato**”ti. Dasseto saccānīti yojanā. Āsavānaṅcetha gahaṇaṃ “āsavānaṃ khayaṅāṇāyā”ti āraddhattā. Tathā hi “kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī”tiādinā āsavavimuttisīseneva sabbakilesavimutti vuttā. “Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti”tiādinā missakamaḡgo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesī**”ti vuttaṃ. **Jānato passatoti** iminā pariṅṅāsacchikiriyābhāvanābhisamayā vuttā. **Vimuccatīti** iminā pahānābhisamayo vuttoti āha “**iminā maggakkhaṇaṃ dassetī**”ti. **Jānato passatoti** vā hetuniddeso. Yaṃ jānanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatīti yojanā. Dhammānaṅhi samānakālīkānampi paccayapaccayuppannatā sahajātakotiṃyā labbhati. Bhavāsavaggahaṇeneva ettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇā jāṭītiādihi padehi. **Tassāti** paccavekkhaṇaṅāṇassa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ. Yenādhippāyena “katamā panassā”tiādinā codanā katā, taṃ vivaranto “**na tāvassā**”tiādimāha. Tattha **na tāvassa atītā jāṭī khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**”ti. Na anāgatā assa jāṭī khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatabhāvasāmaṅṅaṃ gahetvā lesena codeti. Tenāha “**anāgate vāyāmābhāvato**”ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa khepane vāyāmo labbhateva. Tenāha “**yā pana maggassā**”tiādi. **Ekacatupaṅcavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jāṭiyā khīṇabhāvadassanatthaṃ. **Tanti** yathāvuttaṃ jāṭim̄. **Soti** khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**parivuttha**”nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariṅṅādīkiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsankappādīnampi dukkhasacce pariṅṅābhisamayānugunā pavatti, itaresu ca saccesu nesam̄ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṃ “**catūsu saccesu catūhi maggehi pariṅṅāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena**”ti. **Puthujjanakalyāṇakādayoti ādi**-saddena sattasekhaṃ saṅgaṇhāti.

Itthattāyāti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariṅṅādayo idhādhippetāti āha “**evamaṃsolasavidhakiccabhāvāyā**”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariṅṅādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha “**kilesakkhayāya vā**”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe **itthattāyāti** nissakke sampadānavacananti āha “**itthabhāvato**”ti. **Aparanti** anāgataṃ. Ime pana carimakattabhāvasaṅkhātā paṅcakkhandhā. **Pariṅṅātā tiṭṭhantīti** etena tesam̄ appaṭṭhataṃ dasseti. Apariṅṅāmūlakā hi paṭiṭṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, paṭiṭṭhitaṃ tattha viṅṅāṇaṃ viruḷha”ntiādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7). Tenevāha – “**chinnamūlakā rukkhā viyā**”tiādi.

Yassāti puthujjanassa. Tassa hi sīlaṃ kadāci vaḍḍhati, kadāci hāyati. Sekkhāpi pana sīlesu paripūrakārinova, asekkhesu vattabbameva natthi. Tenāha “**khīṇāsavassā**”tiādi. **Vasippattanti**

vasībhāvappattaṃ. **Suṭṭhu samāhitanti** aggaphalāsamādhinā sammadeva samāhitaṃ. **Dhitisampannanti** aggaphaladhitiyā samannāgataṃ. **Maccuṃ jahitvā ʘhitanti** āyatim punabbhavābhāvato vuttaṃ. Kathaṃ punabbhavābhāvoti āha “**sabbe pāpadhamme pajahitvā ʘhita**”nti. Sabbassapi ñeyyadhammassa catusaccantogadhata vuttaṃ “**buddhanti catusaccabuddha**”nti. **Buddhasāvakaṭi** sāvakabuddhā namassanti, pageva itarā pajā. Itarā hi pajā sāvakepi namassanti. Iti ettakena ʘhānena sammāsambuddhassa vasena gāthānaṃ atthaṃ vatvā idāni sāvakassapi vasena atthaṃ yojetvā dassetuṃ “**atha vā**”tiādi vuttaṃ. **Sāvakopi gotamo** mukhanibbattena sampattena sambandhena, yato sabbepi ariyasāvaka bhagavato orasaputtāti vuccantīti.

Nivussatīti **nivāso**, nivuttho khandhasantānoti āha “**nivutthakkhandhaparampara**”nti. **Aveti, avedīti** pāṭhadvayenapi pubbenivāsañāṇassa kiccāsiddhimyeva dasseti. Ekattakāyaekattasaññibhāvasāmaññato vehapphalāpi ettheva saṅgahaṃ gacchantīti “**cha kāmāvacare, nava brahmaloke**”icceva vuttaṃ. Itare pana apacurabhāvato na vuttā. Ekaccānaṃ avisayabhāvato ca avacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jāti khīyati etenāti **jātikkhayo**, arahattanti āha “**arahattaṃ patto**”ti. “Abhiññāyā”ti vattabbe yakāralopena “abhiññā”ti niddeso katoti āha “**jānitvā**”ti. **Kiccavosānenāti** catūhi maggehi kattabbassa soḷasavidhassa kiccassa pariyosānena. **Vositoti** pariyosito, niṭṭhitoti attho. **Moneyyena samannāgoti** kāyamoneyyādīhi samannāgato. Lapitaṃ lapaṭīti **lapitalāpano**. **Attapaccakkhato ñatvāti** iminā tesāṃ vijjānaṃ paṭiladdhabhāvaṃ dīpeti.

Tikaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

60. Navame **deyyadhammassetāṃ nāmanāti** yāgaṃ karontena dātabbadeyyadhammaṃ sandhāya vadati tadaññassa pāḷiyāṃ deyyadhammaggaṇeṇeva gahitattā. **Matakabhattanti** matake uddissa dātabbabhattaṃ, pitupiṇḍanti vuttaṃ hoti. **Varapurisānanti** viṣiṭṭhapurisānaṃ, uttamapurisānanti attho. **Sabbametaṃ dānanti** yathāvuttabhedaṃ yaññasaddhādīdānaṃ.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

61. Dasame jiṇṇānaṃ hatthisālādīnaṃ paṭisaṅkharānaṃ puna pākatikakaraṇaṃ jiṇṇapaṭisaṅkharānaṃ, tassa kāraṃ **jiṇṇapaṭisaṅkharānakāraṃ**. **Bāhiraṃsamayeti** satthusāsanato bāhire aññatitthiyasamaye. **Sabbacatukkenāti**ādīsu sabbesu dvipadacatuppādādibhedesu pānesu ekekasmim cātāro cātāro pāṇe vadhitvā yajitabbaṃ yaññaṃ sabbacatukkaṃ nāma. Sesesupi iminā nayena attho vedītabbo. **Yassa vā tassa vāti** nissakke sāmivacananti āha “**yasmā vā tasmā vā**”ti. **Evamassāyanti** ettha **assūti** nipātamattanti āha “**evaṃ santepi aya**”nti.

Vaddhentoti paṭṭhapento. Maggabrahmacariyassa ogadhaṃ mūlaṃ paṭiṭṭhābhūtaṃ **brahmacariyogadhaṃ**. Tenāha “**arahattamaggasaṅkhātassā**”tiādi. Ukkaṭṭhaniddesena cettha arahattamaggasseva gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. **Uttamaṃ paṭiṭṭhābhūtaṃ** ārammaṇūpanissayabhāvena.

Appēhi veyyāvaccakarādīhi attho etissāti **appaṭṭhā** ttha-kāraṃ ʘṭha-kāraṃ katvā. Tenāha “**yattha bahū**”tiādi. **Yatthāti** yassaṃ paṭipadāyaṃ. Appo samārambho etassāti **appasamārambho**. **Pāsamsāti** pasamsārahā. **Etāṃ yeva kathāpessāmīti** eteneva brāhmaṇena kathāpessāmi.

Soppenāti niddāya. **Pamādenāti** jāgariyādīsu ananuyuñjanato sativippavāsalaṅkhaṇena pamādena. **Paccanīkapaṭiharaṇavasenāti** paṭipakkhāpanayanavasena. Tathā hi bhagavato ca sāsanaṃ ca

paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato paṭihāriyam. Te hi ditṭhiharaṇavasena ditṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “Paṭi”ti vā ayam saddo “pacchā”ti etassa attham bodheti “tasmiṃ paṭipavittḥasmim, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu (su. ni. 985; cūḷani. vatthugāthā 4) viya, tasmā samāhite cīte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchāharaṇam paṭihāriyam, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitattham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyam**. Paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsaniyamudāye bhavam ekekaṃ **pāṭihāriyanti** vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkaharaṇato, tattha jātam nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyam**.

Āgatanimittenāti āgatākārasallakkaṇavasena. Esa nayo sesesupi. **Eko rājāti** dakkhiṇamadhurādhipati eko paṇḍurājā. **Evampi te manoti** iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Tena pakārena pavattoti āha “**somanassito vā**”tiādī. Sāmaññajotanā visese avatiṭṭhatīti adhippāyenevaṃ vuttam. “Evaṃ tava mano”ti idañca manaso somanassitatādimmattadassanam, na pana yena so somanassito vā domanassito vā, tamdassanam. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo saddhādayo ca dassitā honti, domanassaggahaṇena dosādayo. **Dutiyaṃ** “itthampi te mano”ti padaṃ. **Itipīti** ettha **iti**-saddo nidassanattho “atthīti kho, kaccāna, ayameko anto”tiādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) viya. Tenāha “**imañca imañca attham cintayamāna**”nti. **Pi**-saddo vuttatthasampiṇḍanattho.

Kathentānam sutvāti kathentānam saddam sutvā. **Tassa vasenāti** tassa vitakkitassa vasena. **Aṭṭakārakenāti** vinicchayakārakena.

Na ariyānanti ariyānam maggaphalacittam na jānātīti attho. Tañhi tena anadhigatattā cetopariyañāṇenapi na sakkā viññātum, aññaṃ pana cittam jānātiyeva. **Heṭṭhimo uparimassa cittam na jānātīti**ādīnīpi maggaphalacittameva sandhāya vuttānīti veditabbāni. Sotāpannādayopi hi attanā adhigatameva maggaphalam parehi uppāditaṃ sammā cetopariyañāṇena jānītum sakkonti, na attanā anadhigatam. Sabbepi ariyā attano phalam samāpajjanti adhigatattāti dassento “**etesu cā**”tiādīmāha. Yadi ariyā attanā adhigataphalam samāpajjanti, uparimāpi heṭṭhimam phalam samāpajjanti adhigatattā lokiyasamāpattiyo viyāti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthamāha “**uparimo heṭṭhimam na samāpajjati**”ti.

Uparimoti sakadāgāmiādiariyapuggalo. **Heṭṭhimanti** sotāpattiphalādiṃ. **Na samāpajjati**ti satipi adhigatatte na samāpajjati. Kasmāti ce? Kāraṇamāha “**tesañhi**”tiādī, tesam sakadāgāmiādīnam heṭṭhimā heṭṭhimā phalasamāpatti tesu tesuyeva heṭṭhimesu ariyapuggalesu pavattati, na uparimesūti attho. Iminā heṭṭhimam phalacittam uparimassa na uppajjati dasseti. Kasmāti ce? Puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhattā. Etena uparimo ariyo heṭṭhimam phalasamāpattim samāpajjati attanā adhigatattā yathā tam lokiyasamāpattinti evam pavatto hetu byabhicāritoti daṭṭhabbam. Na hi lokiyajjhānesu puggalantarabhāvūpagamanam nāma atthi visesābhāvato, idha pana asamugghāṭitakammakilesanirodhanena puthujjanehi viya sotāpannassa sotāpannādīhi sakadāgāmiādīnam puggalantarabhāvūpagamanam atthi. Yato heṭṭhimā heṭṭhimā phaladhammā uparūparimaggadhammehi nivattitā paṭipakkhehi viya abhibhūtā appavattidhammatāyeva āpannā. Teneva vuttam “**paṭippassaddhattā**”ti.

Apica kusalakiriyaṃ pavatti nāma aññā, vipākappavatti ca aññāti anantaraphalattā ca lokuttarakusalānam heṭṭhimato uparimo bhavantaragato viya hoti. Tamtamphalavaseneva hi ariyānam sotāpannādīnāmālābho. Te sace aññaphalasaṅginopi honti, sotāpannādīnamampi tesam avavatthitam siyā. Tassa tassa vā ariyassa tam tam phalam sadisanti katvā na uparimassa heṭṭhimaphalasaṅgitāya lesopi sambhavati, kuto tassā samāpajjananti daṭṭhabbam. Heṭṭhimā ca sotāpannādayo uparimam sakadāgāmiaphalādiṃ na samāpajjanti anadhigatattā. Na hi anadhigatam samāpattim samāpajjitum sakkā, tasmā sabbepi ariyā attanoyeva phalam samāpajjanti niṭṭhamettha gantabbam.

Pavattentāti pavattakā hutvā, pavattanavasenāti attho. **Evanti** yathānusiṭṭhāya anusāsanīyā vidhivasena paṭisedhavasena ca pavattitākāraparāmasanaṃ. Sā ca sammāvitakkā nāma micchāvitakkānañca pavattiākāradassanavasena pavattati. Tattha ānisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṃ **aniccasaññameva**, na niccasaññanti attho. Paṭiyoginivattanatthañhi **eva**-kāraggahaṇaṃ. Idhāpi evasaddaggahaṇassa attho payojanañca vuttanayeneva vedītabbaṃ. **Idaṃ**-gahaṇepi eseva nayo. **Pañcakāmaguṇarāganti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ tadaññarāgassa dosādīnañca pahānassa icchitattā tappahānassa ca tadaññarāgādikkhepassa upāyabhāvato. Tathā vuttaṃ duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamāṃsakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhamamevāti** avadhāraṇaṃ paṭikkhepabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṃ daṭṭhabbaṃ, tassa adhigamūpāyānisaṃsabhūtānaṃ tadaññesaṃ anavajjadhammānaṃ nānantariyabhāvato.

Cintāmaṇikavijjāsarikkhakatanti iminā “cintāmaṇī”ti evaṃ laddhanāmā loke ekā vijjā atthi, yāya paresaṃ cittaṃ vijānantīti dīpeti. “Tassā kira vijjāya sādḥako puggalo tādise desakāle mantāṃ parijappitvā yassa cittaṃ jānitukāmo, tassa diṭṭhahatthādivisesasañjānanamukhena cittācāraṃ anuminanto katheti”ti keci. Apare “vācaṃ niccharāpetvā tattha akkharasallakkhaṇavasenā”ti vadanti.

Idaṅca pana sabbanti “bhavaṃ gotamo anekavihitāṃ iddhividhaṃ paccanubhotī”tiādīnāyappavattaṃ sabbampi.

Saṅgārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Mahāvaggo

1. Titthāyatanaṣuttavaṇṇanā

62. Dutiyassa paṭhame **titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Ettha hi sattā taranti uppilavanti ummujjanimujjaṃ karonti, tasmā “**tittha**”nti vuccati. Pāragamanasaṅkhātāñhi taraṇaṃ diṭṭhigatikānaṃ natthi, tattheva aparāparaṃ nimujjanumujjanavasena pilavanameva tesāṃ taraṇaṃ nāma. **Uppādakāti** pūraṇakassapādayo. Titthe jātā **titthiyā**, yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasāṅkhātāṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva **titthiyā**. **Manorameti** sādupalabharitatāya abhayadisatāya ca manorame. **Imesuyeva tisu ṭhānesūti** yathāvuttesu titthāyatanesu.

Yo yathā jānāti, tassa tathā vuccatīti iminā puggalajjhāsayavasena tathā vuttanti dasseti. **Puggala**-saddo ca tissannampi pakatīnaṃ sādḥāraṇo, tasmā purisaggahaṇena tato visesaṃ yathā “aṭṭha purisapuggalā”ti. **Paṭisaṃviditaṃ karotīti** kevalaṃ jānanavasena viditaṃ karoti. **Anubhavati vāti** vipākalakkhaṇappattaṃ anubhavati. **Pubbekatahetūti** antogadhāvadhāraṇaṃ padanti āha “**pubbekatakammapaccayenevā**”ti. **Imināti** “sabbāṃ taṃ pubbekatahetū”ti iminā vacanena. **Kammavedananti** kusalākusalakammasahajaṃ vedanaṃ. **Kiriyavedananti** “neva kusalākusalā na ca kammavipākā”ti evaṃ vuttaṃ kiriyacittasahajaṃ vedanaṃ. Na kevalaṃ te kammakiriyavedanā eva paṭikkhipanti, atha kho sāsane loke ca pākāṭe vātābādḥādiroge ca paṭikkhipanti evāti dassetaṃ “**ye vā ime**”tiādīmāha. Tattha **pittasamuṭṭhānāti** pittavikārādhikasambhūtā. Anantaradvayepi eseva nayo. **Sannipātikāti** pittādīnaṃ tiṇṇampi vikārānaṃ sannipātato jātā. **Utupariṇāmajāti** sītādiutuno vipariṇāmato visamaparivuttito jātā. **Visamaparihārajāti** asappāyāhārayogapaṭisevanavasena kāyassa visamaṃ pariharaṇato jātā. **Opakkamikāti** upakkamato nibbattā. **Kammavipākajāti** kammassa vipākabhūtakkhandhato jātā. Virodhipaccayasamuṭṭhānā dhātūnaṃ vikārāvattā, tappaccayā vā dukkhā vedanā ābādhanatṭhena **ābādho**, so eva rujjanatṭhena **rogo**. Tattha “yo yāpyalakkhaṇo, so rogo, itaro ābādho”ti vadanti. Sabbesaṅca nesāṃ taṃtaṃdhātūnaṃ visamaṃ āsannakāraṇaṃ, na tathā itarāni.

Tatthāpi ca pakopāvattā dhātuyo āsannakāraṇaṃ, na tathā parapaccayāvattāti datṭhabbaṃ. **Aṭṭhamāyeva** kammavipākajaṃ ābādhaṃ **sampaṭicchanti** “sabbam taṃ pubbekatahetu”ti vipallāsaggāhena. “**Pubbe**”ti purātanasseva kammaṃsa gahitattā upapajjavedanīyampi te paṭikkhipantīti vuttaṃ “**dve paṭibāhitvā**”ti. **Sampaṭicchanti**ti anujānanti.

Attanā katamūlakenāti sāhatthikakammahetu. **Āṇattimūlakenāti** parassa āṇāpanavasena katakammahetu. **Imāti** tisso vedanā. **Sabbe paṭibāhanti**ti sabbe roge paṭisedhenti sabbesampi tesam ekena issareneva nimmitattā tabbhāvībhāvāsambhavato. Esa nayo sesesupī. **Sabbam paṭibāhanti**ti hetupaccayapaṭisedhanato sabbam nisedhenti.

Mātikam nikkhipitvāti tiṇṇampi vedānaṃ asārabhāvadassanattaṃ uddesaṃ katvā. **Tanti** taṃ mātikam. **Vibhajivā dassetunti** dosadassanavaseneva vibhāgato dassetuṃ. **Laddhipaṭiṭṭhāpanatthanti** attano laddhiyā paṭijānāpanattaṃ. **Laddhito laddhim saṅkamanti**ti mūlaladdhito aññaladdhiṃ upagacchanti paṭijānanti. **Pubbekatahetuyeva paṭisaṃvedeti**ti kammavedanampi vipākavedanaṃ katvā vadanti. Diṭṭhigatikā hi byāmūlhacittā kammantaravipākantarādīni āloḷenti, asaṅkarato saññāpetuṃ na sakkonti. Yathā ca akusalakamme, evaṃ kusalakammepīti dassetuṃ “**evaṃ pāṇātipātā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **evanti** yathā pubbekatahetu eva pāṇātipātino nāma hontī, na idāni sayamkatakāraṇā, evaṃ pāṇātipātā viramaṇampi pubbekatahetu evāti vicāriyamāno pubbekatavādo akiriyavādo **eva** sampajjati.

Kattukamyatāchando na taṇhāchando. **Kattukamyatāti** kātumicchā. **Paccattapurisakāro**ti tena tena purisena kattabbakiccaṃ na hoti pubbekatahetu eva sijjhanato. **Ubhayampi taṃ esa na labbhatī**ti kattabbakaraṇaṃ sucaritapūraṇaṃ, akattabbaakaraṇaṃ duccharitaviratīti idaṃ ubhayampi esa na labhati. **Samaṇāpi hi pubbekatakāraṇāyeva honti**ti pubbekatakāraṇāyeva samaṇāpi honti, na idāni saṃvarasamādānādinā. **Assamaṇāpi pubbekatakāraṇāyevāti** pubbekatakāraṇāyeva assamaṇāpi honti, na saṃvarabhedenā.

Yathā pubbekatavāde chandavāyāmānaṃ asambhavato paccattapurisakāraṇaṃ abhāvo, evaṃ issaranimmānavādepi issareneva sabbassa nimmitabhāvānujānanatoti vuttaṃ “**pubbekatavāde vuttanayeneva vedītabbo**”ti. Esa nayo ahētukavādepīti āha “**tathā ahētukavādepī**”ti.

Imesantiadinā imesaṃ titthāyatanānaṃ tucchāsāratāya thusakoṭṭanena kuṇḍakamattassapi alābho viya paramatthalesassapi abhāvo, tathā khajjopanakobhāsato tejaso phulīngamattassapi abhāvo viya andhaveṇikassapi maggassa appaṭilābho viya saddamattaṃ nissāya micchābhāgena vipallatthātāya **daddarajātake** (jā. 1.2.43-43) sasakasadisatā ca vibhāvitā hoti. **Sārabhāvanti** silāsārādisampattiyā sārasabbhāvaṃ. **Niyyānikabhāvanti** ekanteneva vaṭṭato niyyānāvahabhāvaṃ. **Aniggahitoti** na niggahetabbo. Tenāha “**niggahetuṃ asakkuṇeyyo**”ti. **Asaṃkiliṭṭhoti** saṃkilesavirahito. Tenāha “**nikkilesa**”tiādi. **Anupavajjoti** dhammato na upavadītabbo. **Appaṭikuṭṭho** nāma appaṭisedhanaṃ vā siyā anakkosanaṃ vāti tadubhayaṃ dassento “**appaṭibāhito anupakuṭṭho**”ti āha.

Tassa dhammassāti “ayaṃ kho pana, bhikkhave”tiādinā uddhaṭassa dhammassa. **Pañham pucchitvāti** kathetukamyatāvasena pañham pucchivā. **Yathāpaṭipāṭiyāti** mātikāya yathānikkhattappaṭipāṭiyā. **Dhātuyoti** sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātuyo. Tā pana yasmā taṇhādiṭṭhikappanāparikappitaattasubhasukhasassatādīpakatiādidhuvādiṭṭhivādīkāyādīkā viya na icchāsabhāvā diṭṭhiādirahitehi vimuccamānaudumbarapupphādīlokavohāravattūni viya ca vācāvattumattā, atha kho saccaparamatthabhūtāti āha “**sabhāvā**”ti, saccasabhāvāti attho. Attano sabhāvaṃ dhārentīti hi dhātuyo. **Nijjivanissattabhāvappakāsakoti** bāhiraparikappitajīvabhāvappakāsako lokiyamahājanasaṃkappitasattabhāvappakāsako ca. **Ākaratṭhenāti** uppajjanaṭṭhānabhāvena. Uppattiṭṭhānampi hi ākaro āyatananti vuccati yathā “kambojo assānaṃ āyatana”nti. **Manopavicārāti** taṃ taṃ ārammaṇaṃ upecca manaso vividhacaraṇākāro. Kehi katthāti āha “**vitakkavicārapādehi**”tiādi. **Aṭṭhārasasu ṭhānesūti** cha somanassaṭṭhānīyāni, cha domanassaṭṭhānīyāni, cha upekkhāṭṭhānīyānīti evaṃ aṭṭhārasasu ṭhānesu.

Patiṭṭhādhātūti sesabhūtattayassa ceva sabbūpādārūpānañca patiṭṭhāsabhāvā dhātu. Iminā nayena **ābandhanadhātū**tiādīsupi attho veditabbo. Apica kakkhaḷabhāvasiddho sahaḷāṭṭhādhāmmānaṃ ādhārabhāvo **patiṭṭhābhāvo**. Dravabhāvasiddhaṃ sampiṇḍanaṃ **ābandhanaṃ**. Uṇhabhāvasiddhaṃ mudutāpakkatāvahaṃ **paripācanaṃ**. Thaddhabhāvāvahaṃ uddhumātanaṃ **vitthambhanaṃ**. Rūpavivitto rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ so paricchedo, tehi so asamphuṭṭhovāti vuttaṃ **“ākāsadhātūti asamphuṭṭhadhātū”**ti. Sañjānanavidhurā ārammaṇūpaladdhi **vijānanadhātu**. **Vitthāratopi kathetuṃ vaṭṭati** saṅkhepantogadhattā vitthārassa. **Saṅkhepato kathetuṃ na vaṭṭati** kathetabbassa atthassa anavaśesapariyādānābhāvato. Tenāha **“vitthāratova vaṭṭatī”**ti. **Ubhayathāti** saṅkhepato vitthārato ca.

Anipphannāpi ākāśadhātu bhūtāni upādāya gahetabbatāmattena **“upādārūpa”**nteva vuccati. **Diṭṭhānevāti sallakkhetabbāni** upādārūpabhāvasāmaññato. **Tena sahaḷāṭṭhā vedanā vedanākkhandho** samudāye pavattavohārassa avayavepi dissanato yathā **“vatthekadese daḍḍhe vatthaṃ daḍḍha”**nti. **“Phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandho”**ti vuttaṃ mahābhūmakattā tesam tappadhānattā ca saṅkhārakkhandhassa. **Arūpakkhandhā nāmaṃ** ārammaṇābhimukhaṃ namanato nāmādhīnaggahaṇato ca. **Rūpakkhandho rūpaṃ** paribyattaṃ ruppanaṭṭhena. **Paccayanti** nissayabhūtaṃ paccayaṃ. Vibhāgena **dvācattālīsa**. **Ekāsīti cittāni** **“sammāsanacāroya”**nti katvā. **Anukkamena paṭipajjamānoti** evaṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhiyaṃ ṭhito uparimena tissannaṃ visuddhīnaṃ sampādanavasena visuddhibhāvanaṃ ussukkāpento.

Phassāyatanaṃti phassassa uppattiṭṭhānaṃ. **Suvaṇṇādīnaṃ**ti suvaṇṇamaṇivajirādīnaṃ. Ākiṇṇaṃ viya hutvā uppajjanti etthāti **ākaro**. Yathā cakkhu vipākaphassassa viśesapaccayo, na tathā itaresanti katvā vuttaṃ **“dve cakkhuvīññāṇāni”**tiādi. Esa nayo sesavāresupi. Dvattimsāya vipākaphassesu dvipañcaviññāṇasahagataphasse ṭhapetvā sesā **dvāvīsati vipākaphassā** veditabbā. **Diṭṭhameva hoti** tena samāyogakkhamattā. **“Saṅkhepato tāvā”**ti saṅkhepakathaṃ ārabhitvāpi vitthārakathāpettha vuttanayattā suviññeyyāvāti vuttaṃ **“heṭṭhā...pe... veditabba”**nti.

Somanassassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ **somanassaṭṭhāniyaṃ**. Tenāha **“somanassassa kāraṇabhūta”**nti. **Upavicaratīti** upecca pavattati. Sabhāvato saṅkappato ca somanassādiuppattihetukā somanassaṭṭhāniyādītāti āha **“iṭṭhaṃ vā hotū”**tiādi. **Catutthaṃ diṭṭhameva hoti** tadavinābhāvato.

Ariyasaccāniti purimāpade uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha **“ariyabhāvakarāni”**tiādi. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.531) **pakāsitaṃ**, tasmā na idha pakāsetabbanti adhippāyo. **Sukhāvabodhanatthanti** desiyamānāya vaṭṭakathāya sukkena avabodhanattham. Tenāha **“yassa hī”**tiādi. **Dvādasapadanti** avijjādīhi padehi dvādasapadaṃ. **Paccayavaṭṭanti** paccayappabandhaṃ. **Kathetukāmo hoti** paccayākāramukhena saccāni dassetukāmatāya. **Gabbhāvakkantivaṭṭanti** gabbhokkanti mukhena vipākavaṭṭam dasseti **“gabbhassāvakkanti hotī”**tiādinā. Tasmā panettha gabbhāvakkantivaseneva vaṭṭam dassitanti āha **“gabbhāvakkantivaṭṭasmim hī”**tiādi. **Gabbhāvakkantivaṭṭasminti** mātukucchimhi nibbattanavasena pavattadhammappabandhe. **Dassiteti** desanāvasena dassite. Purimā dve yoniyo itarāhi oḷārikatāya pariyyattarāti vuttaṃ **“gabbhāvakkanti...pe... avabodhetumpī”**ti.

Paccayamattanti channaṃ dhātūnaṃ sādharmaṇaṃ paccayabhāvamattaṃ, na tehi bhāgaso nipphādiyamānaṃ paccayavisesaṃ **“kuto panetaṃ channaṃ dhātūna”**nti avibhāgena vuttattā. Tenāha **“idaṃ vuttaṃ hotī”**tiādi. **Na mātu na pitu** tāsam dhātūnaṃ imassa sattassa bāhirabhāvato. **Gabbhassāti** ettha gabbhati attabhāvabhāvena vattatīti gabbho, kalalādiavatto dhammappabandho. Tannissitattā pana sattasantāno gabbhoti vutto yathā mañcānissitā **“mañcā ukkuṭṭhim karontī”**ti. Tannissayabhāvato mātukucchi gabbhoti vuccati **“gabbhe vasati māṇavo”**tiādisu (jā. 1.15.363). Gabbho viyāti vā gabbho. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya sattānaṃ ovarako **“gabbho”**ti vuccati, evaṃ gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ yāva abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi **“gabbho”**ti vuccati. Idha pana paṭhamam vuttaattheneva gabbhoti veditabbo. Tenāha **“gabbho ca nāmā”**tiādi.

Niratiatthena nirayo ca so yathāvuttana atthena gabbho cāti **nirayagabbho**. Esa nayo sesapadesupi. Ayaṃ pana viseso – devamanujādayo viya uddhaṃ dīghā ahutvā tiriyam añcitā dīghāti tiracchānā. Te eva khandhakoṭṭhāsabhāvena yoni ca so vuttanayena gabbho cāti **tiracchānayonigabbho**. Pakaṭṭhato sukhato apetaṃ apagamo petabhāvo, taṃ pattānaṃ visayoti **pettivisayo**, petayoni. Manassa ussannatāya sūrabhāvādiguṇehi upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāya **manussā**. Dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti jotantīti **devā**. **Gabbhasaddo** vuttanayo eva. **Nānappakāro**ti yathāvuttana tadanantarabhedena ca nānappakāraḷo. **Manussagabbho adhippeto** supākaṭṭatāya paccakkhabhāvato. **Okkanti** mātukucchiṃ okkamitvā viya uppatitvāti katvā. Nibbattanam **nibbatti**. **Pātubhāvo** uppattipakāsako ca.

Sannipāto nāma avekallajātiḷnavekalleti dassetuṃ “**idha mātāpitaro**”tiādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmiṃ sattaloḷe. **Sannipatitāti** samodhānabhāvato sannipatitā samāgatā saṃsiliṭṭhā. **Utunīti** utumati sañjātapupphā. Idañca utusamayaṃ sandhāya vuttaṃ, na lokasamaññākarajassa lagganadivasamattaṃ. Mātugāmassa hi yasmiṃ gabbhāsahasaññite okāse dārako nibbattati, tattha mahatī lohitaṃlakā saṅghahitvā aggahitapubbā eva bhijjivā paggharati, vatthu suddhaṃ hoti paggharitalohitattā anāmayattā ca. Visuddhe vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṃ sannipatitesu yāva satta divasāni khattameva hoti. Suddhaṃ vatthu nahānato parampi katipayāni divasāni gabbhasaṅghahanatāya khattameva hoti parittassa lohitalasassa vijjamānattā. Tasmīṃ samaye hatthagghāhaveṇiggāhādīnā aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyeva. Itthisantānapi hi sattapi dhātū labbhanteva. Tathā hi **pārikāya nābhiparāmasanena** sāmassa bodhisattassa, **diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena** (jā. aṭṭha. 4.15.mātāṅgajātakavaṇṇanā; ma. ni. aṭṭha. 2.65) maṇḍabyassa nibbatti ahoṣi. Gandhanato uppānagatiyā nimittūpaṭṭhānena sūcanato dīpanato gandhoti laddhanāmena bhavaḷāḷamikkammunā abbati pavattatīti **gandhabbo**, tattha uppajjamānakasatto. **Paccupaṭṭhito hotīti** na mātāpitūnaṃ sannipātaṃ olokayamāno samīpe ṭhito paccupaṭṭhito nāma hoti, kammayantayantito pana eko satto tasmīṃ okāse nibbattanako hotīti ayamettha adhippāyo. Tadā hi tatrūpagasatto tatrūpapattīāvahantakammasaṅkhātena pellakayantena tathatthāya pellito upanīto viya hoti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti ettha viññāṇassa paccayabhāvena gahitattā “**tayo arūpino khandhā**”ti vuttaṃ. Idha pana viññāṇaṃ paccayabhāvena aggahetvā gabbhokkantiyā eva paccayabhāvena gahitattā “**viññāṇakkhandhampi pakkhipitvā**”ti vuttaṃ. Idha pana manussagabbhassa okkantiyā adhippetattā “**gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe**”ti vuttaṃ.

Taṅhāya samudayasaccabhāvena gahitattā “**ṭhapetvā taṅha**”nti vuttaṃ. **Tasseva pabhāvikāti** tasseva yathāvuttassa dukkhasaccassa uppādikā. **Dukkhanirodhoti** ettha dukkhaggahaṇena taṅhāpi gahitāti āha “**tesaṃ dvinnampi...pe... dukkhanirodho**”ti. Avisesena hi tebhūmakavaṭṭaṃ idha dukkhanti adhippetam. Atha vā dukkhassa anuppattinirodho tabbhāvikāya taṅhāya anuppattinirodhena vinā na hotīti vuttaṃ “**tesaṃ dvinnampi...pe... dukkhanirodho**”ti. **Anuppattinirodhoti** ca anuppattinirodhanimittam nibbānaṃ dasseti.

“**Tattha vuttanayeneva veditabba**”nti vatvā ubhayattha pāḷiyā pavattīākārabhedam dassetuṃ “**ayaṃ pana viseso**”ti āha. **Tatthāti** visaddhimagge. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Avijjāya tvevāti** avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhāti** ettha accantameva saṅkhāre virajjati etenāti virāgo, maggo, tasmā virāgasāṅkhātena maggena asesanirodhā asesetvā nirodhā samucchindanāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Sakalassāti anavasesassa. **Kevalassāti** vā suddhassa, paraparikkappitasattajīvādivirahitassāti attho. **Khīṇākāropi vuccati** “nirujjhanam nirodho”ti iminā atthena. **Arahattampi nirodhoti vuccati** nirodhante uppānattā. **Nibbānampi nirodhoti vuccati** avijjādīnaṃ nirodhassa nimittabhāvato avijjādayo nirujjhanti etthāti nirodhoti katvā. **Khīṇākāradassanavasenāti** avijjādīnaṃ anuppattinirodhena nirujjhanākāradassanavasena. **Nibbānameva sandhāya**, na pana arahattanti adhippāyo. Sabhāvadhammānaṃ niggaho nāma yathāvuttadhammaparicchedato ūnādhikabhāvappakāsānena attasabhāvavibhāvaneneva hotīti āha “**niggaṇhanto hī**”tiādi.

Titthāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bhayasuttavaṇṇanā

63. Dutīye **parittātum samatthabhāvenā**ti uppannabhayato rakkhitum samatthabhāvena. Natthi ettha mātāputtaṃ aññamaññaṃ tāyitum samatthanti amātāputtāni, tāniyeva **amātāputtikāni**. Tenāha **“natthi etthā”**tiādi. Yanti bhummatthe upayogavacananti āha **“yasmim samaye”**ti. **Mātāpi puttaṃ passitum na labhati**, parittātum na samatthanti adhippāyo. **Puttopi mātāra**nti etthāpi eseva nayo. Cittutrāsoyeva bhayaṃ **cittutrāsabhayaṃ**. Iminā ottappabhayādim nivatteti. Aṭaviggahaṇena aṭavivāsino vuttā **“sabbo gāmo āgato”**tiādīsu viyāti āha **“aṭavīti cettha aṭavivāsino corā veditabbā”**ti. **Eteti** aṭavivāsino corā. **Etam vuttanti** **“aṭavisaṅkopo”**ti idaṃ vuttaṃ. Thānagamanādiiriyāpathacakkasamaṅgino iriyāpathacakkasamāruḥhā nāma hontīti āha **“iriyāpathacakkampi vaṭṭati”**ti. Iriyāpathoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **iriyāpathacakkaṃ**.

Pariyāyantiti parito tena tena disābhāgena gacchanti. Tenāha **“ito cito ca gacchanti”**ti. Mātupemena gantum avisahitvā attano santikaṃ **āgacchantam**. Attasinehassa balavabhāvato mātarampi anapekkhitvā **“attānaṃyeva rakkhissāmi”**ti **gacchantam**. **Ekasmim thāne nilīnanti** vuttanayeneva gantvā ekasmim kheme padese nisinnaṃ. **Kulle vāti**ādīsu kūlaṃ paratīraṃ vahati pāpetīhi **kullo**, taraṇatthāya veḷunaḷādīhi kalāpaṃ katvā baddho. Pattharivā baddho pana **uḷumpo**, cāṭīdi **mattikābhājanam**. **Vuyhamānanti** udakoghena adhosotaṃ nīyamānaṃ.

Yathāvuttāni tīṇi bhayāni samātāputtikāniyeva assutavato puthujjanassa vasena amātāputtikāni dassitāntīti āha **“evaṃ pariyāyato amātāputtikāni bhayāni dassetvā”**ti.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Venāgapurasuttavaṇṇanā

64. Tatiye **evaṃnāmake janapadeti** yattha nāmaggaṇaṇena kosalasaddassa ruḥhīsaddataṃ dasseti. Tathā hi kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena **“kosalā”**ti vuccati. Akkharacintakā hi īdisesu thānesu yutte viya salīngavacanāni (pāṇini 1.2.51) icchanti. Ayamettha ruḥhī yathā aññatthāpi **“kurūsu viharati, aṅgesu viharati”**ti ca. Tabbesane pana janapadasadde jātisadde ekavacanameva yathā **“kosalesu janapade”**ti. **Cārikanti** caraṇaṃ. Caraṇaṃ vā cāro, so eva **cārikā**. Tayidaṃ maggagamaṇaṃ idhādhippetam, na cuṅṅikagamaṇamattanti āha **“addhānagamaṇaṃ gacchanto”**ti. Tam vibhāgena dassetum **“cārikā ca nāmesā”**tiādi vuttaṃ. Tattha **dūrepīti** dūrepi nātidūrepi. **Sahasā gamananti** sīghagamaṇaṃ. **Mahākassapapaccuggamaṇādisūti ādi-**saddena āḷavakādīnaṃ atthāya gamaṇaṃ saṅgaṇhāti. Bhagavā hi mahākassapattheraṃ paccuggacchanto muhuttana tigāvutamaggamagamāsi. Āḷavakassatthāya tiṃsayojanaṃ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsayojanaṃ, mahākappinassa vīsayojanasataṃ, dhaniyassatthāya satta yojanasatāni, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsissa tissasāmaṇerassa tigāvutādhiḷikaṃ vīsayojanasataṃ agamāsi. **Imaṃ sandhāyāti** imaṃ aturitaḷarikaṃ sandhāya.

Upalabhiṃsūti ettha savanavasena upalabhiṃsūti imamatthaṃ dassento **“sotadvāra...pe... jāniṃsū”**ti āha. Sabbampi vākyam avadhāraṇaphalattā antogadhāvadhāraṇanti āha **“padapūraṇamatte vā nipāto”**ti. **Avadhāraṇatthenāti** pana iminā iṭṭhatthato vadhāraṇatthaṃ kho-saddaggahaṇanti dasseti. **Assotīti** padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitam viya hontaṃ pūritam nāma hoti, tena ca purimacchimapadāni saṃsiliṭṭhāni nāma hontī, na tasmim aggahiteti āha **“padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā”**ti. **Mattasaddo** visesanivattiattho. Tenassa anattantaratīpanatā dassitā hoti, **evasaddena** pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikātā.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsaṇaṃ samitapāpattā. Evañhi

bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamanam visesitam hoti. Tenassa yathābhūtaguṇādhigatametam nāmaṃ yadidaṃ samaṇoti dīpeti. Anekathattā nipātānaṃ idha anussavatto adhippetoti āha “**khalūti anussavatte nipāto**”ti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhārā hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā. **Gottavasenāti** ettha gaṃ tāyatīti gottam. Gotamoti hi pavattamānaṃ vacanaṃ buddhiṅca tāyati ekamsikavisayatāya rakkhatīti gottam. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, tathā abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasankhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpanasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **samaṇoti** iminā parikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato. **Gotamoti** iminā lokiyajanehi uccākulasambhūtātā dīpitā tena uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarājakulaṃ.

Kenaci pārijuññenāti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenacipi pārijuññena parihāniyā **anabhibhūto** anajjhotthaṭo. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ lokanāthassa abhijātiyaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññātoti. **Sakyakulā pabbajitoti** idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭam mahantaṅca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito.

Itthambhūtākhyānattheti itthaṃ evampakāro bhūto jātoti evaṃ kathanatthe. **Upayogavacananti** “abhuggato”ti ettha abhi-saddo itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato “taṃ kho pana bhavanta”nti idaṃ sāmīatthe upayogavacanam. Tenāha “**tassa kho pana bho gotamassāti attho**”ti. **Kalyāṇaguṇasamannāgatoti** kalyāṇehi guṇehi yutto, tannissito tabbisayatāyāti adhippāyo. **Seṭṭhoti** etthāpi eseva nayo. Kittetabbato kitti, sā eva saddanīyato saddoti āha “**kittisaddoti kittiyevā**”ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo **thutighoso. Sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā uggatoti** anaññasādhāraṇe guṇe ārabba pavattattā sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā abhibhavitvā uggato.

So bhagavāti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke “bhagavā”ti patthaṭakittisaddo, so bhagavā. “Bhagavā”ti ca idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti netam nāmaṃ mātarā kata”ntiādi (mahāni. 84). Parato pana **bhagavāti** guṇakittanaṃ. Yathā kammaṭṭhānikena “araha”ntiādīsu navasu ṭhānesu paccekaṃ **iti-saddaṃ** yojetvā buddhaguṇā anussariyanti, evaṃ buddhaguṇasamkittanenaṃpi dassento “**itipi arahaṃ itipi sammāsambuddho...pe... itipi bhagavā**”ti āha. “Itipetaṃ bhūtaṃ itipetaṃ taccha”ntiādīsu (dī. ni. 1.6) viya idha **itisaddo** āsannapaccakkharaṇattho, **pi-saddo** sampiṇḍanattho, tena ca tesam guṇānaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca samkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā samkittetabbānti dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti**”ti āha. Evaṃ nirūpetvā kittento yo kitteti, tassa bhagavati ativiya abhippasādo hoti.

Ārakattāti suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hatattāti** viddhamsitattā. **Paccayādīnanti** cīvarādīpaccayānañceva pūjāvisesānañca. **Tatoti** visuddhimaggato (visuddhi. 1.125-127). Yathā ca visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanātopi nesam vitthāro gahetabbo.

Imaṃ lokanti nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyaḍāyāti dassetuṃ “**sadevaka**”ntiādi vuttaṃ. Tenāha “**idāni vattabbaṃ nidasseti**”ti. **Pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesanayena itaresaṃ padantarena gahitattā. **Sadevakanti** ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattinayena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. **Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇanti** etthāpi eseva nayo. **Paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti** nidassanamattametam apaccatthikānaṃ

samitabāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ samaṇabrāhmaṇavacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevaka”ntiādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”tiādīsu pana atulyayogepi ayam samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “**pajāvacanena sattalokaggahaṇa**”nti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti. Tenāha “ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyata”nti (a. ni. 3.117). **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savisesaṃ mārassa vase vattanato. **Sabrahmakaggahaṇena rūpībrahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa gahitattā. **Catuparisavasenā**ti khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasattaloko** nāgagarulādibhedo. **Tihākārehī**ti devamārabrahmasahitatāsāṅkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesu**ti “sadevaka”ntiādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenā**ti sadevakattādinā tena tena pakārena. **Tedhātukameva pariyādinnanti** porāṇā āhūti yojanā.

Abhiññāti yakāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumānaatthāpattiādippaṭikkhepo ekappamaṇattā. Sabbattha appaṭihataññācārātāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasaṃpattisukhaṃ. Tena vimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti “**hitvāpi**”ti **pi-saddaggahaṇaṃ**. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhuḥkāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasaṃpattim samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuṭṭhāya tithatṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. **Appaṃ vā bahuṃ vā desentoti** ugghaṭitaññussa vasena appaṃ vā, vipaṇcītaññussa neyyassa vā vasena bahuṃ vā desento. Dhammassa kalyāṇatā ca niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha “**anavajjameva katvā**”ti.

Desakāyattena āṇādividhinā atisaṃjjanāṃ pabodhanaṃ desanāti sā pariyattidhammasena veditabbāti āha “**desanāya tāva cātuppadikagāthāyapi**”tiādi. Nidānanigamānīpi satthu desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha “**nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosāna**”nti.

Sāsītappuggalagatena yathāparādhādisāsītappabbhāvena anusāsaṇaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayaṇaṃ sāsanaṃ taṃ paṭipattidhammasena veditabbanti āha “**sīlasamādhivipassanā**”tiādi. **Kusalānanti** anavajjadhammānaṃ sīlasamathavipassanānaṃ sīladiṭṭhānaṇca ādibhāvo taṃmūlikattā uttarimanussadhammānaṃ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhimāpaṭipadābhāvo viya sammāpaṭipattiyā ārabha nibbattīnaṃ vemajjhatāpi majjhabhāvoti vuttaṃ “**atthi, bhikkhave...pe... majjhimāṃ nāmā**”ti. **Phalaṃ pariyosānaṃ nāma** saupādisesatāvasena. **Nibbānaṃ pariyosānaṃ nāma** anupādisesatāvasena. Idāni tesam dvinnampi sāsanaṃ pariyosānataṃ āgamaṇa dassetuṃ “**tasmātiha tva**”ntiādi vuttaṃ. “Sātthaṃ sabyañjana”ntiādivacanato dhammadesanāya ādimajjhāpariyosānaṃ adhippetanti āha “**idha...pe... adhippeta**”nti. Tasmim tasmim atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, so idha desanāti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha “**bhagavā hi dhammaṃ desento...pe... dasseti**”ti. Tatha **sīlaṃ dassetvāti** sīlaggahaṇena sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ, tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyattiatthaṃ pariyādāya tiṭṭhati. **Tenāti** sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādividhāvo adhippeto. **Kathikasāṅghitīti** kathikassa saṅghānaṃ kathanavasena samavattānaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vāti** sithilādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanena yuttā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aḥusāpetvā uccāretabbato **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** kirātabhāsā viya. Sabbasseva vissajjanīyayuttatāya **sabbavissatṭhabyañjanā vā** yavanabhāsā viya. Sabbasseva

sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādīmilakkhabhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “**abyañjanā**”ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi **sithilaṃ**. Tāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ vaggesu dutiyacatutthanti evamādi **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ**. Ekamattakālaṃ **rassaṃ**. Tadeva lahukaṃ **lahukameva**. Saṃyogaparaṃ dīghañca **garukaṃ**. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbaṃ **niggahitaṃ**. Parena sambandhaṃ katvā uccāretabbaṃ **sambandhaṃ**. Tathā na sambandhaṃ **vavatthitaṃ**. Ṭhānakaraṇāni viṣaṭṭhāni katvā uccāretabbaṃ **vimuttaṃ**. **Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedoti** evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakārena pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthabyañjanato byañjanāni ca.

Amakkhetvāti amilecchetvā, avināsetvā, ahāpetvāti attho. Bhagavā yamatthaṃ ñāpetuṃ ekagāthaṃ ekavākyampi deseti, tamatthaṃ tāya desanāya parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha “**paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ desetī**”ti. Idha **kevalasaddo** anavasesavācako, na avomissatādivācakoti āha “**sakalādhivacana**”nti. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇaṃ. Taṃ pana kiñci ūnaṃ vā adhikaṃ vā na hotīti “**anūnādhikavacana**”nti vuttaṃ. Tattha yadatthaṃ desitaṃ, tassa sādhaḥkattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhaḥkattā anadhikāta. **Sakalanti** sabbabhāgavantaṃ. **Paripuṇṇamevāti** sabbaso paripuṇṇameva. Tenāha “**ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī**”ti. **Aparisuddhā desanā nāma hoti** taṃhāsamaṅkilesatā. Lokāmisamaṃ cīvarādayo paccayā, tattha agadhitaḥcittatāya **lokāmisanirapekkho**. **Hitapharaṇenāti** hitūpasamaṅharaṇena. **Mettābhāvanāya muduhadayoti** mettābhāvanāya karuṇāya vā muduhadayo. **Ullumpanasabhāvasaṅghitenāti** sakalasaṅkilesato vaṭṭadukkhatto ca uddharaṇākārāvattāhitena cittena, karuṇādhippāyenāti attho. **Tasmāti** yasmā sikkhattayasāṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ idha brahmacariyanti adhippetā, tasmā. **Brahmacariyanti** iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento “**so dhammaṃ desetī...pe... pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo**”ti āha.

Sundaranti bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbāti āha “**atthāvahaṃ sukhāvaha**”nti. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasamaṅhitahitāvahaṃ. **Sukhāvahanti** yathāvuttatīvidhasukhāvahaṃ. **Tathānurūpānanti** tādisānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamaṅkassa lokassa sabbathāpi accantappasādanīyo tesāṃ yathābhūtasabhāvattāti dassento “**yathārūpo**”tiādīmāha. Tattha **yathābhūta...pe... arahatanti** iminā dhammappamaṅalūkhappamaṅānaṃ sattānaṃ bhagavato pasādāvahatā dassitā, itarena itaresāṃ. **Dassanamattampi sādhu hotīti** ettha kosiya vatthu kathetabbaṃ. **Ubhatopakkhikāti** micchādiṭṭhisammādiṭṭhivasena ubhayapakkhikā. **Kerāṭikāti** saṭhā.

Anekathattā nipātānaṃ **yāvāñcidanti** nipātasamudāyo adhimattappamaṅaparicchedaṃ dīpetīti āha “**adhimattappamaṅaparicchedavacanameva**”nti. **Adhimattavippasannānīti** adhikappamaṅāna vippasannāni. **Vippasannānīti** ca pakatiākāraṃ atikkamitvā vippasannānīti attho. Nanu ca cakkhādīnaṃ indriyānaṃ manoviññeyyattā kathaṃ tena tesāṃ vippasannatā viññāyatīti āha “**tassa hī**”tiādi. **Tassāti** brāhmaṇassa. **Tesanti** cakkhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ. Evampi manindriyena patiṭṭhitokāsassa adiṭṭhattā kathaṃ manindriyassa vippasannatā tena viññāyatīti āha “**yasmā panā**”tiādi. Nayaggāhapaññā hesā tassa brāhmaṇassa. **Mane vippasanneveva hoti** pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi eva cakkhādīnaṃ patiṭṭhitokāsassa pasannatāsambhavato.

Jambonadasuvaṇṇaṃ rattavaṇṇameva hotīti āha “**surattavaṇṇassā**”ti. **Jambonadasuvaṇṇassa ghaṭikāti** jambonadasuvaṇṇapiṇḍaṃ. Iminā **nekkhanti** nekkhappamaṅājambonadasuvaṇṇena kataṃ akatabhaṇḍaṃ vuttanti dasseti. **Nekkhanti** vā atirekapañcasuvaṇṇena katapilandhanaṃ katabhaṇḍaṃ vuttaṃ. Tañhi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ hotīti. **Suvaṇṇanti** ca pañcadharaṇassa samaññā, tasmā pañcaviṣatidharaṇahiraññāvicitaṃ ābharaṇaṃ idha nekkhanti adhippetā. **Jambonadanti**

mahājambusākhāya pavattanadiyaṃ nibbattaṃ. Taṃ kira ratanaṃ rattaṃ. Suvanṇākāre mahājambuphalarase vā pathaviyaṃ pavitthe suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, tena suvaṇṇena katapilandhanantipi attho. **Suparikammakatanti** suṭṭhu kataparikkammaṃ. **Sampahaṭṭhanti** sammā pahaṭṭhaṃ ghaṭṭanādivasena sukataparikkammaṃ. Tenāha “**suvaṇṇakāra...pe... superimajjitanti attho**”ti.

Vālarūpānīti āharimāni vālarūpāni. “Akappiyarūpākulo akappiyamañco pallāṅkoti sārasamāse. **Ratanacitranti** bhitticchēdādivasena ratanacitraṃ. Rukkhatūlalātātūlapoṭakitūlānaṃ vasena **tiṇṇaṃ tūlānaṃ**. Uddalomiyaṃ **kecīti** sārasamāsācariyā uttaravihārino ca. Tathā ekantalomiyaṃ. **Koseyyakaṭṭissamayanti** koseyyakasaṭṭamayā. **Ajinacammehīti** ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumatarāni. Tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sībanti. Tena vuttaṃ “**ajinappaveṇi**”tiādi.

Nikāmalābhīti yathicchitalābhī. Tenāha “**icchicchitalābhī**”ti. **Vipulalābhīti** ulāralābhī. Kasiranti hi parittaṃ vuccati, tappaṭikkhepena **akasiraṃ** ulāraṃ. Tenāha “**mahantalābhī**”tiādi.

Laddhā ca na kappantīti sāmāñṇena paṭisiddhattā sabbathā na kappatīti kassaci āsankā siyā, tannivattanatthaṃ “**kiñci kiñci kappatī**”tiādimāha. Tattha **suddhakoseyyanti** ratanaparisisbbanarahitaṃ. Ettha ca “suddhakoseyyaṃ pana vaṭṭatī”ti **vinaye** (mahāva. aṭṭha. 254) vuttattā idhāpi ettakameva vuttaṃ. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.15) **pana** “ṭhapetvā tūlikaṃ sabbāneva gonakādīni ratanaparisisbbitāni na vaṭṭantī”ti vuttaṃ. Tattha “ṭhapetvā tūlika”nti etena ratanasibbanarahitāpī tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. **Vacanatoti** etena **vinaye** (cūlava. 297) vuttabhāvaṃ dasseti. **Ekena vidhānenāti** yathāvuttameva vidhānaṃ sandhāya vadati. Yadi evaṃ kasmā bhagavatā “laddhā ca na kappantī”ti sāmāñṇena paṭisedho katoti āha “**akappiyaṃ pana upādāyā**”tiādi.

Pallaṅkanti ettha **pari-saddo** samantatoti etasmiṃ atthe vattati, tasmā vāmūruṃ dakkhiṇūruṅca samaṃ ṭhapetvā ubho pāde añṇamañṇasambandhe katvā nisajjā pallaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsana**”nti. Ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjā. **Pallaṅkaṃ ābhujitvāti** ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṃ ubho pāde ābhujē samiñjite katvāti attho. Taṃ pana ubhinnaṃ pādānaṃ tathā sambandhatākaraṇanti āha “**bandhitvā**”ti. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyāti** uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamamaṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyūṃ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammatṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ gacchati. Tenāha “**aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake**”tiādi. **Ujūṃ kāyaṃ ṭhapetvāti** uparimaṃ kāyaṃ ujukaṃ ṭhapetvā, ayameva vā pāṭho. Heṭṭhimakāyassa hi anujukaṭṭhapaṇaṃ nisajjāvacaṇeneva bodhitanti. **Ujūṃ kāyanti** ettha **kāya-saddo** uparimakāyavisayo.

Parimukhanti ettha **pari-saddo** abhisaddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukha**”nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Ettha yathā “vanantañṇeva pavisāmī”tiādinā bhāvanānurūpaṃ senāsaṇaṃ dassitaṃ, evaṃ “nisīdāmī”ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito, “pallaṅkaṃ ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. **Pariggahitaniyyānanti** sabbathā gahitāsammaṃsaṃ pariccattasammaṃsaṃ satim katvā, paramasatīnepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā”tiādīsu (dha. sa. 16.20) viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** “suññatavimokkha”ntiādīsu (paṭi. ma. 1.209-210) viya. Paṭipakkhato niggamaṇaṭṭho hi niyyānaṭṭho.

Cattāri rūpāvacarajjhānāni dibbabhāvāvahattā dibbavihārā nāma hontīti tadāsannappavattacaṅkamopi tadupacārato dibbo nāma hotīti āha “**cattāri hi rūpajjhānāni**”tiādi. **Samāpajjitvā caṅkamantassāti** idaṅca caṅkamantassa antarantarā samāpattim samāpajjitvā uṭṭhāyūṭṭhāya caṅkamaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi samāpattim samāpajjitvā avuṭṭhitena sakkā caṅkamituṃ. **Samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantassapi caṅkamoti** idaṃ pana samāpattito vuṭṭhahitvā antarantarā samāpajjitvā caṅkamantassa vasena vuttaṃ. **Dvīsu vihāresūti** brahmavihāre, ariyavihāre ca.

Mettājhānādayo hitūpasamhārādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti **brahmavihārā**. Anaññasādhāraṇattā pana ariyānaṃ vihārāti **ariyavihārā**, catassopi phalasarāpattiyā. Idha pana arahattaphalasarāpattiyeva āgatā.

Paccavekkhaṇāya phalasarāpatti kathitā samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇāsambhavato. **Caṅkamādayoti** phalasarāpattiṃ samāpannassapi samāpattito vuṭṭhitassapi caṅkamaṭṭhānanisajjādayo. **Ariyacaṅkamādayo honti** na pana paccavekkhantassāti adhippāyo.

Venāgapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sarabhasuttavaṇṇanā

65. Catutthe gijjhā ettha santīti gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti gijjhakūṭo. Gijjho viyāti vā gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti gijjhakūṭo, pabbato. Tasmim̐ **gijjhakūṭe**. Tenāha “**gijjhā vā**”tiādi. **Acirapakkantoti** ettha na desantarapakkamaṇaṃ adhippettaṃ, atha kho sāsanaṃ pakkamaṇanti dassento “**imasmim̐ sāsane pabbajitvā**”tiādimāha, teneva hi “imassā dhammavinayā”ti vuttaṃ. Labbhatīti lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhvacaṇaṃ. Sakkaccaṃ kātabbo dātabbo sakkāro. Paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā abhisankharitvā katā sakkārāti vuccanti. Sakkāroti vā sundarakāro, parehi attano gāravakiriyaṃ pupphādīhi vā pūjā. Lābho ca sakkāro ca lābhasakkārā, te naṭṭhā pahīnā etesanti **naṭṭhalābhasakkārā**.

Mahālābhasakkāro uppajjīti tadā kira bhagavato mahālābhasakkāro uppajjīti yathā taṃ cattāro asaṅkheyye pūritadānaṃ pāramisaṅcayassa. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahogho viya sabbapāramiyo “ekasmim̐ attabhāve vipākaṃ dassamā”ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayim̐su. Tato tato annapānāyānavatthamālāgandhavilepanādihattā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā “kahaṃ buddho, kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo narāsabho purisaṅho”ti bhagavantaṃ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamaṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇo viya. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassapi. Vuttampi cetaṃ –

“Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, bhikkhusaṅghopi sakkato hoti... pe... parikkhārāna”nti (udā. 38).

Tathā –

“Yāvātā kho pana, cunda, etarahi saṅgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekaṃ saṅghampi samanupassāmi evaṃlābhaggayasaggappattaṃ yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho”ti (dī. ni. 3.176).

Svāyaṃ bhagavato ca saṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṃ mahānadānaṃ udakaṃ viya appameyyo ahoṣi, bhagavato pana bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro dhammassapi uppannoyeva. Dhammadharānañhi kato sakkāro dhammassa kato nāma hoti. Tena vuttaṃ “**tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahālābhasakkāro uppajjīti**”ti.

Vuttamatthaṃ pāliyaṃ nidassento “**yathāhā**”tiādimāha. Tattha **sakkatoti** sakkārappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā suabhisaṅkhate paṇītapāṇīte upaneti, so sakkato. **Garukatoti** garubhāvahetūnaṃ uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena sabbadevamanussehi pāsānacchattaṃ viya garukato. Yasmiñhi garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā paccaye denti, so garukato. **Mānitoti** sammāpaṭipattiyā mānito manena piyāyito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatā.

Pūjitoti mānanādipūjāya ceva catupaccayapūjāya ca pūjito. Yassa hi sabbametaṃ pūjanañca karonti, so pūjito. **Apacitoti** nīcavuttikaraṇena apacito. Satthārañhi disvā manussā hatthikkhandhādīhi otaranti, maggaṃ denti, aṃsakūṭato sāṭakaṃ apanenti. Āsanato vuṭṭhahanti, vandantīti evaṃ so tehi apacito nāma hoti.

Avañṇaṃ pattharivāti avañṇaṃ tattha tattha saṃkittanavasena pattharivā. **Āvaṭṭanimāyanti** āvaṭṭetvā gahaṇamāyaṃ. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vase vatteti etāyāti āvaṭṭanī, māyā, taṃ āvaṭṭanimāyaṃ **osāretvā** pariappetvāti attho. **Koṭito patṭhāyāti** antimakoṭito patṭhāya. Thaddhakāyena pharusavācāya tiṇṇaṃ ratanānaṃ avañṇakathanānaṃ anattāhāvahattā visasiñcanasadisā hotīti āha “**visam siñcitvā**”ti. **Aññātoti** aññāto. Tenāha “**ñāto**”tiādi.

Kāyaṅganti kāyameva aṅgaṃ, kāyassa vā aṅgaṃ, sīsādi. **Vācaṅganti** “hotu, sādhu”ti evamādivācāya avayavaṃ. **Ekakenāti** asahāyena. **Imassa panatthassāti** “cariyaṃ caraṇakāle”tiādinā vuttassa. **Yato yato garu dhuranti** yasmim yasmim ṭhāne dhuraṃ garu bhārikaṃ hoti, aññe balibaddā ukkhipitum na sakkonti. **Yato gambhīravattanīti** vattanti etthāti vattanī, dummaggassetam nāmaṃ, yasmim ṭhāne udakacikkhallamahantatāya vā visamacchinnataṭabhāvena vā maggo gambhīro hotīti attho. **Tadāssu kaṇhaṃ yuñjentīti assūti** nipātamattaṃ, tadā kaṇhaṃ yuñjentīti attho. Yadā dhurañca garu hoti maggo ca gambhīro, tadā aññe balibadde apanetvā kaṇhameva yuñjentīti vuttaṃ hoti. **Svāssu taṃ vahate dhuranti** etthapi **assūti** nipātamattameva, so taṃ dhuraṃ vahatīti attho.

Gehavetananti gehe nivuṭṭhabhāvahetu dātabbaṃ. **Kāḷako nāma nāmenāti** añjanavañño kiresa, tenassa “kāḷako”ti nāmaṃ akaṃsu. **Kāḷakaṃ upasaṅkamitvā āhāti** kāḷako kira ekadivasam cintesi “mayhaṃ mātā duggatā maṃ puttāṭṭhāne ṭhapetvā dukkhena poseti, yaṃnūnāhaṃ bhatim katvā imaṃ duggatabhāvato moceyya”nti. So tato patṭhāya bhatim upadhārento vicarati. Atha tasmim divase gāmagorūpehi saddhim tattha samīpe carati. Satthavāhaputtopi gosuttavittako, so “atthi nu kho etesaṃ gunnaṃ antare sakaṭāni uttāretum samattho usabhājanīyo”ti upadhārayamāno bodhisattaṃ disvā “ayaṃ ājanīyo sakkhissati mayhaṃ sakaṭāni uttāretu”nti aññāsi. Tena taṃ upasaṅkamitvā evamāha. **So aññesaṃ...pe... gehameva agamāsīti** tadā kira gāmadārakā “kiṃ nāmetaṃ kāḷakassa gale”ti tassa santikaṃ āgacchanti. So te anubandhitvā dūratova palāpento mātu santikaṃ gato. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Sāyanhasamayanti sāyanhakāle. Bhummatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Na hettha accantasamyoogo sambhavati. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha tehi tehi saddhivihārikaantevāsikaupāsakaupāsikādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattetvā apasakkivā nilīyanaṃ vivecanaṃ kāyacittehi tato vivittatāya paṭisallānaṃ kāyaviveko, cittaviveko ca. Yo tato duvidhavivekato vuṭṭhito bhavaṅgappattiyā sabrahmacārīhi samāgamaṇa ca apeto. So paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṃ pana yasmā paṭisallānānaṃ uttamato phalasaṃpattito vuṭṭhāsi, tasmā “**phalasaṃpattito**”ti vuttaṃ. **Kāyasakkhino bhavissāmāti** nāmakāyena desanāsampaṭicchanaavasena sakkhibhūtā bhavissāma. Nanu ca “paññatte āsane nisīdi”ti idaṃ kasmā vuttaṃ. Titthiyā hi bhagavato paṭipakkhā, te kasmā tassa āsanaṃ paññāpentīti āha “**tathāgato hī**”tiādi.

Viggāhikakathanti viggāhasaṃvattanikaṃ sārambhakathaṃ. **Āyāceyyāsīti** vacībhedam katvā yāceyyāsi. **Pattheyyāsīti** manasā āsiseyyāsi. **Piheyāsīti** tasseva vevacanaṃ. **Nittejataṃ āpannoti** tejahāniyā nittejabhavaṃ āpanno, nittejabhūtoti attho. Tato eva bhikkhuādayopi sammukhā oloketum asamattatāya **pattakkhandho**, patitakkhandhoti attho. Tenāha “**onataḡivo**”ti. **Dassitadhammesūti** vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesam, na pana dassanaṃ tādissasseva dhammassa abhāvato. Bhagavato eva vā “ime dhammā anabhisambuddhā”ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu**. **Paṭicarissatīti** paṭicchādanavase carissati pavattissati, paṭicchādanattho eva vā **carati**-saddo anekattattā dhātūnanti āha “**paṭicchādessatī**”ti. **Aññena vā aññanti** pana paṭicchādanākāradassananti āha “**aññena vā vacanena**”tiādi.

Tattha **aññaṃ vacananti** yaṃ samanuyuñjantena bhagavatā parassa dosavibhāvanam vacanam vuttam, tam tato aññeneva vacanena paṭicchādeti. “Āpattim āpannosi”ti codakena vuttavacanam viya “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”tiādivacanena aññaṃ āgantukakatham āharanto “tvaṃ itthannāmaṃ āpattim āpannosi”ti puṭṭho “pāṭaliputtam gatomhi”ti vatvā puna “na tava pāṭaliputtagamanam pucchāma, āpattim pucchāmā”ti vutte tato rājagahaṃ gatomhi. Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagehaṃ vā, āpattim āpannosīti. “Tattha me sūkaramamsam laddha”ntiādīni vadanto viya samanuyuñjakena vuttavacanato aññaṃ āgantukakatham āharanto apanāmessati, vikkhepaṃ gamayissati. Appatītā honti tena atuṭṭhā asomanassikāti **apaccayo**, domanassetam adhivacanam. Neva attano, na paresam hitam abhirādhayatīti **anabhiraddhi**, domanassameva. Tenevāha “**apaccayena domanassam vutta**”nti.

Yassa kho pana te atthāya dhammo desitoti ettha **dhamma**-saddena catusaccadhammo vuttoti āha “**yassa maggassa vā phalassa vā atthāyā**”ti. Catusaccadhammo hi maggaphalādhigamatthāya desīyati. **Na niggacchatīti** na pavatteti. **Nanti** naṃ dhammaṃ. Idāni “yassa kho pana te atthāya dhammo desito”ti ettha dhamma-saddena paṭipattidhammo dassito, na pana catusaccadhammoti adhippāyena atthavikappaṃ dassento “**atha vā**”tiādimāha. **Pañca dhammāti** gambhīraññācariyabhūtānaṃ khandhādīnaṃ uggahasavanadhāraṇaparicayayonisomanasikāre sandhāyāha. **Takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti** ettha **sammā**saddo ubhayatthāpi yojetabbo “sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā”ti. Yo hi sammā dhammaṃ paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hotīti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānaṃ atthato dhammasseva niyyānanti tappaṭikkhepena “**so dhammo...pe... na niyyāti na niggacchatī**”ti āha.

Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchānaekaccamanussāmanussanādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgaṃ pana tathāgatasīhassa nādoti āha “**sīhanādanti seṭṭhanāda**”nti. Yadi vā tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādatā nibbhayatāya appaṭisattutāya icchitā, tathāgatasīhanādasseva ayamatto sātisayoti āha “**abhītanādam appaṭināda**”nti. “Aṭṭhānametaṃ anavakāso”tiādinā (ma. ni. 3.129; a. ni. 1.268-271) hi yo attho vutto, tassa bhūtātāya ayaṃ nādo **seṭṭhanādo** nāma hoti uttamanādo. Bhūtatto hi uttamatthoti. Imamatthaṃ pana vadantassa bhagavato aññato bhayaṃ vā āsaṅkā vā natthīti **abhītanādo** nāma hoti. Abhūtañhi vadato kutoci bhayaṃ vā āsaṅkā vā siyā, evaṃ pana vadantaṃ bhagavantaṃ koci uṭṭhahitvā paṭibāhituṃ samatto nāma natthīti ayaṃ nādo **appaṭinādo** nāma hoti.

Samantato nigganhanavasena todanaṃ vijjhanaṃ **sannitodakaṃ**, sammā vā nitudanti pīḷenti etenāti **sannitodakaṃ**. **Vācāyāti** ca paccatte karaṇavacanam. Tenāha “**vacanapatodenā**”ti. **Sañjambharimakamsūti** samantato sambharitaṃ akamsu, sabbe paribbājakā vācātodanehi tudimsūti attho. Tenāha “**sambharitaṃ...pe... vijjhimsū**”ti. **Siṅgālakamaṃyevāti** siṅgārameva, “segālakamaṃyevā”tipi pāṭho. **Tassevāti** siṅgālaravasseva. Atha vā **bheraṇḍakamaṃyevāti** bhedaṇḍasakuṇḍisamaṃyevāti attho. Bhedaṇḍam nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha “**apica bhinnassaram amanāpasaddam nadatī**”ti. Sesamettha uttānameva.

Sarabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kesamuttisuttavaṇṇanā

66. Pañcame kesamuttaṃ nivāso etesanti **kesamuttiyāti** āha “**kesamuttanigamavāsino**”ti. **Aṭṭhavidhapānakānīti** ambapānādiatṭhavidhāni pānāni.

“Mā anussavenā”tiādīsu pana eko daharakālato paṭṭhāya evaṃ anussavo atthi, evaṃ cirakālakatāya anussutiyā labbhamānaṃ kathamidam aññathā siyā, tasmā bhūtametaṃ anussavena gaṇhāti, tathā gahaṇam paṭikkhipanto “**mā anussavenā**”ti āha. Anu anu savanaṃ **anussavo**. Aparo “amhākaṃ pitupitāmahādivuddhānaṃ upadesaparamparāya idamābhatam, evaṃ paramparābhatakatham nāma na aññathā siyā, tasmā bhūtameta”nti gaṇhāti, tam paṭikkhipanto “**mā paramparāyā**”ti āha. Eko kenaci

kismiñci vuttamatte “evam kira eta”nti gañhāti, taṃ nisedhento “**mā itikirāyā**”ti āha. Piṭakam gantho sampadīyati etassāti piṭakasampadānam, ganthassa uggañhanako. Tena piṭakauggañhanakabhāvena ekacco tādisaṃ ganthaṃ paguṇaṃ katvā tena taṃ samentaṃ sameti, tasmā “bhūtameta”nti gañhāti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo “**mā piṭakasampadānenā**”ti, attano uggahaganthasampattiyā mā gañhitthāti vuttaṃ hoti. **Sametanti** saṃgataṃ.

Koci kañci vitakkento “evameva tena bhavitabba”nti kevalaṃ attano saṅkappavasena “bhūtamida”nti gañhāti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**mā takkahetū**”ti. Añño “imāya yuttiyā bhūtamida”nti kevalaṃ anumānato nayaggāhena gañhāti, taṃ paṭikkhipanto “**mā nayahetū**”ti āha. Kassaci “evametaṃ siyā”ti parikappentassa ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti, so “attheta”nti attano parikappitākārena gañhāti, taṃ paṭisedhento “**mā ākāraparivitakkenā**”ti āha. Aparassa cintayato yathāparikappitaṃ kañci atthaṃ “evametaṃ na aññathā”ti abhinivisantassa ekā diṭṭhi uppajjati. Yā yassa taṃ kāraṇaṃ nijjhāyantassa paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentassa khamati. So “attheta”nti diṭṭhinijjhānakkhantiyā gañhāti, taṃ sandhāyāha “**mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā**”ti.

Akusalaverassāti pāṇātipātādipañcavidhaṃ veraṃ sandhāya vadati. Kodho nāma cetaso dukkhanti āha “**kodhacittassa abhāvenā**”ti. **Kilesassāti** cittaṃ vibādhentassa upatāpentassa uddhaccakukkuccādikilesassa. Sesamettha uttānameva.

Kesamuttisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sālhasuttavaṇṇanā

67. Chaṭṭhe pāto asitabbabhojanaṃ pātarāsaṃ, bhuttaṃ pātarāsaṃ etesanti **bhuttapātarāsā**. **Dāsā** nāma antojātā vā dhanakkītā vā karamarānītā vā sayam vā dāsabyaṃ upagatā. Bhattavetanabhatā **kammakārā** nāma.

Nicchātoti ettha chātaṃ vuccati taṇhā jigghacchāhetutāya, sā assa natthīti nicchāto. Tenāha “**nittaṇho**”ti. **Abbhantare santāpakarānaṃ kilesānanti** attano santāne darathapariḷāhajananena santāpanakilesānaṃ. Antotāpanakilesānaṃ abhāvā sīto sītalo bhūto jātoti **sītibhūto**. Tenāha “**sītālībhūto**”ti. Maggaphalanibbānasukhāni vā paṭisaṃvedetīti **sukhappaṭisaṃvedī**. Sesam suviññeyyameva.

Sālhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kathāvatthusuttavaṇṇanā

68. Sattame **kathāvatthūnīti** kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā na pavattati, tasmā “**kathākāraṇānī**”ti vuttaṃ. Atati satati satataṃ gacchati pavattatīti **addhā**, kāloti āha “**atītamaddhānaṃ nāma kālopi vattati**”ti. Dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavattiavathāvisesaṃ upādāya teneva vohārena atītotiadinā voharīyati, atītādibhedo ca nāmāyaṃ nippariyāyato dhammānaṃyeva hoti, na kālassāti āha “**khandhāpi vattanti**”ti. Yathāvuttamatthaṃ itaresu dvīsu atidisati “**anāgatapaccuppannesupi eseva nayo**”ti. **Atītamaddhānanti**ādīsu ca dve pariyāyā suttantapariyāyo, abhidhammapariyāyo ca. Suttantapariyāyena paṭisandhito pubbe atīto addhā nāma, cutito pacchā anāgato addhā nāma, saha cutipaṭisandhīti tadantaraṃ paccuppanno addhā nāma. Abhidhammapariyāyena tīsu khaṇesu uppādato pubbe atīto addhā nāma, uppādato uddham anāgato addhā nāma, khaṇattayaṃ paccuppanno addhā nāma. Tatthāyaṃ suttantadesanāti suttantapariyāyeneva atītādivisayaṃ kathaṃ dassento “**atīte kassapo nāmā**”tiādimāha.

Ekamseneva byākātabbo vissajjetabboti **ekamsabyākaraṇīyo**. “Cakkhu anicca”nti pañhe uttarapadāvadhāraṇaṃ sandhāya “**ekamseneva byākātabba**”nti vuttaṃ niccatāya lesassapi tattha

abhāvato, purimapadāvadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇīyatāya. Tenāha “**aniccam nāma cakkhūti puṭṭhena panā**”tiādi. Cakkhusote visesatthasāmaññatthānaṃ asādhāraṇabhāvato dvinnam tesam sadisacodanā paṭicchannamukheneva byākaraṇīyā paṭikkhepavasena anuññātasena ca vissajjitabbatoti āha “**yathā cakkhu, tathā sotam...pe... ayam paṭipucchābyākaraṇīyo pañho**”ti. **Tam jivam tam sarīranti** jīvasarīraṇam anaññatāpañhe yassa yena anaññatā coditā, so eva paramatthato nupalabbhatīti ca jhānattayassa metteyyatākittanasadisoti abyākātābbatāya **ṭhapanīyo** vutto. Evarūpo hi pañho tidhā avissajjanīyattā byākaraṇam akatvā ṭhapetabbo.

Tiṭṭhati ettha phalam tadāyattavuttitāyāti **ṭhānam**, kāraṇanti āha “**kāraṇākāraṇe**”ti. **Yuttena kāraṇenāti** anurūpena kāraṇena. **Pahotīti** niggaṇhitum samattho hoti. **Sassatavādibhāvameva dīpetīti** attanā gahite ucchedavāde dosam disvā attanopi sassatavādibhāvameva dīpeti. **Puggalavādīmhi**ti iminā vacchakuttiyavādiṃ dasseti. Pañham pucchantehi paṭipajjitabbā paṭipadā pañhapucchanaṅkaṇam vattaṃ.

Paṭicaratīti paṭicchādanavasena carati pavattati. Paṭicchādanattho eva vā caratisaddo anekatthattā dhātūnanti āha “**paṭicchādetī**”ti. **Aññenaññanti** pana paṭicchādanākāradassananti āha “**aññena vacanenā**”tiādi. Tatha **aññena vacanenāti** yaṃ codakena cuditakassa dosavibhāvanam vacanam vuttam, tam tato aññena vacanena paṭicchādeti. Yo hi “āpattim āpannosī”ti vutte “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kam bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti vadati. “Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭha”nti vutte “na suṇāmi”ti sotam vā upaneti, ayam aññenaññam paṭicarati nāma. “Ko āpanno”tiādinā hi codanam avissajjetvāya vikkhepāpajjanam aññenaññam paṭicaraanam, bahiddhā kathāpanāmanam vissajjetvāti ayametesam viseso. Tenevāha “**āgantukakatham otārento**”tiādi. Tatha **apanāmetīti** vikkhepeti. **Tatrāti** tasmim bahiddhākathāya apanāmane.

Upanisīdati phalam etthāti kāraṇam upanisā, upecca nissayatīti vā upanisā, saha upanisāyāti **saupanisoti** āha “**saupanissayo sapaccayo**”ti.

Ohitasototi anaññavihitattā dhammassavanāya apanāmitasoto. Tato eva tadattham **ṭhāpitasoto**. **Kusaladhammanti** ariyamaggo adhippetoti āha “**ariyamagga**”nti.

Kathāvatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

69. Aṭṭhame bhagavā mūlam kāraṇam etesam yāthāvato adhigamāyāti **bhagavaṃmūlakā**. Tenāha “bhagavantañhi nissāya mayam ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā”ti. **Amhākam dhammāti** tehi attanā adhigantabbatāya vuttam. Sevittabbāsevitabbānañhi yāthāvato adhigamaññāṇāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha “**pubbe kassapasammāsambuddhenā**”tiādi. **Ime dhammāti** ime ñāṇadhammā. **Ājānāmāti** abhimukham paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmāti** tasseva vevacanam, adhigacchāmāti attho. Bhagavā netā etesanti **bhagavaṃnettikā**. **Netāti** sevittabbadhamme veneyyasantānam pāpetā. **Vinetāti** asevitabbadhamme veneyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā **vinetā**. Atha vā yathā alamariyañāṇadassanaviseso hoti, evam visesato **netā**. **Anunetāti** “ime dhammā sevittabbā, ime na sevittabbā”ti ubhayasampāpanāpanayanattham paññāpetā. Tenāha “**yathāsabhāvato**”tiādi.

Paṭisaranti etthāti paṭisaraṇam, bhagavā paṭisaraṇam etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Āpātham upagacchantā hi bhagavā paṭisaraṇam samosaraṇaṭṭhānam. Tenāha “**catubhūmakadhammā**”tiādi. Paṭisaranti sabhāvasampāṭivedhavasena paccekam upagacchatīti vā paṭisaraṇam, bhagavā paṭisaraṇam etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Paṭisaranti paṭivijjhātīti vā paṭisaraṇam, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇam etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Tenāha “**apicā**”tiādi. **Paṭivedhavasenāti** paṭivijjhitabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evam vadanto viya hotīti āha “**phasso āgacchati aham bhagavā kinnāmo**”ti. Phasso ñāṇassa āpātham āgacchantoyeva hi attano “**aham kinnāmo**”ti nāmam

pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hoti.

Paṭibhātūti ettha paṭisaddāpekkhāya “bhagavanta”nti upayogavacanaṃ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha “**bhagavato**”ti. **Paṭibhātūti** ca bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṃ dhammassa desanā, amhākaṃ pana bhāgo savananti adhippāyo. Evañhi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana **paṭibhātūti** padassa dissatūti atthaṃ vadanti, ñāṇena dissatu, desiyatūti vā attho. **Upaṭṭhātūti** ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. Pāḷiyaṃ **ko adhippayāsoti** ettha ko adhippayogoti attho.

Lokavajjavasenāti lokiyajanehi pakatiyā garahitabbavajjavasena. **Vipākavajjavasenāti** vipākassa apāyasamvattanikavajjavasena. **Kathantiādīnā** ubhayavajjavasenapi appasāvajjatāya visayaṃ dasseti. Sesamettha suviññeyameva.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Akusalamūlasuttavaṇṇanā

70. Navame lubbhātīti **lobho**. Dussatīti **doso**. Muyhatīti **moho**. Lobhādīni panetāni asahajātānaṃ pāñātipātādīnaṃ kesañci akusalānaṃ upanissayapaccayaṭṭhena, sahaajātānaṃ adinnādānādīnaṃ kesañci sampayuttā hutvā uppādakaṭṭhena, sayañca akusalānīti sāvajjadukkhavipākaṭṭhenāti āha “**akusalānaṃ mūlāni, akusalāni ca tāni mūlāni**”ti. Vuttampi cetam “ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanatī”tiādi. **Yadapīti** līngavipallāsena vuttanti āha “**yopi, bhikkhave, lobho**”ti. **Tadapīti** etthāpi eseva nayoti āha “**sopi akusalamūla**”nti. Vināpi līngavipallāsena atthayojanaṃ dassento “**akusalamūlaṃ vā**”tiādīmāha. **Sabbatthāti** “yadapi, bhikkhave, doso, tadapi akusalamūla”ntiādīsu. **Abhisankharotīti** ettha **āyūhatīti** atthaṃ vatvā tañca āyūhanaṃ paccayasamavāyasiddhito sampiṇḍanaṃ rāsikaraṇaṃ viya hotīti āha “**sampiṇḍeti rāsīm karotī**”ti.

Pāḷiyaṃ “vadhenā”tiādīsu **vadhenāti** māraṇena vā pothanena vā. **Vadhasaddo** hi hiṃsanattho viheṭhanattho ca hoti. **Bandhanenāti** addubandhanādīnā. **Jāniyāti** dhanajāniyā, “sataṃ gaṇhatha, sahasaṃ gaṇhathā”ti evaṃ pavattitadaṇḍenāti attho. **Garahāyāti** pañcasikhamuṇḍakakaraṇaṃ, gomayasiñcanaṃ, gīvāya kuraṇḍakabandhananti evamādīni katvā garahapāpanena. Tattha **pañcasikhamuṇḍakakaraṇaṃ** nāma kākapakkhakarāṇaṃ. **Gomayasiñcanaṃ** sīsena kaṇodakāvasecanaṃ. **Kuraṇḍakabandhanaṃ** gaddulabandhanaṃ.

Kālasmiṃ na vadatīti yuttakāle na vadati, vattabbakālassa pubbe vā pacchā vā ayuttakāle vattā hoti. **Abhūtavādīti** yaṃ natthi, tassa vattā. Tenāha “**bhūtaṃ na vadatī**”ti. **Atthaṃ na vadatīti** kāraṇaṃ na vadati, akāraṇanissitaṃ nipphalaṃ vattā hoti. **Dhammaṃ na vadatīti** sabhāvaṃ na vadati, asabhāvaṃ vattā ayathāvādīti attho. **Vinayaṃ na vadatīti** saṃvaravinayaṃ na vadati, na saṃvaravinayappaṭisaṃyuttassa vattā hoti, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahassa vattāti attho.

Atacchanti abhūtattamaṃ. Tenāha “**itaraṃ tasseva vevacana**”nti. Atha vā **abhūtanti** asantaṃ avijjamānaṃ. **Atacchanti** atathākāraṃ.

Puññakammato eti uppajjatīti ayo, vaḍḍhi. Tappaṭikkhepena **anayo**, avaḍḍhīti āha “**anayaṃ āpajjatīti avaḍḍhiṃ āpajjati**”ti. **Māluvāsipāṭikā** nāma dīghasaṅṭhānaṃ māluvāpakkam, māluvāphalapoṭṭhalikāti attho. **Phalitāyāti** ātapaṇa sussitvā bhinnāya. **Vaṭarukkhādīnaṃ mūleti** vaṭarukkhādīnaṃ samīpe. **Sakabhāvena saṅṭhātum na sakkontīti** kasmā na sakkonti? Bhavanavināsabhayā. Rukkhamūle patitamāluvābījato hi latā uppajjitvā rukkhaṃ abhiruhati. Sā mahāpattā ceva bahupattā ca mahākolirapattasaṅṭhānehi tato ca mahantatarehi sākhāviṭapantarehi pattehi samannāgatā. Atha naṃ rukkhaṃ mūlato paṭṭhāya vinandhamānā sabbaviṭapāni sañchādetvā mahantaṃ bhāraṃ janetvā tiṭṭhati, sā vāte vāyante deve vā vassante oghanaheṭṭhāgatā olambanahetubhūtaṃ

ghanabhāvaṃ janetvā tassa rukkhassa sabbasākhāṃ bhijjati, bhūmiyaṃ nipātetī. Tato tasmim̐ rukkhe patitthitavimānaṃ bhijjati vinassati. Iti tā devatāyo bhavanavināsabhayā sakabhāvena saṅghātum na sakkonti. Ettha ca yaṃ sākhaṭṭhakavimānaṃ hoti, taṃ sākhasu bhijjamānasu tattha tattheva bhijjivā sabbasākhasu bhinnāsu sabbaṃ bhijjati, rukkhaṭṭhakavimānaṃ pana yāva rukkhassa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassatīti veditabbaṃ. **Tattha tattha palujjivāti** tattha tattha bhijjivā. Sesametta suviññeyyameva.

Akusalamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

71. Dasame **tadahūti** ettha tasmim̐ ahanīti atthoti āha “**tasmim̐ ahu uposathe**”ti. Upavasanti etthāti **uposatho**, uposathadivaso. **Upavasanti** ca sīlena vā anasana vā khīrasāyanādividhinā vā upetā hutvā vasanti attho. Uposathadivase hi sāsānikā sīlena, bāhirakā sabbaso āhārassa abhuñjana khīrasāyanamadhusāyanādividhinā vā upetā hutvā viharanti. So pana uposathadivaso aṭṭhamicātuddasipannarasibhedena tividho, tasmā sesadvayanivāraṇatthaṃ “**pannarasikauposathadivase**”ti vuttaṃ. **Vavassaggattheti** vacasāyatthe. **Divasaddo** divāsaddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divāsaddo savisesena dīpetīti āha “**divasassa divā, majjhanhike kāleti attho**”ti. **Paṭicchāpetvāti** sampaṭicchanaṃ kāretvā. **Vipākaphalenāti** sadisaphalena. **Na mahapphalo** hoti manoduccaritadussīlyena upakkilīṭṭhabhāvato. **Vipākānisamsenāti** udrayaphalena. **Vipākobhāsenāti** paṭipakkhavigamajanitena sabhāvasaṅkhātena vipākobhāsenā. **Na mahāobhāso** aparisuddhabhāvato. **Vipākavipphārassāti** vipākavepullassa.

Nāhaṃ kvacanītiādivacanassa micchābhinivesavasena pavattattā “idaṃ tassa musāvādasim̐ vadāmī”ti pāliyaṃ vuttaṃ, catukoṭikasūññatādassanavasena pavattaṃ pana ariyadassanamevāti na tattha musāvādo. Vuttañhettaṃ –

“Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘nāhaṃ kvacani, kassaci kiñcanatasmim̐, na ca mama kvacani, kismiñci kiñcanatathī’”tiādi (ma. ni. 3.70).

Ettha hi catukoṭikasūññatā kathitā. Kathaṃ? Ariyo (visuddhi. 2.760; ma. ni. aṭṭha. 3.70) hi **nāhaṃ kvacanīti** kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasmim̐** attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, bhātiṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāraṃ maññitvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanīti** ettha **mama**-saddaṃ tāva ṭhapetvā kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamatto. Idāni mama-saddaṃ āharitvā “**mama kismiñci kiñcanatathī**”ti so parassa attānaṃ “mama kismiñci kiñcanabhāvena atthī”ti na passati, attano bhātikaṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāraṃ kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati. Na katthaci parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ suññatā catukoṭikāti veditabbā.

Yasmā pana micchādiṭṭhikānaṃ yāthāvadassanassa asambhavato yathāvuttacatukoṭikasūññatādassanaṃ na sambhavati, tasmā “natthi mātā, natthi pitā”tiādivacanāṃ (dī. ni. 1.171) viya micchāgāhasena “nāhaṃ kvacani”tiādi vuttanti yutto cettha musāvādasambhavo. **Katthacīti** ṭhāne, kāle vā. Atha “nipphalo”ti kasmā vuttaṃ. “Na mahapphalo”ti saddena hi mahapphalābhāvova jotito, na pana sabbathā phalābhāvoti āha “**byañjanaṃ hi ettha sāvasesa**”ntiādi. **Sesapadesupīti** “na mahānisamsa”tiādisupī.

Aṭṭhahi kāraṇehīti –

“Atha kho, bhante, sakko devānamindo devānaṃ tāvatimsānaṃ bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi – ‘taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatimsā, yāvaṇca so bhagavā bahujanahitāya paṭipanno bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ, evaṃ bahujanahitāya paṭipannaṃ bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāmi, na panetarahi aññatra tena bhagavatā’”ti –

Ādinā **mahāgovindasutte** (dī. ni. 2.296) vitthāritehi bahujanahitāya paṭipannādīhi buddhānubhāvadīpakehi aṭṭhahi kāraṇehi. Atha “navahi kāraṇehi”ti avatvā “aṭṭhahi kāraṇehi”ti kasmā vuttanti āha “**ettha hi...pe... sabbe lokiyalokuttarā buddhaguṇā saṅgahitā**”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – imasmiṃ sutte “itipi so bhagavā”ti iminā vacanena avisesato sabbepe lokiyalokuttarā buddhaguṇā dīpitā, tasmā tena dīpitaguṇe sandhāya “aṭṭhahi kāraṇehi”ti vuttanti. **Arahantiādīhi pāṭiyekkaḡuṇāva niddiṭṭhāti** arahantiādīhi ekekehi padehi ekeke ḡuṇāva niddiṭṭhāti attho.

Sahatantikanti pāḷidhammasahitaṃ. **Purimanayeneva yojanā kātabbāti** “kiliṭṭhasmiñhi kāye pasādhanāṃ pasādhetvā nakkhattaṃ kīḷamānā na sobhanti”tiādinā nayena yojanā kātabbāti attho.

Saṅghassa anussaraṇaṃ nāma tassa ḡuṇānussaraṇamevāti āha “**aṭṭhannaṃ ariyapuggalānaṃ ḡuṇe anussarati**”ti. **Dve tayo vāre ḡāhāpitaṃ usumanti** dve tayo vāre uddhanaṃ āropetvā sedanavasena ḡāhāpitaṃ usumaṃ. **Purimanayeneva yojanā kātabbāti** “kiliṭṭhasmiñhi vatthe pasādhanāṃ pasādhetvā nakkhattaṃ kīḷamānā na sobhanti”tiādinā nayena yojanā kātabbā.

Pahīnakālato paṭṭhāya...pe... viratāvāti etena pahānahetukā idhādhippetā viratīti dasseti. Kammakkhayakarañāna hi pāṇātipātadussīlyassa pahīnattā arahanto accantameva tato paṭiviratīti vuccati samucchadavasena pahānaviratīnaṃ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṃ purimacchimakālatā natthi, maggadhammānaṃ pana sammādiṭṭhiādīnaṃ sammāvācādīnaṃ paccayapaccayuppannabhāve apekkhite saḡājatānampi paccayapaccayuppannabhāvena ḡaḡaṇaṃ purimacchimabhāveneva hotīti, ḡaḡaṇappavattīākārasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhiādīsū pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsū viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti pahānaṃ vā samucchadavasena, viratī paṭippassaddhivasena yojetabbā.

Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto**, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko pana so? Ahirikānottappadosamohavihiṃsādayo kilesā. Te hi arahanto ariyamaggena pahāya samugghātetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭiviratīti vuccanti, kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kammassa anuppajjanato. **Adinnādānaṃ pahāyāti**ādīsūpi eseva nayo. **Viratāvāti** avadhāraṇena tassā viratīyā kālādīvasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratīkāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādīhetu samādānaṃ bhindanti, na evaṃ arahanto, arahanto pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantaviratā evāti.

Daṇḡanasankhātassa paraviheṭṭhanassa ca parivajjanabhāvadīpanatthaṃ daṇḡasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “**parūpaghātathāyā**”tiādi. **Lajjīti** ettha vuttalajjīyā ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanapāputtāsarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā arahantānaṃ dhammassa ca attā dhīnattā attādhipatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhipatī ottappaṃ. “**Dayaṃ mettacittataṃ āpannā**”ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “adayāpanno”tiādīsū karuṇāya pavattatīti? Saccametāṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettāṃ, mettāṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā**, mettāicceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratīyā pavattavasena apariyantataṃ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampakāti** karuṇāyanakā, yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “**tāya eva dayāpannatāyā**”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā viratī sampajjati, tehi

lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito.

Parapariggahitassa ādānanti parasantakassa ādānaṃ. Theno vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṃ**, kāmañcetha “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṃ, adhikāravasena pana atthato vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesapaccayā, evaṃ adinnādānappahānassapīti, tasmā sāpi pālī ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā **sucibhūtenāti** etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī”tiādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Asetṭhacariyanti asetṭhānaṃ hīnānaṃ, asetṭhaṃ vā lāmakāṃ cariyaṃ, nihīnavuttiṃ methunanti attho. **Brahmaṃ setṭhaṃ ācāranti** methunaviratimāha. **Ārācārī methunāti** etena – “idhekacco na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittim āpajjati”tiādinā (a. ni. 7.50) vuttā sattavidhamethunasamyoḡāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbaṃ.

“Saccato thetato”tiādīsu (ma. ni. 1.19) viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavādītāya ṭhitakathattā kathāvasena veditabboti āha “**ṭhitakathāti attho**”ti. Na **ṭhitakathoti** yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na ṭhitā, evaṃ na ṭhitā kathā yassa so na ṭhitakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evaṃ yojetabbā. Esa nayo “**pāsānalekhā viyā**”tiādīsūpi. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyā, saddhāyā **eva saddhāyikā** yathā venayikā. Saddhāya vā ayitabbā **saddhāyikā**, saddheyyāti attho. **Vattabbataṃ āpajjati** viṣaṃvādanatoti adhippāyo.

Ekāṃ bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ etesamatthīti **ekabhattikā**, ekasmiṃ divase ekavārameva bhūñjanakā. Tayidaṃ rattibhojanenapi siyāti āha “**rattūparatā**”ti. Evampi sāyanhabhojanenapi siyuṃ ekabhattikāti tadāsankānivattanatthaṃ “**viratā vikālabhojanā**”ti vuttaṃ. Aruṅggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhānaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Aṭṭhakathāyaṃ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā aparāṇho “vikālo”ti vutto.

Sānkhepato “sabbapāpassa akaraṇa”ntiādinayappavattaṃ (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183) bhagavato sāsanaṃ sacchandarāgappavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha “**sāsanaṃ ananulomattā**”ti. Attanā payojiyamānaṃ parehi payojāpīyamānañca naccaṃ naccabhāvasāmaññato pāliyaṃ ekeneva naccasaddena gahitaṃ, tathā gītavādītasaddā cāti āha “**naccananaccāpanādivasenā**”ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasānkhepasabbhāvato **dassanā**iceva vuttaṃ. Avisūkabhūtaṃ gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtaṃ dassana**”nti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāya **khuddakapāṭṭhakathāya** “dhammūpasamhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭati”ti.

Yaṃ kiñcīti ganthitaṃ vā aganthitaṃ vā yaṃ kiñci **pupphaṃ**. **Gandhajātanti** gandhajātiyaṃ. Tassāpi “yaṃ kiñcī”ti vacanato dhūpitassapi adhūpitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti. **Uccāti** uccasaddena samānatthaṃ ekāṃ saddantaraṃ. Seti etthāti **sayanaṃ**. Uccāsayaṇaṃ mahāsayaṇaṃ samaṇasārurparahitaṃ adhippetanti āha “**pamāṇātikantaṃ akappiyattharaṇa**”nti, āsandādiāsanañcetha sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhittē tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayaṇamahāsayaṇā”iceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānīpajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Atha vā “uccāsayaṇāsanamahāsayaṇāsanā”ti, etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”nti. (Ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1) āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi saṅgahitanti veditabbā.

“**Kivā**”ti ayaṃ nipāto. “Kittaka”nti imassa atthaṃ bodhetīti āha “**kīvamahapphaloti kittakaṃ mahapphalo**”ti. **Sesapadesūti** “kīvamahānisamso”tiādīsu. **Ratta**-saddo ratanapariyāyoti āha “**pahūtarattaratanānanti pahūtena rattasaṅkhātena ratanena samannāgatāna**”nti. Pāliyaṃ pana

“pahūtasattaratanāna”ntipi pāṭho dissati. **Bheritalasadisam katvāti** bheritalam viya samam katvā. **Tato ekam bhāgam na agghatīti** yathāvuttam cakkavattirajjam tato soḷasabhāgato ekam bhāgam na agghati. **Tato bahutaram hotīti** cakkavattirajjasirito bahutaram hoti.

Cātumahārājikānantiādīsu cātumahārājikā nāma sinerupabbatassa vemajjhe honti, tesu bahū pabbataṭṭhāpi ākāsaṭṭhāpi, tesam paramparā cakkavālapabbatam pattā, khiḍḍāpadosikā, manopadosikā, sītavalāhakā, uṇhavalāhakā, candimā, devaputto, sūriyo, devaputtoti ete sabbe cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva. Tettiṃsa janā tattha uppannāti **tāvatiṃsā**. Apica **tāvatiṃsāti** tesam devānam nāmamevāti vuttam. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā cakkavālapabbatam pattā, tathā yāmādīnam. Ekadevalokepi hi devānam paramparā cakkavālapabbatam appattā nāma natthi. Tattha dibbasukham yātā payātā sampattāti **yāmā**. Tuṭṭhā pahatṭhāti **tusitā**. Pakatipaṭṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā nimminivā ramantīti **nimmānarati**. Cittācāram ṇatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti **paranimmitavasavattī**.

Tattha cātumahārājikānam devānam manussagaṇanāya navutivassasatasahassāni āyupamāṇam. Tāvatiṃsānam devānam tisso ca vassakoṭṭiyō saṭṭhi ca vassasatasahassāni. Yāmānam devānam cuddasa ca vassakoṭṭiyō cattāri ca vassasatasahassāni. Tusitānam devānam sattapaññāsa ca vassakoṭṭiyō saṭṭhi ca vassasatasahassāni. Nimmānaratīnam devānam dve ca vassakoṭṭisatāni tisso ca vassakoṭṭiyō cattāri ca vassasatasahassāni. Paranimmitavasavattīnam devānam nava ca vassakoṭṭisatāni ekavīsa koṭṭiyō ca saṭṭhi ca vassasatasahassāni.

Muṭṭhihatthapādaketi pādatalato yāva aṇaniyā heṭṭhimanto, tāva muṭṭhiratanappamāṇapādake. Tañca kho majjhimassa purisassa hatthena, yassidāni vaḍḍhakīhatthoti samaññā. Sīlasamādānato paṭṭhāya aññaṃ kiñci akatvā dhammassavanena vā kammaṭṭhānamanasikārena vā vītināmetabbanti āha “**taṃ pana upavasantena...pe... vicāretabba**”nti.

Vācam bhindivā uposathaṅgāni samādātābbānīti “imañca rattiṃ imañca divasa”nti kālāparicchedam katvā “uposathaṅgavasena aṭṭha sikkhāpadāni samādiyāmi”ti ekato katvā puna paccekam “pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadam samādiyāmi...pe... uccāsayanamahāsayanā veramaṇisikkhāpadam samādiyāmi”ti evam vacībhedaṃ katvā yathāpāḷi samādātābbāni. Pāḷiṃ aṅānanta pana attano bhāsāya paccekam vā “buddhapaññattam uposatham adhiṭṭhāmi”ti ekato adhiṭṭhānavasena vā samādātābbāni, aññaṃ alabhanta adhiṭṭhātābbāni. Upāsakasīlañhi attanā samādiyantenapi samādinnaṃ parasantike samādiyantenapi, ekajjham samādinnaṃpi samādinnaṃ eva hoti paccekam samādinnaṃpi. Tam pana ekajjham samādiyato ekāyeva virati ekā cetanā hoti. Sā pana sabbaviraticetanānam kiccakārīti tenapi sabbasikkhāpadāni samādinnaṃ eva. Paccekam samādiyato pana nānāviraticetanāyo yathāsakam kiccavasena uppajjanti, sabbasamādāne pana vacībhedo kātabboeva. **Parūparodhapaṭṭisamyuttā** paraviḥṃsāmyuttā.

Nanu ca “maṇi”nti vutte veḷuriyampi saṅgahitameva, kimattham pana veḷuriyanti āha “**veḷuriyanti...pe... dasseti**”ti. “Maṇi”nti vatvāva “veḷuriya”nti iminā jātimaṇibhāvaṃ dassetiṭi yojetabbaṃ. **Ekavassikaveḷuvaṇṇanti** jātito ekavassātikantaveḷuvaṇṇam. **Laddhakanti** sundaram. **Candappabhā tārāgaṇāva sabbeti** yathā candappabhāya kalam sabbe tārāgaṇā nānubhavanti ayamettha atthoti āha “**candappabhāti sāmiatthe paccatta**”nti.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Ānandavaggo

1. Channasuttavaṇṇanā

72. Tatiyassa paṭhame **channaparibbājakoti** na naggaparibbājako. **Bāhirakasamayaṃ luñcitvā harantoti** bāhirakānaṃ samayaṃ nisedhetvā āpanno.

Paññācakkhussa vibandhanato andhaṃ karotīti **andhakaraṇoti** āha “**yassa rāgo uppajjati**”tiādi. **Acakkhukaraṇoti** asamatthasamāsoyaṃ “asūriyapassāni mukhāni”tiādīsu viyāti āha “**paññācakkhūna karotīti acakkhukaraṇo**”ti. **Paññānirodhikoti** anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitūṃ na deti, lokiyapaññaṃ pana aṭṭhasamāpattipañcābhīññāvasena uppannampi samucchinditvā khipatīti paññānirodhikoti evampettha attho daṭṭhabbo. Anuppannānuppādauppannaparihāninimittatāya hi paññaṃ nirodhetīti paññānirodhiko. Vihanati vibādhatīti **vighāto**, dukkhanti āha “**dukkhasaṅkhātassa vighātassā**”ti. **Kilesanibbānanti** iminā asaṅkhatanibbānameva vadati. Asaṅkhatañhi nibbānaṃ nāma, taṃ paccakkhaṃ kātuṃ na detīti **anibbānasamvattaniko**. **Lokuttaramissako kathito** pubbhāgiyassapi ariyamaggassa kathitattā.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ājīvakasuttavaṇṇanā

73. Dutiye **na aññātukāmoti** na ājānitukāmoyevāti attho. Tenāha “**pariggaṇhanatthaṃ pana āgato**”ti, paññāya paricchinditvā upaparikkhitvā gaṇhanatthanti attho. **Kāraṇāpadesoti** kāraṇaniddeso. Sesamettha uttānameva.

Ājīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā

74. Tatiye gilānassa bhāvo **gelaññanti** āha “**gilānabhāvato**”ti. **Dīpetīti** desanākkameneva paññāpeti. Paṭhamañhi sekhasīlasamādhīpaññāyo vatvā pacchā asekkhasīlādīni vadanto imamattaṃ dīpeti.

Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā

75. Catutthe **haṃsavatṭakacchannenāti** haṃsavatṭakaparicchannena, haṃsamaṇḍalākārenāti attho. Natthi etassa parisēsanti **aparisesaṃ**. Tenāha “**appamattakampi asesetvā**”ti. Aparisesadhammajānanato vā aparisesasaṅkhātāṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānātīti evampettha attho daṭṭhabbo. **Satatanti** niccaṃ. **Samitanti** tasseva vevacananti āha “**satataṃ samitanti sabbakālaṃ nirantara**”nti. Atha vā niccaṭṭhena **satata**-saddena abhiṅghappavatti jotitā siyāti “**samita**”nti vuttaṃ. Tena nirantarappavattiṃ dassetīti āha “**sabbakālaṃ nirantara**”nti.

Visuddhisampāpanatthāyāti rāgādīhi malehi abhiṅghāvisamalobhādīhi ca upakkiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhipāpanatthāya. **Samatikkamanatthāyāti** sokassa ca paridevassa ca pahānatthāya. **Atthaṃ gamanatthāyāti** kāyikadukkhasa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamanāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ. Taṃ vā ñāyati paṭivijjhati etenāti **ñāyo**, ariyamaggoti āha “**maggassa adhigamanatthāyā**”ti. **Apaccayanibbānassa sacchikaraṇatthāyāti** paccayarahitattā apaccayassa asaṅkhatassa taṅhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttaṃ hoti. **Phusitvā phusitvāti** patvā patvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nivesakasuttavaṇṇanā

76. Pañcame kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti **amaccā**. “Ayaṃ ajjhattiko”ti evaṃ jānanti, ñāyanti vāti **ñāti**. **Sassusasurapakkhikā**ti sassusasurā ca tappakkhiko ca sassusasurapakkhikā. Lohitena sambaddhāti **sālohitā**. Pitupakkhikā vā **ñāti**, mātupakkhikā **sālohitā**. Mātupitupakkhikā vā **ñāti**, sassusasurapakkhikā **sālohitā**. Avecca ratanassa guṇe yāthāvato ñatvā pasādo **aveccappasādo**. So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampanīyo ca appadhaṃsiyo ca hoti, tasmā evaṃ vuttam **“acalappasādo”**ti. **Bhāvaññathattanti** sabhāvassa aññathattam.

Vīsatiyā koṭṭhāsesūti kesādimatthaluṅgapariyantesu. **Dvādasasu koṭṭhāsesūti** pittādimuttapariyantesu. **Catūsu koṭṭhāsesūti** “yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca paridayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitam sammā pariṇāmaṃ gacchatī”ti (ma. ni. 1.304) evaṃ vuttetu catūsu koṭṭhāsesu. **Chasu koṭṭhāsesūti** “uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsāyā vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso”ti (ma. ni. 2.305) evaṃ vuttetu chasu koṭṭhāsesu. **Vitthambhanam** sesabhūtattayasanthambhitatāpādanam, “upakīlana”nti eke. Sesam suviññeyyameva.

Nivesakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā

77-78. Chaṭṭhe **abhisāṅkhāraviññāṇanti** kammahajātam viññāṇam. Sesamettha suviññeyyameva. Sattame natthi vattabam.

Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sīlabbatasuttavaṇṇanā

79. Aṭṭhame **dukkarakārikānuyogoti** dukkarakiriyāya anuyogo. **Upaṭṭhānena sāranti** upaṭṭhānākārena sāram. “**Idam vara**”ntiādinā upaṭṭhānākāram vibhāveti. **Etthāti** etasmim sathārā pucchite pañhe.

Sīlabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gandhajātasuttavaṇṇanā

80. Navame mūle, mūlassa vā gandho **mūlagandhoti** āha “**mūlavatthuko gandho**”ti. Mūlam vatthu etassāti **mūlavatthuko**. Idāni mūlam gandhayogato gandhoti imamatham dassento “**gandhasampannam vā mūlameva mūlagandho**”ti āha. Pacchimo yevettha atthavikappo yuttataroti dassetum “**tassa hi gandho**”tiādimāha. **Vassikapupphādīnanti** sumanapupphādīnam.

Gandhajātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlanikāsuttavaṇṇanā

81. Dasame **aruṇavatisuttantaatṭhuppattiyanti** “bhūtapubbam, bhikkhave, rājā ahoṣi aruṇavā nāma. Rañño kho pana, bhikkhave, aruṇavato aruṇavatī nāma rājadhānī ahoṣi. Aruṇavatim kho pana, bhikkhave, rājadhānim sikhī bhagavā araham sammāsambuddho upanissāya vihāsi. Sikhissa kho pana, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa abhibhūsambhavam nāma sāvakayugam ahoṣi

aggam bhaddayugam. Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhum bhikkhum āmantesī”tiādinā **brahmasamyutte** (saṃ. ni. 1.185) āgatassa aruṇavatisuttantassa atthupattiyam. **Atippagoti** ativiya pago, ativiya pātoti attho, na tāva kulesu bhattam niṭṭhātīti vuttam hoti.

Ujjhāyantīti avajhāyanti, heṭṭhā katvā cintenti, lāmakato cintenti. **Anekavihitam iddhivikubbanam katvāti** “pakativannaṃ vijahitvā nāgavannaṃ vā dasseti, supannaṃ vā dasseti”tiādinā (paṭi. ma. 3.13) nayena āgataṃ anekappakāraṃ iddhivikubbanam katvā. **Sahassilokadhātunti** cakkavālasahassaṃ. **Gāthadvayam abhāsīti** thero kira “katham desitā kho dhammadesanā sabbesaṃ piyā manāpā”ti cintetvā “sabbepi pāsaṇḍā sabbe devamanussā attano attano samaye purisakāraṃ vaṇṇayanti, vīriyassa avaṇṇavādī nāma natthi, vīriyappaṭisaṃyuttaṃ katvā desessāmi. Evamassa dhammadesanā sabbesaṃ piyā bhavissati manāpā”ti ṇatvā tisu piṭakesu vicinitvā “ārambhatha nikkamathā”ti (saṃ. ni. 1.186) idaṃ gāthadvayam abhāsi.

Kim āloko ayanti kassa nu kho ayam ālokoti. **Vicinantānanti** cintentānaṃ. **Sabbeti** lokadhātuyam sabbe devā ca manussā ca. **Osaṭāya parisāyāti** dhammassavanattham samosaṭāya parimitaparicchinnāya parisāya. **Atthopi nesam pākaṭo ahoṣīti** na kevalam te saddameva assosam, atha kho atthopi tesam pakatisavanūpacāre viya pākaṭo ahoṣi. Tena sahassam lokadhātum viññāpetīti adhippāyo.

Pariharantīti sinerum dakkhiṇato katvā parivattenti. **Virocamānāti** attano jutiya dibbamānā, sobhamānā vā. **Tāva sahassadhā lokoti** yattako candimasūriyehi obhāsiyamāno lokadhātusaṅkhāto ekeko loko, tattakena pamāṇena sahassadhā loko, iminā cakkavālena saddhim cakkavālasahassanti attho. **Kasmā panesā ānītāti** esā cūlanikā lokadhātu kasmā bhagavatā ānītā, desitāti attho. **Majjhimikāya lokadhātuyā paricchedadassanatthanti** dvisahassilokadhātuyā parimāṇadassanattham.

Sahassilokadhātuyā sahassī dvisahassilokadhātu, sā cakkavālagāṇanāya dasasatasahassacakkavālaparimāṇā. Tenāha “**sahassacakkavāḷāni sahassabhāgena gaṇetvā**”tiādi. Kampanadevatūpasāṅkamanādinā jātacakkavālena saha yogakkhemam ṭhānam **jātikkhettam**. Tattakāya eva jātikkhettabhāvo dhammatāvaseneva veditabbo, “pariggahavasenā”ti keci. Sabbesampi buddhānam evam jātikkhettam tannivāsīnamyeva ca devatānam dhammābhisamayoti vadanti. **Paṭisandhiggahaṇādīnaṃ** sattannaṃmyeva gahaṇam nidassanamattaṃ mahābhinihārādikalēpi tassa pakampanassa labbhanato.

Sahassam sahassadhā katvā gaṇitam majjhimikantiādinā majjhimikāya lokadhātuyā sahassam tisahassilokadhātu, sāyeva ca mahāsahassilokadhātūti dasseti. Saraseneva āṇāpavattanaṃ **āṇākkhettam**, yam ekajjam samvaṭṭati vivatṭati ca. **Āṇā pharatīti** tannivāsīdevatānam sirasā sampaṭicchanaena vattati, tañca kho kevalam buddhānubhāveneva, adhippāyavasena ca pana “yāvatā pana ākaṅkheyyā”ti (a. ni. 3.81) vacanato buddhānam avisayo nāma natthi, visayakkhettassa pamāṇaparicchedo nāma natthi. **Visamoti** sūriyuggamanādīnaṃ visamabhāvato visamo. Tenevāha “**ekasmim ṭhāne sūriyo uggato hoti**”tiādi. Sesamettha suviññeyameva.

Cūlanikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Samaṇavaggo

1-5. Samaṇasuttādivaṇṇanā

82-86. Catutthassa paṭhame sammā ādānam gahaṇam **samādānanti** āha “**samādānam vuccati**

gahaṇa’nti. Adhikaṃ visiṭṭhaṃ sīlanti **adhisīlaṃ**. Lokiyasīlassa adhisīlabhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ “**apica sabbampi lokiyasīla**”ntiādi vuttaṃ. **Sikkhitabbatoti** āsevitabbato. Pañcapi dasapi vā sīlāni sīlaṃ nāma, pātimokkhasaṃvaro adhisīlaṃ nāma anavasesakāyikacetāsikaṃvarabhāvato maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. Aṭṭha samāpattiyo cittaṃ, vipassanāpādaḥkajjhānaṃ adhicittaṃ maggasaṃmādhissa adhiṭṭhānabhāvato. Kammassakataññaṃ paññā, vipassanā adhipaññā maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Apica nibbānaṃ patthayantena samādinnaṃ pañcasīlaṃ dasasīlampi adhisīlameva nibbānādhigamassa paccayabhāvato. Nibbānaṃ patthayantena samāpannā aṭṭha samāpattiyopi adhicitteva.

“Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;
Anubhoti dvayametam, anubandhañhi kāraṇa’nti. –

Evam atīte anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkhaṇavasena saṃvegavatthutāya vimuttiākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatapaññāpi adhipaññāti vadanti. Dutiyatatiyacatutthapañcamāni uttānatthāneva.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā

87. Chaṭṭhe **samattakārī**ti anūnena paripūrena ākārena samannāgato. Sikkhāpadānaṃ khuddānukhuddakattaṃ apekkhāsiddhanti āha “**tatrāpi saṅghādisesaṃ khuddaka**”ntiādi. **Aṅguttaramahānikāyavaḷaṅjanakaācariyā**ti aṅguttaranikāyaṃ pariharantā ācariyā, aṅguttarabhāṇakāti vuttaṃ hoti. **Lokavajjaṃ nāpajjati** lokavajjasikkhāpadānaṃ vītikkamasādhakassa kilesagahanassa sabbaso pahīnattā. **Paññattivajjameva āpajjati** paññattivītikkamaṃ vā ajānatopi āpattisambhavato. **Cittena āpajjanto rūpiyappaṭiggaṇaṃ āpajjati**ti upanikkhittasādiyena āpajjati.

Brahmacariyassa ādibhūtāni ādibrahmacariyāni, tāni eva **ādibrahmacariyakāni** yathā “vinayo eva venayiko”ti āha “**maggabrahmacariyassā**”tiādi. **Cattāri mahāsīlasikkhāpadāni**ti cattāri pārājikāni sandhāya vadati. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato paggharaṇato soto, ariyamaggoti āha “**sotasāṅkhātena maggenā**”ti. Vinipātetī virūpaṃ sadukkhaṃ saupāyasaṃ nipātetīti vinipāto, apāyadukkhe khipanako. **Dhammoti** sabhāvo. Nāssa vinipāto dhammoti **avinipātadhammo**, na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṃ hoti. Kasmā? Ye dhammā apāyagamañiyā, tesam pahīnattā. Tenāha “**avinipātadhammoti catūsu apāyesu apatanasabhāvo**”ti. Tattha **apatanasabhāvoti** anuppajjanasabhāvo. **Sotāpattimagganiyāmena niyatoti** uparimaggādhigamassa avassaṃbhāvībhāvato niyato. Tenevāha “**sambodhiparāyaṇo**”ti. Heṭṭhimantato sattamabhāvato upari anuppajjanadhammatāya vā **niyato**. Sambujjhatīti sambodhi, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho ca adhigantabbabhāvena icchitabboti uparimaggattayasāṅkhātā sambodhi paramaṃ ayaṇaṃ parā gati assāti **sambodhiparāyaṇo**. Tenāha “**uparimaggattayasambodhiparāyaṇo**”ti.

Tanubhāvati pariyuṭṭhānamandatāya ca kadāci karahaci uppattiyā ca tanubhāvena. Tanuttañhi dvīhi kāraṇehi veditabbaṃ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇṇaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti virāḷākārā hutvā virāḷavāpīte khetto aṅkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṃ karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā abbhapaṭalamiva makkhikāpattamiva ca. Tattha keci therā bhaṇanti “sakadāgāmissa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva uppajjanti. Tathā hissa puttā ca dhītarō ca dissanti”ti. Etaṃ pana appamaṇaṃ. Puttadhītarō hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi hontīti. Dvīhiyeva kāraṇehissa kilesānaṃ tanuttaṃ veditabbaṃ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

Heṭṭhābhāgiyānanti ettha **heṭṭhā**ti mahaggatabhūmito heṭṭhā, kāmabhūmiyanti attho. Tesam

paccayabhāvena heṭṭhābhāgassa hitāti heṭṭhābhāgiyā, tesam heṭṭhābhāgiyānaṃ, heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena gahitānanti attho. Saṃyojenti bandhanti khandhagatibhavādīhi khandhagatibhavādayo, kammaṃ vā phalenāti **saṃyojanānīti** āha “**saṃyojanānanti bandhanāna**”nti. Asamucchinnarāgādikassa hi etarahi khandhādīnaṃ āyatim khandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādikassa pana taṃ natthi, katānampi kammānaṃ asamatthabhāvāpattito rāgādīnaṃ anvayato byatirekato ca saṃyojanaṭṭho siddho. **Parikkhayenāti** samucchedena.

Opapātikoti upapātikayoniko upapatane sādhuṅkārī. Sesayonipaṭikkhepavacanametam. Tena gabbhavāsadukkhābhāvamāha. **Tattha parinibbāyīti** iminā sesadukkhābhāvaṃ. Tattha parinibbāyītā cassa kāmaloke khandhabījassa apunāgamanavasenevāti dassetuṃ “**anāvattidhammo**”ti vuttaṃ. **Upariyevāti** brahmalokeveva. **Anāvattidhammoti** tato brahmalokā punappunaṃ paṭisandhivasena na āvattanadhammo. Tenāha “**yonigativasena anāgamanadhammo**”ti.

Padesaṃ padesakārī ārādhētī silakkhandhādīnaṃ pāripūriyā ekadesabhūtaṃ heṭṭhimamagattayaṃ padeso, taṃ karonto padesaṃ ekadesabhūtaṃ heṭṭhimaṃ phalattayameva ārādheti, nipphādetīti attho. Tenāha “**padesakārī puggalo nāma sotāpanno**”tiādi. **Paripūraṃ paripūrakārīti** silakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūrasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ karonto nibbattento paripūraṃ arahattaphalaṃ ārādheti, nipphādetīti attho. Tenāha “**paripūrakārī nāma arahā**”tiādi.

Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā

88-91. Sattame **kulā kulaṃ gamanakoti** kulato kulaṃ gacchanto. **Dve vā tayo vā bhaveti** devamanussavasena dve vā tayo vā bhave. Missakabhavavasena hetam vuttaṃ. Desanāmatameva cetam “**dve vā tīni vā**”ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi kolaṃkolova hoti. Tenevāha “**ayañhi dve vā bhave...pe... evamettha vikappo daṭṭhabbo**”ti. Uḷārakulavacano vā ettha kulasaddo, kulato kulaṃ gacchatīti **kolaṃkolo**. Sotāpattiphalaśacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogakulesu eva nibbattatīti attho. Kevalo hi kulasaddo mahākulameva vadati “**kulaputto**”tiādīsu viya. **Ekabījīti** ettha khandhabījaṃ nāma kathitaṃ, **khandhabījanti** ca paṭisandhiviññānaṃ vuccati. Yassa hi sotāpannassa ekaṃ khandhabījaṃ atthi, ekaṃ bhavaggahaṇaṃ, so ekabījī nāma. Tenāha “**ekasseva bhavassa bījaṃ etassa atthīti ekabījī**”ti. “**Mānusakaṃ bhava**”nti idaṃ panettha desanāmatameva, “**devabhavaṃ nibbatteti**”tipi pana vattum vaṭṭatiyeva.

Uddhamvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhamso**, uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhamso**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**. **Yattha katthacīti** avihādīsu yattha katthaci. **Sappayogenāti** vipassanāñāṇābhisaṅkhārasaṅkhātena payogena saha, mahatā vipassanāpayogenāti attho. **Upahaccāti** etassa upagantvāti attho. Tena vemajjhātikkamo kālakiriyāpagamanañca saṅgahitaṃ hoti, tasmā āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyanto upahaccaparinibbāyī nāma hotīti āha “**yo pana kappasahassāyukesu aviheṣū**”tiādi. **So tividho hotīti** ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena tividho hoti. Tenāha “**kappasahassāyukesū**”tiādi.

Saddhādurena abhinivisitvāti “**sace saddhāya sakkā nibbattetuṃ, nibbattessāmi lokuttaramagga**”nti evaṃ saddhādurevasena abhinivisitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā. **Paññādurena abhiniviṭṭhoti** “**sace paññāya sakkā, nibbattessāmi lokuttaramagga**”nti evaṃ paññāduraṃ katvā abhiniviṭṭho. Yathāvuttameva aṭṭhavidhattaṃ kolaṃkolasattakkhattuparamesu atidisanto “**tathā kolaṃkolā sattakkhattuparamā cā**”ti āha. Vuttanayeneva aṭṭha kolaṃkolā, aṭṭha sattakkhattuparamāti vuttaṃ hoti.

Tattha sattakkhattuṃ paramā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṃ assa, tato paraṃ aṭṭhamam bhavam nādiyati **sattakkhattuparamo**. Bhagavatā gahitanāmaseneva cetāni ariyāya jātiyā jātaṇaṃ tesam nāmaṇi jātaṇi kumārānaṃ mātāpitūhi gahitanāmaṇi viya. Ettakaṇhi ṭhānaṃ gato ekabījī nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ sattakkhattuparamoti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana ayaṃ ekabījī, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ sattakkhattuparamoti natthi. Ko pana nesam etaṃ pabhedam niyametī? Keci tāva therā “pubbahetu niyametī”ti vadanti, keci paṭhamamaggo, keci upari tayo maggā, keci tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāti.

Tattha “pubbahetu niyametī”ti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, “upari tayo maggā nirupanissayā uppannā”ti vacanaṃ āpajjati. “Paṭhamamaggo niyamehī”ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. “Upari tayo maggā niyamentī”ti vāde paṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppannāti āpajjati. “Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī”ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṃkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato, punappunaṃ vaṭṭasmiṇyeva carati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūlarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsaya vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalaṅcimeva, yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbato devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti. Imepi idha na gahitā, kālena deve, kālena manusse saṃsaritvā pana arahattaṃ pāpuṇantova idha gahito, tasmā “sattakkhattuparamo”ti idaṃ idhaṭṭhakavokiṇṇabhavūpapattikasukkhavipassakassa nāmaṃ kathitanti veditabbaṃ.

“Sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā”ti (pu. pa. 34) vacanato pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati. Ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyissati, ayaṃ ekova idha gahitoti veditabbo.

Idāni tassa pabhedam dassento “**tisu pana vimokkhesū**”tiādīmāha. Imassa pana sakadāgāmīno ekabījīnā saddhim kiṃ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekāva paṭisandhi, sakadāgāmiṃ dve paṭisandhiyo, idaṃ tesam nānākaraṇaṃ. Suññatavimokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti, tathā animittaappaṇihitavimokkhehīti evaṃ dvādasa arahantā hontīti āha “**yathā pana sakadāgāmīno, tatheva arahanto dvādasa veditabbā**”ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saṅkavāsuttavaṇṇanā

92. Ekādasame vihārapaṭibaddhanavakammādhāraṃ harati pavattetīti **bhārahāro**. Tenevāha “**nave āvāse samuṭṭhāpeti, purāṇe paṭijaggatī**”ti. Sikkhitabbato sikkhā, pajjitabbato, pajjanti etehīti vā padāni, sikkhāyeva padāni **sikkhāpadānīti** āha “**sikkhāsāṅkhātehi padehī**”ti. **Dassetīti** paccakkhato dasseti, hatthāmalakaṃ viya pākāte vibhūte katvā vibhāveti. **Gaṇhāpetīti** te dhamme manasā anupakkhite diṭṭhiyā suppaṭividdhe kārento uggaṇhāpeti. **Samussāhetīti** samādhimhi ussāhaṃ janeti. **Paṭiladdhaguṇehīti** tāya desanāya tannissayapaccattapurisakārena ca tesam paṭividdhaguṇehi. **Vodāpetīti** tesam cittasantānaṃ assaddhiyādikilesamalāpagamanena pabhassaraṃ karoti. **Saṅhaṃ saṅhaṃ kathetīti** ativiya sukhumaṃ katvā katheti.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ madditvā vītikkamaṇaṃ **accayoti** āha “**aparādho**”ti. Acceti atikkamati etenāti vā **accayo**, vītikkamassa pavattanako akusaladhammo. So eva aparajjhati etenāti

aparādhō. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ adhibhavitvā pavattati. Tenāha “**atikkamma adhibhavitvā pavatto**”ti. **Paṭiggaṇhātū**ti adhivāsanavasena sampañicchatūti atthoti āha “**khamatū**”ti. Sadevakena lokena nissaraṇanti araṇīyato **ariyo**, tathāgatoti āha “**ariyassa vinayeti buddhassa bhagavato sāsane**”ti. **Puggalādhiṭṭhānaṃ karontoti** kāmam “vuddhi hesā”ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyam āraddham, tathāpi desanam pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto “saṃvaram āpajjati”ti āhāti yojanā.

Saṅkavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Loṇakapallavaggo

1. Accāyikasuttavaṇṇanā

93. Pañcamassa paṭhame **atipātikānī**ti sīgham pavattetabbāni. **Karaṇīyānī**ti ettha avassake anīyasaddo daṭṭhabboti āha “**avassakiccānī**”ti. **Nikkhantasetāṅkurānī**ti bijato nikkhantasetāṅkurāni. Sesamettha uttānameva.

Accāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavivekasuttavaṇṇanā

94. Dutīye sāṇehi vākehi nibbattitāni **sāṇāni**. Missasāṇāni **masāṇāni** na bhaṅgāni. **Erakatiṇādīnī**ti **ādi**-saddena akkamakacikadalivākādīnaṃ saṅgaho. Erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti “**chavadussānī**”ti vattabataṃ labhanti. **Kuṇḍakanti** tanutaram taṇḍulappakaraṇam. **Pañca dussilyānī**ti pāṇātipātādīni pañca. **Cattāro āsavāti** kāmāsavādayo cattāro āsavā. **Silaggappattoti** sīlena, sīlassa vā aggappatto.

Pavivekasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saradasuttavaṇṇanā

95. Tatiye **viddheti** dūrībhūte. Dūrabhāvo ca ākāsassa valāhakavigamena hotīti āha “**valāhakavigamena dūrībhūte**”ti. Teneva hi “viddhe vigatavalāhake”ti vuttaṃ. **Nabham abbhussakkamānoti** ākāsam abhilaṅghanto. Iminā taruṇasūriyabhāvo dassito. Nātidūrodite hi ādicce taruṇasūriyasamaññā. **Duvidhamevassa saṃyojanaṃ natthīti** orambhāgiyauddhambhāgiyavasena duvidhampi saṃyojanaṃ assa paṭhamajjhānalābhino ariyasāvakkassa natthi. Kasmā panassa uddhambhāgiyasamyojanampi natthīti vuttaṃ. Orambhāgiyasamyojanānameva hettha pahānaṃ vuttanti āha “**itarampī**”tiādī, itaram uddhambhāgiyasamyojanaṃ puna imaṃ lokaṃ paṭisandhivasena ānetuṃ asamatthatāya natthīti vuttanti attho. Jhānalābhino hi sabbepi ariyā brahmalokūpapannā heṭṭhā na uppajjanti, uddham uddham uppajjantāpi vehapphalaṃ akaniṭṭhaṃ bhavaggañca patvā na punaṇṇattha jāyanti, tattha tattheva arahattaṃ patvā parinibbāyanti. Tenevāha “**imasmim sutte jhānānāgāmī nāma kathito**”ti. Jhānavasena hi heṭṭhā na āgacchatīti jhānānāgāmī.

Saradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Parisāsuttavaṇṇanā

96. Catutthe **paccayabāhullikā**ti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Avītataṇhatāya hi taṃ taṃ

parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyantīti bahulā, te eva **bāhulikā** yathā “venayiko”ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8). Te paccayabāhullāya yuttappayuttā hontīti cīvarādibāhullāya paṭipannā nāma honti. Sikkhāya agāravabhāvato sithilaṃ agāḷhaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**. **Sithilanti** ca bhāvanapūṃsakaniddeso. Sīthilasaddena samānatthassa sathalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi veditabbā. **Avagamaṇaṭṭhenāti** adhogamaṇaṭṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Nikkhattadhurāti** oropitadhurā ujjitussāhā. **Upadhiviveko** nibbānaṃ. **Duvidhampi vīriyanti** kāyikaṃ cetasikañca vīriyaṃ.

Bhaṇḍanaṃ jātaṃ etesanti **bhaṇḍanaajātā**. Visesanassa paranipātavasena cetam vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana visesanassa pubbanipātavaseneva atthaṃ dassento “**jātabhaṇḍanā**”ti āha. Kalaho jāto etesanti **kalahajātāti** etthāpi eseva nayo. **Kalahassa pubbabhāgoti** kalahassa hetubhūtā paṭibhāgā taṃsadisī ca anīṭṭhakiriyā. **Hatthaparāmāsādivasenāti** kujjhivā aññamaññassa hatthe gahetvā palapanaacchindanādivasena. “Ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”tiādinā viruddhavādabhūtaṃ vivādaṃ āpannāti **vivādapannā**. Tenāha “**viruddhavādaṃ āpannā**”ti. Mukhasannissitatāya vācā idha “mukha”nti adhippetāti āha “**pharusā vācā mukhasattiyo**”ti.

Satipi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṃ khīrodakasammoditaṃ accantametaṃ saṃsaṭṭhaṃ viya hutvā tiṭṭhatīti āha “**khīrodakaṃ viya bhūtā**”ti. Yathā khīrañca udakañca aññamaññaṃ saṃsandati, visuṃ na hoti, ekattaṃ viya upeti, evaṃ sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādāti attho. Mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā olokanam cakkhūni viya cakkhūni nāmāti āha “**upasantehi mettacakkhūhi**”ti. Piyabhāvadīpakāni hi cakkhūni **piyacakkhūni**. **Pamuditassa pīti jāyatīti** pamodapaccayabalavapītimāha. **Pañcavaṇṇā pīti uppajjati** khuddikādibhedena pañcappakārā pīti uppajjati. **Pītimanassāti** tāya pītiyā pīnitamanassa, passaddhiāvahehi ulārehi pītivegehi tintacittassāti attho. **Vigatadarathoti** kilesapariḷāhānaṃ dūrībhāvena vūpasantadaratho.

Kena udakena dārīto pabbatappadesoti katvā āha “**kandaro nāmā**”tiādi. Udakassa yathāninnaṃ pavattiyā nadinibbattanabhāvena “**nadikuñjo**”tipi vuccati. Sāvattā nadiyo **padarā**. **Aṭṭha māseti** hemantagimhautuvasena aṭṭha māse. Khuddakā udakavāhiniyo sākā viyāti **sākhā**. Khuddakasobbhā **kusubbhā** okārassa ukāraṃ katvā. Yattha upari unnatappadesato udakaṃ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca, te kusubbhā khuddakaāvāṭā. **Khuddakanadiyoti** pabbatapādādīto nikkhantā khuddakā nadiyo.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-7. Paṭhamaājānīyasuttādivaṇṇanā

97-99. Pañcame **anucchavikoti** rañño paribhuñjanayoggo. **Hatthapādādiāṅgasamatāyāti** hatthapādādiavayasamatāya, rañño vā senāya āṅgabhūtattā **rañño āṅganti** vuccati. Ānetvā hunitabbanti āhunaṃ, āhutīti atthato ekanti āha “**āhutisañkhātaṃ piṇḍapāta**”nti. Dūratopi ānetvā silavantesu dātabbasettaṃ adhivacanaṃ. **Piṇḍapātanti** ca nidassanamattaṃ. Ānetvā hunitabbānañhi cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ āhunanti. Taṃ arahatīti **āhuneyyo**. **Paṭiggahetuṃ yuttoti** tassa mahapphalabhāvakaraṇato paṭiggaṇhituṃ anucchaviko.

Pāhunakabhattassāti disavidisato āgatānaṃ piyamanāpānaṃ ñātimitānaṃ atthāya sakkāre paṭiyattassa āgantukabhattassa. Tañhi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṅghasseva dātuṃ yuttaṃ, saṅghova taṃ paṭiggahetuṃ yutto. Saṅghasadiṣo hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekasmiṃ buddhantare vītivatte dissatī, kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatte. Abbokiṇṇaṃca piyamanāpatādīkarehi dhammehi samannāgato. Evaṃ pāhunamassa dātuṃ yuttaṃ, pāhunañca paṭiggahetuṃ yuttoti **pāhuneyyo**. Ayañhettha adhippāyo “ñātimitā vipavuttā na cirasseva samāgacchanti, anavaṭṭhitā ca tesu piyamanāpatā, na evamariyasaṅgho, tasmā saṅghova pāhuneyyo”ti.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti dakkhiṇā, paralokaṃ saddahitvā

dānaṃ. Taṃ dakkhiṇaṃ arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā mahapphalakaraṇatāya visodhetīti **dakkhiṇeyyo**.

Puññatthikehi añjali karaṇīyo etthāti **añjalikaraṇīyo**. Ubho hettha sirasi patiṭṭhāpetvā sabbalokena kayiramānaṃ añjalikammaṃ arahatīti vā **añjalikaraṇīyo**. Tenāha “**añjalipaggahaṇassa anucchaviko**”ti.

Yadipi pāliyaṃ “anuttara”nti vuttaṃ, natthi ito uttaraṃ visiṭṭhanti hi anuttaraṃ, samampissa pana natthīti dassento “**asadisa**”nti āha. Khittaṃ vuttaṃ bījaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettaṃ, kedārādi, khettaṃ viya khettaṃ, puññānaṃ khettaṃ **puññakkhettaṃ**. Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnaṃ vā yavānaṃ vā viruhanaṭṭhānaṃ “rañño sālīkkhettaṃ yavakkheta”nti vuccati, evaṃ saṅgho sabbalokassa puññānaṃ viruhanaṭṭhānaṃ. Saṅghaṃ nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasaṃvattanikāni puññāni viruhanti, tasmā saṅgho **anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa**. Sesam suviññeyyameva. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

Paṭhamaājānīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Potthakasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame **navoti** navavāyimo. Tenāha “**karaṇaṃ upādāya vuccatī**”ti. **Vākamayavatthanti** sāñādivākasāṭakaṃ. **Dubbaṇṇoti** vivaṇṇo. **Dukkhasamphasso**ti kharasamphasso. Appaṃ agghatīti **appaggho**. Atibahuṃ agghanto kahāpaṇagghanaṃ hoti. **Paribhogamajjhimo**ti paribhogakālavasena majjhimo. So hi navabhāvaṃ atikkamitvā jīṇabhāvaṃ appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva hoti. Atibahuṃ agghanto aḍḍhaṃ agghati, jīṇakāle pana aḍḍhamāsakaṃ vā kākaṇikaṃ vā agghati. **Ukkhalipariṇipūchananti** kāḷukkhalipariṇipūchanam. **Navotipi** upasampadāya pañcavassakālate heṭṭhā jātiyā saṭṭhivassopi navoyeva. **Dubbaṇṇatāyāti** sarīravaṇṇenapi guṇavaṇṇenapi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nittejatāya sarīravaṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇena vattabbameva natthi. Aṭṭhakathāyaṃ pana sarīravaṇṇena dubbaṇṇatāpi guṇavaṇṇassa abhāvena dubbaṇṇatāyāti vuttaṃ.

Ye kho panassāti ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātīmīttādayo vā etaṃ puggalaṃ sevanti. **Tesanti** tesam puggalānaṃ cha sathāre sevantānaṃ micchādiṭṭhikānaṃ viya. Devadatte sevantānaṃ kokālikādīnaṃ viya ca taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Majjhimo**ti pañcavassakālate paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimo nāma. **Theroti** dasavassato paṭṭhāya thero nāma. **Evamāhamsūti** evaṃ vadanti. **Kim nu kho tuyhanti** tuyhaṃ bālassa bhaṇitena ko atthoti vuttaṃ hoti. **Tathārūpanti** tathājātikaṃ tathāsabhāvaṃ ukkhepanīyakammassa kāraṇabhūtaṃ.

Tīhi kappāsaṃsūhi suttam kantivā katavatthanti tayo kappāsaṃsū gahetvā kantitasuttana vāyitaṃ sukhumavattham, taṃ navavāyimaṃ anagghaṃ hoti, paribhogamajjhimaṃ vīsampi tiṃsampi saḥassāni agghati, jīṇakāle, aṭṭhapi dasapi saḥassāni agghati.

Tesam taṃ hotīti tesam sammāsambuddhādayo sevantā viya taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhañhi ekaṃ nissāya yāvajjakālā mucchanakasattānaṃ pamāṇaṃ natthi, tathā sārīputtattheramahāmoggallānatthere avasese ca asīti mahāsāvake nissāya saggagatasattānaṃ pamāṇaṃ natthi, yāvajjakālā tesam diṭṭhānugatiṃ paṭipannasattānampi pamāṇaṃ natthiyeva. **Ādheyyaṃ gacchatīti** tassa mahātherassa taṃ atthanissitaṃ vacanaṃ yathā gandhakaraṇḍake kāsikavattham ādhātābbaṃ ṭhapetābbaṃ gacchati, evaṃ uttamaṅge sīrasmiṃ hadaye ca ādhātābbaṃ ṭhapetābbaṃ gacchati.

Potthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Loṇakapallasuttavaṇṇanā

101. Navame **yathā yathā kammaṃ karotīti** yena yena pakārena pāṇaghātādīpāpakammaṃ karoti. **Vipākaṃ paṭisaṃvediyatevāti** avadhāraṇena kammaśiddhiyaṃ tabbipākassa appavatti nāma natthīti dīpeti. Tenevāha “**na hi sakkā**”tiādi. **Evam santanti** bhummatthe upayogavacananti āha “**evam sante**”ti. **Abhisankhāraviññāṇanirodhenāti** kammaviññāṇassa āyatiṃ anuppattidhammatāpajjanena.

“Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto”tiādinā kāyassa asubhāniccādiākāraanupassanā kāyabhāvanāti āha “**kāyānupassanāsaṅkhātāya tāya bhāvanāyā**”ti. **Rāgādīnanti ādi-**saddena dosamohānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. “Rāgo kho, āvuso, pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo, te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā”ti (ma. ni. 1.459) hi vuttaṃ.

Yathā hi pabbatāpāde pūtipaṇṇassa udakaṃ nāma hoti, kāḷavaṇṇaṃ oloketānaṃ byāmasataṃ gambhīraṃ viya khāyati, yaṭṭhiṃ vā rajjuṃ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādoddharaṇamattampi na hoti, evameva ekaccassa yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva taṃ puggalaṃ sañjānituṃ na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūlhoti paññāyati. Iti te rāgādayo “**ettako aya**”nti puggalassa pamāṇaṃ dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

Jāpetunti jinadhanam kātuṃ. **Soti rājā, mahāmatto vā. Assāti** añjalim paggahetvā yācantassa. Sesamettha uttānameva.

Loṇakapallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṃsudhovakasuttavaṇṇanā

102. Dasame **anīhatadosanti** anapanītathūlakāḷakaṃ. **Anapanītakasāvanti** anapagatasukhumakāḷakaṃ. **Pahaṭamattanti** āhaṭamattam.

Dasakusalakammāpathavasena uppannaṃ cittaṃ cittameva, vipassanāpādakāṭṭhasamāpatticittaṃ vipassanācittaṃ tato cittato adhiḷkaṃ cittaṃ **adhicittanti** āha “**adhicittanti samathavipassanācitta**”nti. **Anuyuttassāti** anuppannassa uppādanavasena uppannassa paṭibrūhanavasena anu anu yuttassa, tattha yuttappayuttassāti attho. Ettha ca purebhattaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto nisīdanaṃ ādāya “**asukasmiṃ rukkhamūle vā vanasaṇḍe vā pabbhāre vā samaṇadhammaṃ karissāmi**”ti nikkhamantopi tattha gantvā hatthehi vā pādehi vā nisajjattānato tiṇapaṇṇāni apanentopi adhiḷcittaṃ anuyuttoyeva. Nisīditvā pana hatthapāde dhovitvā mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā bhāvanaṃ anuyuñjanto bhāvanāya appanaṃ appattāyapi adhiḷcittamanuyuttoyeva tadatthenapi taṃsaddavohārato. **Cittasampannoti** dhammacittassa samannāgatattā sampannacitto. **Paṇḍitajātikoti** paṇḍitasabhāvo.

Kāme ārabbhāti vatthukāme ārabbhā. Kāmarāgasāṅkhātēna vā kāmena paṭisaṃyutto vitakko **kāma vitakko**. Byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo**, doso. Vihimsanti etāya satte, vihimsanaṃ vā tesam etanti **vihimsā**, paresam viheṭhanākārena pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammasetaṃ adhivacanaṃ. **Nātake ārabbhā uppanno vitakkoti** nātake ārabbhā gehassitapemavasena uppanno vitakko. **Janapadamārabbhā uppanno vitakkoti** etthāpi eseva nayo. **Aho vata maṃ...pe... uppanno vitakkoti** “**aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyūṃ, pāsānacchattaṃ viya garuṃ kareyyu**”nti evaṃ uppannavitakko. **Dasavipassanupakkilesavitakkāti** obhāsādidasavipassanupakkilese ārabbhā uppannavitakkā.

Avasiṭṭhā dhammavitakkā etassāti **avasiṭṭhadhammavitakko**, vipassanāsamādhi. Na

ekaggabhāvappatto na ekaggataṃ patto. Ekaṃ udetīti hi **ekodi**, paṭipakkhehi anabhibhūtattā aggaṃ seṭṭhaṃ hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati, ekasmiṃ ārammaṇe samādhānavasena pavattacittasettaṃ adhivacanaṃ. Ekodissa bhāvo **ekodibhāvo**, ekaggatāyetaṃ adhivacanaṃ.

Niyakajjhantanti attasantānassettaṃ adhivacanaṃ. **Gocarajjhantanti** idha nibbānaṃ adhippettaṃ. Tenāha “**ekasmiṃ nibbānagocareyeva tiṭṭhati**”ti. **Suṭṭhu nisīdatīti** samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdento suṭṭhu nisīdati. **Ekaggaṃ hotīti** abyaggabhāvappattiyā ekaggaṃ hoti. **Sammā ādhiyatīti** yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṃ hoti, evaṃ sammā sammadeva ādhiyati.

Abhiññā sacchikaraṇīyassāti ettha “abhiññāya sacchikaraṇīyassā”ti vattabbe “abhiññā”ti yakāralopena pana puna kālakiriyāniddeṣo katoti āha “**abhiññānivā paccakkhaṃ kātabbassā**”ti. Abhiññāya iddhividhādīññānaṃ sacchikiriyāya iddhividhapaccanubhavanādikaṃ **abhiññā sacchikaraṇīyanti** evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Sakkhibhabbatā pāpuṇātīti** ettha pana yassa paccakkhaṃ atthi, so sakkhī, sakkhino bhabbatā sakkhibhabbatā, sakkhibhavananti vuttaṃ hoti. Sakkhī ca so bhabbo cāti sakkhibhabbo. Ayañhi iddhividhādīnaṃ bhabbo tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṃ pāpuṇātīti attho.

Abhiññāpādakajjhānādibhedeti ettha abhiññāpādā ca abhiññāpādakajjhānaṃ abhiññāpādakajjhānāni. **Ādi**-saddena arahattaṃ ca arahattassa vipassanā ca saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Teneva **majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.198) –

“Sati satiāyataneti sati satikāraṇe. Kiñcetta kāraṇaṃ? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānaṃ vā, avasāne pana arahattaṃ vā kāraṇaṃ arahattassa vipassanā vāti veditabba”nti vuttaṃ.

Yañhi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsāṅkhātāya iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṃ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati abhiññāpādakajjhānaṃ kāraṇaṃ. Avasāne chaṭṭhābhiññāya pana arahattaṃ, arahattassa vipassanā vā kāraṇaṃ. Arahattañhi “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanāya upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharanti”ti (ma. ni. 1.465; 3.307) anuttāresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā abhiññā nibbattentassa kāraṇaṃ. Idañca sādharmaṇaṃ na hoti, sādharmaṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇaṃ. Imasmiñhi sutte arahattaphalavasena chaṭṭhābhiññā vuttā. Tenevāha “**āsavānaṃ khayātiādi cettha phalasaṃpattivasena vuttanti veditabba**”nti.

Paṃsudhokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nimittasuttavaṇṇanā

103. Ekādasame yehi phalaṃ nimīyati, uppajjanaṭṭhāne pakkhipamānaṃ viya hoti, tāni **nimittāni**. Tenāha “**tīṇi kāraṇāni**”ti. **Kālena kālanti** ettha **kālenāti** bhummatthe karaṇavacanaṃ. **Kālanti** ca upayogavacanaṃ āha “**kāle kāle**”ti. **Manasi kātabbāti** citte kātabbā, uppādetabbāti attho. Upalakkhitasamādhānākāro samādhiyeva idha samādhinimittanti āha “**ekaggatā hi idha samādhinimittanti vuttā**”ti. **Ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyyāti** ettha ṭhānaṃ atthīti vacanaseso. Taṃ bhāvanācittaṃ kosajjāya saṃvatteyya, tassa saṃvattanassa kāraṇaṃ atthīti attho. **Taṃ vā manasikaraṇaṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya**, etassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ atthīti attho. Tenāha “**kāraṇaṃ vijjati**”tiādi. **Ñāṇajavanti** saṅkhāresu aniccādivasena pavattamānaṃ paññājavamaṃ.

Yaṃ kiñci suvaṇṇatāpanayoggaṅgārabhājanaṃ idha “**ukkā**”ti adhippetanti āha “**āṅgārakapalla**”nti. **Sajjeyyāti** yathā tattha pakkhittaṃ suvaṇṇaṃ tappati, evaṃ paṭiyādiyeyya. **Ālimpeyyāti** ādiyeyya, jaleyyāti attho. Tenāha “**tattha āṅgāre...pe... gāhāpeyyā**”ti. **Mūsāya vā pakkhipeyyāti** tattake vā pakkhipeyya. **Upadhāretīti** sallakkheti.

Nimittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Loṇakapallavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Sambodhavaggo

1-3. Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā

104-106. Tatiyassa paṭhame **sambodhito pubbevā**ti sambodho vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ “sāmaṃ sammā bujji etenā”ti katvā, tato pubbeyevāti attho. Tenāha “**ariyamaggappattito aparabhāgeyevā**”ti. **Bodhisattasseva satoti** ettha yathā udakato uggantvā ṭhitam paripākagataṃ padumaṃ sūriyarasmisamphassa avassaṃ bujjhissatīti bujjhanakapadumanti vuccati. Evaṃ buddhānaṃ santike byākaraṇassa laddhattā avassaṃ anantarāyena pāramiyo pūretvā bujjhissatīti bujjhanakasattoti **bodhisatto**. Tenāha “**bujjhanakasattasseva...pe... ārabhantasseva sato**”ti. Yā vā esā catumaggañāṇasaṅkhātā bodhi, “taṃ bodhiṃ kudāssu nāmāhaṃ pāpuṇissāmī”ti patthayamāno paṭipajjatīti bodhiyaṃ satto āsattotipi **bodhisatto**. Tenāha “**sambodhiyā vā sattasseva laggasseva sato**”ti.

Atha vā bodhīti ñāṇaṃ “bujjhati etenā”ti katvā, bodhimā satto **bodhisatto**, purimapade uttarapadalopaṃ katvā yathā “ñāṇasatto”ti, ñāṇavā paññavā paṇḍito sattoti attho. Buddhānañhi pādāmūle abhinīhārato paṭṭhāya paṇḍitova so satto, na andhabāloti bodhisatto. Evaṃ guṇavato uppannānavasena bodhisattasseva sato. Assādīyatīti **assādo**, sukhaṃ. Tañca sātākāralakkhaṇanti āha “**assādoti madhurākāro**”ti. Chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca etthāti **nibbānaṃ** “**chandarāgavinayo chandarāgappahānañcā**”ti vuccati. Tenāha “**nibbāna**”ntiādi. Tattha **āgammā**ti idaṃ yo jano rāgaṃ vineti pajahati ca, tassa ārammaṇakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva.

Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. Catutthe **sāmaññanti** ariyamaggo, tena araṇīyato upagantabbato **sāmaññatthaṃ**, ariyaphalanti āha “**sāmaññatthanti catubbidhaṃ ariyaphala**”nti. **Brahmaññatthanti** etthāpi eseva nayo. Tenāha “**itaraṃ tasseva vevacana**”nti. Ariyamaggasaṅkhātamaṃ sāmaññameva vā araṇīyato **sāmaññatthanti** āha “**sāmaññatthena vā cattāro maggā**”ti. Pañcamādīni uttānatthāneva.

Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutyanidānasuttavaṇṇanā

113. Dasame **vivaṭṭagāmikammānanti** vivaṭṭūpanissayakammānaṃ. **Tadabhinivatteti** ettha **taṃ**-saddena paccāmasanassa vipākassa parāmāsoti āha “**taṃ abhinivatteti**”ti, taṃ vipākamaṃ abhibhavivā nivatteti attho. Idāni na kevalaṃ vipākasseva parāmāso taṃ-saddena, atha kho chandarāgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ tabbipākassa ca parāmāso daṭṭhabboti āha “**yadā vā tenā**”tiādi. **Te ceva dhammeti** te chandarāgaṭṭhāniye dhamme. **Nibbijjhivā passatīti** kilese nibbijjhivā vibhūtaṃ pākaṃ katvā passatīti.

Dutiyaniḍānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sambodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Āpāyikavaggo

1. Āpāyikasuttavaṇṇanā

114. Dutiyassa paṭhame apāyesu nibbattanasīlatāya apāyūpagā **āpāyikā**ti āha “**apāyaṃ gacchissantīti āpāyikā**”ti. Aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare gāmanigamarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṃ kappente disvā sayampi tādisena ākārena tathāpaṭipajjanato “**ahaṃ brahmacārī**”ti paṭiññaṃ dento viya hotīti āha “**brahmacāripaṭiññoti brahmacāripaṭirūpako**”ti. “**Ahampi bhikkhū**”ti vatvā uposathaṅgādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva, tathā saṅghikaṃ lābhaṃ gaṇhanto. Tenāha “**tesaṃ vā...pe... evaṃpaṭiñño**”ti. **Akkosatīti** “**assamaṇosi, samaṇapaṭiñṇosī**”tiādīnā akkosati. **Paribhāsati** “**so tvam ‘hotu, muṇḍakasamaṇo aha’nti maññasi, idāni te assamaṇabhāvaṃ āropessāmī**”tiādīnā vadanto paribhāsati.

Kilesakāmopi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva, kilesakāmavasena ca tesaṃ assādanam siyāti āha “**kilesakāmena vatthukāme sevantassā**”ti. **Kilesakāmenāti** karaṇatthe karaṇavacanam. **Natthi dosoti** assādetvā visayaparibhoge natthi ādīnavo, tappaccayā na koci antarāyoti adhippāyo. **Pātabbatam āpajjati** paribhuñjanakataṃ upagacchati. Paribhogattho hi ayam pā-saddo, kattusādhanō ca tabba-saddo, yathārucci paribhuñjatīti attho. **Pivītabbatam paribhuñjitabbatanti** etthāpi kattuvāseneva attho vedītabbo.

Āpāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dullabhasuttavaṇṇanā

115. Dutīye parena katassa upakārassa anurūpappavatti attani kataṃ upakāraṃ upakārato jānanto vedīyanto **kataññū katavedīti** āha “**iminā mayhaṃ kata**”ntīdi.

Dullabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Appameyyasuttavaṇṇanā

116. Tatiye **sukhena metabboti** yathā parittassa udakassa sukkena pamāṇam gayhati, evameva “**uddhato**”tiādīnā yathāvuttehi aḡuṇaṅgehi samannāgatassa sukkena pamāṇam gayhatīti, sukkena metabbo. **Dukkkena metabboti** yathā mahāsamuddassa dukkhena pamāṇam gayhati, evameva “**anuddhato**”tiādīnā dassitehi ḡuṇaṅgehi samannāgatassa dukkhena pamāṇam gayhati, “**anāḡāmī nu kho khīṇāsavo nu kho**”ti vattabbatam gacchati, tenesa dukkhena metabbo. **Pametum na sakkotīti** yathā ākāssassa na sakkā pamāṇam gahetum, evam khīṇāsavassa, tenesa pametum na sakkāti **appameyyo**.

Sārābhāvena tucchattā naḷo viya naḷo, mānoti āha “**unnaḷoti uggatanaḷo**”ti, utṭhitatucchamānoti vuttam hoti. Tenāha “**tucchamānam ukkhipitvā ṭhitoti attho**”ti. Mano hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato tuccho. **Cāpallenāti** capalabhāvena, taṇhāloluppenāti attho. **Mukharoti** mukhena pharusō, pharusavācoti attho. **Vikiṇṇavācoti** viṣaṭavacano samphappalāpitāya apariyantavacano. Tenāha “**asaññatavacano**”ti, divasampi nīratthakavacanam palāpīti vuttam hoti. **Cittekaggatārahitoti** upacārappanāsamādhīrahito caṇḍasote baddhanāvā viya anavaṭṭhitakiriyo. **Bhantacittoti** anavaṭṭhitacitto paṇṇāruḷhavālamigasadisō. **Vivaṭindriyoti** saṃvarābhāvena gihikāle viya asaṃvutacakkhādiindriyo.

Appameyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āneñjasuttavaṇṇanā

117. Catutthe saha byayati gacchatī sahabyo, sahapavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ upapajjati**”ti. “Yāvatakaṃ tesam devānaṃ āyuppanānaṃ, taṃ sabbaṃ khepetvā nirayampi gacchatī”tiādivacanato arūpabhavato cutassa apāyūpapatti vuttā viya dissatīti tannivattanatthaṃ bhagavato adhippāyaṃ vivaranto “sandhāyabhāsitamidaṃ vacana”nti dīpeti “**nirayādīhi avippamuttattā**”tiādinā. Na hi tassa upacārajjhānato balavataraṃ akusalaṃ atthīti. Iminā tato cavantānaṃ upacārajjhānameva paṭisandhijānakaṃ kammanti dīpeti. Adhikaṃ payasati payujjati etenāti **adhippayāso**, savisesaṃ itikattabbakiriyā. Tenāha “**adhikappayogo**”ti. Sesamettha uttānameva.

Āneñjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vipattisampadāsuttavaṇṇanā

118. Pañcame **dinnanti** deyyadhammasīsenā dānaṃ vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvaṃ sandhāya vadati**”ti. Dinnaṃ pana annādivatthūṃ kathaṃ paṭikkhipati. Esa nayo “**yiṭṭhaṃ huta**”nti etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānaṃ kātabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalaṃ nissandaphalañca. **Vipākoti** sadisaphalaṃ. **Paraloke ʘhitassa ayaṃ loko natthīti** paraloke ʘhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke ʘhitassapi paraloko natthīti** idhaloke ʘhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha “**sabbe tattha tattheva ucchijjanti**”ti. Ime sattā yattha yattha bhavayonigatiādīsu ʘhitā, tattha tattheva ucchijjanti, dvayavināsenā vinassanti.

Phalābhāvavāsenāti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavāsenā “natthi mātā, natthi pitā”ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ abhāvavāsenā tesam lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na ca khanapubbakoti dassanattāṃ “**natthi sattā opapātikā**”ti vuttanti āha “**cavitvā uppajjanakā sattā nāma natthīti vadati**”ti. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedenti**ti ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ abhivisiṭṭhāya paññāya sayaṃ paccakkhaṃ katvā pavedenti, te natthīti sabbaññubuddhānaṃ abhāvaṃ dīpeti.

Vipattisampadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā

119-120. Chaṭṭhe **chahi talehi samannāgato pāsakoti** catūsu passesu cattāri talāni, dvīsu koṭṭisu dve talānīti evaṃ chahi talehi samannāgato pāsakakīḷāpasutānaṃ maṇisadiso pāsakaviseso. Sattamaṃ uttānameva.

Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **sucibhāvoti** kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo, atthato kāyasucaritādīni.

Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā

122. Navame samucchedavasena pahīnasabbakāyaduccaritatāya kāye, kāyena vā suci **kāyasuci**. Tenāha “**kāyadvāre**”tiādi. **Soceyyasampannanti** paṭippassaddhakilesattā parisuddhāya soceyyasampattiyā upetaṃ. Ninhātā aggamaggasalilena vikkhālītā pāpā etenāti **ninhātapāpako**, khīṇāsavo. Tenāha “**khīṇāsavova kathito**”ti.

Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Moneyyasuttavaṇṇanā

123. Dasame munino bhāvā **moneyyāni**, yehi dhammehi ubhayahitamunanato muni nāma hoti, te munibhāvakarā moneyyā paṭipadā dhammā eva vuttā. Munino vā etāni **moneyyāni**, yathāvuttadhammā eva. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca karaṇaṃ, “atthi imasmim kāye kesā”tiādinā (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; saṃ. ni. 4.127; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa jānaṇaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato pariṇānaṇatā, tathā pariṇānavasena pana pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajhanaṃ, kāyasaṅkhāraṃ nirodhetvā pattabbasamāpatti vā, sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyappaṭipadā dhammā **kāyamoneyyaṃ nāma**. Tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “katamaṃ kāyamoneyyaṃ? Tividhakāyaduccaritassa pahānaṃ kāyamoneyyaṃ, tividhakāyasucaritampi kāyamoneyya”ntiādinā (mahāni. 14) pāli āgatā. Idhāpi teneva pālinayena atthaṃ dassento “**tividhakāyaduccaritappahānaṃ kāyamoneyyaṃ nāma**”tiādimāha.

Idāni “katamaṃ vacīmoneyyaṃ? Catubbidhavaduccaritassa pahānaṃ vacīmoneyyaṃ, catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ, vācārammaṇe ñāṇaṃ, vācāpariññā, pariññāsahagato maggo, vācāya chandarāgassa pahānaṃ, vacīsāṅkhāranirodho dutiyajjhānasamāpatti vacīmoneyya”nti imāya pāliyā vuttamatthaṃ atidīpento “**vacīmoneyyepi eseva nayo**”tiādimāha. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabha pavattā paññā **vācārammaṇe ñāṇaṃ**. Tassā vācāya samudayādito pariṇānaṃ **vācāpariññā**.

“Katamaṃ manomoneyyaṃ? Tividhamanoduccaritassa pahānaṃ manomoneyyaṃ, tividhaṃ manosuccaritaṃ, manārammaṇe ñāṇaṃ, manapariññā, pariññāsahagato maggo, manasmim chandarāgassa pahānaṃ, cittasaṅkhāranirodho saññāvedayitanirodhasamāpatti manomoneyya”nti imāya pāliyā āgatanayena atthaṃ vibhāvento “**manomoneyyepi imināva nayena atthaṃ ñatvā**”tiādimāha. Tattha ca ekāsītidhamaṃ lokiyacittaṃ ārabha pavattañāṇaṃ **manārammaṇe ñāṇaṃ**. Tassa samudayādito pariṇānaṃ **manapariññā**ti ayaṃ viseso.

Moneyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpāyikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Kusiṇāravaggo

1-2. Kusiṇārasuttādivaṇṇanā

124-125. Tatiyassa paṭhame **taṇhāgedhena gathitoti** taṇhābandhanena baddho. **Taṇhāmucchanāyā**ti taṇhāya vasena mucchāpattiyā. **Mucchitoti** mucchaṃ mohamaṃ pamādaṃ āpanno. **Ajjhopannoti** adhiopanno. Taṇhāya adhibhavitvā ajjhotthaṭo gilitvā pariniṭṭhapetvā viya ṭhito. Tenāha “**ajjhopannoti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā pavatto**”ti. **Anādīnavadassāvī**ti gathitādibhāvena paribhoge ādīnavamattampi na passati. **Nissaraṇapaññoti** ayamattho āhāraparibhogeti tattha

payoĵanaparicchedikā “yāvadeva imassa kāyassa t̥hitiyā” tiādinā (ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; sam. ni. 4.120; a. ni. 6.58; 8.9) pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paññā assa atthīti nissaraṇapañño. Sesamettha uttānameva. Dutiye natthi vattabbaṃ.

Kusinārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gotamakacetiyaṣuttavaṇṇanā

126. Tatiye **sambahulā**ti pañcasatamattā. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū aparabhāge bhagavato dhammadesanaṃ sutvā kāmesu ādīnavāṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ passamānā bhagavato santike pabbajitvā na cirasseva sabbaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhitvā pariyattim nissāya mānaṃ uppādesuṃ – “yaṃ yaṃ bhagavā katheti, taṃ taṃ mayaṃ khippameva jānāma. Bhagavā hi itthilingādīni tīṇi liṅgāni, nāmādīni cattāri padāni, paṭhamādayo satta vibhattiyo muñcitvā na kiñci katheti, evaṃ kathite ca amhākaṃ gaṇṭhipadaṃ nāma natthī” ti, te bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya bhagavato upaṭṭhānampi dhammassavanaṃ abhiṇṇaṃ na gacchanti. Te sandhāya vuttaṃ “**sambahulā kira brāhmaṇapabbajitā...pe... dhammassavanaṃ na gacchantī**” ti. **Mukhapatiṇṇaṃ gahetvā** “saccaṃ kira tumhe, bhikkhave” tiādinā tamatthaṃ paṭipucchitvā “saccaṃ bhagavā” ti tehi bhikkhūhi vuttaṃ paṭivacanaṃ gahetvā. Tañhi attano mukheneva paṭiṇṇātattā “mukhapatiṇṇā” ti vuccati.

Neva āgataṭṭhānaṃ na gataṭṭhānaṃ addasaṃsu. Kasmā? Aññāṇato. Te kira tassa suttassa atthaṃ na jāniṃsu. Tesañhi tasmim samaye vicitranaṃ desanāvīlāsayuttampi taṃ suttam ghanaputhulena dussapaṭṭena mukhaṃ baddhaṃ katvā purato t̥hapitamānuññabhojanaṃ viya ahoṣi. Nanu ca bhagavā attanā desitaṃ dhammaṃ pare ñāpetuṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asankheyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto, so kasmā yathā te na jānanti, tathā desetīti? Tesam mānabhañjanatthaṃ. Bhagavā hi “abhabbā ime imaṃ mānakhilaṃ anupahacca maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātu” nti tesam sutapariyattim nissāya uppannaṃ aṭṭhuppattim katvā desanākusalo mānabhañjanatthaṃ “sabbadhammāmūlapariyāya” ntiādinā **mūlapariyāyasuttaṃ** (ma. ni. 1.1) abhāsi.

Sammāsambuddho “mayhaṃ kathā niyyāti” ti mukhasampattameva kathetīti cintayimṣūti idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ vaḷaṇṇanakatantinihārena vuttaṃ. Majjhimabhāṇakā pana evaṃ vadanti – evaṃ mānabhañjanatthaṃ desitañca pana taṃ suttam sutvā te bhikkhū “taṃyeva kira pathaviṃ diṭṭhigatiko sañjānāti, sekhopi arahāpi tathāgatopi abhiñjānāti, ki nāmidam kathaṃ nāmida” nti cintentā “pubbe mayaṃ bhagavatā kathitam yaṃkiñci khippameva jānāma, idāni panimassa mūlapariyāyassa antaṃ vā koṭim vā na jānāma na passāma, aho buddhā nāma appameyyā atulā” ti uddhatadāṭhā viya sappā nimmadā hutvā buddhūpaṭṭhānañca dhammassavanañca sakkaccaṃ agamaṃsu. Tena samayena dhammasabhāyaṃ sannisinnā bhikkhū “aho buddhānaṃ ānubhāvo, te nāmabrāhmaṇapabbajitā tathā mānamadamattā bhagavatā mūlapariyāyadesanāya nihataṃ nā katā” ti kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ. Taṃ sutvā bhagavā “na, bhikkhave, idāneva, pubbepi ahaṃ evaṃ ime mānapaggahitasīse carante nihataṃ nā akāsi” nti vatvā atītaṃ āharanto “bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññataro disāpāmokkho brāhmaṇo bārāṇasiyaṃ paṭivasati tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇṭuketubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsaṃcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo, so pañcamattāni mānavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitamānavakā bahuñca gaṇhanti lahuñca, suṭṭhu ca upadhārentī” tiādinā jātakam kathesi.

Taṃ sutvā te bhikkhū “pubbepi mayaṃ māneneva upahatā” ti bhiyyosomattāya nihataṃ nā hutvā attano upakāramatṭhānaparāyaṇā ahesuṃ. Tato bhagavā ekaṃ samayaṃ janapadacārikaṃ caranto vesālim patvā gotamake cetiye viharanto imesaṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ ñānapariṇākaṃ viditvā idaṃ gotamakassuttaṃ kathesi. Idañca suttam sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmimyeva āsane saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇimṣūti.

Abhiññāyāti kusalādibhedam khandhādibhedañca desetabbaṃ dhammaṃ, veneyyānañca

āsāyānusayacariyādhimuttiādibhedam, tassa ca nesam desetabbappakāram yāthāvato abhijānitvāti attho. **Ime pañcakkhandhā dvādasāyatanānī**tiādi panettha nidassanamattam vuttanti vedittabham. **Sappaccayanti** sakāraṇam, veneyyānam ajjhāsayaena vā pucchāya vā aṭṭhuppattiyā vā sanimittam hetudāharaṇasahitañcāti attho. Rāgādīnam paṭiharaṇam paṭihāriyam, tadeva pāṭihāriyam, saha pāṭihāriyenāti **sappāṭihāriyam**. Rāgādippaṭisedhanavaseneva hi sathā dhammam deseti. Tenāha “**paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā**”ti. Apare pana “yathārahama iddhiādesanānusāsaniṭipāṭihāriyasahita”nti vadanti anusāsaniṭipāṭihāriyarahitā desanā natthīti katvā. Sesamettha uttānameva.

Gotamakacetiyaṣuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā

127. Catutthe **ālārakālāmakāleti** ālārakālāmānam dharamānakāle. **Pariññanti** pahānapariññam. Sā hi samatikkamo, na itarā. Tenāha “**pariññā nāma samatikkamo**”ti. Ettha ca paṭhamo sathā rūpāvacarasamāpattilābhī daṭṭhabbo, dutiyo arūpāvacarasamāpattilābhī, tatiyo sammāsambuddho daṭṭhabbo. Vuttañhetam **puggalapaññattiyam** (pu. pa. 130) –

“Yvāyam sathā kāmānam pariññam paññāpeti, na rūpānam pariññam paññāpeti, na vedanānam pariññam paññāpeti, rūpāvacarasamāpattiyā lābhī sathā tena daṭṭhabbo. Yvāyam sathā kāmānañca pariññam paññāpeti, rūpānañca pariññam paññāpeti, na vedanānam pariññam paññāpeti, arūpāvacarasamāpattiyā lābhī sathā tena daṭṭhabbo. Yvāyam sathā kāmānañca pariññam paññāpeti, rūpānañca pariññam paññāpeti, vedanānañca pariññam paññāpeti, sammāsambuddho sathā tena daṭṭhabbo”ti.

Tattha titthiyā samayam jānantā kāmānam pariññam paññāpeyyum paṭhamajjhānam vadamānā. Rūpānam pariññam paññāpeyyum arūparāgam vadamānā. Vedanāpariññam paññāpeyyum asaññārāgam vadamānā. Te pana “idaṃ nāma paṭhamajjhānam, ayam rūpabhavo, ayam asaññābhavo”tipi na jānanti. Te paññāpetum asakkontāpi kevalam “paññāpemā”ti vadanti. Tathāgato pana kāmānam pariññam anāgāmimaggena paññāpeti, rūpavedanānam arahattamaggena. Evamettha dve janā bāhirakā, eko sammāsambuddhoti imasmiṃ loke tayo sathāro nāma.

Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

128. Pañcame **abhikkantāti** atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissati**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti anantaram vuttam. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**”ti. **Koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo? **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena paricchena. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasa disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsam ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** ulārarūpe sampannarūpe. **Abbhanumodaneti** sampahaṃsane. **Idha panāti** “abhikkantāya rattiyā”ti etasmiṃ pade. **Tenāti** sundarapariyāyattā. Khaye vā idha abhikkantasaddo daṭṭhabbo, tena “abhikkantāya parikkhīṇāya rattiyā”ti vuttam hoti.

Rūpāyatanādīsūti ādisaddena akkharādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇavaṇṇoti** suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti āha “**chaviya**”nti. Tathā hi vuttam “kañcanasannibhattaco”ti (ma. ni. 2.399; su. ni. 556). **Saññūlāti** sambandhitā, ganthitāti attho. **Vaṇṇāti** guṇavaṇṇāti āha “**thutiya**”nti, thomanāyanti attho. **Kulavaggeti** khattiyādikulakoṭṭhāse. Tattha “accho

vippasanno’’tiadinā vaṇṇitabbatṭhena **vaṇṇo**, chavi. Vaṇṇanatṭhena abhittavattṭhena **vaṇṇo**, thuti. Aññamaññaṃ asaṅkarato vaṇṇetabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo**, khattiyādikulavaggo. Vaṇṇiyati ñāpīyati etenāti **vaṇṇo**, ñāpakakāraṇaṃ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo**, saṅghānaṃ. Mahantaṃ khuddakaṃ majjhimaṃ vaṇṇetabbato pamitabbato **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇiyati cakkhunā passīyatīti **vaṇṇo**, rūpāyatananti evaṃ tasmim tasmim atthe vaṇṇasaddassa pavatti veditabbā. **Soti** vaṇṇasaddo. **Chaviyā datṭhabbo** rūpāyatane gayhamānassapi chavimukheneva gahetabbato. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva ‘‘suvaṇṇavaṇṇo’’ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti ayamettha atthoti āha ‘‘**anavasesatā attho**’’ti. **Kevalakappāti kappā**-saddo nipāto padapūraṇamattam, ‘‘kevalaṃ’’iceva attho. Kevalasaddo ca bahulavācīti āha ‘‘**yebhuyyātā attho**’’ti. Keci pana ‘‘īsakaṃ asamattam kevalam kevalakappa’’nti vadanti. Anavasesattho ettha kevalasaddo siyā, anattantarena pana kappasaddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ ‘‘kevalā eva kevalakappā’’ti. Tathā vā kappaniyattā paññapetabbattā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro suddhatā. **Anatirekatā** taṃparamatā visesābhāvo. **Kevalakappanti** kevalaṃ dalhaṃ katvāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittatā, taṃ etassa adhigataṃ atthīti **kevalī**, sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappā-saddo panāyaṃ saupasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ okappasaddamattam nidasseti, aññathā kappasaddassa atthuddhāre okappaniyapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehīti** vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Paññattīti** nāmaṃ. Nāmañhetam tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassūti** kattariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikkappo. **Lesoti** apadeso. Anavasesam pharituṃ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayam pana sabbasseva pharattīti dassetuṃ samantattho kappasaddo gahitoti āha ‘‘**anavasesam samantato**’’ti.

Ābhāya pharivāti vatthamālālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharivā. Devatānañhi sarīrobhāsaṃ dvādasayojanamattam ṭhānaṃ. Tato bhīyyopi pharivā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādisamuṭṭhitā pabhā.

Hatthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kaṭuvīyasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe gāvīnaṃ kayavikkayavasena yogo etthāti goyogo, kayavikkayaṃ karonto gāvīhi yujjanti etthāti vā goyogo, gāvīnaṃ vikkayatṭhānaṃ. Tattha jāto pilakkharukkho **goyogapilakkho**, tasmim. Samīpatthe cetam bhummavacanaṃ. Tenāha ‘‘**gāvīnaṃ vikkayatṭhāne utṭhitapilakkhassa santike**’’ti. Ritto assādo etassāti **rittassādo**. Tenāha ‘‘**jhānasukhābhāvena rittassāda**’’nti. Sesamettha uttānameva.

Kaṭuvīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutīyaanuruddhasuttavaṇṇanā

131. Atṭhame **idaṃ te mānasminti** ettha **mānasminti** paccatte bhummavacanaṃ. **Idanti** ca līngavipallāseṇa napuṃsakaniddeso katoti āha ‘‘**ayam te navavidhena vaḍḍhitamāno**’’ti. Sesesupi eseve nayo.

Dutīyaanuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭicchannasuttavaṇṇanā

132. Navame **asādhāraṇasikkhāpadanti** bhikkhunīnaṃ asādhāraṇaṃ bhikkhūnaṃyeva paññattasikkhāpadaṃ **sādhāraṇasikkhāpadanti** bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃca sādhāraṇaṃ ubhatopaññattisikkhāpadaṃ.

Paṭicchannasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lekhasuttavaṇṇanā

133. Dasame **thiraṭṭhānatoti** thiraṭṭhānatova. Pāsāṇe lekhasadisā parāparādhānibattā kodhalekhā yassa so pāsāṇalekhūpamasamannāgato **pāsāṇalekhūpamoti** vutto. Evaṃ itarepi. **Anusetīti** appahīnatāya anuseti. **Na khippaṃ lujjati** na antarā nassati kammaṭṭhāneneva nassanato. **Evamevanti** evaṃ tassapi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā niṭṭhāti, addhaniyo pana hoti, maraṇeneva niṭṭhātīti attho. **Kakkhaḷenāti** atikakkhaḷena dhammacchedakena thaddhavacanena. **Samsandatīti** ekībhavati. **Sammodatīti** nirantaro hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā **sandhiyatīti** ṭhānagamanādīsu kāyakiriyāsu kāyena samodhānaṃ gacchati, tilaṇḍulā viya missībhāvaṃ upetīti attho. **Samsandatīti** cittakiriyāsu cittaena samodhānaṃ gacchati, khīrodakaṃ viya ekībhāvaṃ upetīti attho. **Sammodatīti** uddesaparipucchādīsu vacīkiriyāsu vācāya samodhānaṃ gacchati, vippavāsāgatopi piyasahāyako viya piyatarabhāvaṃ upetīti attho. Apica kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṃ ādītova ekakiriyābhāvaṃ upagacchanto **sandhiyati**, yāva majjhā pavattanto **samsandati**, yāva pariyoṣānā anivattanto **sammodatīti** veditabbo.

Lekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusināravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Yodhājīvavaggo

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

134. Catutthassa paṭhame yujjhaṇaṃ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo**. Yuddhamupajīvatīti vā etasmiṃ atthe **yodhājīvoti** niruttinayena padasiddhi veditabbā. Tenāha “**yuddhaṃ upajīvatīti yodhājīvo**”ti. **Saha...pe... passatīti** pubbabhāge vipassanāpaññāya sammāsanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena attapaccakkhena ñāṇena passati.

Yodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parisāsuttavaṇṇanā

135. Dutiye **appaṭipucchitvā vinītāti** “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”tiadinā appaṭipucchitvā kevalaṃ dhammadesanāvaseneva vinītāparisā. **Dubbiniṭāparisāti** dukkhena vinītāparisā. **Pucchitvā vinītāti** “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave”tiadinā pucchitvā anumatiḡgahaṇavasena vinītā. **Suvinītāparisāti** sukhena vinītāparisā. Anumatiggaḡaḡavasena vinayanañhi na dukkaraṃ hoti.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Uppādāsuttavaṇṇanā

137. Catutthe **uppādā vā tathāgatānanti** tathāgatānaṃ uppādepi veneyyapuggalānaṃ

maggaphaluppatti viya saṅkhārānaṃ aniccādisabhāvo na tathāgatuppādāyatto, atha kho tathāgatānaṃ uppādepi anuppādepi hotimevāti vuttaṃ hoti. **Ṭhitāva sā dhātūti** ṭhito eva so aniccāsabhāvo byabhicārābhāvato na kadāci saṅkhārā aniccā na hoti. Kāmaṃ asaṅkhatā viya dhātu na nicco so sabhāvo, tathāpi sabbakālikoyevāti adhippāyo.

Aparo nayo – **ṭhitāva sā dhātūti** “sabbe saṅkhārā aniccā”ti eṣā dhātu esa sabhāvo tathāgatānaṃ uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno na tathāgatehi uppādito, atha kho sabbakālaṃ sabbe saṅkhārā aniccā, ṭhitāva sā dhātu, kevalaṃ pana sayambhuññaṇena abhisambujjhanato “ayaṃ dhammo tathāgatena abhisambuddho”ti pavedanato ca tathāgato dhammassāmīti vuccati apubbassa tassa uppādanato. Tena vuttaṃ “**ṭhitāva sā dhātū**”ti.

Abhisambujjhatīti ñāṇena abhisambujjhati. **Abhisametīti** ñāṇena abhisamāgacchati. **Ācikkhatīti** katheti. **Desetīti** dasseti. **Paññāpetīti** jānāpeti. **Paṭṭhapetīti** ñāṇamukhe ṭhapeti. **Vivaratīti** vivaritvā dasseti. **Vibhajātīti** vibhāgato dasseti. **Uttānikarotīti** pākaṭaṃ karoti.

Atha vā **abhisambujjhatīti** paccakkhakarāṇena abhimukhaṃ bujjhati, yāthāvato paṭivijjhati. Tato eva **abhisameti** abhimukhaṃ samāgacchati. Ādito kathento **ācikkhati**, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyoṣāpento **deseti**. Yathāuddiṭṭhamatthaṃ nidassanavasena pakārehi ñāpento **paññāpeti**. Pakārehi etamatthaṃ paṭiṭṭhapento **paṭṭhapeti**. Yathāuddiṭṭhaṃ paṭinidassanavasena **vivarati vibhajati**. Vivaṭaṃ vibhattaṇca atthaṃ hetudāharaṇadassanehi pākaṭaṃ karonto **uttānikaroti**.

Uppādāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Kesakambalasuttādivaṇṇanā

138-143. Pañcame **tantāvutānaṃ vatthānanti** idaṃ “yāni kānicī”ti iminā samānādhikaraṇanti āha “**paccatte sāmivacana**”nti. **Vāyitananti** vītānaṃ. **Lāmakoti** nihīno, **makkhali moghapurisoti** ettha **makkhalīti** tassa nāmaṃ. Taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantam, “tāta, mā khalī”ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṃ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā naṃ dussakaṇṇe aggahesi, sāṭakaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāyi. So paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātārūpeneva ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā “ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso”ti pūvabhaddānī gahetvā upasaṅkamanti. So “mayhaṃ sāṭakaṃ anivatthabhāvena idaṃ uppanna”nti tato paṭṭhāya sāṭakaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva ca pabbajjaṃ aggahesi. Tassa santike aññepi aññepīti pañcasatā manussā pabbajjimsu. Taṃ sandhāyāha “makkhali moghapuriso”ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāni eva.

Kesakambalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11-13. Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā

144-146. Ekādasame akuppadhammatāya khayavayasāṅkhātāṃ antaṃ atītāti accantā, evaṃ aparihāyanasabhāvattā accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho**. Tenāha “**antaṃ atikkantaniṭṭho**”tiādi. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṃ kuppanaṃ nāma atthi. **Dhuvaniṭṭhoti** satataniṭṭho. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī**, niccayogakkhemīti attho. Maggabrahmacariyassa vusitattā tassa avihāyanasabhāvattā accantaṃ brahmacārīti **accantabrahmacārī**, niccābrahmacārīti attho. **Pariyoṣānanti** brahmacariyapariyoṣānaṃ vaṭṭadukkhapariyoṣānaṇca. Accantaṃ pariyoṣānamassāti **accantapariyoṣāno**. Dvādasamaterasamāni uttānatthāneva.

Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yodhājīvavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

147-156. Maṅgalavaggo uttānatthoyeva.

Tatīyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

(16) 6. Acelakavaggavaṇṇanā

157-163. Ito paresu pana suttapadesu “gāḷhā”ti vuttamattham vivaranto “kakkhaḷā”ti āha. Kakkhaḷacāro cassā na lūkhasabhāvo. Atha kho taṇhāvasena thiraggahaṇanti āha “lobhavasena thiraggahaṇā”ti. **Agāḷhā paṭipadā**ti vā kāmānaṃ ogāhanaṃ paṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. **Nijjhāmā paṭipadā**ti kāyassa nijjhāpanavasena khepanavasena pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. **Nicceloti** nissatṭhacelo sabbena sabbam paṭikkhattacelo. Naggiyavatasamādānena **naggo**. **Ṭhitakova uccāraṃ karotī**tiādi nidassanamattaṃ vamtivā mukhavikkhālanādiācārassapi tena vissatṭhattā. **Jivhāya hattham apalekhati** avalekhati udakena adhovanato. Dutiyavikappepi eseva nayo. “Ehi, bhadante”ti vutte upagamanasaṅkhāto vidhi ehibhadanto, taṃ caratīti ehibhadantiko, tappaṭikkhepena **na ehibhadantiko**. **Na karoti** “samaṇena nāma parassa vacanakarena na bhavitabba”nti adhippāyena.

Puretaranti taṃ thānaṃ attano upagamanato puretaraṃ. Taṃ kira so “bhikkhunā nāma yadicchakā eva bhikkhā gahetabbā”ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissa kataṃ** mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṅghātaṃ āpādītāti na gaṇhāti. **Nimantaṃ na sādīyati** evaṃ tesam vacanaṃ kataṃ bhavissatīti. Kumbhi ādīsūpi so sattaṣaṅgāni āha “**kumbhi-kaḷopiyo**”tiādi. **Kabaḷantarāyo hotīti** utṭhitassa dvinnampi kabaḷantarāyo hoti. Gāmasabhāgādivasena saṅgama kittenti etissāti **saṅkitti**, yathāsaṃhatataṇḍulādīsaṅcayo. **Mānusakānīti** veyyāvaccakarā manussā.

Surāpānamevāti majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva. Surāgahaṇenevettha merayampi saṅgahitaṃ. Ekāgārameva uñchatīti **ekāgāriko**. Ekāloopeneva vattatīti **ekālopiko**. Dīyati etāyāti **datti**, dvattīālopamattaggāhi khuddakaṃ bhikkhādānabhājanaṃ. Tenāha “**khuddakapātī**”ti. Abhuñjanavasena eko aho etassa atthīti ekāhiko, āhāro, taṃ **ekāhikaṃ**. So pana atthato ekadivasam laṅghako hotīti āha “**ekādivasantarika**”nti. **Dvāhikanti**ādisūpi eseva nayo. Ekāhaṃ abhuñjitvā ekāhaṃ bhuñjanaṃ **ekāhavāro**, taṃ ekāhikameva atthato. Dvīhaṃ abhuñjitvā dvīhaṃ bhuñjanaṃ **dvīhavāro**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ukkaṭṭho pana pariyāyabhattabhojaniko dvīhaṃ abhuñjitvā ekāhameva bhuñjati. Sesadvayepi eseva nayo.

Micchāvāyāmasaseneva ukkuṭṭikavatānuyogoti āha “**ukkuṭṭikavīriyamanuyutto**”ti. **Attakilamathānuyoganti** attano kilamathānuyogaṃ, sarīradukkhakāraṇanti attho. Sarīrapariyāyo hi idha attasaddo “attantapo”tiādīsū (ma. ni. 2.413) viya. **Dve anteti** ubho koṭṭiyo, ubho lāmakapaṭipattiyoti attho. Lāmakampi hi antoti vuccati “antamidam, bhikkhave, jīvikānaṃ (saṃ. ni. 3.80; itivu. 61), koṭṭhako anto”ti evamādīsū. Majjhimaṃpaṭipadāya uppathabhāvena amanīyā gantabbā nātābātī **antā**. Tato eva lāmakā.

Acelakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Peyyālavaggavaṇṇanā

164-184. **Samanuññoti** sammadeva katānuñño. Tenāha “**samānajjhāsayo**”ti. Sesamettha uttānameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Tikanipātaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Catukkanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Bhaṇḍagāmaṅgaḥ

1-2. Anubuddhasuttādivaṇṇanā

1-2. Catukkanipātassa paṭhame anubodho pubbabhāgiyaṃ nāṇaṃ, paṭivedho anubodhena abhisamayo. Tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hoti. Anubodho hi ekacco paṭivedhasambaddho, tadubhayābhāvahetukañca vaṭṭe saṃsaraṇaṃ, tasmā vuttaṃ pāliyaṃ “ananubodhā...pe... tumhākañcā”ti. Paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarūpagamaṇaṃ **sandhāvanāṃ**, aparāparaṃ cavanūpapajjanavasena sañcaraṇaṃ **saṃsaraṇanti** āha “**bhavato**”tiādi. Sandhāvitasamāsaritapadānaṃ kammaśādhanaṃ sandhāyāha “**mayā ca tumhehi cā**”ti paṭhamavikappe. Dutiyavikappe pana bhāvasādhanaṃ hadaye katvā “**mamañceva tumhākañcā**”ti yathārutavaseneva vuttaṃ. Dīgharajjunā baddhasakuṇaṃ viya rajjuhattho puriso desantaraṃ taṇhārajjunā baddhaṃ sattasantānaṃ abhisankhāro bhavantaraṃ neti etāyāti **bhavanetti**. Tenāha “**bhavarajjū**”tiādi.

Vaṭṭadukkhassa antakaroti sakalavaṭṭadukkhassa sakasantāne parasantāne ca vināsakaro abhāvakaro. Buddhacakkhudhammacakkhudiḥbacakkhumaṃsacakkhusamantacakkhusaṅkhātehi **pañcahi cakkhūhi cakkhumā**. Savāsānaṃ kilesānaṃ samucchinnattā sātisaṃsāraṃ kilesapariniḥḥānaṃ **parinibbuto**. Dutiyāṃ uttānameva.

Anubuddhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā

3-4. Tatiye **kalinti** aparādhaṃ. **Vicinānti** ācīnanti pasavati. **Tena ca kalinā sukhaṃ na paṭilabhatī** tena aparādhena sukhaṃ na vīdati. Nīdiyappasāmsāya hi pasāmsīyanindāya ca samakova vipāko. **Pasāmsīyanindā**ti ca sampannaguṇaparidhaṃsanavasena pavattiyā mahāsāvajjātāya kaṭukataravipākā. Nīdiyappasāmsā pana kathaṃ tāya samavipākāti ce? Tasmim avijjamānaguṇasamāropanena attano paresaṅca micchāpaṭipattihetubhāvato pasāmsīyena tassa sabbhāvakaṇato ca. Lokepi hi asūraṃ sūrena samaṃ karonto gārayho hoti, pageva duppaṭipannaṃ suppaṭipannaṃ samaṃ karontoti. **Sakena dhanenā**ti attano sāpateyyena. **Appamattakova kalī**ti dīṭṭhadhammikattā sappaṭikāraṭṭā ca appamattako aparādho. **Ayaṃ...pe... mahantataro kali** katūpacitattā samparāyikattā appaṭikāraṭṭā ca.

Nirabbudoti gaṇanāvīseso esoti āha “**nirabbudagaṇanāyā**”ti, satahassaṃ nirabbudāti attho. Nirabbudaparimāṇaṃ pana vassagaṇanāya evaṃ veditabbaṃ. Yatheva hi satāṃ satahassānaṃ koṭi

hoti, evaṃ satam satasahassānaṃ koṭiyo pakoṭi nāma hoti, satam satasahassānaṃ pakoṭiyo koṭipakoṭi, satam satasahassakoṭipakoṭiyo nahutaṃ, satam satasahassanahutāni ninnahutaṃ, satam satasahassaninnahutāni ekaṃ abbudaṃ, tato vīsatiḅuṇitaṃ nirabbudaṃ. **Yaṃ ariye garahanto nirayaṃ upapajjati** ariye garahanto yaṃ nirabbudasaṅkhātaṃ nirayaṃ upapajjati, nirabbudoti ca pāṭiyekko nirayo natthi, avīcimhiyeva pana nirabbudagaṇānāya paccitabbaṭṭhānassetam nāmaṃ. Catuttham uttānameva.

Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anusotasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **anusotaṃ gacchatī** saṃsārasotassa anukūlabhāvena gacchati.

Paccanīkapaṭipattiyāti saṃsārasotassa paṭikūlavasena pavattanibbidānupassanādipaṭipattiyā.

Ṭhitasabhāvoti acalappasādādisamannāgamena ṭhitasabhāvo. Anāgāmī hi assaddhiyehi kāmāragabyāpādehi akampaniyacittatāya tamhā lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma.

Oghaṃ taritvāti kāmoghādicatubbidhaṃ oghaṃ atikkamītvā. **Paratīraṃ gatoti** nibbānapāraṃ gato.

Brāhmaṇoti bāhitapāpatāya brāhmaṇoti saṅkhaṃ gato khīṇāsavo. Tenāha “**seṭṭho niddoso**”ti.

Pañcaverakammanti pāṇātipātādipañcaduccaritaṃ. **Sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā**ti kilesapariyutṭhāne sati uppanna dukkhadomanassena saddhimpi. **Paripuṇṇanti** tissannaṃ sikkhānaṃ ekāyapi anūnaṃ. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. **Brahmacariyanti** seṭṭhacariyaṃ. Iminā varena sotāpannasakadāgāmino kathitā. Kiṃ pana te rudantā brahmacariyaṃ carantīti? Āma, kilesarodanena rodantā caranti nāma, sīlasampanno puthujjanabhikkhu ettheva saṅgahito.

Cetovimuttinti phalasaṃmādhim. **Paññāvimuttinti** phalañāṇaṃ. **Chahākārehi pāragatoti** abhiññāpāragū, pariññāpāragū, bhāvanāpāragū, pahānapāragū, sacchikiriyāpāragū, samāpattipāragūti evaṃ chahi ākārehi sabbadhammānaṃ pāraṃ pariyosānaṃ gato. Sesamettha suviññeyyameva.

Anusotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Appassutasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **appakaṃ sutam hotī**ti navaṅgasatthusāsane kiñcīdeva sutam hoti. Tadeva navaṅgasatthusāsanaṃ dassetaṃ “**suttaṃ geyya**”ntiādi vuttaṃ. Tatha sutādāni vibhajitvā dassento “**ubhatovibhaṅganiddesakkhandhakaparivārā**”tiādimāha. Kathaṃ panāyaṃ vibhāgo yujjeyya. Sagāthakañhi suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇaṃ. Tadubhayavinimuttañca suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā. **Maṅgalasuttā**dīnañca (khu. pā. 5.1 ādayo; su. ni. 261 ādayo) suttaṅgasāṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya. Geyyaṅgasāṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya. Tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate –

“Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare;

Sanimittā niruḷhattā, sahataññena nāññato”. (netti. aṭṭha. saṅgahavāraṇṇanā; dī. ni. ṭī.

1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; sāratta. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā)

Sabbassapi hi buddhavaṇṇanassa suttanti ayaṃ **sāmāññavidhi**. Tenevāha āyasmā mahākaccāno **nettiyaṃ** (netti. saṅgahavāro) “navavidhasuttantapariyēṭṭhī”ti. Ettakaṃ tassa bhagavato suttagataṃ suttapariyāpannaṃ (pāci. 655, 1242) sakavāde pañca suttasatānīti (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; kathā. aṭṭha. nidānakathā) evamādi ca etassa atthassa sādhaṃ. **Visesavidhayo pare sanimittā** tadekadesesu geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “**geyya**”nti vadanti. Gāthāvirahe pana sati puccham katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvissajjanañhi “**byākaraṇa**”nti vuccatī. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante

sagāthakādīnampi puccham katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati geyyādīsaññānaṃ anokāsabhāvato, “gāthāvirahe sati”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassaññānamayikagāthāyuttesu “vuttaṃ heta”ntiādīvacanasambandhesu abbhutadhammapaṭṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthāudānaitivuttakaabbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādīsaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttāngato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyāṅgādīnimittarahitaṃ, taṃ suttāṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanato. Nanu ca sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggaṭhakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttāṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthāvātī? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitañhi pubbe “gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimitta”nti.

Yañca vuttaṃ – “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ **na, niruḷhattā**. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāveneva, teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmaka”nti nāmaggaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā **sahataññena**. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ – “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi na, aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādīpariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyāṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññaṃ saṅkarābhāvo veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya **sāratthadīpaniyā** (sārattha. ṭī. 1. paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) amhehi pakāsīto, icchantehi tatoyeva gahetabbo.

Na atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammapaṭṭipanno hotīti aṭṭhakathāñca pālīñca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṃ pubbabhāgappaṭṭipadaṃ paṭṭipanno na hotīti evamettha sambandho veditabbo. Tenevāha “na atthamaññāya dhammamaññāyāti aṭṭhakathāñca pālīñca jānitvā...pe... na paṭṭipanno hotī”ti.

Appassutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sobhanasuttavaṇṇanā

7. Sattame **paññāveyyattiyenāti** saccasampaṭṭivedhādīpaññāveyyattiyena. **Vinayaṃ upetāti** tadaṅgādivasena kilesānaṃ vinayaṃ upetā. **Vesārajjenāti** sārājjakarānaṃ dīṭṭhivicikicchādīpāpadhammānaṃ vigamanato vesārajjena, sārājjarahitenāti attho. Tepiṭakavasena bahu suttaṃ etesanti **bahussutā**. Tameva pariyattidhammaṃ dhārenti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasam viya vinassantaṃ akatvā suppaṅgaṇasuppavattibhāvena hadaye ṭhapentīti **dhammadharā**. Edisā ca attanā sutassa dhammassa ādhārabhūtā nāma hontīti āha “**sutadhammānaṃ ādhārabhūtā**”ti.

Sobhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vesārajjasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame byāmahavasena saraṇapariyesanaṃ sārājjanaṃ sārado, byāmahabhayaṃ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjam**. Taṃ pana ñāṇasampadaṃ, pahānasampadaṃ, desanāvisesasampadaṃ khemañca nissāya pavattaṃ catubbidhappaccavekkhaṇaññaṃ. Tenāha “**catūsu ṭhānesū**”tiādi. Usabhassa idanti **āsabham**, seṭṭhatṭhānaṃ. Sabbaññūtaṭṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**, pubbabuddhā. **Idaṃ panāti** buddhānaṃ ṭhānaṃ

sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovā**ti avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatī** anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti “abhiñāmi kho panāhaṃ, sārīputta, anekasataṃ khattiyaparisaṃ upasaṅkamitā...pe... brāhmaṇaparisaṃ gahapatiparisaṃ, samaṇaparisaṃ, cātumahārājikaparisaṃ, tāvatimsaparisaṃ, māraparisaṃ, brahmaṇaparisaṃ upasaṅkamitā, tatra pi mayā sannisinnapubbañceva sallapitapubbañca sākacchā ca samāpajjitapubbā. Tatra vata maṃ ‘bhayaṃ vā sārājjaṃ vā okkamissatī’ ti nimittametaṃ, sārīputta, na samanupassāmī” ti (ma. ni. 1.151) evaṃ vuttaparisaṃsu. **Abhītanādaṃ nadatī**ti parato dassitañāyogena visārado ahanti abhītanādaṃ nadati. **Sīhanādasuttenā**ti khandhavagge āgatenā sīhanādasuttena.

“Devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī” ti (a. ni. 4.31) suttasesena sappurisūpanissayādīphalasampattipavatti vuttā, purimasappurisūpanissayādiupanissayā pacchimasappurisūpanissayādisampattipavatti vā vuttā. Ādi-saddena tattha ca cakkasaddassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Vicakkasaṅghānā asani eva **asanivicakkaṃ. Uracakkādīsūti ādi**-saddena āṇāsamūhādīsūpi cakkasaddassa pavatti veditabbā. “Saṅghabhedaṃ karissāma cakkabheda” ntiādīsū (pārā. 409; cūḷava. 343) hi āṇā “cakka” nti vuttā. “Devacakkaṃ asuracakka” ntiādīsū samūhoti.

Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ paṭivedhoti “**phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā**” ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti “**aññāsikoṇḍaññassa sotāpatti...pe... phalakkhaṇe pavattaṃ nāmā**” ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ.

Dassitadhammesūti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesam, na pana dassanaṃ tādissasseva dhammassa abhāvato. Bhagavato eva vā “ime dhammā anabhisambuddho” ti parassa vacanasena **dassitadhammesu**. “Dhammapaṭisambhidā” tiādīsū (vibha. 718-721) viya **dhamma**-saddo hetupariyāyoti āha “**sahadhammenāti sahetunā**” ti. **Hetū**ti ca upapattisādhanahetu veditabbo, na kārako, sampāpako vā. **Nimittanti** codanāya kāraṇaṃ. Tattha codako codanaṃ karotīti **kāraṇaṃ**, dhammo codanaṃ karoti etenāti **kāraṇaṃ**. Tenāha “**puggalopi**” tiādi. **Khemanti** kenaci appaṭibāhiyabhāvena anupaddutaṃ.

Antarāyo etesaṃ atthi, antarāye vā niyuttāti **antarāyikā**. Evaṃbhūtā pana te yasmā antarāyakaṃ nāma honti, tasmā āha “**antarāyaṃ karontīti antarāyikā**” ti. Asañcicca vītikkame nātisāvajjāti katvā vuttaṃ “**sañcicca vītikkantā**” ti. **Satta āpattikkhandhā**tiādi nidassanamattaṃ itaresampi catunnaṃ “antarāyikā” ti vuttadhammānaṃ tabbhāve byabhicārābhāvato. **Idha pana methunadhammo adhippetoti** idaṃ aṭṭhuppattivasena vuttaṃ ariṭṭhasikkhāpadaṃ (pāci. 417) viya. Yasmā taṃkhaṇampi kāmānaṃ ādīnavaṃ disvā virato hoti ce, visesaṃ adhigacchati, na kāmesu āsatto, tasmā vuttaṃ “**methuna...pe...antarāyo hoti**” ti. Tattha **yassa kassacīti** na kevalaṃ pabbajitasseva, atha kho yassa kassaci. Tathā hi vuttaṃ “methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsana” nti (su. ni. 820).

Tasmiṃ aniyyānikadhammeti tasmiṃ parehi parikappitaaniyyānikadhammanimittaṃ. Nimittatthe hi idaṃ kammasamyoge bhumbaṃ.

Upanibaddhāti viracitā. Tenāha “**abhisaṅkhatā**” ti. **Puthubhāvanti** bahubhāvaṃ. **Puthūhi vā sitā**ti bahūhi samaṇabrāhmaṇehi sitā upanibaddhā.

Vesārajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā

9. Navame bhavati etena ārogyanti **bhavo**, gilānapaccayo. Parivuddho bhavo **abhavo**. Vuddhiattho

hi ayamakāro yathā “saṃvarāsaṃvaro, phalāphala”nti ca. **Sappinavanītādīnīti ādi**-saddena telamadhuphāṇitādīnaṃ gahaṇaṃ. Sappinavanītādiggahaṇaṃcetha nidassanamattaṃ, sabbassapi gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhavābhavoti** vā khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Tenevāha “**sampattibhavesū**”tiādi. **Bhavoti** vā sampatti, **abhavoti** vipatti. **Bhavoti** vuddhi, **abhavoti** hāni. Taṃnimittaṅca taṇhā uppajjati vuttaṃ “**bhavābhavahetu vā**”ti.

Taṇhādutiyoti taṇhāsahāyo. Taṇhā hi nirudakakantāre marīcikāya udakasaññā viya pipāsābhīhūtaṃ tasitaṃ sattaṃ assāsadassanavasena sahāyakkiccam karontī bhavādīsu anibbinnaṃ katvā paribbhamāpeti. Tathā hi taṃ papātakaṃ acintetvā madhuggaṇhanakaluddakā viya anekādīnavākulesu bhavesu ānisaṃsameva dassentī anattahajāle sā paribbhamāpeti, tasmā taṇhā “purisassa dutiyā”ti vuttā. Nanu ca aññepi kilesādayo bhavanibbattipaccayāti? Saccametam, na pana tathā visesapaccayo, yathā taṇhā. Tathā hi sā kusalehi vinā akusalehi, kāmāvacarādīkusalehi ca vinā rūpāvacarādīkusalehi bhavanibbattiyā visesapaccayo. Yato samudayasaccanti vuccatīti. **Itthabhāvaññathābhāvanti** itthabhāvo ca aññathābhāvo ca itthabhāvaññathābhāvo, so etassa atthīti itthabhāvaññathābhāvo, saṃsāro, taṃ itthabhāvaññathābhāvaṃ. Tattha **itthabhāvo** manussattaṃ, **aññathābhāvo** tato avasiṭṭhasattāvāsā. **Itthabhāvo** vā tesam tesam sattānaṃ paccuppanno attabhāvo, **aññathābhāvo** anāgatattabhāvo. Evarūpo vā aññopi attabhāvo **itthabhāvo**, na evarūpo **aññathābhāvo**. Tenevāha “**itthabhāvaññathābhāvanti ettha itthabhāvo nāma ayaṃ attabhāvo**”tiādi. Saṃsaraṇaṃ **saṃsāro**.

“Khandhānaṅca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccati”. (visuddhi. 2.619; dī. ni. aṭṭha. 2.95
apasādanāvaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā;
vibha. aṭṭha. 226 saṅkhārapadaniddeso; su. ni. aṭṭha. 2.523; udā. aṭṭha. 39; itivu. aṭṭha. 14);

Tenāha “**khandhadhātuāyatanānaṃ paṭipāṭi**”nti, khandhadhātuāyatanānaṃ hetuphalabhāvena aparāparappavattinti attho.

Evamādīnavaṃ ñatvāti ettha etamādīnavaṃ ñatvāti paṭhanti, etaṃ sakalavaṭṭadukkhassa sambhavaṃ samudayaṃ taṇhaṃ ādīnavaṃ ñatvāti attho. Atha vā **evamādīnavaṃ ñatvāti** etaṃ yathāvuttaṃ saṃsārānativattanaādīnavaṃ dosaṃ ñatvā. **Niggahaṇoti** caturūpādānaśākhātassa sabbassa gahaṇassa paṭinissajjanena niggahaṇo, khandhāparinibbānena saṅkhārappavattito apagaccheyyāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Taṇhuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Yogasuttavaṇṇanā

10. Dasame **yojenti** kammaṃ vipākena bhavādiṃ, bhavantarādīhi dukkhena sattaṃ yojenti ghaṭentīti **yogā**. Kāmaṇaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena yogo cāti **kāmayogo**. **Bhavayogo** nāma bhavarāgoti dassetuṃ “**rūpārūpabhavesū**”tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato yathā rajjanaṭṭhena rāgo, evaṃ yujjanaṭṭhena yogotī vutto. **Catūsu saccesu aññāṇanti** idaṃ suttantaṇayaṃ nissāya vuttaṃ. Suttantaṃvaṇṇanā hesāti, tadantogadhattā vā pubbantādīnaṃ.

Samudayanti dve samudayā khaṇikasamudayo paccayasamudayo ca. Uppādakkhaṇo khaṇikasamudayo, paccayova paccayasamudayo. Samudayate samudayaṃ samudayo, samudeti etasmāti samudayoti evaṃ ubhinnaṃ samudayānaṃ saddatthatoṇi bhedo veditabbo. Paccayasamudayaṃ pajānantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ pajānāti, khaṇikasamudayaṃ pajānantopi paccayasamudayaṃ pajānāti. Paccayato hi saṅkhārānaṃ udayaṃ passato khaṇato ca nesaṃ udayadassanaṃ sukhaṃ hoti, khaṇato ca nesaṃ udayaṃ passato pageva paccayānaṃ suggahitattā paccayato dassanaṃ sukkena ijjhati.

Idha pana khaṇikasamudayaṃ dassento āha “**samudayanti uppatti**”nti.

Atthaṅgamopi duvidho accantatthaṅgamo, bhedatthaṅgamoti. Accantatthaṅgamo appavattinirodho, nibbānanti keci. Bhedatthaṅgamo khaṇikanirodho. Tadubhayaṃ pubbhāge uggahaparipucchādivasena passato aññataradassanena itaradassanampi siddhameva hoti. Pubbhāgeyeva ārammaṇavasena khayato vayato sammasanādikāle bhedatthaṅgamam passanto byatirekavasena anussavādito accantatthaṅgamam passati, maggakkhaṇe pana ārammaṇato accantatthaṅgamam passanto asammohato itarampi passati. Idha pana bhedatthaṅgamam dassento āha “**atthaṅgamanti bheda**”nti. Kāmānaṃ uppattibhedaggahaṇeneva cettha yathā kāmānaṃ paṭiccasamuppannatā vibhāvītā, evaṃ kāmavattthunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvītāti daṭṭhabbā. **Madhurabhāvanti** iminā kāmasannissitam sukhaṃ somanassaṃ dasseti. “Yaṃ kho, bhikkhave, ime pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti (ma. ni. 1.166) hi vuttam. **Amadhurabhāvanti** iminā pana kāmahetukaṃ dukkhaṃ domanassaṃ dasseti.

Phassāyatanānanti chadvārikassa phassassa kāraṇabhūtānaṃ cakkhādiāyatanānaṃ. Tenāha “**cakkhādīnaṃ cakkhusamphassādikāraṇāna**”nti. Punabbhavakaraṇaṃ punobhavo uttarapadalopena, mano-saddassa viya ca purimapadassa okārantatā daṭṭhabbā. Punobhavo sīlametesanti **ponobhavikā**. Atha vā sīlatthena ikasaddena gamitattattā kiriyāvācakasaddassa adassanaṃ daṭṭhabbā yathā apūpabhakkhanasīlo apūpiko. Atha vā punabbhavaṃ denti, punabbhavāya samvattanti, punappunabbhave nibbattenti **ponobhavikā**. “Taddhitā”ti hi bahuvacananiddesā vicittatā vā taddhitānaṃ abhidhānalakkhaṇatā vā “punabbhavaṃ denti”tiādīsūpi atthesu ponobhavikasaddasiddhi daṭṭhabbā.

Viśaṃyojenti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti **viśaṃyogā**, asubhajjhānādīni viśaṃyojanakāraṇāni. Tenāha “**viśaṃyogāti viśaṃyojanakāraṇāni**”tiādi.

Yogasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaṇḍagāmaṃvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Caravaggo

1. Carasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **caratoti** gacchantassa, caṅkamantassa vā. **Uppajjati kāmavitakko vāti** vatthukāmesu avītarāgatāya tādise paccaye kāmapaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ce, yadi uppajjati. **Byāpādavitakko vā vihiṃsāvitakko vāti** āghātavīnaye viśesena cittassa adamtattā āghātanimitte byāpādapaṭisaṃyutto vā vitakko, leḍḍudaṇḍādīti parahiṃsanavasena vihiṃsāpaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ceti sambandho. **Taṃ ce bhikkhu adhvāsetīti** taṃ yathāvuttam kāmavitakkādīṃ yathāpaccayaṃ attano citte uppannaṃ “itipāyaṃ vitakko pāpako, itipi akusalo, itipi sāvajjo, so ca kho attabyābādhāya samvattati”tiādīnā nayena paccavekkhaṇāya abhāvato adhvāseti attano cittam āropetvā vāseti. Adhvāsentoyeva ca **nappajahati** tadanāgādippahānavasena na paṭinissajjati. Tato eva ca **na vinodeti** attano cittasantānato na nudati na nīharati. Tathā avinodanato **na byantīkaroti** na vīgatantaṃ karoti. Ātāpī pahitatto yathā tesam antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, evaṃ karoti, ayaṃ pana tathā na karotīti attho. Tathābhūto pana **na anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ na gameti. Na pajahati ce, na vinodeti ceti itīādīnā ce-saddam yojetvā attho veditabbo.

Evambhūtoti evaṃ kāmavitakkādīhi pāpavitakkehi samaṅgibhūto. **Anātāpīti** kilesānaṃ ātāpayikassa vīriyassa abhāvena anātāpī. Pāputrāsallakkaṇassa ottappaṇassa abhāvena **anottāpī. Satataṃ samitaṃ** sabbakālam nirantaram. **Kusīto hinavīriyoti** kusalehi dhammehi pariḥāpayitvā akusalapakke

kucchitaṃ sīdanato kosajjasamannāgamaena ca kusīto, sammappadhānavīriyābhāvena hīnavīriyo vīriyavirahitoti **vuccati** kathīyati. **Ṭhitassāti** gamanaṃ upacchinditvā tiṭṭhato. Sayanairiyāpathassa visesato kosajjapakkhikattā yathā taṃsamaṅgino bhāvitattā sambhavanti, taṃ dassetuṃ “**jāgarassā**”ti vuttaṃ.

Sukkapakkhe **tañce bhikkhu nādhivāsetīti** āraddhavīriyassapi viharato anādimati saṃsāre cirakālabhāvitattā tathārūpapaccayasamāyoge satisammosena vā kāmavitakkādi uppajjati ce, taṃ bhikkhu attano cittaṃ āropetvā na vāseti, abbhantare na vāsetīti attho. Anadhivāseto kiṃ karoti? **Pajahati** chaḍḍeti. Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakenāti? Na, apica kho taṃ **vinodeti** nudati nīharati. Kiṃ balibaddaṃ viya patodenāti? Na, atha kho **byantikaroti** vigatantaṃ karoti, yathā tesam antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā te karoti. Kathaṃ pana te tathā karoti? **Anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhitā honti, tathā ne karotīti vuttaṃ hoti.

Evambhūtotiādīsu evaṃ kāmavitakkādīnaṃ anadhivāseta suvisuddhāsayo samāno tāya ca āsayasampattiyā tannimittāya ca payogasampattiyā parisuddhasīlo indriyesu guttadvāro bhōjane mattaññū satisampajaññena samannāgato jāgariyaṃ anuyutto tadaṅgādivasena kilesānaṃ ātāpanalakkhaṇena vīriyena samannāgatattā **ātāpī**. Sabbaso pāputrāsena samannāgatattā **ottāpī satataṃ** rattindivaṃ. **Samitaṃ** nirantaraṃ samathavipassanānuyogavasena catubbidhasammappadhānasiddhiyā **āraddhavīriyo pahitatto**. Nibbānaṃ pati pesitacittoti **vuccati** kathīyatīti attho.

Gāthāsu **gehanissanti** ettha gehavāsīhi apariccattattā gehavāsīsabhāvattā gehadhammattā vā gehaṃ vuccati vatthukāmo. Atha vā gehappaṭibaddhabhāvato, kilesakāmānaṃ nivāsaṭṭhānabhāvato vā gehāti vuccanti, taṃvatthukattā kāmavitakkādi gehanissitaṃ nāma. **Kummaggapaṭipannoti** yasmā ariyamaggassa uppathabhāvato abhijjhādayo tadekaṭṭhadhammā ca kummaggo, tasmā kāmavitakkādibahulo kummaggapaṭipanno. **Mohaneyyesu mucchitoti** mohasaṃvattaniyesu rūpādīsu mucchito sammatto ajjhopanno. **Sambodhinti** ariyamaggañānaṃ. **Phuṭṭhanti** phusituṃ pattuṃ **pāpo so tādiso** micchāsāṅkappagocarō puggalo **abhabbo**, na kadāci taṃ pāpuṇātīti attho.

Vitakkaṃ samayitvānāti yathāvuttaṃ micchāvitakkaṃ paṭisaṅkhānabhāvanābalena vūpasamtvā. **Vitakkūpasame ratoti** navannampi mahāvitakkānaṃ accantūpasamabhūte arahatte, nibbāne eva vā ajjhāsayena rato abhirato. **Bhabbo soti** so yathāvutto sammāpaṭipajjamāno puggalo pubbabhāge samathavipassanābalena sabbavitakke yathārahaṃ tadaṅgādivasena vūpasamtvā ṭhito vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattamaggañānaṃsaṅkhātāṃ nibbānaṃsaṅkhātāṃ anuttaraṃ **sambodhiṃ phuṭṭhuṃ** adhigantuṃ **bhabbo** arahā. Evamettha pālivaṇṇanā veditabbā.

Carasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Silasuttavaṇṇanā

12. Dutīye **sampannasīlāti** ettha tividhaṃ sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha –

“Sampannaṃ sālīkedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe”ti. (jā. 1.14.1) –

Idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. “Iminā pātīmokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato”ti (vibha. 511) idaṃ **samaṅgisampannaṃ** nāma. “Imissā, bhante, mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṃ sampannaṃ, seyyathāpi khuddamadhuṃ anīlakaṃ, evamassāda”nti (pārā. 17) idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Idha paripuṇṇasampannavasena atthaṃ dassento “**sampannasīlāti paripuṇṇasīlā**”ti āha. Samaṅgisampannavasena attho yujjatiyeva, tasmā **sampannasīlāti** paripuṇṇasīlā hutvātipi sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha

sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvappattiyā paripuṇṇasīlā, samādānato paṭṭhāya avicchindanato sīlasamaṅgino. Samādānavato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā veditabbā, cetanādīnaṃ pana sīlanalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ pavattilakkhaṇena vattabbameva natthi.

Tattha “paripuṇṇasīlā”ti iminā atthena khettdosavigamena khettpāripūrī viya sīladosavigamena sīlapāripūrī vuttā hoti. Yathā hi khettaṃ bījakhaṇḍaṃ, vappakhaṇḍaṃ, udakakhaṇḍaṃ, ūsakhaṇḍanti catudosasamannāgataṃ aparipūraṃ hoti. Tattha **bījakhaṇḍaṃ** nāma yattha antarantarā bījāni khaṇḍāni vā pūtīni vā hontī, tāni yattha patanti, tattha sassaṃ na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti, aparipūraṃ hotīti attho. **Vappakhaṇḍaṃ** nāma yattha akusalo bījāni vapanto antarantarā nipātetī. Evañhi sabbattha sassaṃ na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Udakakhaṇḍaṃ** nāma yattha katthaci udakaṃ atibahuṃ vā hoti, na vā hoti. Tatrāpi hi sassaṃ na uṭṭhenti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Ūsakhaṇḍaṃ** nāma yattha kassako kismiñci padese naṅgalena bhūmiṃ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṃ karoti, tato ūsaṃ uppajjati. Tatrāpi hi sassaṃ na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti, tādisañca khettaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisamsaṃ. Tatrāpi bahumpi vapitvā appaṃ labhati. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā khettaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tādisañca khettaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamsaṃ. Evameva khaṇḍaṃ, chiddaṃ, sabalaṃ, kammāsanti catudosasamannāgataṃ sīlaṃ aparipūraṃ hoti, tādisañca sīlaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisamsaṃ. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tādisañca sīlaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamsaṃ.

“Sīlasamaṅgino”ti iminā panatthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānagatā samannāgatā hutvā viharathāti idameva vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisamsadassanena. Tadubhayampi **visuddhimagge** (visuddhi. 1.14) vitthāritaṃ. Tattha “sampannasīlatī ettāvātā ca kira bhagavā catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṃ vitthāretvā dasseti”ti divāvihāravāsī sumatthero āha. Antevāsiko panassa tepiṭakacūlanāgatthero āha – “ubhayatthāpi pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto, pātimokkhasaṃvaroyeva hi sīlaṃ, itarāni pana tīni sīlanti vuttatṭhānaṃ nāma atthi”ti vatvā taṃ ananujānanto āha – “indriyasaṃvaro nāma chadvārarakkhāmattakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppattimattakaṃ, paccayanissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnaśīso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnaśīso viya puriso jīvitāṃ, sesāni puna pākātīkāni katvā rakkhituṃ sakkoti. Tasmā ‘sampannasīlā’ti iminā pātimokkhasaṃvaraṃ uddisitvā ‘sampannapātimokkhā’ti tasseva vevacanaṃ vatvā taṃ vitthāretvā dassento ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’tiādīmāhā”ti.

Pātimokkhasaṃvarasīlena saṃvutāti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ makkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Evaṃbhūtā ca tena upetā samannāgatā nāma hontīti āha “**upetā hutvā**”ti. **Ācārena ca gocarena ca sampannāti** kāyikavācasikaavītikamasāṅkhātena ācārena, na-vesiyagocarātādisaṅkhātena gocarena ca sampannā, sampannaācāragocarāti attho. **Aṇupamāṇesūti** atiparittakesu anāpattigamanīyesu. Dukkaṭadubbhāsitamattesūti apare. **Dosesūti** gārayhesu akusaladhammesu. **Bhayato dassanasīlatī** paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā bhāyanasīlā. **Sabbasikkhākoṭṭhāsesūti** mūlapaññattianupaññattisabbatthapaññattipadesapaññattīādibhedesu. **Taṃ taṃ samādāttabbaṃ samādāyāti** yaṃ kiñci sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññattīādibhedesu sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūritabbaṃ kāyikaṃ vācasikaṃ vā sīlaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādāya, sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvāti attho.

Udayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatīti “avijjāsamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā...pe... kammāsamudayā...pe... āhārasamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Rūpakkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Tathā avijjāsamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena

vedanākkhandhassa udayaṃ passaṭi. Taṇhāsamudayā...pe... kammaṣamudayā...pe... phassasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passaṭi. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa udayaṃ passaṭi. Vedanākkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passaṭi”tiādinā nayena ekekasmim̐ khandhe pañca pañca katvā vuttāni pañcavīsati udayalakkhaṇāni passaṭi.

Vayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passaṭi “avijjānirodhā rūpanirodhoti paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passaṭi. Taṇhānirodhā...pe... kammanirodhā...pe... āhānirodhā rūpanirodhoti paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passaṭi. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa vayaṃ passaṭi. Rūpakkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passaṭi. Avijjānirodhā...pe... taṇhānirodhā...pe... phassanirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passaṭi. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vayaṃ passaṭi. Vedanākkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passaṭi”tiādinā nayena ekekasmim̐ khandhe pañca pañca katvā vuttāni pañcavīsati vayalakkhaṇāni passaṭi. **Pesitattoti** nibbānaṃ pati pesitacitto. **Kathayantīti** tathāvidhaṃ bhikkhuṃ buddhādayo ariyā ācikkhanti.

Yataṃ careti vāyamamāno careyya, caṅkamanādivasena gamanaṃ kappentopi “anuppanānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamaṭi”tiādinā (vibha. 432) nayena vuttappadhānavīriyaṃ karonto ghaṭento vāyamanto yathā akusaladhammā pahīyanti, kusaladhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, evaṃ gamanaṃ kappeyyāti attho. Esa nayo sesesupi. **Yatameṇaṃ pasārayeti** etaṃ pasāretabbaṃ hatthapādādiṃ yataṃ yatamāno yathāvuttavīriyasamaṅgī hutvā pasāreyya, sabbattha padhānaṃ na jaheyyāti adhippāyo.

Idāni yathā paṭipajjanto yataṃ yatanto nāma hoti, taṃ paṭipadaṃ dassetuṃ “**uddha**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **uddhanti** upari. **Tiriyaṃti** parito, puratthimadisādivasena samantato disābhāgesūti attho. **Apācīnanti** heṭṭhā. **Yāvataṃ jagato gatīti** yattakā sattasaṅkhārābhedaṃ lokassa pavatti, tattha sabbatthāti attho. Ettāvataṃ anavasesatā sammāsanañāṇassa visayaṃ saṅgahetvā dasseti. **Samavekkhitāti** samā hetunā ñāyena avekkhitā, aniccādivasena vipassitāti vuttaṃ hoti. **Dhammānanti** sattasuññānaṃ. **Khandhānanti** rūpādānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ. **Udayabbayaṃti** udayaṅca vayaṅca. Idaṃ vuttaṃ hoti – upari tiriyaṃ adhoti tidhā saṅgahite sabbasmim̐ loke atītādibhedabhinnānaṃ pañcupādānakkhandhasaṅkhātānaṃ sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ aniccādisammasanādhiḡatena udayabbayañāṇena pañcavīsatiyā ākārehi udayaṃ, pañcavīsatiyā ākārehi vayaṃ samavekkhitā samanupassitā bhaveyyāti.

Cetosamathasāmīcinti cittasaṃkilesānaṃ accantavūpasamanato cetosamathasaṅkhātassa ariyamaggassa anucchavikaṃ paṭipadāñāṇadassanavisuddhiṃ. **Sikkhamānanti** paṭipajjamānaṃ bhāventamaṃ ñāṇaparamparā nibbattentaṃ. **Sadāti** sabbakālaṃ rattiñceva divā ca. **Satanti** catusampajaññasamannāgatāya satiyā satokārī. Evampettha gāthāvaṇṇanā daṭṭhabbā. Sesamettha suviññeyyameva.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Padhānasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **uttamavīriyānīti** seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādhanato. Māro dhiyyati etthāti **māradheyyaṃ**, kilesamārassa pavattiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ tebhūmakavaṭṭanti āha “**tebhūmakavaṭṭasaṅkhātamaṃ māradheyya**”nti. Jātimaraṇato jātaṃ bhayaṃ **jātimaraṇabhayaṃ**, jātimaraṇameva vā bhayaḡhetuto bhayaṃti **jātimaraṇabhayaṃ**. Tenāha “**jātiṅca maraṇaṅca...pe... bhayassā**”ti sesaṃ uttānameva.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṃvarasuttavaṇṇanā

14. Catutthe saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati etehīti **padhānāni**. Saṃvarantassa **uppannavīriyanti** yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhāne cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. **Pajahantassāti** vinodentassa. **Uppannavīriyanti** tasseva pahānassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. **Bhāventassa uppannavīriyanti** etthāpi eseva nayo. **Samādhinimittanti** samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhissa kāraṇaṃ hotīti “samādhinimitta”nti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhiādiupadhīhi vivittattā vinissaṭattā. **Taṃ āgammāti** taṃ nibbānaṃ maggena adhigamāhetu. Rāgādayo virajjanti ettha, etenāti **virāgo**. Evaṃ **nirodhopi** daṭṭhabbo. Yasmā idha bojjhaṅgamiṣsakavasena icchitā, tasmā “**āramaṇavasena vā adhigantabbavasena vā**”ti vuttaṃ. Tattha **adhigantabbavasena**ti tanninnatāvāsena. **Vossaggapariṇāmi**ti vossaggavasena pariṇāmitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇāmanasīlaṃ. Tenāha “**dve vossaggā**”tiādi. Khandhānaṃ pariccajanaṃ nāma tappaṭibaddhakilesappahānavasenaṃti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena tannimittakkhandhe ca pajahatīti vattabbataṃ arahatīti āha “**vipassanā...pe... pariccajati**”ti. Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇantī ninnapaṇapabbhārahāvena ekamsato nibbānaṃ pakkhandatīti vattabbataṃ labhati, maggo ca samucchadavasena kilese khandhe ca rāgaṃ pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassanāmaggānaṃ vasena **pakkhandanapariccāgavossaggā** veditabbā. **Vosaggatthāyāti** pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pariṇamatīti** pariccajati. Taṃ pana pariṇāmanaṃ vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha “**vipassanābhāvaṅca maggabhāvaṅca pāpuṇāti**”ti. **Sesapadesūti** “dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvetī”tiādīsu sesasambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādīpāpadhammānaṃ vikkhambhanena rāgavigamanena ekantahitattā dullabhataṃ ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ samādhinimittaṃ evaṃ dullabhaṃ rāgassa ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. **Anurakkhatīti** ettha anurakkhanā nāma adhigatasamādhito yathā parihāni na hoti, evaṃ paṭipattisāsana-tappaṭipakkhavigamanenaṃti āha “**samādhi**”tiādi. **Aṭṭhikasāññādikāti** aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsena hi jhānaṃ vadati. Sesamettha uttānameva.

Saṃvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paññattisuttavaṇṇanā

15. Pañcame attabhāvo etesaṃ atthīti attabhāvino, tesāṃ **attabhāvīnaṃ**. Tenāha “**attabhāvavantāna**”nti. **Yāva chattiṃsāya indānaṃ āyuppanmānaṃ, tāva paṇīte kāme paribhuñjīti** mandhātūrājā kira ekadivasāṃ attano pariṇāyakarataṃ pucchi – “atthi nu kho manussalokato ramaṇīyatarāṃ ṭhāna”nti. Kasmā deva evaṃ bhaṇasi, kiṃ na passasi candimasūriyānaṃ ānubhāvaṃ, nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇīyataranti? Rājā cakkaratanaṃ purakkhatvā tattha agamāsi.

Cattāro mahārājāno “mandhātumahārājā āgato”ti sutvā “tāvamahiddhiko mahārājā na sakkā yuddhena paṭibāhito”nti sakarajjaṃ niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pucchi – “atthi nu kho ito ramaṇīyatarāṃ ṭhāna”nti. Athassa tāvatīmsabhavanaṃ kathayīmsu. “Tāvatīmsabhavanaṃ, deva, ramaṇīyaṃ, tattha sakkassa devaraṇiṇo ime cattāro mahārājāno pāricārikā dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tassimāni upabhogaṭṭhānāni – yojanasahassubbedho vejyantapāsādo, pañcayojanasatubbedhā sudhammadevasabhā, diyaḍḍhayaṃjanasatiko vejyantaratho, tathā erāvaṇo hatthī, dibbarukkkhasahassappaṭimaṇḍitaṃ nandanavanaṃ, cittalatāvanaṃ, phārusakavanaṃ, yojanasatubbedho pāricchattako kovīlāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā

paññāsayojanavithārā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anuppavisatī”ti.

Taṃ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhukkiri. Taṃ ākāse utthahi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnaṃ devalokānaṃ vemajjhato cakkaratanaṃ otarivā pathaviyā āsanne thāne aṭṭhāsi saddhiṃ pariṇāyakaratanappamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova attano ānubhāvena tāvatimsabhavanaṃ agamāsi. Sakko “mandhātā āgato”ti sutvā tassa paccuggamaṃ katvā “svāgataṃ, mahārāja, sakaṃ, te mahārāja, anusāsa mahārāja”ti vatvā saddhiṃ nāṭakehi rajjaṃ dve bhāge katvā ekaṃ bhāgamadāsi. Rañño tāvatimsabhavane patiṭṭhitamattasseva manussagandhasarīranissandādīmanussabhāvo vigacchī, devaloke pavattivipākādāyino aparapariyāyavedanīyassa kammassa katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatāmālāmilāyanādīdevabhāvo pāturaḥosi. Tassa sakkena saddhiṃ paṇḍukambalasilāya nisinnassa akkhinimisanamattena nānattaṃ paññāyati. Taṃ asallakkhenta devā sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṃ anubhavamāno tadā manussānaṃ asaṅkhyeyyāyukatāya yāva chattiṃsa sakkā upapajjitvā cutā, tāva sakkaraṃ kāretvā “kiṃ me iminā upaḍḍharajjena”ti atitto kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patito manussaloke utukakkhaḷatāya vātāpēna phusitagatto kālamakāsi. Tena vuttaṃ “**devaloke pana yāva chattiṃsāya indānaṃ āyuppamāṇaṃ, tāva paṇīte kāme paribhuñjī**”ti.

Paññattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sokhummasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **sukhumalakkhaṇappaṭivijjhanakānī**ti aniccādisukhumalakkhaṇānaṃ paṭivijjhanakāni. **Sukhumalakkhaṇapariggāhakañāṇenā**ti sukhumalakkhaṇapariggāhakena ñāṇena. **Parato jānitvā**ti avasavattanena aññato jānitvā. Saṅkhārā hi “mā bhijjimsū”ti icchitāpi bhijjanteva, tasmā te avasavattitāya pare nāma. Sā ca nesaṃ paratā aniccadassane pākāṭā hotīti vuttaṃ “**iminā hi padena aniccānupassanā kathitā**”ti. Sesam uttānameva.

Sokhummasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Paṭhamaagatisuttādivaṇṇanā

17-20. Sattame **chandāgatinti** ettha sandhivasena saralopoti dassento āha “**chandena agati**”nti. **Chandā**ti hetumhi nissakkavacananti āha “**chandenā**”ti, pēnēnti attho. Chandasaddo hettha taṇhāpariyāyo, akusalacchandapariyāyo vā. **Sesesūti** “dosāgatim gacchatī”tiādīsu.

Ettha ca yo “ayaṃ me mittoti vā, sandiṭṭhoti vā, ñātakoti vā, lañcaṃ vā pana me detī”ti chandavasena assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ chandena akattabbaṃ karoti nāma. Yo “ayaṃ me verī”ti cirakālānubaddhaveravasena vā, taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṃ assāmikaṃ karoti, ayaṃ dosena akattabbaṃ karoti nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṃ vā taṃ vā ayuttaṃ akāraṇaṃ vatvā assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ mohena akattabbaṃ karoti nāma. Yo pana “ayaṃ rājavallabhoti vā visame corādike visamāni vā kāyaduccarītādīni samādāya vattanena visamanissito vā, anathampi me kareyyā”ti bhīto assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ bhayena akattabbaṃ karoti nāma.

Yo pana kiñci bhājento “ayaṃ me sandiṭṭho vā sambhatto vā”ti pemavasena atirekaṃ deti, “ayaṃ me verī”ti dosavasena ūnakaṃ deti, yo muyhanto dinnādinnaṃ ajānamāno kassaci ūnaṃ, kassaci adhikaṃ deti, “ayaṃ imasmim adīyamāne mayhaṃ anathampi kareyyā”ti sīto kassaci atirekaṃ deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgatiādīni gacchanto akattabbaṃ karoti nāma.

Nihīyati tassa yasoti tassa agatigāmino kittiyasopi parivārayasopi nihīyati parihāyati. Yassati tena

kittiyatīti hi yaso, kitti thutighoso. Yassati tena purecarānucarabhāvena parivārayatīti yaso, parivāro. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Caravaggo dutiyo.

3. Uruvelavaggo

1. Paṭhamauruvelasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame mahāvelā viya **mahāvelā**, vipulavālikapuñjatāya mahanto velātaṭo viyāti attho. Tenāha “**mahāvālikarāsīti attho**”ti. Uru, maru, sikatā, vālukā, vaṇṇu, vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanameva nānaṃ. Tenāha “**urūti vālikā vuccatī**”ti.

Najjāti nadati saddāyatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyāti** “nelañjalāyā”ti vattabbe la-kārassa ra-kāraṃ katvā “nerañjarāyā”ti vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci “nīlaṃ-jalāyāti vattabbe nerañjarāyā”ti vadanti. Nāmameva vā etaṃ tassā nadiyāti veditabbaṃ. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṃ dassetaṃ “**ajapālanigrodhe**”ti vuttaṃ. Kasmā panāyaṃ ajapālanigrodho nāma jātoti āha “**tassā**”tiādi. **Keci** pana “yasmā tattha vede sajjhāyitūṃ asamatthā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasiṃsu, tasmāssa ajapālanigrodhoti nāmaṃ jāta”nti vadanti. Tatrāyaṃ vacanattho – na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho. Ajapālanti ādiyanti nivāsaṃ etthāti **ajapālōti**. Apare pana vadanti “yasmā majjhānikasamaye antopaviṭṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’tissa nāmaṃ ruḷha”nti. Sabbatthāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamaṃ abhisambuddho, anunāsikalopenāyaṃ niddeso. Tenevāha “**sambuddho hutvā paṭhamamevā**”ti. **Paṭhamanti** ca bhāvanapuṃsakaniddeso, tasmā abhisambuddho hutvā paṭhamaṃ ajapālanigrodhe viharāmīti evamettha sambandho veditabbo. **Ayaṃ vitakkoti** ayaṃ “kinnu khvāhaṃ...pe... vihareyya”nti evaṃ pavattavitakko. Hatthī ca vānaro ca tittiro ca **hatthivānaratittirā**.

Ye vuddhamapacāyantīti jātivuddho, vayovuddho, guṇavuddhoti tayo vuddhā. Tesu jātisampanno **jātivuddho** nāma, vaye ṭhito **vayovuddho** nāma, guṇasampanno **guṇavuddho** nāma. Tesu guṇasampanno vayovuddho imasmiṃ ṭhāne vuddhoti adhippeto. **Apacāyantīti** jeṭṭhāpacāyikākammena pūjenti. **Dhammassa kovidāti** jeṭṭhāpacāyanadhammassa kovidā kusalā. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Pāsaṃsāti** pasasārahā. **Samparāye ca suggatīti** samparetabbe imaṃ lokaṃ hitvā gantabbe paralokepi tesam sugatīyeva. Ayaṃ panettha piṇḍattho – khattiyā vā honu brāhmaṇā vā vessā vā suddā vā gahaṭṭhā vā pabbajitā vā tiracchānagatā vā, ye keci sattā jeṭṭhāpacitikammena silādiguṇasampannānaṃ vayovuddhānaṃ apacitīṃ karonti, te imasmiṃca attabhāve jeṭṭhāpacitikārakāti pasasāsaṃ vaṇṇanaṃ thomanāṃ labhanti, kāyassa ca bhedaṃ sagge nibbantantīti.

Aññasminti parasmim. Attā na hotīti **añño**, paro. So panettha na yo koci adhippeto, atha kho garuṭṭhāniyo. Tenāha “**kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvā**”ti. Patissati garuno āṇaṃ sampaṭicchati patisso, na patisso **appatisso**, **patissayarahito**, garupassayarahitoti attho.

Sadevakeṭi avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Sadevakaggahaṇena** pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Samārakaggahaṇena** chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto tannivāsī ca hoti. **Sabrahmakavacanena** brahmakāyikādibrahmaggaṇaṃ paccāsattiñāyeneva. **Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyāti** sāsanassa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ. Nidassanamattañcetaṃ apaccatthikānaṃ asamitābhāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ teneva vacanena

gahitattā. Kāmaṃ “sadevake”tiādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”tiādīsu pana atulyayoge ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato **pajāgahaṇanti** pajāvacaṇena sattalokaggahaṇaṃ.

Devabhāvasāmaññaena mārabrahmesu gahitesupi itarehi tesam labbhamānavisesadassanattaṃ viṣuṃ gahaṇanti dassento “**māro nāmā**”tiādimāha. Māro brahmānampi vicakkhukammāya pahotīti āha “**sabbesa**”nti. **Uparīti** uparibhāge. **Brahmāti** dasasahassibrahmānaṃ sandhāyāha. Tathā cāha “**dasahi aṅgulihī**”tiādi. Idha dīghanikāyādayo viya bāhirakānampi ganthanikāyo labbhatīti āha “**ekani kāyādivasena**”ti. **Vatthuvijjādīti ādi**-saddena vijjāṭṭhānāni saṅgayhanti. Yathāsakaṃ kammakilesehi pajātattā nibbattattā pajā, sattanikāyo, tassā **pajāya**. **Sadevamanussāyāti** vā iminā sammutidevaggahaṇaṃ tadavasitṭhamanussalokaggahaṇaṃca daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “**apicetthā**”tiādi vuttaṃ. **Lokavasena vuttāni** “lokīyanti ettha kammaṃ kammaphalāni”ti katvā. **Pajāvasena** “hetupaccayehi pajātā”ti katvā. **Silasampannataranti** ettha paripuṇṇasampannatā adhippetā “sammaṇaṃ sālīkedāra”ntiādīsu (jā. 1.14.1) viya. Tenāha “**adhikataranti attho**”ti. Paripuṇṇaṇhi adhikataranti vattuṃ arahati. **Kāraṇanti** yuttim. **Atthanti** aviparītattaṃ. **Vaḍḍhinti** ativaḍḍhinimittaṃ.

Iminā vacanenāti imasmiṃ sutte anantaraṃ vuttavacaṇena. Na kevalaṃ imināva, suttantarampi ānetvā paṭibāhitabboti dassento “**na me ācariyo atthi**”tiādimāha. Tatha **na me ācariyo atthi**ti lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi. Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi. Lokuttaradhamme panassa lesopi natthi. **Natthi me paṭipuggaloti** mayhaṃ sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo nāma natthi. **Saranti** karaṇe etaṃ paccattavacaṇanti āha “**sarantenā**”ti, **saranti** vā saraṇahetu cāti attho.

Yatoti bhummatthe tosaddoti āha “**yasmiṃ kāle**”ti. Rattiyo jānantīti rattaññū, attano pabbajitadivasato paṭṭhāya bahū rattiyo jānanti, cirapabbajitāti vuttaṃ hoti. Rattaññūnaṃ mahantabhāvo **rattaññumahantaṃ**. Bhāvappadhāno esa niddeso. “Rattaññumahatta”nti vā pāṭho. Esa nayo sesesupi. Theranavamajjhimānaṃ vasena vipulabhāvo **vepullamahantaṃ**. Sikkhattayasaṅgahitassa sāsana brahmacariyassa jhānābhiññādivasena vipulabhāvo **brahmacariyamahantaṃ**. Viṣiṭṭhassa paccaya lābhassa vipulabhāvo **lābhaggamahantaṃ**. **Catubbidhena mahantenāti** catubbidhena mahantabhāvena. **Mahāpajāpatiyā dussayugadānakāleti** bhagavato saṅghe gāravassa pākāṭakāladassanamaṭṭaṃ. Na hi bhagavā tato pubbe saṅghe gāravarahito vihāsi.

Paṭhamauruvelasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyauruvelasuttavaṇṇanā

22. Dutīye **huhūṅkajātikenāti** so kira diṭṭhamaṅgaliko mānavasena kodhavasena ca “huhu”nti karonto vicarati, tasmā huhūṅkajātīkoti vuccati. “Huhukajātīko”tipi paṭhanti, tena saddhiṃ āgatāti attho. **Jarājīṇṇāti** jarāya khaṇḍadantapalitakesādibhāvaṃ āpādītā. **Vayovuddhāti** aṅgapaccāṅgānaṃ vuddhimariyādappattā. **Jātimahallakāti** upapattiyā mahallakabhāvena samannāgatā. Mahattaṃ lanti gaṇhantīti mahallakā, jātiyā mahallakā, na vibhavādināti jātimahallakā. **Vayoanuppattāti** pacchimavayaṃ sampattā, pacchimavayo nāma vassasatassa pacchimo tatiyo bhāgo. **Jīṇṇāti** vā porāṇā, cirakālappavattakulanvayāti vuttaṃ hoti. **Vuddhāti** sīlācārādiguṇavuddhiyuttā. **Mahallakāti** vibhavamahantatāya samannāgatā. **Mahaddhanāti** mahābhogā. **Addhagatāti** maggappaṭipannā brāhmaṇānaṃ vatacariyādimariyādaṃ avitikkamma caramānā. **Vayoanuppattāti** jātivuddhabhāvaṃ antimavayaṃ anuppattā. **Sutaṃ netanti** ettha sutaṃ no etanti padacchedo. **Noti** ca karaṇatthe sāmivacaṇaṃ. Tenāha “**amhehi suta**”nti.

Akāleti ayuttakāle. **Asabhāvaṃ vadatīti** yaṃ natthi, taṃ vadati. **Anatthaṃ vadatīti** akāraṇanissitaṃ vadati. **Akāraṇanissitanti** ca nipphalanti attho. Phalañhi kāraṇanissitaṃ. Akāraṇanissitatā ca tadavinābhāvato akāraṇe nissitaṃ, nipphalaṃ samphanti vuttaṃ hoti. **Avinayaṃ vadatīti** na saṃvaravinayappaṭisaṃyuttaṃ vadati, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahaṃ vadatīti vuttaṃ hoti. **Na hadaye nidhetabbayuttakanti** ahitasamhitattā cittaṃ anuppavesetvā nidhetuṃ ayuttaṃ. **Kathetuṃ ayuttakālenāti** dhammaṃ kathentena yo attho yasmim kāle vattabbo, tato pubbe pacchā ca tassa akālo, tasmim ayuttakāle vattā. **Apadesarahitanti** suttāpadesarahitaṃ. **Sāpadesaṃ sakāraṇaṃ katvā na kathetīti** “bhagavatā asuke sutte evaṃ vutta”nti evaṃ sāpadesaṃ kāraṇasahitaṃ katvā na katheti.

Pariyantarahitanti paricchedarahitaṃ, suttaṃ vā jātakaṃ vā nikkhipitvā tassa anuyogaṃ upamaṃ vā vatthuṃ vā āharitvā yaṃ suttaṃ jātakaṃ vā nikkhipitaṃ, tassa sarīrabhūtaṃ kathaṃ anāmasitvā bāhirakathaṃyeva katheti, nikkhittaṃ nikkhittamattameva hoti, “suttaṃ nu kho katheti jātakaṃ nu kho, nāssa antaṃ vā koṭṭiṃ vā passāmā”ti vattabbaṃ āpajjati. Yathā vaṭarukkhasākhānaṃ gatagataṭṭhāne pārohā otaranti, otiṇṇo-tiṇṇaṭṭhāne viruḷhim āpajjitvā puna vaḍḍhantiyeva, evaṃ aḍḍhayojanampi yojanampi gacchatiyeva. Gacchante gacchante pana mūlarukkho vinassati, anujātapārohamūlāniyeva tiṭṭhanti, evaṃ ayampi nigrodhadhammakathiko nāma hoti. Nikkhittaṃ nikkhittameva katvā passeneva pariharanto gacchati. Yo pana bahumpi bhaṇanto “etadatthamidaṃ vutta”nti nikkhittasuttato aññampi anuyogūpamāvattuvasena tadupayogīnaṃ āharitvā āharitvā jānāpetuṃ sakkoti, tathārūpassa dhammakathikassa bahumpi kathetuṃ vaṭṭati. **Na lokiyalokuttaraatthanissitanti** attano paresañca na lokiyalokuttarahitāvahaṃ.

Pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ sīlādiatthānaṃ bodhanato sabhāvaniruttivasena ca buddhādīhi bhāsittā pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ ālīti **pāli**, pariyattidhammo. Purimassa atthassa pacchimena atthena anusandhānaṃ **anusandhi**, atthamukhena pana pālippadesānampi anusandhi hotiyeva. Svāyaṃ anusandhi pucchānusandhiājḥāsāyānusandhiyathānusandhiādivasena catubbidho, taṃtaṃdesanānaṃ pana pubbāparapālivasena anusandhivasena **pubbāparavasenāti** paccekaṃ yojetabbaṃ. **Uggahitanti** byañjanaso atthaso ca uddhaṃ uddhaṃ gahitaṃ, pariyāpuṇanavasena ceva paripucchāvasena ca hadayena gahitanti attho. Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato **sutaṃ**, pariyattidhammo. Taṃ dhāretīti **sutadharo**. Yo hi sutadharo, sutaṃ tasmim patitṭhitaṃ hoti suppatitṭhitaṃ arogikaṃ, tasmā vuttaṃ “**sutassa ādhārabhūto**”ti. Tenāha “**yassa hī**”tiādi. Ekaṃ padaṃ ekakkharampi avinaṭṭhaṃ hutvā sannicīyatīti sannicayo, sutaṃ sannicayo etasminti **sutasannicayo**. **Ajjhosāyāti** anuppavisitvā. **Tiṭṭhatīti** na sammussati.

Paguṇāti vācugatā. **Niccalikanti** aviparivattaṃ. **Saṃsanditvāti** aññehi saṃsanditvā. **Samanuggāhitvāti** paripucchāvasena atthaṃ ogāhitvā. Pabandhassa vicchedābhāvato **gaṅgāsotasadisam**. “Bhavaṅgasotasadisā”nti vā pāṭho, akittimaṃ sukhappavattīti attho. Suttekaḍesassa suttamattassa ca vacasā paricayo idha nādhippeto, vaggādivasena pana adhippetoti āha “**suttadasaka... pe... sajjhāyitā**”ti, “dasasuttāni gatāni, dasavaggāni gatāni”tiādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Manasā anu anu pekkhitā bhāgasō nijjhāyitā cintitā **manasānupekkhitā**. **Rūpagataṃ viya paññāyatīti** rūpagataṃ viya cakkhussa vibhūtaṃ hutvā paññāyati. **Suppaṭividdhāti** nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

Adhikaṃ cetoti **abhiceto**, upacārajjhānacittaṃ. Tassa pana adhikatā pākatikakāmāvacaracittehi sundaratāya, sā paṭipakkhato suddhiyāti āha “**abhikkantaṃ visuddhaṃ citta**”nti. **Adhicittanti** samādhimāha. Sopi upacārasamādhī daṭṭhabbo. Vivekajaṃ pītisukhaṃ, samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītijaṃ kāyasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ ñānasukhanti catubbidhampi jhānasukhaṃ paṭipakkhato nikkhantataṃ upādāya nekkhammasukhanti vuccatīti āha “**nekkhammasukhaṃ vindati**”ti. **Icechicchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti** iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha. **Nikāmalābhīti** pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānapaccavekkhaṇavasīyopi vuttā evāti veditabbā. **Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvāti** etena tesam jhānaṃ sukhappaṭipadatanā

khippābhiññatañca dasseti.

Vipulānanti vepullaṃ pāpitānaṃ jhānānaṃ. Vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappavattiyā, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbāti “**vipulāna**”nti vatvā “**yathāparicchedena vuṭṭhātuṃ samatthoti vuttaṃ hoti**”ti āha. Paricchedakālañhi appatvāva vuṭṭhahanto akasiralābhī na hoti yāvadicchitaṃ pavattetuṃ asamatthattā. Idāni yathāvutte samāpajjanādivasībhāve byatirekavasena vibhāvetuṃ “**ekacco hi**”tiādi vuttaṃ. Tattha **lābhīyeva hoti**ti idaṃ paṭiladdhamattassa jhānassa vasena vuttaṃ. **Tathāti** icchiticchitakkhaṇe. **Pāripanthiketi** vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Kicchena vikkhambhetī**ti kicchena visodheti. Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccchandādīnaṃ viya aññesampi samādhīpāripanthikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhanañcāti veditabbaṃ. **Nālikayantanti** kāmānanālikayantamāha.

Aṭṭhapitasāṅkappoti na sammāpaṇihitasāṅkappo. **Abhiññāpāragūti** sabbesaṃ lokiyalokuttaradhammānaṃ abhiññāya pāraṃ gato, sabbadhamme abhivisittāya aggamaggapaññāya jānitvā ṭhitoti attho. **Pariññāpāragūti** pañcannaṃ khandhānaṃ pariññāya pāraṃ gato, pañcakkhandhe pari jānitvā ṭhitoti attho. **Bhāvanāpāragūti** catunnaṃ maggānaṃ bhāvanāya pāraṃ gato, cattāro magge bhāvetvā ṭhitoti attho. **Pahānapāragūti** sabbakilesānaṃ pahānena pāraṃ gato, sabbakilese pajahitvā ṭhitoti attho. **Sacchikiriyāpāragūti** nirodhasacchikiriyāya pāraṃ gato, nirodhaṃ sacchikatvā ṭhitoti attho. **Samāpattipāragūti** sabbasamāpattīnaṃ samāpajjanena pāraṃ gato, sabbā samāpattīyo samāpajjitvā ṭhitoti attho. **Brahmacariyassa kevalīti** yaṃ brahmacariyassa kevalaṃ sakalabhāvo, tena samannāgato, sakalacatumaggabrahmacariyavāsoti attho. Tenāha “**sakalabrahmacariyo**”ti, paripuṇṇamaggabrahmacariyoti attho. Sesam suviññeyyameva.

Dutiyaaurvelasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Lokasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **lokoti** lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Atthato purimasmiṃ ariyasaccadvayaṃ, idha pana dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabbaṃ. Tenāha “**lokoti dukkhasacca**”nti. **Visaṃyuttoti** visaṃsaṭṭho na paṭibaddho, sabbesaṃ saṃyojanānaṃ sammadeva samucchinnattā tato vippamuttoti attho. **Lokasamudayoti** suttantanayena taṇhā, abhidhammanayena pana abhisāṅkhārehi saddhiṃ diyaḍḍhakilesasahassaṃ. **Lokanirodhoti** nibbānaṃ. **Sacchikatoti** attapaccakkho kato. **Lokanirodhagāminī paṭipadāti** silādikkhandhattayasāṅgaho ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. So hi lokanirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhigacchati, tadatthaṃ ariyehi paṭipajjīyati cāti lokanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Ettāvatā tathāni abhisambuddho yāthāvato gatoti **tathāgatoti** ayamatto dassito hoti. Cattāri hi ariyasaccāni tathāni nāma. Yathāha –

“Cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta”nti (saṃ. ni. 5.1090; paṭi. ma. 2.8) vitthāro.

Apica tathāya gatoti **tathāgato, gatoti** ca avagato atīto patto paṭipannoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā bhagavā sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya aviparītāya gato avagato, tasmā loko tathāgatena abhisambuddhoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato. Lokanirodhagāminim paṭipadaṃ tathaṃ aviparītaṃ gato paṭipannoti tathāgatoti. Evaṃ imissā pāḷiyā tathāgatabhāvadīpanavasena attho veditabbo.

Iti bhagavā catusaccābhisambodhavasena attano tathāgatabhāvaṃ pakāsetvā idāni tattha diṭṭhādiabhisambodhavasenapi taṃ dassetuṃ “**yaṃ, bhikkhave**”tiādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ pana “catūhi saccehi attano buddhabhāvaṃ kathetvā”ti vuttaṃ, taṃ tathāgatasaddabuddhasaddānaṃ atthato ninnānākaraṇataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tathā ceva hi pālī pavattāti. **Diṭṭhanti rūpāyatanam** daṭṭhabbato. Tena yaṃ diṭṭhaṃ yaṃ dissati, yaṃ dakkhati, yaṃ samavāye passeyya, taṃ sabbaṃ diṭṭhanteva gahitaṃ kālavisesassa anāmaṭṭhabhāvato yathā “duddha”nti dasseti. **Sutanti**ādisupi eseva nayo. **Sutanti saddāyatanam** sotabbato. **Mutanti** sanissaye indriye nissayaṃ muñcitvā pāpuṇitvā gahetabbam. Tenāha “**patvā gahetabbato**”ti. **Viññāntanti** vijānitabbam. Taṃ pana diṭṭhādivinimuttaṃ viññeyyanti āha “**sukhadukkhādi dhammārammaṇa**”nti. **Pattanti** yathā tathā patvā hatthagataṃ, adhigatanti attho. Tenāha “**pariyesitvā vā apariyesitvā vā**”ti. **Pariyesitanti** pattiyā atthaṃ pariyiṭṭhaṃ. Taṃ pana pattaṃ vā siyā appattaṃ vā, ubhayathāpi pariyesitamevāti āha “**pattaṃ vā appattaṃ vā**”ti. Dvayenapi dvippakārampi pattaṃ dvippakārampi pariyesitaṃ tena tena pakārena tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcaritanti** te pana apāpetvā citteneva anu anu sañcaritaṃ, viparitakkanti attho.

Pītakantiādīti ādisaddena lohitaodātādisabbaṃ rūpārammaṇabhāgaṃ saṅgaṇhāti. **Sumanoti** rāgavasena lobhavasena saddhādivasena vā sumano. **Dummanoti** byāpādavittakkavasena vā vihiṃsāvitakkavasena vā dummano. **Majjhottoti** aññānavasena, ñānavasena vā majjhatto. Esa nayo sabbattha. Tattha ādisaddena saṅkhasaddo, paṇavasaddo, pattaṅgandho, pupphagandho, puppharaso, phalaraso, upādinnaṃ, anupādinnaṃ, majjhattavedanā kusalakammaṃ akusalakammanti evamādinnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Appattanti** ñānena asampattaṃ, aviditanti attho. Tenāha “**ñānena asacchikata**”nti. **Lokena gatanti** lokena ñātaṃ. **Tatheva gatattāti** theveva ñātattā abhisambuddhattā, gatasaddena ekattaṃ buddhiatthanti attho. Gatiattho hi dhātavo buddhiatthā bhavanti akkharacintakā.

Yañca, bhikkhave, ratiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhatīti yassañca visākhapuṇṇamāya rattiyaṃ tathāāgatattādiatthena tathāgato bhagavā bodhimaṇḍe aparājitapallanke nisinnō tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā uttaritarābhāvato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ āsavakkhayañānena saddhiṃ sabbaññutaññānaṃ adhigacchati. **Yañca ratiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatīti** yassañca visākhapuṇṇamāya rattiyaṃyeva kusinārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavane yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. **Yaṃ etasmiṃ antareti** imāsaṃ dvinnaṃ saupādisesaanupādisesanibbānadhātūnaṃ majjhe pañcacattālīsavassaparimānakāle paṭhamabodhiyampi majjhimabodhiyampi pacchimabodhiyampi yaṃ suttageyyādippabhedam dhammaṃ **bhāsati** nidassanavasena, **lapati** uddisanavasena, **niddisati** pariniddisanavasena. **Sabbaṃ taṃ theveva hotīti** taṃ etthantare desitaṃ sabbaṃ suttageyyādinavaṅgaṃ buddhavacanaṃ atthato byañjanato ca anūnaṃ anadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosadanimmadanaṃ mohadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi avakkhalitaṃ, ekamuddikāya lañchitaṃ viya ekāya nāḷiyā mitaṃ viya ekatulāya tulitaṃ viya ca taṃ theveva hoti yassatthāya bhāsitaṃ, ekanteneva tassa sādhanato, **no aññathā**, tasmā tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ. Etena tathāvādītāya tathāgatoti dasseti. Gadaattho ayaṃ gatasaddo da-kārassa ta-kāraṃ katvā, tasmā tathaṃ gadatīti tathāgatoti attho. Atha vā āgadanam āgado, vacananti attho. Tato aviparīto āgado assāti da-kārassa ta-kāraṃ katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Yathāvādīti ye dhamme bhagavā “ime dhammā akusalā sāvajjā viññugarahitā samattā samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti”ti paresam dhammaṃ desento vadati, te dhamme ekanteneva sayam pahāsi. Ye pana dhamme bhagavā – “ime dhammā kusalā anavajjā viññuppasatthā samattā samādinna hitāya sukhāya saṃvattanti”ti vadati, te dhamme ekanteneva sayam upasampajja viharati, tasmā yathāvādī bhagavā tathākārīti veditabbo. Tathā sammadeva sīlādi paripūraṇavasena sammāpaṭipadāyaṃ yathākārī bhagavā, theveva dhammadesanāya paresam tattha paṭiṭṭhāpanavasena **tathāvādī**. Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evambhūtaṃ ca yathā vācā, kāyopi tathā gato pavatto. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti attho.

Abhibhū anabhībhūtoti upari bhavaggaṃ, heṭṭhā avīcinirayaṃ pariyaṅgaṃ katvā tiriyaṃ

aparimāṇāsu lokadhātūsu bhagavā sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi. Asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo atulo appameyyo anuttaro dhammarājā devadevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā, tato eva ayaṃ na kenaci abhibhūto. **Dakkhatīti** sabbam passati. Visesavacanicchāyapi abhāvato anavasesavisayo dasasaddo. Tena yaṃ kiñci neyyaṃ nāma, sabbam taṃ hatthatale āmalakaṃ viya passatīti dīpeti. Aviparītaṃ āsayādiavabodhena hitūpasamhārādīnā ca satte, bhāvaññatthattūpanayavasena saṅkhāre, sabbākārena suciṇṇavasitāya samāpattiyo, cittaṅca vase vattetīti **vasavattīti** evamettha attho daṭṭhabbo.

Visaṃyuttoti catūhi yogehi visaṃyutto. Tenāha “**catunnaṃ yogānaṃ pahānena visaṃyutto**”ti. **Taṇhādīṭṭhiupayehi virahitoti** sabbasmimpi loke taṇhādīṭṭhisāṅkhātehi upayehi virahito.

Abhibhavitvā ṭhitoti tabbisayakilesappahānena abhibhuyya atikkamitvā ṭhito. **Cattāropi ganthe mocetvā ṭhitoti** sabbe abhijjhākāyaganthādike sakasantānato mocetvā ṭhito. Veneyyasantāne vā attano desanāvīlāsena tesam pamocanoti **sabbaganthappamocano**. **Phuṭṭhassa paramā santīti** assa anena khīṇāsavena buddhena paramā santi nīṇaphusanena phuṭṭhāti evamettha sambandho vedītabbo. Tenāha “**phuṭṭhassā**”tiādi. **Nibbāne kutoci bhayaṃ natthīti** kutoci bhayakāraṇato nibbāne bhayaṃ natthi asaṅkhatabhāvena sabbaso khemattā. Tenāha bhagavā – “khemaṅca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi khemagāminiṅca paṭipada”ntiādi (saṃ. ni. 4.379-408). Nibbānappattassa vā kutoci bhayaṃ natthīti **nibbānaṃ akutobhayaṃ** evamettha attho daṭṭhabbo, na kutoci bhayaṃ ettha etasmim adhigateti **akutobhayaṃ**, nibbānanti evamettha nibbacanaṅca daṭṭhabbam.

Anīgho niddukkho. **Sabbakammakkhayaṃ pattoti** sabbesaṃ kammānaṃ khayaṃ pariyoṣānaṃ accantabhāvaṃ patto. Upadhī sammadeva khīyanti etthāti **upadhisaṅkhayo**, nibbānanti āha “**upadhisaṅkhayaṃ saṅkhāte nibbāne**”ti. **Cakkanti** dhammacakkaṃ. **Pavattayīti** teparivaṭṭam dvādasākāraṃ pavattesi. Mahantehi sīlādiguṇehi samannāgatattā **mahantaṃ**. **Vītasāradanti** catuvesārajjayogena vītasāradaṃ. Sesam uttānameva.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kālakārāmasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **bālhaṃ kho ne pasamsasīti** ne samaṇe bālhaṃ katvā pasamsasi vaṇṇayasi. Kīdisaṃ sīlaṃ etesanti **kiṃsīlā**. Ko samācāro etesanti **kiṃsamācārā**. **Guṇamaggasaṅṭhitāti** guṇaggasaṅṭhitā. **Ma-kāro** padasandhikaro, aggaguṇe paṭiṭṭhitāti vuttaṃ hoti. **Santindriyā** santamānasā, “santaṃ tesam gataṃ ṭhita”ntipi paṭhanti. **Ekakiyāti** ekakā, catūsu iriyāpathesu ekakā hutvā viharantīti adhippāyo. Tenevāha “**adutiya**”ti. **Tādisā samaṇā mamātīti** ettha **iti**-saddo ādiattho. Tena –

“Kāyakammaṃ suci nesaṃ, vācākammaṃ anāvilaṃ;
Manokammaṃ suvisuddhaṃ, tādisā samaṇā mama.

“Vimalā saṅkhamuttābhā, suddhā antarabāhirā;
Puṇṇā suddhehi dhammehi, tādisā samaṇā mama.

“Lābhena unnato loko, alābhena ca onato;
Lābhālābhena ekaṭṭhā, tādisā samaṇā mama.

“Yasena unnato loko, ayasena ca onato;
Yasāyasena ekaṭṭhā, tādisā samaṇā mama.

“Pasamsāyunnato loko, nindāyapi ca onato;
Samā nindāpasamsāsu, tādisā samaṇā mama.

“Sukhena unnato loko, dukkhenapi ca onato;
Akampā sukhadukkhesu, tādīsā samaṇā mamā”ti. (dha. pa. aṭṭha. 2.303 cūḷasubhaddāvatthu) –

Evamādiṃ saṅgaṇhāti.

“**Dūre santo**”tiādigāthāya ayamatto. **Santoti** rāgādīnaṃ santatāya buddhādayo santo nāma, idha pana pubbabuddhesu katādhikārā ussannakusalamūlā bhāvitabhāvanā sattā santoti adhippetā. **Pakāsantīti** dūre ʘhitāpi buddhānaṃ ṇānapathaṃ āgacchantā pākaṭā honti. **Himavantovāti** yathā tiyojanasahassavittthato pañcayojanasatubbedho caturāsītiyā kūṭasahasseehi paṭimaṇḍito himavantapabbato dūre ʘhitānampi abhimukhe ʘhito viya pakāsati, evaṃ pakāsantīti attho. **Asantettha na dissantīti** lābhagarukā, vitthiṇṇaparalokā, āmisacakkhukā, jīvikatthāya pabbajitā, bālapuggalā asanto nāma. Te ettha buddhānaṃ dakkhiṇassa jāṇumaṇḍalassa santike nisinnāpi na dissanti na pañṇāyanti. **Rattiṃ khittā yathā sarāti** rattiṃ caturaṅgasamannāgate andhakāre khittā sarā viya tathārūpassa upanissayabhūtassa pubbahetuno abhāvena na pañṇāyantīti attho.

Brahmadeyyanti seṭṭhadeyyaṃ, yathā dinnaṃ na puna gahetabbaṃ hoti nissaṭṭhaṃ pariccattaṃ, evaṃ dinnanti attho.

Diṭṭhaṃ na mañṇatīti ettha **diṭṭhanti** maṃsacakkhunāpi diṭṭhaṃ, dibbacakkhunāpi diṭṭhaṃ, rūpāyatanassettaṃ adhivacanaṃ. Yañhi cakkhudvayena katadassanakiriyāsamāpanaṃ, yaṃ cakkhudvayaṃ passati apassi passissati, samavāye passeyya, taṃ sabbhaṃ kālavisavacanicchāya abhāvato “diṭṭha”nteva vuttaṃ yathā “duddha”nti. Tenevāha “**diṭṭhaṃ rūpāyatana**”nti. **Evarūpāni hi vacanāntīti** “daṭṭhabbaṃ sotabba”ntiādīni.

Lābhēpi tādī, alābhēpi tādīti yathā alābhakāle lābhassa laddhakālepi tathevāti tādiso. **Yasepīti** yase satipi mahāparivārakālepi. Sesamettha uttānameva.

Kāḷakārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brahmacariyasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **na**yidanti ettha **na**-iti paṭisedhe nipāto, tassa “vussatī”ti iminā sambandho “na vussatī”ti, **ya**-kāro padasandhikaro. **Idaṃ**-saddo “ekamidāhaṃ, bhikkhave, samayaṃ ukkaṭṭhāyaṃ viharāmi subhagavane sālārājamūle”tiādīsu (dī. ni. 2.91; ma. ni. 1.501) nipātamaṭṭhaṃ, “idaṃ kho taṃ, bhikkhave, appamattakaṃ sīlamattaka”ntiādīsu (dī. ni. 1.27) yathāvutte āsannapaccakkhe āgato.

“Idaṇhi taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;
Āvutthaṃ dhammarājena, pītisaṅjananaṃ mamā”ti. (ma. ni. 3.387-388; saṃ. ni. 1.48, 101) –

Ādīsu vakkhamāne āsannapaccakkhe. Idhāpi vakkhamāneyeva āsannapaccakkhe daṭṭhabbo.

Brahmacariya-saddo –

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṇca te nāga mahāvimaṇaṃ.

“Ahaṇca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā;

Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

“Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca me vīra mahāvīmāna”nti. –

Imasmiṃ **puṇṇakajātaka** (jā. 2.22.1595) dāne āgato.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo;
Kena te brahmacariyena, puṇṇaṃ pāṇimhi ijjhatī”ti. –

Imasmiṃ **aṅkurapetavatthusmiṃ** (pe. va. 275, 277) veyyāvacce.

“Evaṃ kho taṃ, bhikkhave, tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahoṣī”ti imasmiṃ **tittirajātaka** (cūḷava. 311) pañcasikkhāpadasīle.

“Taṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya...pe... yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti imasmiṃ **mahāgovindasutte** (dī. ni. 2.329) brahmavihāre.

“Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā”ti imasmiṃ **sallekhasutte** (ma. ni. 1.83) methunaviratiyaṃ.

“Mayaṅca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti;
Aññaṭṭa tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”ti. –

Imasmiṃ **mahādhammapālajātaka** (jā. 1.10.97) sadārasantose.

“Abhijānāmi kho panāhaṃ, sārīputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudaṃ homī”ti **lomahaṃsasutte** (ma. ni. 1.155) vīriye.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhatī”ti. –

Nimijātaka (jā. 2.22.429) attadamanavasena kate aṭṭhaṅgike uposathe.

“Idaṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya...pe... ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti **mahāgovindasutteyeva** (dī. ni. 2.329) ariyamagge.

“Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītaṅca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita”nti **pāsādikasutte** (dī. ni. 3.174) sikkhattayasaṅgahite sakalasmīṃ sāsane. Idhāpi ariyamagge sāsane ca vattati.

Vussatīti vusīyati, carīyatīti attho. **Janakuhanatthanti** “aho ayyo sīlavā vattasampanno appiccho santuṭṭho mahiddhiko mahānubhāvo”tiādīnā janassa sattalokassa vimhāpanatthaṃ. Keci pana “**kuhanatthanti** pāpicchassa icchāpakatassa sato sāmantaḷappanairiyāpathanissitapaccayapaṭisevanasaṅkhātena tivīdhena kuhanavatthunā kuhakabhāvena

janassa vimhāpanattha’nti vadanti. Idhāpi ayamevattho dassito. Tenevāha “**tīhi kuhanavatthūhi janassa kuhanatthāyā**”ti, janassa vimhāpanatthāyāti attho. **Janalāpanatthanti** “evarūpassa nāma ayyassa dinnam mahapphalaṃ bhavissatī”ti pasannacittehi “kenattho, kiṃ āhariyatū”ti vadāpanattham. “Janalapanattha”ntipi paṭhanti, tassa pāpicchassa sato paccayattham parikathobhāsādivasena lapanabhāvena upalāpakabhāvena janassa lapanatthanti attho. Tenevāha “**na janalapanatthanti na janassa upalāpanattha**”nti.

Na itivādappamokkhānisamsatthanti ettha “na lābhasakkārasilokānisamsattha”ntipi paṭhanti. Tattha yvāyam “ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu ‘lābhī assaṃ cīvarapiṇḍapātāsenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārāna’nti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti (ma. ni. 1.65) sīlānisamsabhāvena vutto catupaccayalābho ca. Catunnam paccayānam sakkaccadānasāṅkhāto ādarabahumānagarukaraṇasāṅkhāto ca sakkāro, yo ca “sīlasampanno bahussuto sutadharo āradhāvīriyo”tiādīnā nayena uggacchanakathutighosasaṅkhāto siloko brahmacariyam vasantānam diṭṭhadhammiko ānisamsa, tadatthanti attho. Keci pana “**lābhasakkārasilokānisamsatthanti** pāpicchasseva sato lābhādigarutāya lābhasakkārasilokasaṅkhātassa ānisamsassa udayassa nipphādanattha’nti evamattham vadanti.

Na iti maṃ jano jānātūti evaṃ brahmacariyavāse sati “sīlavā kalyāṇadhammo”tiādīnā maṃ loko jānātu sambhāvetūti attano santaguṇavasena sambhāvanatthampi na idaṃ brahmacariyam vussatīti sambandho. Keci pana “pāpicchassa sato asantaguṇasambhāvanādhippāyena ‘iti evaṃguṇoti maṃ loko jānātū’ti na idaṃ brahmacariyam vussatī”ti evamettha attham vadanti. Sabbatthāpi panettha purimo purimoyeva atthavikappo sundarataro.

Atha khoti ettha **athāti** aññatthe nipāto, **khoti** avadhāraṇe. Tena kuhanādito aññadatthamyeva idaṃ, bhikkhave, brahmacariyam vussatīti dasseti. Idāni taṃ payojanam dassento “**saṃvarattham pahānattha**”nti āha. Tattha pañcavidho saṃvaro – pātimokkhasaṃvaro, satsaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti. “Iti iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”tiādīnā (vibha. 511) nayena āgato ayam **pātimokkhasaṃvaro**, sīlasaṃvaroti vuccati. “Rakkhati cakkhundriyam, cakkhundriye saṃvaram āpajjatī”ti (ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) āgato ayam **satsaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ, sati tesam nivāraṇam;
Sotānam saṃvaram brūmi, paññāyete pidhīyare”ti. (su. ni. 1041; cūḷani.
ajitamānavapucchāniddeho 4; netti. 4.11, 45) –

Āgato ayam **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”tiādīnā (ma. ni. 1.24; a. ni. 4.114; 6.58) nayena āgato ayam **khantisaṃvaro**.

“Uppannam kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”tiādīnā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) nayena āgato ayam **vīriyasaṃvaro**.

Atthato pana pañātīpātādīnam pajahanavasena vattappaṭivattānam pūraṇavasena ca pavattā cetanā ceva virati ca. Saṅkhepato sabbo kāyavacīsaṃyamo, vitthārato sattannam āpattikkhandhānam avītikkamo sīlasaṃvaro. Sati eva **satsaṃvaro**, satippadhānā vā kusalā khandhā. Ñāṇameva **ñāṇasaṃvaro**. Adhivāsanavasena adoso, adosappadhānā vā tathāpavattā kusalā khandhā **khantisaṃvaro**, paññāti eke. Kāmavitakkādīnam abhibhavanavasena pavattam vīriyameva **vīriyasaṃvaro**. Tesu paṭhamo kāyaduccarītādīsu dussīlassa saṃvaraṇato saṃvaro, dutiyo muṭṭhassaccassa, tatiyo aññāṇassa, catuttho akkhantiyā, pañcama kosajjassa saṃvaraṇato pidahanato saṃvaroti veditabbo. Evametassa saṃvarassa atthāya **saṃvarattham** saṃvaranipphādanatthanti attho.

Tīhi pahānehīti tadaṅgavikkhambhanasamucchedasaṅkhātehi tīhi pahānehi. Pañcavidhappahānampi idha vattam vaṭṭatiyeva. Pañcavidhāñhi pahānam

tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇavasena. Tattha yaṃ dīpālokeneva tamassa paṭipakkhabhāvato alobhādīhi lobhādikassa nāmarūpaparicchedādivipassanāññehi tassa tassa anathassa pahānaṃ, seyyathidaṃ – pariccāgena lobhādimalassa, sīlena pāṇātipātādissīlyassa, saddhādīhi assaddhiyādikassa, nāmarūpavavattānena sakkāyadīṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudīṭṭhīnaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvītarānena kathamaṅkathībhāvassa, kalāpasammasanena ahaṃmamāti gāhassa, maggāmaggavavattānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadīṭṭhiyā, vayadassanena sassatadīṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayaśāññāya, ādīnavadassanena assādasāññāya, nibbidānupassanena abhiratisāññāya, mucchitukamyatāññānena amucchitukamyatāya, upekkhāññānena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāramittagāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāreṇeva udakapiṭṭhe sevāssa, tesāṃ tesāṃ nīvaraṇādīdhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne “dīṭṭhigatānaṃ pahānāyā”tiādīnā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkiyassa kilesagahaṇassa accantaṃ appavattibhāvena samucchindanaṃ, etaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhatthaṃ kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ sabbasaṅkhataniṣaṭṭā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Tassa pañcavidhassapaṭi tathā tathā rāgādīkilesānaṃ paṭinissajjanatṭhena samatikkamanatṭhena vā pahānassa atthāya, pahānasādhanatṭhanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha saṃvarena kilesānaṃ cittasantāne pavesanivāraṇaṃ pahānena ca pavesanivāraṇameva samugghāto cāti vadanti. Ubhayenapi pana yathārahaṃ ubhayaṃ sampajjati daṭṭhabbaṃ. Sīlādīdhammā eva hi saṃvaraṇato saṃvaram, pajahanato pahānanti.

Anītihanti ītiyo vuccanti upaddavā dīṭṭhadhammikā samparāyikā ca. Ītiyo hantīti ītihaṃ, anu ītihanti **anītihaṃ**, sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyaṇca. Atha vā ītihi anathehi saddhiṃ hananti gacchanti pavattantīti ītihā, taṇhādiupakkilesā. Natthi ettha ītihāti **anītihaṃ**. Ītihā vā yathāvuttenatthena titthiyasamayā, tappaṭipakkhato idaṃ **anītihaṃ**. “Anītiha”ntipi pāṭho. Tassattho – “ītihāya”nti dhammesu anekamaṃsaggāhabhāvato vicikicchā ītihaṃ nāma, sammāsambuddhappaveditattā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjantānaṃ nikkāṅkhabhāvasādhanato ca natthi ettha ītihanti **anītihaṃ**, aparapattiyanti attho. Vuttañhetāṃ “paccattaṃ veditabbo viññūhī”ti, “atakkāvacaro”ti (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7-8) ca. Gāthābandhasukhatthaṃ pana “anītiha”nti dīghaṃ katvā paṭhanti. Pacchimaṃ panettha atthavikappaṃ dassetaṃ “**ītihaparivajjita**”ntiādi vuttaṃ.

Nibbānasāṅkhātānaṃ ogadhaṃ paṭiṭṭhaṃ pāraṃ gacchatīti nibbānogadhagāmī, vimuttirasattā ekanteneva nibbānasampāpakoti attho, taṃ **nibbānogadhagāmināṃ** brahmacariyaṃ. **Nibbānogadhoti** vā ariyamaggo vuccati tena vinā nibbānāvagāhaṇassa asambhavato tassa ca nibbānaṃ anālambitvā appavattanato, tañcetaṃ ekantasampādanena gacchatīti **nibbānogadhagāmī**. Atha vā **nibbānogadhagāminanti** nibbānassa antogāminānaṃ. Maggabrahmacariyañhi nibbānaṃ ārammaṇaṃ karitvā tassa anto eva pavattatīti. Imameva ca atthavikappaṃ dassetaṃ “**nibbānassa antogāmina**”ntiādi vuttaṃ. **Soti** yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, so bhagavā **adesayi** desesi. **Mahantehīti** mahāātumehi uḷārajjhāsayehi. Mahantaṃ nibbānaṃ, mahante vā sīlakkhandhādike esanti gavesantīti **mahesino**, buddhādayo ariyā. Tehi **anuyāto** paṭipanno.

Yathā buddhena desitanti yathā abhiññeyyādibhāvena sammāsambuddhena mayā desitaṃ, evaṃ ye etaṃ maggabrahmacariyaṃ tadatthaṃ sāsanabrahmacariyaṇca paṭipajjanti. Te dīṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsantassa satthu mayhaṃ sāsanakārino ovādappaṭikarā sakalassa vaṭṭadukkassa antaṃ pariyantaṃ appavattiṃ karissanti, dukkhassa vā antaṃ

nibbānaṃ sacchikarissantīti.

Brahmacariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kuhasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **kuhakā**ti sāmantaḥappanādinā kuhanavattunā kuhakā, asantaḡuṇasambhāvanicchāya kohaṅṅaṃ katvā paresaṃ viddhaṃsakāti attho. **Thaddhā**ti “kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppāti byāpajjati patitthiyāti”ti (a. ni. 3.25, 27) evaṃ vuttena kodhena ca, “dubbaco hoti dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato akkhamo appadakkhiṇaggāhī anusāsani”nti (ma. ni. 1.181; pārā. 426). Evaṃ vuttena dovacassena ca, “jātimado, gottamado, lābhamado, ārogyamado, yobbanamado, jīvitamado”ti (vibha. 832) evaṃ vuttajātimadādībhedenā mānena ca garukātabbesu garūsupi nipaccakāraṃ akatvā ayoalākāṃ gilitvā ṭhitā viya anonatā hutvā vicaraṇakā. Tenāha “**kodhena cā**”tiādi.

Upalāpakāti micchājīvavasena kulasaṅgaṇhakā. **Lapā**ti paccayatthaṃ payuttavācāvasena nippesikatāvasena lapakāti attho. **Siṅgā**ti siṅgāraṃ. Taṅhi kusalassa vijjhanato suṭṭhu āsevitatāya sīse parikkhittaṃ sunibbattaṃ visāṇaṃ viya thirattā ca siṅgaṃ viyāti siṅgaṃ, nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetāṃ nāmaṃ. Siṅgārabhāvo **siṅgārātā**, siṅgāraṇaṇakāākāro vā. Cāturabhāvo **cāturātā**. Tathā **cāturīyaṃ**. Parikkhatabhāvo **parikkhatātā**, parikhaṇitvā ṭhapitasseva daḥasiṅgārassetāṃ nāmaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Evaṃ sabbehi vārehi kilesasiṅgārātāva kathitā.

Uggatanaḷāti naḷasadiṣaṃ tucchamānaṃ ukkhipitvā vicaraṇakā. Tenāha “**tucchamānaṃ ukkhipitvā ṭhitā**”ti. Yasmā te kuhanādiyogato na sammāpaṭipannā, tasmā “**mama santakā na hontī**”ti vuttaṃ. **Apagatā**ti yadipi te mama sāsane pabbajitā, yathānusiṭṭhaṃ pana appaṭipajjanato apagatā eva imasmā dhammavinayā, ito te suvidūre ṭhitāti dasseti. Vuttaṅhetāṃ –

“Nabhaṅca dūre pathavī ca dūre,
Pāraṃ samuddassa tadāhu dūre;
Tato have dūratarāṃ vadanti,
Sataṅca dhammo asataṅca rājā”ti. (jā. 2.21.414);

Sabbattha patthaṭatāya vepullaṃ pāpuṇantīti sabbattha patthaṭabhāvena silādidhammakhandhapāripūriyā vepullaṃ pāpuṇanti.

Kuhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Santuṭṭhisuttavaṇṇanā

27. Sattame **niddosā**nīti avajjarahitāni āgamanasuddhito kāyamaṇḍanādīkilesavatthubhāvābhāvato ca. Tattha sulabhatāya pariyesanadukkhasa abhāvo dassito, appatāya parihaṇadukkhasapī abhāvo dassito, anavajjatāya agarahitabbatāya bhikkhusārūppabhāvo dassito hoti. Appatāya vā parittāsassa avatthutā, sulabhatāya gedhādīnaṃ avatthutā, anavajjatāya ādīnavadassananiṣṣaraṇapaṅṅānaṃ atthitā dassitā hoti. Appatāya vā lābhena na somanassaṃ janayanti, alābhena na domanassaṃ janayanti, anavajjatāya vipaṭisāranimittaṃ aññāṇupekkhaṃ na janayanti avipāṭisāravatthubhāvato.

Pamsukūlanti saṅkārakūṭādīsu yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti evaṃ laddhanāmaṃ rathikādīsu patitanantakāni uccinitvā katacīvaraṃ. **Rukkhamū**lanti vivekānurūpaṃ yaṃ kiṅci rukkhasamīpaṃ. **Yaṃ kiṅci muttanti** yaṃ kiṅci gomuttaṃ. Keci panettha “gomuttaparibhāvitarītakakhaṇḍaṃ **pūtimutta**”nti vadanti. “Pūtibhāvena āpaṇādito vissatṭhaṃ

chaḍḍitaṃ apariggahitaṃ yaṃ kiñci bhesajjaṃ **pūtimuttanti** adhippeta’’nti apare.

Yato khoti paccatte nissakkavacanaṃ, yaṃ khoti vuttaṃ hoti. **Tena tuṭṭho hotīti** vuttakiriyaṃ parāmasati. **Tuṭṭhoti** santuṭṭho. **Idamassāhanti** yvāyaṃ catubbidhena yathāvuttana paccayena appena sulabhena santoso, idaṃ imassa bhikkhuno sīlasaṃvarādīsu aññataraṃ ekaṃ sāmāññaṃ samaṇabhāvākāraṇanti ahaṃ vadāmi. Santuṭṭhassa hi catupārisuddhisīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Atha vā sāmāññaṃ nāma ariyamaggo, tassa saṅkhepato dve aṅgā bāhiraṃ ajjhantikanti. Tattha bāhiraṃ sappurisūpanissayo saddhammassavanañca. Ajjhattikaṃ pana yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipatti ca. Tesu yasmā yathārahaṃ dhammānudhammappaṭipattibhūtā tassa mūlabhūtā cete dhammā, yadidaṃ appicchatā santuṭṭhitā pavivittatā asaṃsatṭhatā āradhaviṛiyatāti evamādayo, tasmā vuttaṃ “**idamassāhaṃ aññataraṃ sāmāññaṃ vadāmi**’’ti.

Senāsanamārabbhāti vihārādīṃ mañcapīṭhādīṃca senāsanam nissāya. **Cīvaraṃ pānabhojananti** nivāsanādicīvaraṃ ambapānakādīpānaṃ khādanīyabhojanīyādībhūñjitabbavattuñca ārabbhāti sambandho. **Vighātoti** vighātabhāvo, cittassa dukkhaṃ na hotīti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho – “amukasmīṃ nāma āvāse paccayā sulabhā’’ti labhitabbaṭṭhānagamanena vā “mayhaṃ pāpuṇāti, na tuyha’’nti vivādāpajjanena vā navakammakaraṇādīvasena vā senāsanādīni pariyesantānaṃ asantuṭṭhānaṃ icchitālābhādīnā yo vighāto cittassa hoti, so tattha santuṭṭhassa na hoti. **Disā nappaṭihaññatīti** santuṭṭhiyā cātuddisabhāvena disā na paṭihanati. Vuttañhettaṃ “cātuddiso appaṭigho ca hoti, santussamāno itarītarenā’’ti (su. ni. 42).

Samaṇadhammassa anulomāti samaṇadhammassa samathavipassanābhāvanāya, ariyamaggasseva vā anucchavikā appicchatādayo. **Tuṭṭhacittassa bhikkhunoti** tuṭṭhacittena bhikkhunā. **Adhiggahitā hontīti** paṭipakkhadhamme abhibhavitvā gahitā honti. **Antogatāti** abbhantaragatā. Na **paribāhirāti** na bāhirā katā.

Santuṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ariyavaṃsasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **vaṃsa**-saddo “piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisīdatī’’tiādīsu dvinnaṃ gopānasīnaṃ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

“Vaṃso visālo ca yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā;
Vaṃsakkaḷīrova asajjamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo’’ti. –

Ādīsu katṭhake. “Bherisaddo mudīngasaddo vaṃsatālasaddo’’tiādīsu tūriyavisese, veṇūtipi vuccati. “Bhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthī’’tiādīsu hatthiādīnaṃ piṭṭhivemajjhe padese. “Kulavaṃsaṃ ṭhapessāmī’’tiādīsu kulanvaye. “Vaṃsānurakkhako paveṇīpālako’’tiādīsu guṇānupubbīyaṃ guṇānaṃ pabandhappavattīyaṃ. Idha pana catupaccayasantosabhāvanārāmatāsāṅkhātaguṇānaṃ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulanvayaṃ guṇānvayañca nidassanavasena dassetaṃ “**yathā hī**’’tiādi vuttaṃ. Tattha **khattiyavaṃsoti** khattiyakulavaṃso. Esa nayo sesapadesupi. **Samaṇavaṃso** pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. **Mūlagandhādīnanti ādi**-saddena yathā sārāgandhādīnaṃ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo, dutiyena pana **ādi**-sadena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṃ.

Ariya-saddo amilakkhesupi manussesu pavattati, yesaṃ nivasanaṭṭhānaṃ ariyaṃ āyatananti vuccati. Yathāha “yāvata, ānanda, ariyaṃ āyatana’’nti (dī. ni. 2.152; udā. 76). Lokiyasādhujaṇesupi “ye hi vo ariyā parisuddhakāyasamācārā, tesam ahaṃ aññataro’’tiādīsu (ma. ni. 1.35). Idha pana ye “ārakā

kilesehī’ tiādinā laddhanibbacanā paṭividdhaariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ “**ke pana te ariyā**”ti puccham katvā “**ariyā vuccanti**”tiādi vuttaṃ. Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā. Te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsambuddhe paccekabuddhe buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanam antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantam. Ye cetarahi buddhasāvakā, te ca sandhāya paccuppannaggahaṇam. Tasmim tasmim kāle te te paccuppannāti ce, atītānāgataggahaṇam na kattabbam siyā.

Idāni yathā bhagavā “dhammam vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇam majjhekalyāṇam pariyośanakalyāṇam sāttham sabyañjanam kevalaparipuṇṇam parisuddham brahmacariyam pakāsessāmi, yadidaṃ cha chakkānī”ti **chachakkadesanāya** (ma. ni. 3.420) aṭṭhahi padehi vaṇṇam abhāsi. Evaṃ mahāariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsam “cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā, asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṃkīyanti na saṃkīyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī”ti yehi navahi padehi vaṇṇam abhāsi, tāni tāva ānetvā thomanāvaseneva vaṇṇento “**te kho panete**”tiādimāha. **Aggāti jānitabbā** sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato seṭṭhabhāvasādhanato ca.

Rattaññā cirarattāti jānitabbā rattaññūhi buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. **Vaṃsāti jānitabbāti** buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇāti** purātanā. **Na adhunappattikāti** na adhunātanā. **Avikiṇṇāti** na khittā na chaḍḍitā. Tenāha “**anapanītā**”ti. **Na apanītapubbāti** na chaḍḍitapubbā, tissannampi sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na pariccattapubbā. Tato eva idānīpi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissantiyeva. Dhammasabhāvassa vijānanena **viññū**. Samitapāpā **samaṇā** ceva bāhitapāpā **brāhmaṇā** ca. **Tehi appaṭikuṭṭhā** appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te aninditabbā. Agarahitabbā apariccajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassentena paccayasantosavasena santuṭṭhoti vuttaṃ, jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. **Itarītareṇāti** itarena itarena. Itarasaddo aniyamavacano dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃ-kiñcisaddehi samānattho hotīti vuttaṃ “**yena kenaci**”ti. Svāyaṃ aniyamavācītāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti. Tattha dutiyapakkhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento “**atha kho**”tiādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametam, tathāpi atthi vireso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so yathālābhasantoso, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasārubbhāvasannissayopi. Thūladukādayo tayopi cīvare labbhanti, majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbam. **Ime tayo santoseti** idaṃ sabbasaṅgāhikanayena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaññāsa santosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇam gacchantīti.

Cīvaram jānitabbanti “idaṃ nāma cīvaram kappiya”nti jātito cīvaram jānitabbam. **Cīvarakhetanti** cīvarassa uppattikkhetam. **Pamsukūlanti** paṃsukūlacīvaram, paṃsukūlalakkhaṇappattam cīvaram jānitabbanti attho. **Cīvarasantosoti** cīvare labbhamāno sabbo santoso jānitabbo. **Cīvarappaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni**, yāni gopento cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsikakoseyyakambalasāṅghaṅgāni **khomādīni**. Tattha **khomam** nāma khomasuttehi vāyitam khomapaṭṭacīvaram. Tathā sesānīpi. **Sāṇanti** sāṅghavākasuttehi katacīvaram. **Bhaṅganti** pana khomasuttādīni sabbāni, ekaccāni vā missetvā katacīvaram. Bhaṅgampi vākamayamevāti keci. **Chāti** gaṇanaparicchedo. Yadi evaṃ ito aññā vatthajāti natthīti? No natthi. Sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ “**dukūlādīni**”tiādi vuttaṃ. **Ādi-saddena pattuṇṇam**, somārapaṭṭam, cīnapaṭṭam, iddhijam, devadinnanti tesam saṅgaho. Tattha dukūlam sāṅghassa anulomaṃ vākamayattā. Pattuṇṇadesa sañjātavattham **pattuṇṇam**. “Koseyyaviseso”ti hi abhidhānakose vuttaṃ. Somāradese cīnadese ca jātavatthāni **somāraccīnapaṭṭāni**. Pattuṇṇādīni tīni koseyyassa anulomāni paṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijam** ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattacīvaram, tam khomādīnaṃ aññataram

hotīti tesam eva anulomaṃ. Devatāhi dinnacīvaraṃ **devadinnam**, taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisam, tampi khomādīnaṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato.

Imānīti antogadhāvadhāraṇavacanaṃ, imāni evāti attho. Buddhādīnaṃ paribhogayoggaṭāya **kappiyacīvarāni**. Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ “**kusacīra**”ntiādi vuttaṃ. Tattha kusatiṇehi aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaraṃ **kusacīraṃ**. Akkavākādīhi vākehi katacīvaraṃ **vākacīraṃ**. Catukkoṇehi tikoṇehi vā phalakehi katacīvaraṃ **phalakacīraṃ**. Manussānaṃ kesehi katakambalaṃ **kesakambalaṃ**. Cāmarivālaassavālādīhi kataṃ **vālakambalaṃ**. Makacitantūhi vāyito **potthako**. **Cammanti** migacammādi yaṃ kiñci cammaṃ. Ulūkapakkhehi ganthitvā katacīvaraṃ **ulūkapakkhaṃ**. Bhujapattatacādimayaṃ **rukkhadussaṃ**. Tirītakanti attho. Sukhumatarāhi latāhi latāvākehi vā vāyitaṃ **latādussaṃ**. Erakavākehi kataṃ **erakadussaṃ**. Tathā **kadalidussaṃ**. Sukhumehi veļuvilīvehi kataṃ **veļudussaṃ**. **Ādi**-saddena vakkalādīnaṃ saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannaṃ mātikānaṃ vassenāti “sīmāya deti, katikāya deti”tiādinā (mahāva. 379) āgātānaṃ aṭṭhannaṃ cīvaruppattimātikānaṃ vasena. Cīvarānaṃ paṭilābhakkhattadassanattaṃhi bhagavatā “aṭṭhimā, bhikkhave, mātikā”tiādinā mātikā ṭhapitā. **Mātikāti** hi mātaro cīvaruppattijanikāti.

Sosānikanti susāne patitaṃ. **Pāpaṇikanti** āpaṇadvāre patitaṃ. **Rathiyanti** puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṃ. **Saṅkārakūṭakanti** saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṃ. **Sinānanti** nahānacoḷakaṃ, yaṃ bhūtavajjehi sasīsaṃ nahāyitvā kālakaṇṇicoḷanti chaḍḍetvā gacchanti. **Titthanti** titthacoḷaṃ, sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaddhanti** agginā daḍḍhappadesaṃ. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitādīni** pākaṭāneva. Tānipi hi manussā chaḍḍenti. **Dhajaṃ ussāpetvāti** nāvaṃ ārohantehi vā yuddhaṃ pavisantehi vā dhajayaṭṭhiṃ ussāpetvā, tattha baddhaṃ vātena **ānītaṃ** tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā. **Ekamāsamattanti** cīvaramāsasaññitaṃ ekamāsamattaṃ **vitakketuṃ vaṭṭati**, na tato paranti adhippāyo. Sabbassapi hi taṇhāniggahatthā sāsane paṭipattīti. **Pamsukūliko addhamāseneva karoti** aparappaṭibaddhattā paṭilābhassa, itarassa pana parappaṭibaddhattā māsamattaṃ anuññātaṃ. **Idaṃ māsaḍḍhamāsamattaṃ...pe... vitakkasantoso** vitakkentassa parimitakālikattā. Mahātheraṃ tattha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravena “**gāmadvāraṃ, bhante, gamissāmi**”icevāha. Theropi tassa ajjhāsayaṃ ñatvā “**ahampāvuso, gamissāmi**”ti āha. “Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū”ti **pañhaṃ pucchamāno gāmaṃ pāvīsi**. **Uccārapalibuddhoti** uccārena pīlito. Tadā bhagavato dukkarakiriyaṇussaraṇamukhena tathāgate uppannassa pītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṃ vikkhambhitattā **tasmimīyeva...pe... tīpi phalāni patto**.

Kattha labhissāmīti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā “**acintetvā**”ti vuttaṃ. “Sundaraṃ labhissāmi, manāpaṃ labhissāmi”tievamādicintanāya kā nāma kathā, kathaṃ pana gantabbanti āha “**kammaṭṭhānasīseneva gamana**”nti. Tena cīvaraṃ paṭicca kiñcipi na cintetabbamevāti dasseti. Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhavēyyāti “**pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā**”ti vuttaṃ. **Āhariyamānanti** susānādisu patitaṃ vatthaṃ “ime bhikkhū pamsukūlapariyesanaṃ caranti”ti ñatvā kenaci purisena tato āñiyamānaṃ. **Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassapīti** evaṃ paṭilābhasantosaṃ akopetvā laddhaṃ gaṇhantassapi. **Attano pahonakamattenevāti** yathāladdhānaṃ pamsukūlānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakappamāṇeneva. Avadhāraṇena upari paccāsaṃ nivatteti. Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapaḍānacārinā viya dvārappaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanaṃ** nāma loluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ. **Dhovanupagenāti** dhovanayoggena. **Pañṇānīti** ambajambādipañṇāni. **Akopetvāti** santosaṃ akopetvā. **Pahonakanīhārenevāti** antaravāsakādīsu yaṃ

kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathāladdham thūlasukhumādiṃ gahetvā karaṇaṃ. **Timaṇḍalappaṭicchādanamattassevā**ti nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ, jāṇumaṇḍalaṃ, itarañce galavāṭamaṇḍalaṃ, jāṇumaṇḍalanti timaṇḍalappaṭicchādanamattasseva karaṇaṃ. Taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇaṃyeva hoti. **Avicāretvā** na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Satta vāreti** satta sibbanavāre. Kappabinduapadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ **kappasantoso**.

Sītappaṭighātanādi atthāpattito sījhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ **“hirikopīnappaṭicchādanamattavasena”**ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “yāvadeva hirikopīnappaṭicchādanattha”nti (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; mahāni. 206). **Vaṭṭati**, na tāvatā santoso kuppāti sambhārānaṃ dakkhiṇeyyānaṃ alābhato. **Sāraṇīyadhamme thatvā**ti sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇabhogibhāve thatvā. **Itī**tiādinā paṭhamasseva ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ tesaṅcassa paccayatāṃ dassento “iti ime dhammā aññaṃaññaṃ samuṭṭhāpakā upatthambhakā cā”ti dīpeti. Esa nayo ito paresu.

Santuṭṭho hoti vaṇṇavādīti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati. Tattha catutthoyeva pakkho vaṇṇitathomitoti tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi thero nāḷako. **Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi upanando sakyaputto. **Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyi. **Eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha **“appatirūpa”**nti, sāsane ṭhitānaṃ appatirūpaṃ ayoggaṃ. **Kohaṇṇaṃ karontoti** cīvaruppādananimittaṃ paresaṃ kuhanaṃ vimhāpanaṃ karonto. **Uttasatī**ti taṅhāsantāsenā uparūpari tasati. **Paritassatī**ti parito tassati. Yathā sabbe kāyavacippayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati. Gadhitāṃ vuccati giddho, so cettha abhijjhālakkhaṇo adhippeto. Gadhitāṃ etassa natthīti **agadhitoti** āha **“vigatalobhagiddho”**ti. **Mucchanti** taṅhāvasena muyhanaṃ. Tassa samussayassa adhigataṃ **anāpanno** anupagato. **Anotthato** anajjhotthato. **Apariyonaddhoti** taṅhacchadanena acchādito. **Ādīnavāṃ passamānoti** diṭṭhadhammikaṃ samparāyikaṅca dosaṃ passanto. Gadhitaparibhogato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, idamaṭṭhikatā. Taṃ pajānātīti **nissaraṇapaṇṇo**. Tenāha **“yāvadeva...pe... jānanto”**ti.

Nevattānukkamaṃsetīti attānaṃ neva ukkaṃseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. **Ahantiādi** ukkaṃsanākāradassanaṃ. **Na vambheti** na hīleti na nihīnato dahati. **Tasmiṃ cīvarasantoseti** tasmiṃ yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcettha vuttappakārasantosaggahaṇeneva cīvarahetu anesanāpajjanādīpi gahitameva tasmiṃ sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato. Vaṇṇavādītaattukkamaṃsanaparavambhaṇāni pana gahitāni na hontīti **“vaṇṇavādādīsu vā”**ti vikappo vutto. Ettha ca **dakkhotī**ādi yesaṃ dhammānaṃ vasenassa yathāvuttasantosādī ijjhanti, taṃdassanaṃ. Tattha **dakkhoti** iminā tesaṃ samuṭṭhāpanapaṇṇaṃ dasseti. **Analasoti** iminā paggaṇhanavīriyaṃ, **sampajānoti** iminā pārihāriyapaṇṇaṃ, **paṭissatoti** iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. **Piṇḍapātakkhettanti** piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. **Piṇḍapātasantoso jānitabboti** piṇḍapātasantosappabhedo jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātāgatikameva. Āharitabbato hi sappiādīnampi gahaṇaṃ kataṃ.

Piṇḍapātakkhettaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ khettaṃ viya khettaṃ. Uppajjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānaṃ**. Saṅghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddissavasena vā. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbabbhattaṃ **saṅghabbhattaṃ**. Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbabbhattaṃ **uddesabbhattaṃ**. Nimantetvā dātabbabbhattaṃ **nimantaṇaṃ**. Salākāya dātabbabbhattaṃ **salākabbhattaṃ**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasāṃ dātabbabbhattaṃ **pakkhikaṃ**. Uposathe uposathe dātabbabbhattaṃ **uposathikaṃ**. Pāṭipadadivase dātabbabbhattaṃ **pāṭipadikaṃ**. Āgantukānaṃ dātabbabbhattaṃ

āgantukabhattaṃ. Dhuragehe eva ṭhapetvā dātābbabhattaṃ **dhurabhattaṃ.** Kuṭiṃ uddissa dātābbabhattaṃ **kuṭibhattaṃ.** Gāmaṅvāsīdāhi vārena dātābbabhattaṃ **vārabhattaṃ.** Vihāraṃ uddissa dātābbabhattaṃ **vihārabhattaṃ.** Sesāni pākāṭāneva.

Vitakketi “kattha nu kho ahaṃ ajja piṇḍāya carissāmī”ti. “**Sve kattha piṇḍāya carissāmā**”ti therena vutte “**asukagāme, bhante**”ti kāmametaṃ paṭivacanadānaṃ, yena pana cittaena cintetvā taṃ vuttaṃ, taṃ sandhāyāha “**ettakaṃ cintetvā**”ti. **Tato paṭṭhāyāti** vitakkamāḷake ṭhatvā vitakkitaḷato paṭṭhāya. **Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti**ti idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānaṃ vasena gahetabbaṃ, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato paraṃ. **Paribāhīro**ti ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyaṃ vitakkasantoso kammaṭṭhānāmanasikārena na kuppāti visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha “**kammaṭṭhānasīsenā gantabba**”nti. **Gahetabbamevāti** aṭṭhānappayutto **eva-saddo.** Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṃ.

Etthāti etasmiṃ piṇḍapātaṃpaṭiggahaṇe. **Appanti** attano yāpanappamāṇatopi appaṃ gahetabbaṃ dāyakassa cittārādhanatthaṃ. **Pamāṇenevāti** attano pamāṇeneva appaṃ gahetabbaṃ. **Pamāṇena gahetabbanti** ettha kāraṇaṃ dassetuṃ “**paṭiggahaṇasmiñhī**”tiādi vuttaṃ. **Makkhetīti** viddhaṃseti apaneti. **Vinipātetī** vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsananti** satthusāsaṇaṃ anusitṭhiṃ **na karoti** na paṭipajjati. Sapadānacārinā viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanasantosoti** āha “**dvārapaṭipāṭiyā gantabba**”nti.

Harāpetvāti adhikaṃ apanetvā. Āhāraḡedhato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ.** Jighacchāya paṭivinodanattaṃ katā, kāyassa ṭhitiādiṃpayoṇaṃ pana atthāpattito āgatamevāti āha “**jighacchāya... pe... santoso nāmā**”ti. **Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ** tadahupīti adhippāyo. Itaratta pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. **Sāraṇiyadhamme ṭhitenāti** sīlavantehi bhikkhūhi sādharāṇabhogibhāve ṭhitena.

Senāsanenāti sayanena āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādiḡe vihārādiḡe ca seti, taṃ senaṃ. Yattha yattha piṭhādiḡe āsati, taṃ āsaṇaṃ. Tadubhayaṃ ekato katvā “**senāsana**”nti vuttaṃ. Tenāha “**mañco**”tiādi. Tattha **mañco** masārakādi. Tathā **piṭhaṃ.** Mañcabhisi, piṭhabhisīti duvidho **bhisi.** **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso, “**dīghamukhapāsādo**”ti keci. **Aḡḡhayogo** dīghapāsādo, “**ekapassacchādanakasenāsana**”nti keci. **Pāsādoti** caturassapāsādo, “**āyatacaturassapāsādo**”ti keci. **Hammiyanti** muṇḡacchadanapāsādo. **Guhāti** kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ. **Aṭṭo** bahalabhittikagehaṃ, yassa gopānasiyo aggaḡetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṃ hoti, “**aṭṭalākārena karīyati**”tipi vadanti. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo paṭissayaviseso, “**vaṭṭākārena katasenāsana**”nti keci.

Piṇḡapāte vuttanayenevāti “**sādako bhikkhu ‘ahaṃ kattha vasissāmī’ti vitakketi**”tiādinā yathārahaṃ piṇḡapāte vuttanayeneva veditabbā. “**Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhīro, senāsaṇaṃ kuhiṃ labhissāmīti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabba**”nti ca evamādi sabbāṃ purimanayeneva.

Kasmā panettha paccayasantosaṃ dassentena bhagavatā gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti dassento “**gilānapaccayo pana piṇḡapāte eva pavitṭho**”ti āha, āharitabbatāsamaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tatthāpi piṇḡapāte viya vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha “**tatthā**”tiādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gaṭāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgaṃ na katthaci viniyuttanti āha “**nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati**”ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento “**vuttampi ceta**”ntiādimāha.

Pathaviṃ pattharamāno viyātitiādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvadassanaṃ mahāvisayattā

tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitaṃ hoti, ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā **cittuppādakaṇḍe** ayañca bhāvanārāmaariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā eva hotīti vuttaṃ “**sahassanayapaṭimaṇḍitaṃ...pe... desanaṃ ārabhi**”ti.

Paṭipakkhavidhamanato abhimukhābhāvena ramaṇaṃ āramaṇaṃ **ārāmōti** āha “**abhiratīti attho**”ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā “urasilomo kaṇṭhekālo”ti āha “**bhāvanāya ārāmo assāti bhāvanārāmo**”ti. Abhiramitabbaṭṭhena vā ārāmo, bhāvanā ārāmo assāti **bhāvanārāmōti** evampettha samāsyojanā veditabbā. **Bhāvento ramatīti** etena bhāvanārāmasaddānaṃ kattusādhanataṃ kammadhārayasamāsatañca dasseti. “**Pajahanto ramatī**”ti vuttatā **pahānārāmōti** etthāpi eseva nayo.

Kāmaṃ “nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati”ti vuttaṃ bhāvanānuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno ekaccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto “**terasannaṃ dhutaṅgāna**”nti vatvā vinayaṃ patvā garuke ṭhātābanti icchitattā sallekhasa apariccajanavasena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha “**terasannaṃ...pe... kathitaṃ hotī**”ti. Kāmaṃ sutābhidhammapīṭakesupi tattha tattha sīlakathā āhaṭṭāyeva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābāhullaṃ vinayapīṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābāhullaṃ suttapīṭakaṃ abhidhammapīṭakañca catutthena ariyavaṃsena kathitena kathitameva hotīti vuttaṃ “**bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathita**”nti. “So nekkhammaṃ bhāvento ramatī”ti nekkhammapadaṃ ādiṃ katvā tattha desanāya pavattatā sabbesampi vā samathavipassanāmaggaḍḍhamānaṃ yathāsakaṃ paṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaññitānaṃ tattha āgatattā so pāṭho nekkhammapālīti vuccatīti āha “**nekkhamapāḷiyā kathetabbo**”ti. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** “sabbepi kusalā dhamā, nekkhammanti pavuccare”ti. **Dasuttarasuttantapariyāyenāti** dasuttarasuttantadhammena (dī. ni. 3.350 ādayo) dasuttarasuttante āgatanāyenāti vā attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. **Nekkhammanti** kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaññitaṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ, so “abhiṃjhaṃ loke pahāyā”tiādīnā (vibha. 508) āgato. Paṭhamajjhānassa pubbhāgabhāvanā hi idhādhippetā, tasmā “abyāpāda”ntiādīsipi evameva attho veditabbo. Saupāyānañhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ aṭṭhārasannaṃ mahāvīpassanānaṃ catunnaṃ ariyamaggānañca vasenettha desanā pavattāti. Tattha **abyāpādanti** mettā. **Ālokasaññanti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhitaālokasaññānaṃ. **Avikkhepanti** samādhīṃ. **Dhammavavattānanti** kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayaṃ, “sapaccayanāmaṃvavattāna”ntipi vadanti. Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhiṃjhaṃ loke pahāyā”tiādīnā vuttassa paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya bhāvanārāmatamā pahānārāmatānañca dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhasamāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvīpassanāhi taṃ dassetuṃ “**nāṇa**”ntiādīmāha. Nāmarūpariggaḥaṇakañkhāvitaraṇānañhi vibandhabhūtaṃ mohassa dūrīkaraṇena nītapariññāya ṭhitassa aniccasaññādayo sījjhanti. Tathā jhānasamāpattīsū anabhiratinimittena pāmojjena tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamoti samāpattivipassanaṃ arativinodanaavijjāpadālanaupāyo. Uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya hetthānīvaraṇesu saṅghadassanattanti daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāreyeva sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānaṃ sukhadukkhe**”ti.

Aniccassa, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccatamā gahetvā pavattāya anupassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** sañkhatadhammesu niccā sassatāti pavattaṃ micchāsaññaṃ. Saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupī. **Nibbidānupassananti** sañkhāresu nibbindanākāreṇa pavattaṃ anupassanaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassananti** virajjanākāreṇa pavattaṃ anupassanaṃ. **Nirodhānupassananti** sañkhārānaṃ nirodhassa anupassanaṃ. “Te sañkhārā nirujjhantiyeva, āyatimā samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti no samudeti”ti. Muccitukāmatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākāreṇa pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**.

Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakkiccarammaṇaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā**. **Āyūhanaṃ** abhisankharaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇaṃ.

Nimittanti samūhaghanavasena, sakiccaparicchadatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahataṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā. **Abhinivesanti** attānudiṭṭhi. Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādharmavipassanā**. **Sārādānābhinivesanti** asāre sāranti gahaṇavipallāsaṃ. “Issarakuttādivasena loko samuppanno”ti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānantiādīnā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) pavattasamṣayāpatti sammohābhiniveso”ti vadanti. Saṅkhāresu tāṇalenabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā ālayasammuditā”ti (dī. ni. 2.64, 67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8) ca vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. Evaṃ ṭhitā te saṅkhārā paṭinissajjiyantīti pavattaṃ ṇāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ nibbānaṃ, tattha ārammaṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā** gotrabhu. **Samyogābhinivesanti** samyujjanavasena saṅkhāresu nivesanaṃ. **Diṭṭhekaṭṭheti** diṭṭhiyā sahaṇātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. **Oḷāriketi** uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanappahātabbāpi dutiyamaggavajjhehipi oḷārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehipi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Evanti paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.41, 95) nekkhammapāḷiyā yojanaṃ nigametvā **dīghanikāyetiādīnā** dasuttarapariyāyena (dī. ni. 3.350 ādayo) yojanaṃ dasseti. **Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatīti** ca nayidaṃ dasuttarasutte (dī. ni. 3.350 ādayo) āgataniyāmena vuttaṃ, tattha pana “eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo”ti desanā āgatā. Evaṃ santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.41, 95) nekkhammapāḷiyaṃ āgatanīhāreneva “**ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī**”ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupī.

Evantiādīnā dasuttarapariyāyena (dī. ni. 3.350 ādayo) yojanaṃ nigametvā idāni satipaṭṭhānasuttantapariyāyena (ma. ni. 1.105 ādayo) yojanaṃ dassetuṃ “**majjhimanikāye**”tiādī āradhamaṃ. Kāmañcettha kāyānupassanāvaseneva saṃkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasenapi yojanā kātabbā. Idāni abhidhammaniddesapariyāyena dassetuṃ “**abhidhamme niddesapariyāyena**”tiādī āradhamaṃ. **Aniccatotiādīsu** yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. 2.698; visuddhi. mahāṭī. 2.698) vuttanayena veditabbaṃ.

Ukkaṇṭhitanti adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu ca ukkaṇṭhādīna, ananuyogoti attho. Ariyavaṃsapūraṅko dhīro sīlavā bhikkhu ariyavaṃsapariyāyena bhedaṃ anicchanto samāhito vipassako ca paccayaghātena aratiyā ratiyā ca sahitā abhibhavitā hotīti vuttaṃ “**aratiratisaho, bhikkhave, dhīro**”ti. Sesā suviññeyyameva.

Ariyavaṃsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammapadasuttavaṇṇanā

29. Navame jhānādibhedo dhammo pajjati etenāti dhammapadaṃ, anabhijjhāva dhammapadaṃ **anabhijjhādharmapadaṃ**, anabhijjhāpadhāno vā dhammakotiṭṭhāso **anabhijjhādharmapadaṃ**. Evaṃ sesesupī. Atthato pana **anabhijjhādharmapadaṃ** nāma alobho vā alobhasīsenā adhigatajjhānavipassanāmaggaṃ phalaṇibbānāni vā. **Abyāpādo dhammapadaṃ** nāma mettā vā mettāsīsenā adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsati dhammapadaṃ** nāma sūpaṭṭhitassati vā satisīsenā adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsama dhammapadaṃ** nāma aṭṭhasamāpatti vā aṭṭhasamāpattisīsenā adhigatajjhānavipassanāmaggaṃ phalaṇibbānāni vā. Dasaasubhavasena vā adhigatajjhānādīni **anabhijjhā**

dhammapadam. Catubrahmavihārasena adhigatāni **abyāpādo dhammapadam**. Dasānussati āhārepaṭikūlasaññāvasena adhigatāni **sammāsati dhammapadam**. Dasakasiṇānāpānavasena adhigatāni **sammāsamādhidhammapadam**. **Anabhijjhālūti** anabhijjhāyanasīlo. Abhipubbo jhesaddo abhijjhāyanattho. Tenevāha “**nittaṇho hutvā**”ti. **Pakatibhāvaṃ avijahantenāti** parisuddhabhāvaṃ sabhāvasaṅkhātanavajjasāṅkhātāṃ pakatibhāvaṃ avijahantena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti.

Dhammapadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paribbājakasuttavaṇṇanā

30. Dasame **abhiññātā**ti ediso ca ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Tenāha “**ñātā pākaṭā**”ti. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha **paṭisallānanti** tehi tehi saddhivihārikaantevāsikaupāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisāṅkhārehi ca paṭinivattitvā apasakkivā sallīnaṃ nilīyanaṃ, ekībhāvo pavivekoti vuttaṃ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Bhagavā pana yasmā paṭisallānā uttamato phalasaṃpattitō vuṭṭhāsī, tasmā vuttaṃ “**paṭisallānā vuṭṭhitoti phalasaṃpattitō vuṭṭhito**”ti. **Vatthukāmesūti** rūpādīsu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. **Bahalarāganti** thiramūladummocanīyatāhi ajjosānena bahalabhūtaṃ kilesakāmaṃ. **Sakāraṇāti** yehi kāraṇehi paresaṃ vāde dosaṃ dassenti, tehi kāraṇehi sakāraṇā. Na hi lakkhaṇayuttana hetunā vinā paravādesu dosaṃ dassetuṃ sakkā.

Evamādīti ettha **ādisaddena** “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”ti (dī. ni. 1.168) evamādiṃ saṅgaṇhāti, tasmā **evamādivādino** evaṃ hetuppaṭikkhepavādinoti attho. Ettha ca natthikadiṭṭhi vipākaṃ paṭibāhati, akiriyadiṭṭhi kammaṃ paṭibāhati, ahetukadiṭṭhi ubhayaṃ paṭibāhati. Tattha kammaṃ paṭibāhantena vipāko paṭibāhito hoti, vipākaṃ paṭibāhantena kammaṃ paṭibāhitam. Iti sabbepe atthato ubhayaṃ paṭibāhakā ahetuvādā ceva akiriyavādā ca natthikavādā ca honti.

Okkantaniyamāti ogāḷhamicchattaniyamā. **Sajjhāyatīti** taṃ diṭṭhidīpakaṃ ganthaṃ uggahetvā paṭhati. **Vīmaṃsatīti** tassa atthaṃ vicāreti. **Tassāti**ādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. **Tasmiṃ ārammaṇeti** yathāparikkappitahetupaccayābhāvādike natthi hetūtiādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatīti** “natthi hetū”tiādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivittakanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvittakkena samānīyamānā micchāvāyāmapatthambhitā atāmsabhāvaṃ taṃsabhāvanti gaṇhantī micchāsati laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṃhā santiṭṭhatī. **Cittaṃ ekaggaṃ hotīti** yathāvuttavittakādipaccayalābhena tasmiṃ ārammaṇe avatṭhitatāya anekaggataṃ pahāya cittaṃ ekaggaṃ appitaṃ viya hoti micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesena laddhabhāvanābalo kadāci samādhānapaṭirūpakiccaro hotiyeva paharaṇavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ.

Javanāni javantīti anekakkhattuṃ tenākārena pubbhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsūti** dhammasabhāvadassanametam, na pana tasmiṃ khaṇe tesam satekicchabhāvāpādanam kenaci sakkā kātuṃ. **Tatthāti** tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṃ dassanaṃ okkamati**ti yassa ekasmiṃyeva abhiniveso āsevanā pavattā, so ekaṃyeva dassanaṃ okkamati. Yassa dvīsu tīsupi vā abhiniveso āsevanā pavattā, so **dve tīpi okkamati**. Etena yā pubbe ubhayaṃ paṭibāhikātamukhena pavattā atthasiddhā sabbadiṭṭhikā, sā pubbhāgiyā, micchānīyamokkantiyā pana yathāsakaṃ paccayasamudāgamadiṭṭhito bhinnārammaṇānaṃ viya visesādhigamānaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā abhikiṇṇā evāti dasseti. Ekasmiṃ okkantepi dvīsu tīsu okkantesupi niyatamicchādiṭṭhikova hotīti iminā tissannampi diṭṭhīnaṃ samānaphalataṃ samānabalaṅca dasseti. Tasmā tissopi cetanā ekassa uppannā aññamaññaṃ anubalappadāyikā honti.

Kim panesa etasmiññeva attabhāve niyato, udāhu aññasmimpīti? Etasmiññeva niyato. Akusalañhi nāmetam abalam, na kusalam viya mahābalam. Aññathā sammattaniyāmo viya accantiko siyā, āsevanavasena pana bhavantarepi tam tam diṭṭhim rocetiyeva. Tenevāha “**vaṭṭakhāṇuko nāmesa satto**”ti. Tasmā “sakim nimuggo nimuggo eva bālo”ti viya vaṭṭakhāṇujotānā, yādisehi pana paccayehi ayam tam dassanam okkanto puna kadāci micchattaniyāmo tappaṭikkhepapaccaye paṭicca tato sīsukkhepanamassa na hotīti na vattabam. Tena vuttam “**yebhuyyenā**”ti. Edisāti “buddhānampi atekicchā”tiādinā vuttasadisā.

Attano nindābhayenāti “sammā diṭṭhiñca nāma te garahantī”tiādinā attano upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenāti** tathā paresam apasādanabhayena. Sahadhammena parena attano upari kātābbaniggaho upārambho, tato parittāso upārambhābhayam. Tam pana atthato upavādabhayam hotīti āha “**upavādabhayenā**”ti. Paṭippassaddhivasena abhijjhā vinayati etenāti **abhijjhāvinayo**, arahattaphalam. Tenāha “**abhijjhāvinayo vuccati arahatta**”nti.

Paribbājakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cakkavaggo

1. Cakkasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **cattāri cakkānī**ti ettha cakkam nāma dārucakkam, ratanacakkam, dhammacakkam, iriyāpathacakkam, sampatticakkanti pañcavidham. Tattha “yam panidam, samma, rathakāracakkam chahi māsehi niṭṭhitam chārattūnehī”ti (a. ni. 3.15) idam dārucakkam. “Pitarā pavattitam cakkam anuvatteti”ti (sam. ni. 1.215) idam ratanacakkam. “Mayā pavattitam cakkam”nti (su. ni. 562; bu. vam. 27.17; jā. 1.1.104; 1.5.100, 103) idam dhammacakkam. “Catucakkam navadvāra”nti (sam. ni. 1.29, 109) idam iriyāpathacakkam. “Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānam devamanussānam catucakkam pavattati”ti (a. ni. 4.31) idam sampatticakkam. Idhāpi etadeva adhippetanti āha “**cattāri sampatticakkāni vattanti**”ti. **Anucchavike deseti** puññakiriyāya sammāpaṭipattiyā anurūpadese. **Sevanam** kālena kālam upasaṅkamanam. **Bhajanam** bhattivāsena payirupāsanam. **Attano sammā ṭhapananti** attano cittasantānassa yoniso ṭhapanam. Saddhādīsu nivesananti āha “**sace**”tiādi. **Idameva cettha pamāṇanti** idameva pubbekatapuññatāsāṅkhātam sampatticakkam eva etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtam itaresam kāraṇabhāvato. Tenāha “**yena hī**”tiādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo attānam sammā ṭhapeti** akatapuññassa tadabhāvato.

Cakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṅghasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tassa dānameva dātabbanti** pabbajitassa pabbajitaparikkhāram pattacīvarādi, gihino gihiparikkhāram vatthāvudhayānasayanādi dātabbam. **Sabbanti** sabbam upakāram. **Makkhetvā nāseti** makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetīti** satadhotatelena makkheti viya. **Atthavaḍḍhanakathāti** hitāvahakathā. Kathāgahaṇaṅcetha nidassanamattam, paresam hitāvaho kāyappayogopi **atthacariyā**. Aṭṭhakathāyam pana vacippayogavaseneva atthacariyā vuttā. **Samānattatāti** sadisabhāvo, samānaṭṭhāne ṭhapanam, tam panassa samānaṭṭhapanam attasadisatākaraṇamukhena ekasambhogatā. Attano sukhuppattiyam tassa ca dukkhuppattiyam tena dukkhena attanā ekasambhogatāti āha “**samānasukhadukkhabhāvo**”ti. Sā ca samānasukhadukkhātā ekato nisajjādinā pākāṭā hotīti dassento “**ekāsane**”tiādimāha.

Tattha jātiyā hīno bhogena adhiko dussaṅgaho hoti. Na hi sakkā tena saddhiṃ ekaparibhogō kātuṃ jātiyā hīnattā. Tassa tathā akariyamāne ca so kujjhati bhogena adhikattā, tasmā so dussaṅgaho. Bhogena hīno jātiyā adhikopi dussaṅgaho hoti. So hi “ahaṃ jātimā”ti bhogasampanna saddhi ekaparibhogam icchati, tasmīṃ akariyamāne kujjhati. Ubhohipi hīno susaṅgaho hoti. Na hi so itarena saddhiṃ ekaparibhogam icchati jātiyā hīnabhāvato, na akariyamāno kujjhati bhogena hīnabhāvato. Ubhohi sadisopi susaṅgahoyeva. Sadisabhāveneva itarena saha ekaparibhogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassa abhāvato. Bhikkhu dussīlo dussaṅgaho hoti. Na hi sakkā tena saddhiṃ ekaparibhogam kātuṃ, akariyamāne ca kujjhati. Sīlavā pana susaṅgaho hoti. Sīlavā hi adīyamānepi kismiñci āmise akariyamānepi saṅgahe na kujjhati, aññaṃ attanā saddhiṃ paribhogam akarontampi na pāpakena cittena passati pesalabhāvato. Tato eva paribhogopi anena saddhiṃ sukaro hoti, tasmā gihi ce, ubhohi sadiso. Pabbajito ce, sīlavā puggalo. Evaṃ samānattatāya saṅgahetabbo. Tenevāha “**so sace gahaṭṭhassa jātiyā pabbajitassa sīlena sadiso hoti, tassāyaṃ samānattatā kātabbā**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Saṅghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīhasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **sīhoti** pariṣsayasahanato paṭipakkhahanato ca “sīho”ti laddhanāmo migādhipati. **Cattāro**ti samānepi sīhājātibhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīham nānappakārato vibhāvetuṃ “**tiṇasīho**”tiādi āradham. Tiṇabhakkho sīho **tiṇasīho** purimapade uttarapadalopena yathā “sākapatthivo”ti (pāṇini 2.1.60). Kālavaṇṇatāya **kālasīho**. Tathā **paṇḍusīho**. Tenāha “**kālagāvisadiso, paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso**”ti ca. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalomo etassa atthīti **kesarī**. Lākhāparikkammakatehi viya pādapariyantehīti ca yojanā.

Kammānubhāvasiddhaadhipaccamahesakkhatāhi **sabbamigagaṇassa rājā. Suvaṇṇaguhato** vātiādi “sīhassa vihāro kiriyā evaṃ hoti”ti katvā vuttaṃ.

Samam patiṭṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā. **Ākaḍḍhitvā**ti purato ākaḍḍhitvā. **Abhiharitvā**ti abhimukhaṃ haritvā. **Saṅghātanti** vināsam. Vīsatīyaṭṭhikaṃ ṭhānaṃ **usabham**.

Samasīhoti samajātiko samappabhāvo ca sīho. **Samānosmīti** desanāmattaṃ, samappabhāvātāya eva **na bhāyati. Sakkāyadīṭṭhibalavatāyā**ti “ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā”ti evaṃ balātimānanimittāya ahaṃkārahētubhūtāya sakkāyadīṭṭhiyā balavabhāvena. **Sakkāyadīṭṭhiyā pahīnattā**ti nirahaṃkāratā attasinehassa suṭṭhu samugghātattā **na bhāyati**.

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṃ kathesīti vatvā tamatthaṃ vivaritvā dassetuṃ “**sīhoti kho**”tiādi vuttaṃ.

Katamahābhīnīhārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvī buddhabhāvoti katvā “tīsu pāsādesu nivāsakālo, magadharañño paṭiññādānakālo, pāyāsassa paribhuttakālo”tiādinā abhisambodhito purimāvatthāpi sīhasadisā katvā dassitā. Bhāvinī bhūtūpacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato dvivijjāṃ itaravijjāṃ ekavijjāṃ gahetvā paṭiccasamuppādasammasanato taṃ puretarasiddhaṃ viya katvā āha “**tisso vijjā sodhetvā**”ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇassa vasena “**yamakañṇamanthanenā**”ti vuttaṃ.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame divaseti** sattasattāhato paraṃ ekādasame divase. **Acalapallaṅketi** isipātane dhammacakkappavattanattaṃ nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci appaṭivattiyāṃ dhammacakkappavattanattaṃ nisajjāti katvā vajirāsaṇaṃ viya acalapallaṅkaṃ vuccati. **Imasmīca pana padeti** “dveme, bhikkhave, antā”tiādinayappavatte ca

imasmim saddhammakotthāse. **Dhammaghoso...pe... dasasahasilokadhātum paṭicchādesi** “sabbattha ʒitā suṇantū”ti adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehīti** dukkhapariññā, samudayappahānaṃ, nirodhasacchikiriyā, maggabhāvanāti ekekasmim magge cattāri cattāri katvā soḷasahi ākārehi.

Paṭhamena nayena abhisambodhito purimatarāvattḥāpi avassambhāvitāya gahetvā sīhasadisatam dassetvā idāni abhisambuddhāvattḥāsu eva sīhasadisatam dassetum “**aparo nayo**”tiādi āraddham. **Aṭṭhahi kāraṇehīti** “tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgato”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.78; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; udā. aṭṭha. 18; itivu. aṭṭha. 38; theragā. aṭṭha. 1.3; bu. vaṃ. aṭṭha. 1.2 nidānakathā; mahāni. aṭṭha. 14; paṭi. ma. 1.37) evaṃ vutthehi aṭṭhahi tathāgatasādhakehi kāraṇehi. Yādipi bhagavā bodhipallaṅke nisinnamatteva abhisambuddho na jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbam parissayaṃ abhisambuddho jāto. Tathā hi taṃ “aparājītapallaṅka”nti vuccati, tasmā “**yāva bodhipallaṅkā vā**”ti vatvā tena aparitussanto “**yāva arahattamaggaññā vā**”ti āha.

Iti sakkāyoti ettha itisaddo nidassanatto. Tena sakkāyo sarūpato parimāṇato paricchedato ca dassitoti āha “**ayaṃ sakkāyo**”tiādi. “Ayaṃ sakkāyo”ti iminā pañcupādānakkhandhā sarūpato dassitā. “**Ettako sakkāyo**”ti iminā te parimāṇato dassitā. Tassa ca parimāṇassa ekantikabhāvaṃ dassentena “**na ito bhiyyo sakkāyo atthi**”ti vuttaṃ. **Sabhāvatoti** salakkhaṇato. **Sarasatoti** sakiccato. **Pariyantatoti** parimāṇapariyantato. **Paricchedatoti** yattake ʒhāne tassa pavattitassa paricchindanato. **Parivaṭumatoti** pariyoṣānappavattito. **Sabbepi pañcupādānakkhandhā dassitā honti** yathāvuttana vibhāgena. **Ayaṃ sakkāyassa samudayo nāmāti** ayaṃ āhārādisakkāyassa samudayo nāma. Tenāha “**ettāvata**”tiādi. **Atthaṅgamoti** nirodho. “Āhārasamudayā āhāranirodhā”ti ca asādhāraṇameva taṃ gahetvā sesesu ādi-saddena saṅgaṇhāti.

Paññāsalakkhaṇapaṭimaṇḍitanti paññāsaudayavayalakkhaṇavibhūsitam samudayatthaṅgamaggahaṇato. **Khīṇāsavattāti** anavasesaṃ sāvasesaṅca āsavānaṃ parikkhīṇattā. Anāgāmīnampi hi bhayaṃ cittutrāsaṅca na hotīti. **Nāṇasaṃvego** bhayatupaṭṭhānapaññā. **Itarāsaṃ pana devatānanti** akhīṇāsavadeve sandhāya vadati. **Bhoti dhammālanamattanti** sabhāvakathanamattam.

Cakkanti satthu āṇācakkam. Taṃ pana dhammato āgatanti **dhammacakkam**. Tattha ariyasāvakaṇaṃ paṭivedhadhammato āgatanti **dhammacakkam**. Itaresaṃ desanādhhammato āgatanti **dhammacakkam**. Duvidhepi ṇāṇaṃ padhānanti ṇāṇasīsenā vuttaṃ “**paṭivedhaññānampi desanāññānampi**”ti. Idāni taṃ ṇāṇaṃ sarūpato dassetum “**paṭivedhaññānaṃ nāmā**”tiādi vuttaṃ. Yasmā tassa ṇāṇassa paṭividdhattā bhagavā tāni saṭṭhi nayasahassāni veneyyānaṃ dassetum samattho ahoṣi, tasmā tāni saṭṭhi nayasahassāni tena ṇāṇena saddhimyeva siddhānīti katvā dassento “**saṭṭhiyā ca nayasahashehi paṭivijjhi**”ti āha. **Tiparivaṭṭanti** “idaṃ dukkha”nti ca “pariññeyya”nti ca “pariññāta”nti ca evaṃ tiparivaṭṭam, taṃyeva **dvādasākāraṃ**. **Tanti desanāññānaṃ**. **Esa** bhagavā. **Appaṭipuggaloti** paṭinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassāti** nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aggapasādasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **aggesu pasādāti** seṭṭhesu pasādā. **Aggā vā pasādāti** seṭṭhabhūtā pasādā. Seṭṭhavacano hettha **aggasaddo**. Purimasmim atthavikappe aggasaddena buddhādiratanattayaṃ vuccati. Tesu bhagavā tāva asadisatṭhena, guṇavisitṭhatṭhena, asamasamaṭṭhena ca aggo. So hi mahābhīnīhāraṃ dasannaṃ pāramīnaṃ pavicayaṅca ādim katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca payojanehi ca sesajanehi asadisoti asadisatṭhenapi aggo. Ye cassa te guṇā mahākaraṇādayo, tehi sesasattānaṃ guṇehi visitṭhatṭhenapi sabbasattuttamatāya aggo. Ye pana purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhim ayameva rūpakāyaguṇehi ceva dhammakāyaguṇehi ca samoti asamasamaṭṭhenapi aggo.

Tathā dullabhapātubhāvato acchariyamanussabhāvato bahujanahitasukhāvahato adutiyaasahāyādibhāvato ca bhagavā loke aggoti vuccati. Yathāha –

“Ekapuggalassa, bhikkhave, pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Katamassa ekapuggalassa? Tathāgatassa arahato sammāsammuddhassa. Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujana...pe... sammāsambuddho. Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati adutiyo asahāyo appaṭiṃ appaṭibhāgo appaṭipuggalo asamo asamasamo dvipadānaṃ aggo. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahāṃ sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.171-173).

Dhammasaṅghā aññadhammasaṅghehi asadisatṭhena visiṭṭhaguṇatāya dullabhapātubhāvādinā ca aggā. Tathā hi tesāṃ svākkhātātādisuppaṭipannatādiguṇavisesehi aññe dhammasaṅghasadisā appataram niḥinā vā natthi, kuto seṭṭhā. Sayameva tehi visiṭṭhaguṇatāya seṭṭhā. Tathā dullabhuppādaacchariyabhāvabahujanahitasukhāvahaadutiyaasahāyādibhāvā ca te. Yadaggena hi bhagavā dullabhapātubhāvo, tadaggena dhammasaṅghāpīti. **Acchariyādīsipi** eseva nayo. Evaṃ aggesu seṭṭhesu uttamesu pavaresu guṇavisiṭṭhesu pasādāti **aggappasādā**.

Dutiyasmim panatthe yathāvuttesu aggesu buddhādīsū uppattiyā aggabhūtā pasādā **aggappasādā**. Ye pana ariyamaggena āgatā aveccappasādā, te ekanteneva aggabhūtā pasādāti **aggappasādā**. Yathāha – “idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hotī”tiādi (saṃ. ni. 5.1037-1038). Aggavipākattāpi cete **aggappasādā**. Vuttampi cetam – “agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90).

Apadā vātiādīsū vā-saddo samuccayattho, na vikappattho. Yathā “anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhatī”ti (ma. ni. 1.17) ettha anuppanno ca uppanno cāti attho. Yathā ca “bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāyā”ti ettha bhūtānaṃ sambhavesīnaṃcāti attho. Yathā ca “aggito vā udakato vā mithubhedato vā”ti (dī. ni. 2.152) ettha aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evaṃ “apadā vā...pe... aggamakkhāyatī”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) etthāpi apadā ca dvipadā cāti sampiṇḍanavasena attho daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “vā-saddo samuccayattho, na vikappattho”ti.

Rūpinoti rūpavanto. Na rūpinoti **arūpino**. **Saññinoti** saññavanto. Na saññinoti **asaññino**. “Apadā vā”tiādisabbapadehi kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo, ekavokārabhavo, catuvokārabhavo, pañcavokārabhavo, saññibhavo, asaññibhavo, nevasaññināsaññibhavoti navavidhepi bhave sattepi anavesato pariyādiyitvā dasseti. Ettha hi rūpiggahaṇena kāmabhavo, rūpabhavo, pañcavokārabhavo, ekavokārabhavo ca dassito, arūpiggahaṇena arūpabhavo, catuvokārabhavo ca dassito, saññibhavādayo pana sarūpeneva dassitā. Apadādiggahaṇena kāmabhavapañcavokārabhavasaññibhavānaṃ ekadesova dassito.

Kasmā panettha yathā adutiyasutte “dvipadānaṃ aggo”ti dvipadā eva gahitā, evaṃ dvipadaggahaṇameva akatvā apadādiggahaṇaṃ katanti? Vuccate – adutiyasutte tāva seṭṭhataravasena dvipadaggahaṇameva kataṃ. Imasmiñhi loke seṭṭho nāma uppajjamāno apadacatuppadabahupadesu na uppajjati, dvipadesuyeva uppajjati. Kataresu dvipadesu? Manussesu ceva devesu ca. Manussesu uppajjamāno sakalalokaṃ vase vattetuṃ samattho buddho hutvā uppajjati, devesu uppajjamāno dasasahassilokadhātuṃ vase vattanako mahābrahmā hutvā uppajjati, so tassa kappiyakārako vā ārāmiko vā sampajjati. Iti tatopi seṭṭhataravasenesa dvipadānaṃ aggoti tattha vuttaṃ. Idha pana anavesapariyādānavasena evaṃ vuttaṃ “yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā...pe... nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesāṃ aggamakkhāyatī”ti. Niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. **Ma-kāro** padasandhikaro, aggo akkhāyatīti padavibhāgo. Tenevāha “**guṇehi aggo**”tiādi.

Aggo vipāko hotīti agge sammāsambuddhe pasannānaṃ yo pasādo aggo seṭṭho uttamakoṭibhūto

vā, tasmā tassa vipākopi aggo seṭṭho uttamakoṭībhūto uḷāratamo paṇītatamo hoti. So pana pasādo duvidho lokiyalokuttarabhedato. Tesu lokiyassa tāva –

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
Devakāyaṃ paripūressanti. (dī. ni. 2.332; itivu. aṭṭha. 90; saṃ. ni. 1.37);

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa. (dī. ni. aṭṭha. 1.6; itivu. aṭṭha. 90);

“Sataṃ hatthī sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā;
Sataṃ kaññāsahassāni, āmukkamaṇikuṇḍalā;
Ekassa padavītihārassa, kamaṃ nāgghanti soḷasiṃ”. (cūḷava. 305);

“Sādhu kho, devānaminda, buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggamaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhiggaṇhanti dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukkena, dibbena yasena, dibbena āhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehi” ti (saṃ. ni. 4.341) –

Evamādīnaṃ suttapadānaṃ vasena pasādaphalavisesayogo veditabbo, tasmā so apāyadukkhavivattanena saddhiṃ sampattibhavesu sukhavisesadāyakova daṭṭhabbo.

Lokuttaro pana sāmaññaphalavipākadāyako vaṭṭadukkhavivattako. Sabbopi cāyaṃ pasādo paramparāya vaṭṭadukkhaṃ vivattetiyeva. Vuttañhetam –

“Yasmiṃ samaye, bhikkhave, ariyasāvako attano saddhaṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitam cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitam...pe... na mohapariyuṭṭhitam cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti, ujugatacittassa pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati...pe... nāparaṃ itthattāyāti pajānāti” ti.

Dhammāti sabhāvadhammā. **Saṅkhatā**ti samecca sambhūya paccayehi katāti saṅkhatā, sapaccayā dhammā. Hetūhi paccayehi ca na kehici katā saṅkhatāti **asaṅkhatā**, apaccayo nibbānaṃ. Saṅkhatānaṃ pariyosita bhāvena “asaṅkhatā” ti puthuvacanaṃ. **Virāgo tesam aggamaṅkhaṇatī** tesam saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ yo virāgasāṅkhāto asaṅkhatadhammo, so sabhāveneva saṅhasukhumabhāvato santatarapaṇītarabhāvato gambhīrādibhāvato madanimmadanādibhāvato aggaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ pavaranti vuccati. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho. **Madanimmadanoti**ādīni sabbāni nibbānavevacanāni. Tenevāha “**virāgotiādīni nibbānasseva nāmāni**” ti. **Rāgamadādayoti ādi**-saddena mānamadapurisamadādike saṅgaṇhāti. **Sabbā pipāsā**ti kāmapiṇḍādikā sabbā pipāsā. **Sabbe ālayā samugghātaṃ gacchantī**ti kāmālayādikā sabbepi ālayā samugghātaṃ yanti. **Vaṭṭānī**ti kammavaṭṭavipākavaṭṭāni. **Taṇhā**ti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā.

Aggo vipāko hotīti etthāpi –

“Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse...pe...”. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“Dhammoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti...pe...”. (dī. ni. aṭṭha. 1.6; itivu. aṭṭha. 90);

“Sādhu kho, devānaminda, dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce...pe... dibbehi phoṭṭhabbehi” ti (saṃ. ni. 4.341) –

Evamādīnaṃ suttapadānaṃ vasena dhamme pasādassa phalavisesayogo veditabbo.

Saṅghā vā gaṇā vāti janasamūhasaṅkhātā yāvataṃ loke saṅghā vā gaṇā vā.

Tathāgatasāvakaṅghoti aṭṭhaariyapuggalasaṃmūhasaṅkhāto diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhato tathāgatassa sāvakaṅgho. **Aggamakkhāyatīti** attano sīlasamādhīpaññāvimuttiādiguṇavisesena tesam saṅghānaṃ aggo seṭṭho uttamo pavaroti vuccati. **Yadidanti** yāni imāni. **Cattāri purisayugāni** yugaḷavasena, paṭhamamaggaṭṭho paṭhamaphalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷaṃ, yāva catutthamaggaṭṭho catutthaphalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷanti evaṃ cattāri purisayugāni. **Aṭṭha purisapuggalāti** purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho, eko paṭhamaphalaṭṭhoti iminā nayena aṭṭha purisapuggalā. Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthāni etāni padāni, veneyyavasena panevaṃ vuttaṃ. **Esa bhagavato sāvakaṅghoti** yānimāni yugaḷavasena cattāri yugāni pāṭiyekkato aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakaṅgho. **Āhuneyyoti**ādīni vuttatthāneva. Idhāpi –

“Ye keci saṅghaṃ saraṇaṃ gatāse...pe...”. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“Saṅghoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti...pe...”. (dī. ni. aṭṭha. 1.6; itivu. aṭṭha. 90);

“Sādhu kho, devānaminda, saṅghaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, saṅghaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda...pe... dibbehi phoṭṭhabbehi”ti (saṃ. ni. 4.341) –

Ādīnaṃ suttapadānaṃ vasena saṅghe pasādassa phalavisesayogo tassa aggavipākatā ca veditabbā. Tathā anuttariyapaṭilābho sattamabhavādito paṭṭhāya vaṭṭadukkhāsamucchedo anuttarasukhādhigamoti evamādiulāraphalanipphādanavasena aggavipākatā veditabbā.

Gāthāsu **aggatoti** agge ratanattaye, aggabhāvato vā pasannānaṃ. **Aggaṃ dhammanti** aggasabhāvaṃ buddhasubodhiṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattim, ratanattayassa anaññasādhāraṇaṃ uttamasabhāvaṃ, dasabalādisvākkhātātādisuppaṭipannaṭādiguṇasabhāvaṃ vā. **Vijānatanti** vijānantānaṃ. Evaṃ sādharmaṇato aggappasādavatthum dassetvā idāni asādhāraṇato taṃ vibhāgena dassetuṃ “**agge buddhe**”tiādi vuttaṃ. Tattha **pasannānanti** aveccappasādena ca itarappasādena ca pasannānaṃ adhimuttānaṃ. **Virāgūpasameti** virāge upasame ca, sabbassa rāgassa sabbesaṃ kilesānaṃ accantavirāgahetubhūte accantaupasamaṇahetubhūte cāti attho. **Sukheti** vaṭṭadukkhakkhayabhāvena saṅkhārūpasamasukhābhāvena sukhe.

Aggasmiṃ dānaṃ dadatanti agge ratanattaye dānaṃ dadantānaṃ deyyadhammaṃ pariccajantānaṃ. Tattha dharamānaṃ bhagavantaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā, parinibbutaṃ bhagavantaṃ uddissa dhātucetiyaṃ upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā buddhe dānaṃ dadanti nāma. “Dhammaṃ pūjessāmā”ti dhammadhare puggale catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā dhammañca ciraṭṭhitikaṃ karontā dhamme dānaṃ dadanti nāma. Tathā ariyasaṅghaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā taṃ uddissa itarasmimpi tathā paṭipajjantā saṅghe dānaṃ dadanti nāma. **Aggaṃ puññaṃ pavaḍḍhatīti** evaṃ ratanattaye pasannena cetasaṃ ulāraṃ pariccāgaṃ ulārañca pūjāsakkāraṃ pavattentānaṃ divase divase aggaṃ ulāraṃ kusalaṃ upacīyati. Idāni tassa puññassa aggavipākatāya aggabhāvaṃ dassetuṃ “**aggaṃ āyū**”tiādi vuttaṃ. Tattha **āyūti** dibbaṃ vā mānusaṃ vā aggaṃ ulāraṃ paramaṃ āyū **pavaḍḍhati** uparūpari brūhati. **Vaṇṇoti** rūpasampadā. **Yasoti** parivārasampadā. **Kittīti** thutighoso. **Sukhanti** kāyikaṃ cetasañca sukhaṃ. **Balanti** kāyabalañceva ṇāṇabalañca.

Aggassa ratanattayassa dānaṃ **dātā**. Atha vā **aggassa** deyyadhammassa dānaṃ ulāraṃ katvā tattha puññaṃ pavattetā. **Aggadhammasamāhitoti** aggena pasādadharmena dānādidhammena ca saṃhito samannāgato acalappasādayutto, tassa vā vipākabhūtehi bahujaṇassa piyamaṇāpatādidhammehi yutto. **Aggappatto pamodatīti** yattha yattha sattanikāye uppanno, tattha tattha aggabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ adhigato, aggabhāvaṃ vā lokuttaramaggaḥālaṃ adhigato pamodati abhiramati paritussatīti.

Aggapasādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vassakārasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **ariye ñāyeti** saṃkilesato ārakattā ariye niddose parisuddhe niyyānikadhamabhāvato ñāye kāraṇeti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, ariyamaggo. So eva ca sampāpakahetubhāvato kāraṇanti vuccati. Idha pana saha vipassanāya ariyamaggo adhippetoti āha “**sahavipassanake magge**”ti. Gāthāsu “**ñāyaṃ dhamma**”nti etthāpi eseva nayo.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Doṇasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **ukkāhi dhāriyamānāhīti** dīpikāhi dhāriyamānāhi, daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattāti vuttaṃ hoti. Tañhi nagaraṃ “maṅgaladivase sukhaṇe sunakkhattaṃ mā atikkamī”ti rattimpi ukkāsu dhāriyamānāsu māpitaṃ. Ukkāsu ṭhāti **ukkaṭṭhā**, ukkāsu vijjotayantīsu ṭhitā patitṭhitāti mūlavibhūjādipakkhepena (pāṇini 3.2.5) saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhaguṇayogato **ukkaṭṭhāti** nāmaṃ labhati”ti. **Setabyanti** tassa nagarassa nāmaṃ. Taṃ pana kassapadasabalassa jātanagaraṃti āha “**atīte kassapasammāsambuddhassa jātanagara**”nti.

Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṇakkhaṇe. **Antaratoti** hadaye. **Antarāti** ārambhanibbattīnaṃ vemajjhe. **Antarikāyāti** antarāle. Ettha ca “tadantaraṃ ko jāneyya (a. ni. 6.44; 10.75), etesaṃ antarā kappā gaṇanato asaṅkhyeyyā (bu. vaṃ. 28.3), antarantarā kathaṃ opapātetī”ti (ma. ni. 2.426) ca ādīsu viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarāsaddā eva udāharitabbā siyuṃ, na pana cittakkaṇavivaresu vattamānā antaraantarikasaddā. Antarāsaddassa hi ayamatthuddhāroti.

Ayaṃ panettha adhippāyo siyā – yesu antarāsaddo vattati, tesu antarasaddopi vattatīti samānatthattā antarāsaddatthe vattamāno antarasaddo udāhaṭo. Antarāsaddo eva vā “yassantarato”ti ettha gāthāsukhattaṃ rassaṃ katvā vuttoti daṭṭhabbaṃ. Antarāsaddo eva pana ikasaddena padaṃ vaḍḍhetvā “antarikā”ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānaṃ virodhābhāvo daṭṭhabbo. **Ayojyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha “**antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kata**”nti.

Sakalajambudīpe uppannaṃ mahākalahaṃ vūpasametvāti parinibbute bhagavati dhātūnaṃ atthāya kusināranagaraṃ parivāretvā ṭhitehi sesarājūhi “amhākaṃ dhātuyo vā dentu yuddhaṃ vā”tiādinā kosinārakehi mallehi saddhiṃ kataṃ vivādaṃ vūpasametvā. So kira brāhmaṇo tesam vivādaṃ sutvā “ete rājāno bhagavato parinibbutaṭṭhāne vivādaṃ karonti, na kho panetaṃ patirūpaṃ, alaṃ iminā kalahena, vūpasameśāmi na”nti gantvā unnate padese ṭhatvā dvebhāṇavāraparimāṇaṃ doṇagajjitaṃ nāma avoca. Tattha paṭhamabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jāniṃsu. Dutiyabhāṇavārapariyosāne ca “ācariyassa viya bho saddo, ācariyassa viya bho saddo”ti sabbe niravā ahesuṃ. Jambudīpatale kira kulaghare jāto yebhuyyena tassa na-antevāsiko nāma natthi, atha kho so attano vacanaṃ sutvā nirave tuṅhībhūte veditvā puna –

“Suṇantu bhonto mama ekavācaṃ,
Amhāka buddho ahu khantivādo;
Na hi sādhuyaṃ uttamapuggalassa,
Sarīrabhāge siyā sampahāro.

“Sabbeva bhonto sahitā samaggā,
 Sammodamānā karomaṭṭhabhāge;
 Vitthārikā hontu disāsu thūpā,
 Bahū janā cakkhumato pasannā”ti. (dī. ni. 2.237) –

Imaṃ gāthādvayaṃ vatvā taṃ kalahaṃ vūpasamtvā dhātuyo aṭṭhadhā bhājetvā adāsi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**sakalajambudīpe uppannaṃ mahākalahaṃ vūpasamtvā dhātuyo bhājessatī**”ti.
Lakkhaṇacakkānīti dvīsu pādātesu dve lakkhaṇacakkāni.

Āsavenāti kammakilesakāraṇena āsavena. Ettha hi tebhūmakañca kammaṃ, avasesā ca akusalā dhammā “āsavā”ti vuttā. **Devūpapattī**ti devesu uppatti nibbatti. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbe devā devaggahaṇena gahitā. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī. **Ahanti** vibhattivipariṇāmena yojetabbaṃ.

Doṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Aparihānīyasuttavaṇṇanā

37. Sattame **nibbānasantikeyeva caratī**ti kilesanibbānassa anupādāparinibbānassa ca santikeyeva carati “na cirasseva adhigamissatī”ti katvā. Gāthāya **appamādaratoti** samathavipassanāya appamajjane rato abhirato, appamādeneva rattindivaṃ vītināmentoti attho. **Pamādaṃ bhayato passantoti** nirayūpapattīdibhayahetuto pamādaṃ bhayato passanto. **Abhabbo parihānāyāti** so evarūpo samathavipassanādhammehi maggaphalehi vā parihānāya abhabbo. Samathavipassanāto hi sampattato na parihāyati, itarāni ca appattāni pāpuṇāṭṭīti.

Aparihānīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Patilīnasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **antavā lokoti** ekapassena vaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ “loko”ti gāhena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. Lābhī hi jhānacakkhunā passivā gaṇhāti, itaro takkamattena. **Anantavāti** samantato vaḍḍhitaṃ appamāṇaṃ kasiṇanimittaṃ “loko”ti gāhena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti** jīvo sarīrañca ekameva vatthūti uppannadiṭṭhi. **Vissaṭṭhānī**ti sakapariccajanavasena nissaṭṭhāni. **Vantānī**ti idaṃ puna anādiyanabhāvadassanavasena vuttaṃ. Cattampi hi keci gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṃ “**vantāni**”ti vuttaṃ. Na hi yaṃ yena vantaṃ, na so taṃ puna ādīyati. Vantampi kiñci sasantatilaggaṃ siyā, nayidamevanti dassanatthaṃ “**muttāni**”ti vuttaṃ. Tenevāha “**chinnabandhanāni katāni**”ti, santatīto vinimocanavasena chinnabandhanāni katānīti attho. Muttampi kiñci muttabandhanaṃ viya phalaṃ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṃ “**pahīnāni**”ti vuttaṃ. Yathā kiñci dunnissaṭṭhaṃ puna ādāya sammadeva nissaṭṭhaṃ “paṭinissaṭṭha”nti vuccati, evaṃ vipassanāya nissaṭṭhāni ādinnasadisāni maggena pahīnāni paṭinissaṭṭhāni nāma hontīti dassanatthaṃ “**paṭinissaṭṭhāni**”ti vuttaṃ. Tenevāha “**yathā na puna cittaṃ ārohanti, evaṃ paṭinissajjitāni**”ti.

Kāmesanāti kāmānaṃ esanā, kāmasaṅkhātā vā esanā kāmesanā. Vuttañhettaṃ “tattha katamā kāmesanā? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmapiṇṇāsā kāmamucchā kāmajjhosānaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā”ti, tasmā kāmarāgo “kāmesanā”ti veditabbo. Tenevāha “**kāmesanā...pe... anāgāmimaggena pahīnā**”ti. Bhavānaṃ esanā **bhavesanā**. Vuttampi cettaṃ “tattha katamā bhavesanā? Yo bhavesu bhavacchando...pe... bhavajjhosānaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā”ti, tasmā bhavesanarāgo rūpārūpabhavapatthanāti veditabbo. Tenevāha “**bhavesanā pana arahattamaggena pahīyati**”ti.

Brahmacariyassa esanā **brahmacariyesanā**. Sā ca maggabrahmacariyassa,

diṭṭhigatikasammatabrahmacariyassa ca gavesanavasena dvippakārāti āha “**brahmacariyaṃ esissāmi**”tiādi. Diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa esanāpi hi brahmacariyesanāti vuccati. Vuttampi cetam –

“Tattha katamā brahmacariyesanā? Sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā, anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāraṃ diṭṭhivisūkāyikaṃ diṭṭhivipphanditaṃ diṭṭhisamyojanaṃ gāho patitṭhāho abhiniveso parāmāso kummaggo micchāpatho micchattaṃ titthāyatanam vipariyesaggāho, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”ti (vibha. 919).

Tasmā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa esanā diṭṭhabrahmacariyesanāti veditabbā. Tenevāha “**diṭṭhibrahmacariyesanā pana sotāpattimaggeneva paṭippassambhāti**”ti. Ettāvatā ca rāgadiṭṭhiyo esanāti dassitaṃ hoti. Na kevalaṅca rāgadiṭṭhiyo eva esanā, tadekaṭṭhaṃ kammampi. Vuttampi cetam –

“Tattha katamā kāmesanā? Kāmarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā. Tattha katamā bhavesanā? Bhavarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā. Tattha katamā brahmacariyesanā? Antaggāhikā diṭṭhi tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”ti (vibha. 919).

Navavidhamānoti “seyyassa seyyohamasmi”tiādinā (saṃ. ni. 4.108; dha. sa. 1121; vibha. 866; mahāni. 21) āgato navavidhamāno.

“Kāmesanā”tiādigāthāya pana **brahmacariyesanā sahāti** brahmacariyesanāya saddhiṃ. Vibhattilopena hi ayaṃ niddeso. Karaṇatthe vā etaṃ paccattavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “brahmacariyesanāya saddhiṃ kāmesanā bhavesanāti tisso esanā”ti. Tāsu brahmacariyesanaṃ sarūpato dassetuṃ “**itisaccaparāmāso, diṭṭhiṭṭhānā samussayā**”ti vuttaṃ. Tassattho – iti evaṃ saccanti parāmāso **itisaccaparāmāso**. Idameva saccaṃ moghamaññanti diṭṭhiyā pavattiākāraṃ dasseti. Diṭṭhiyo eva sabbānatthahetubhāvato **diṭṭhiṭṭhānā**. Vuttañhetam – “micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjam vadāmi”ti (a. ni. 1.310). Tā eva ca uparūpari vuddhiyā mānalobhādikilesasamussayanena vaṭṭadukkhassamussayanena ca **samussayā**, “idameva saccaṃ moghamañña”nti micchābhiniṅvisamānā sabbānatthahetukā kilesadukkhūpacayato hetubhūtā ca diṭṭhiyo brahmacariyesanāti vuttaṃ hoti. Etena pavattiākārato nibbattito ca brahmacariyesanā dassitāti veditabbā.

Sabbarāgavirattassāti sabbehi kāmabhavarāgehi virattassa. Tato eva taṇhākkhayasaṅkhāte nibbāne vimuttattā **taṇhākkhayavimuttino** arahato. **Esanā paṭinissatṭhāti** kāmesanā, bhavesanā sabbaso nissatṭhā pahīnā. **Diṭṭhiṭṭhānā samūhatāti** brahmacariyesanāsaṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā ca paṭhamamaggeneva samugghātītā. Evampi imissā gāthāya atthavaṇṇanā veditabbā. Sesam suviññeyyameva.

Patilīnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ujjayasuttavaṇṇanā

39. Navame **anukulayaññanti** anukulaṃ kulānukkamaṃ upādāya dātabbadānaṃ. Tenāha “**amhākaṃ...pe... kulānukulavasena yajitabba**”nti. Vaṃsaparamparāya pacchā duggatapurisehi padātabbadānaṃ. Evarūpaṃ kulaṃ sīlavante uddissa nibaddhadānaṃ, tasmim kule daliddānīpi na upacchindanti. Tatridaṃ vatthu – anāthapiṇḍikassa ghare pañca salākabhattasatāni dīyimsu. Dantamayasalākānaṃ pañcasatāni ahesuṃ. Atha taṃ kulaṃ anukkamena dāliddiyena abhibhūtaṃ. Ekā

tasmiṃ kule dārikā ekasalākato uddham dātuṃ nāsakkhi. Sāpi pacchā sātavāhanam raṭṭham gantvā khalam sodhetvā laddhadhaññaena taṃ salākam adāsi. Eko thero rañño ārocesi. Rājā taṃ ānetvā aggamaheṣiṭṭhāne ṭhapesi. Sā tato paṭṭhāya puna pañcapi salākasatāni pavattesi.

Assamedhantiādīsu porāṇakarājākaḷe kira sassamedham, purisamedham, sammāpāsam, vācāpeyyanti cattāri saṅgahavatthūni ahesuṃ, yehi rājāno lokam saṅgaṇhiṃsu. Tattha nipphanasassato dasamabhāgaggahaṇam **sassamedham** nāma, sassasampādane medhavitāti attho. Mahāyodhānam chamāsikabhattavetanānuppādānam **purisamedham** nāma, purisasaṅgaṇhane medhavitāti attho. Daliddamanussānam hatthe lekham gahetvā tīni vassāni vinā vaḍḍhiyā sahasadvisahassamattadhanānuppādānam **sammāpāsam** nāma. Tañhi sammā manusse pāseti hadaye bandhitvā viya ṭhabeti, tasmā sammāpāsanti vuccati. “Tāta, mātulā” tiādinā pana saṅhavācābhaṇanam **vācāpeyyam** nāma, peyyavajjam piyavacanatāti attho. Evaṃ catūhi vatthūhi saṅgahitam raṭṭham iddhañceva hoti phītaṇca pahūtaannapānam khemaṃ nirabbudaṃ, manussā mudā modanā ure putte naccantā apārutagharadvārā viharanti. Idaṃ gharadvāresu aggaḷānam abhāvato **niraggaḷanti** vuccati. Ayam porāṇikā paveṇī. Aparabhāge pana okkākarājākaḷe brāhmaṇā imāni cattāri saṅgahavatthūni imaṇca raṭṭhasampattiṃ parivattentā ummūlam katvā assamedham purisamedhantiādike pañca yaññe nāma akaṃsu. Vuttañhetam bhagavatā **brāhmaṇadhammiyasutte** –

“Tesam āsi vipallāso, disvāna aṇuto aṇuṃ...pe...;
Te tattha mante ganthetvā, okkākam tadupāgamu”nti. (su. ni. 301-304);

Idāni tehi parivattetvā ṭhapitamattham dassento “**assamedha**”ntiādimāha. Tattha **medhantī** vadhenti. **Dvīhi pariyaññehī** mahāyaññassa pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi. **Sattanavuttipañcapasusataghātabhīṃsanassāti** sattanavutādihikānam pañcannam pasusatānam māraṇena bheravassa pāpabhīrukānam bhayāvahassa. Tathā hi vadanti –

“Chasatāni niyujjanti, pasūnam majjhime hani;
Assamedhassa yaññassa, unāni pasūhi tīhī”ti. (sam. ni. ṭī. 1.1.120);

Sammanti yugacchidde pakkipitabbaḍḍakam. **Pāsantī**ti khipanti. **Samhārimehī**ti sakaṭehi vahitabbehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsam yajanto sarassatinaditīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi, andhabālabrāhmaṇā gatānugatigatā “ayam tassa saggagamanamaggo”ti saññāya tattha sammāpāsayaññam paṭṭhapenti. Tena vuttam “**nimuggokāsato pabhutī**”ti. Ayūpo appakadivaso yāgo, sayūpo bahudivasam neyyo **satrayāgoti**. Mantapadābhisankhatānam sappimadhūnam **vājamī**ti samaññā. Hiraññasuvaṇṇagomahiṃsādi **sattarasakadakkhiṇassa**. Sāragabbhakoṭṭhāgarādīsu natthi ettha aggaḷanti **niraggaḷo**. Tattha kira yaññe attano sāpateyyam anavasesato anigūhitvā niyyāṭiyati.

Mahārambhāti bahupasughātakammā. Aṭṭhakathāyam pana “vividhā yattha haññare”ti vakkhamānattā “mahākiccā mahākarāṇiyā”ti paṭhamo atthavikappo vutto. Dutīyo pana atthavikappo “mahārambhāti papañcavasena ajeḷakā”tiādi vuttanti adhippāyena “**apicā**”tiādinā āradhho. **Nirārambhāti** etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nanu ca pāṇātipātādiakusalakammassa appamattakampi phalam nupalabbhati, tasmā tassa nipphalabhāvam avatvā “na te honti mahapphalā”ti kasmā vuttanti āha “**niravasesatthe**”tiādi. Anugataṃ kulanti **anukulam**, kulānugatanti attho. Ye niccabhāttādiṃ pubbapurisehi paṭṭhapitam aparāparam anupacchindantā manussā dadanti, te anukulam yajanti nāma. Tenevāha “**ye aññe anukulam yajantī**”tiādi.

Ujjayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

40. Dasame **pāṇasamārambharahitanti** pāṇaghātarahitam. **Abyābajjham sukham lokam**,

paṇḍito upapajjati kāmaccchandādiyāpādavirahitattā abyābajjhaṃ niddukkhaṃ. Parapīlābhāve pana vattabbaṃ natthi. Jhānasamāpattivāsena sukhabahulattā sukhaṃ ekantasukhaṃ brahmalokaṃ jhānapuññaena, itarapuññaena pana tadaññasampattibhavasankhātā sukhaṃ lokaṃ paṇḍito sappañño upeti. Sesamaṃ uttānameva.

Udāyisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cakkavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rohitassavaggo

1. Samādhībhāvanāsuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **diṭṭhadhammasukhavihārāyati** imasmiṃyeva attabhāve sukhavīhāratthāya, nikkilesatāya nirāmisena sukkena viharānatthāyati attho. Iminā cattāri phalasaṃpattijjhānāni khīṇāsavassa āsavakkhayādhigamato aparabhāge adhigatarūpārūpajjhānāni ca kathitāni. **Dibbacakkhuñṇānadassanappaṭilābhāyati** dibbacakkhuñṇānappaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuñṇāṇhi rūpagatassa dibbassa itarassa ca dassanaṭṭhena idha “ñṇānadassana”nti adhippetā. **Ālokasaññaṃ manasi karotīti** divā vā rattiṃ vā sūriyadīpacandamaṇiukkāvijjulatādīnaṃ āloko divā rattiṃca upaladdho, yathāladdhavaseneva ālokaṃ manasi karoti citte ṭhāpeti, tathā ca naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yathicchakaṃ yāvadicchakaṃ so āloko rattiyaṃ upaṭṭhāti, yena tatha divāsaññaṃ ṭhāpeti, divā viya vigatathinamidhho hoti. Tenāha “**yathā divā tathā ratti**”nti.

Yathā divā ālokasaññaṃ manasi katā, tatheva naṃ rattimpi manasi karotīti yathā divā diṭṭho āloko, tatheva taṃ rattiṃ manasi karoti. **Dutiya** padeti “yathā rattiṃ tathā divā”ti imasmiṃ vākye. **Esa nayoti** iminā yathā rattiyaṃ candālokādi āloko diṭṭho, evameva rattiṃ diṭṭhākāreneva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhāpetīti imamatthaṃ atidisati. **Iti vivaṭena cetasāti** evaṃ apihitena cittaena, thinamidhāpidhānena apihitacittenaṭṭi vuttaṃ hoti. **Apariyonaddhenāti** samantato anaddhena asaṅchādītena. **Kiñcāpīti**adinā attanā vuttamevatthaṃ samattheti. **Āloka**disaṃ **katam** “yathā divā tathā ratti”ntiadinā.

Sattaṭṭhānikassāti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”tiadinā (dī. ni. 1.214; 2.376; ma. ni. 1.109) vuttassa sattaṭṭhānikassa satisampajāññaassa atthāya. **Pariggahitavatthārammaṇatāyati** vatthuno ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappamaṃ pariyesantena tassa āsaye vidite sopi vidito gahito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ vedanāya āsayabhūte vatthumhi ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā gahitā eva hoti salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. Pageva pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkhaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti “tā vedanā evaṃ uppajjitvā”tiadinā. Na kevalaṇca vedanā eva, idha vuttā saññādayopi avuttā cetanādayopi viditāva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca nirujjhanti ca. Nidassanamattañhetā, yadidaṃ pāliyaṃ vedanāsaññāvitakkaggaṇaṃ. Tena anavasesato sabbadhammānampi uppādādīto viditabhāvaṃ dasseti.

Apica vedanāya uppādo vidito hoti, upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, atthaṅgamo vidito hoti. Kathaṃ vedanāya uppādo vidito hoti? Avijjāsamudayā vedanāsamudayo, taṇhāsamudayā kammāsamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayoti nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa samudayaṃ passati. Evaṃ vedanāya uppādo vidito hoti. Kathaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti? Aniccatō manasikaroto khayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, dukkhato manasikaroto bhayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, anattato manasikaroto suññatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Evaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Iti khayato bhayato suññato jānāti. Kathaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti? Avijjānirodhā

vedanānirodho...pe... evaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Imināpi nayanettha attho veditabbo.

Iti rūpanti ettha itisaddo anavasesato rūpassa sarūpanidassanatto tassa **idaṃ rūpanti** etena sādharmaṇato sarūpanidassanamāha, **ettakaṃ rūpanti** etena anavasesato, **na ito paraṃ rūpaṃ atthīti** tabbinimuttassa aññassa abhāvaṃ. **Iti vedanā**tiādīsupi ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, ito paraṃ vedanā natthi. Ayaṃ saññā...pe... ime saṅkhārā...pe... idaṃ viññāṇaṃ, ettakaṃ viññāṇaṃ, ito paraṃ viññāṇaṃ natthīti evamattho daṭṭhabboti āha “**vedanādisupi ese va nayo**”ti.

Ñāṇena jānitvā paroparāni. **Paroparānīti** parāni ca oparāni ca. **Uttamādhamaṇīti** paratthābhāvasakattabhāvādīni uttamādhamaṇīni. **Calitanti** taṇhādīṭṭhivipphanditaṃ. **Anīghoti** rāgādīgharahito. **Atāri soti** so evarūpo arahā jātijaraṃ atari.

Samādhībhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā

42-44. Dutiye **etesam pañhānanti** ekaṃsabyākaraṇādīnaṃ catunnaṃ pañhānaṃ. **Tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne byākaraṇaṃ jānātīti** “cakkhuṃ anicca”nti puṭṭhe “anicca”nti ekaṃseneva byākātappaṃ. “Aniccā nāma cakkhu”nti puṭṭhe pana “na kevalaṃ cakkhumeva, sotampi anicca”nti evaṃ vibhajitvā byākātappaṃ. “Yathā cakkhuṃ tathā sotaṃ, yathā sotaṃ tathā cakkhu”nti puṭṭhe “kenatthena pucchāsī”ti paṭipucchitvā “dassanattthena pucchāmī”ti vutte “na hī”ti byākātappaṃ. “Aniccattthena pucchāmī”ti vutte “āmā”ti byākātappaṃ. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra”ntiādīni puṭṭhena pana “abyākatametam bhagavatā”ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabboti evaṃ jānātīti attho. **Atthasamāgamaṇīti** atthassa paṭilābhena laddhabbena. Samiti saṅgati samodhānanti samayo, paṭilābho. Samayo eva **abhisamayo**, abhimukhabhāvena vā samayo **abhisamayoti** evamettha padattho veditabbo. Sesam suviññeyyameva. Tatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Rohitassasuttādivaṇṇanā

45-46. Pañcame (saṃ. ni. ṭī. 1.1.107) **ekokāseti** cakkavāḷassa pariyaṇṭasaññite ekasmiṃ okāse. **Bhummanti** “yatthā”ti idaṃ bhummavacanaṃ. Sāmaññato vuttampi “so lokassa anto”ti vacanato viṣiṭṭhavisayameva hoti. “Na jāyati, na mīyati”ti vatvā puna “na cavati, na upapajjati”ti kasmā vuttanti āha “**idaṃ aparāparaṃ...pe... gahita**”nti. **Padagamaṇenāti** padasā gamaṇena. **Satthā saṅkhāralokassa antaṃ sandhāya vadati** upari sabbāni pakāsetukāmo. Saṅkhāralokassa hi anto nibbānaṃ.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā, so eva “daḷhadhammā”ti vutto. Tenāha “**daḷhadhanū**”ti. **Uttamappamaṇaṃ** nāma saḥassathāmadhanu. Dhanuggaṇhanasippacittakatāya dhanuggaho, na dhanuggahaṇamattenāti āha “**dhanuggahoti dhanuācariyo**”ti. “Dhanuggaho”ti vatvā “sikkhito”ti vutte dhanusikkhāya sikkhitoti viññāyati. Sikkhā ca ettakena kālena sikkhantassa ukkaṃsagatā hotīti āha “**dvādasa vassāni dhanusippaṃ sikkhito**”ti. **Usabhappamaṇeti** vīsati yatthiyo usabhaṃ, tasmiṃ usabhappamaṇe padese. **Vālagganti** vālakotiṃ. **Katahatthoti** paricitaḥattho. **Katasarakkhepoti** thiralakkhe ca calalakkhe ca paresaṃ dassanavasena sarakkhepassa katāpī. Tenāha “**dassitasippo**”ti, “katayoggo”ti keci. Asanti etenāti **asanaṃ**, kaṇḍo. **Tālacchādinti** tālacchāyaṃ. Sā pana ratanamattā vidatthacaturāṅgulā.

Puratthimā samuddāti ekasmiṃ cakkavāḷe puratthimā samuddā. Samuddasīsenā puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ vadati. **Pacchimasamuddoti** etthāpi ese va nayo. **Nippapañcatanti** adantakāritaṃ. **Sampatteti** tādīsena javena gacchantena sampatte. **Anotatteti** etthāpi “sampatte”ti

padam ānetvā sambandho, tathā ‘‘nāgalatādantakaṭṭha’’nti etthāpi. **Tadāti** yadā so lokantagavesako ahosi, tadā. **Dīghāyukakāloti** anekavassasahassāyukakālo. **Cakkavāḷalokassāti** sāmāññavasena ekavacanam, cakkavāḷalokānanti attho. Imasmiṃyeva cakkavāḷe nibbattipubbapariyacayasiddhāya nikantiyā.

Sasaññimhi samanaketi na rūpadhammamattake, atha kho pañcakkhandhasamudāyeti dasseti. **Samitapāpoti** samucchinnasamkilesadhammo. Chaṭṭham uttānameva.

Rohitassasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Suvidūrasuttavaṇṇanā

47. Sattame **suvidūravidūra**-saddānam samānathānamyeva ekattha gahaṇam idha niddeso dūrāsannabhāvassa apekkhāsiddhattā idhādhippetassa dūrabhāvassa kenaci pariyāyena anāsannabhāvadassanatham katanti āha ‘‘**kenaci pariyāyena anāsannāni hutvā**’’tiādi. Sesamettha uttānameva.

Suvidūrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Visākhasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame vākkaraṇacāturīyato vacanaguṇahetūnam pūriyā porī, poriyam bhavāti porī, tāya **poriyā**. Tenāha ‘‘**paripuṇṇavācāyā**’’ti, akkharapadaparipuṇṇāya vācāyāti attho. **Apalibuddhāyāti** pittādīhi na vibaddhāya ananubundhitāya. **Anelagalāyāti** nelāya agalāya niddosāya agalītapadabyañjanāya ca. Therassa hi kathayato padam vā byañjanam vā na parihāyati. Tenāha ‘‘**anelagalāyāti niddosāya ceva agalītāya cā**’’tiādi. Tattha **niddosāyāti** atthato ca byañjanato ca vīgatadosāya. **Apatitapadabyañjanāyāti** avirahitapadabyañjanāya. Atha vā **anelagalāyāti** na elam dosam galatīti nelagalā. Avicchinnavācāya nelagalāya yathā dandhamanussā mukhena kheḷam galantena vācam bhāsanti, na evarūpāya. Atha kho niddosāya visadavācāyāti attho. Vīvaṭṭappakāsīnī vācā na kadāci vīvaṭṭamuttāti katvā āha ‘‘**vīvaṭṭapariyāpannāyā**’’ti, vīvaṭṭam amuñcitvā pavattāyāti attho. Vīvaṭṭappakāsīnī hi vācā vīvaṭṭam paricchijja āpādentī pavattati. Navalokuttaradhammo sabbadhammehi samussitaṭṭhena abbhuggataṭṭhena ca dhajo nāmāti āha ‘‘**abbhuggataṭṭhenā**’’tiādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Visākhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vipallāsasuttavaṇṇanā

49. Navame aniccādīni vatthūni niccantiādinā viparītato asantīti vipallāsā, saññāya vipallāso **saññāvīpallāso**. Itaresupī tīsu eseva nayo. Evamete catunnam vatthūnam vasena cattāro, tesu vatthūsu saññādīnam vasena dvādasa hontī. Tesu aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti. **Asubhe subhanti** saññācittavīpallāsā sakadāgāmimaggena tanukā hontī, anāgāmimaggena pahīyanti. **Dukkhe sukhanti** saññācittavīpallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā. Sesamettha uttānameva.

Vīpallāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upakkilesasuttavaṇṇanā

50. Dasame **upakkilīṭṭhabhāvakarāṇenāti** malīnabhāvakarāṇena. **Pañcavidhāya surāya catubbidhassa ca merayassāti** ettha pūvasurā, piṭṭhasurā, odanasurā, kiṇṇapakkhittā,

sambhārasaṃyuttāti pañca surā. Pupphāsavo, phalāsavo, madhvāsavo, guḷāsavoti cattāro āsavā, catubbidhaṃ merayaṃ nāma. Tatha pūve bhājane pakkhipitvā tajjaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā**. Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇāti** pana tassā surāya bijaṃ vuccati. Ye surā “modakā”tipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā**. Dhātakiāsavādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā**. Madhukatālanāḷikerādipuppharaso ciraparivāsito **pupphāsavo**. Panasādiphalaraso **phalāsavo**. Muddikāraso **madhvāsavo**. Ucchuraso **guḷāsavo**.

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rohitassavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

51. Dutiyassa paṭhame **puññābhisandāti** vā puññanadiyo. Avicchedena niccaṃ pavattiyamānāni hi puññāni abhisandanatṭhena “puññābhisandā”ti vuttā. **Aparimitanti** āḷhakagaṇanāya aparimitaṃ, yojanavasena panassa parimāṇaṃ atthi. Tathā hi heṭṭhā mahāpathaviyā upari ākāsenā parato cakkavālapabbatena majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā yojanato sakkā pamāṇaṃ kātuṃ. **Bheravārammaṇehīti** saviññāṇakāviññāṇakehi bheravārammaṇehi. Tathā hi taṃ mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgādānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ vaḷavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena “bahubherava”nti vuccati. Sesamettha uttānameva.

Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā

52. Dutīye **sotāpannassa saddhā adhippetāti** sotāpannassa maggenāgatā saddhā adhippetā.

Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Paṭhamasaṃvāsasuttādivaṇṇanā

53-54. Tatiye yathākammaṃ tā tā gatiyo **aranti** upagacchantīti ariyā, sattā. Ime pana kucchitā ariyāti **kadariyā**. Thaddhamaccharino, thaddhena maccharena samannāgatāti attho. Thaddhamacchariyasadisāñhi kucchitaṃ sabbadā nihīnaṃ natthi sabbaguṇānaṃ ādibhūtaṃ bhogasampattiādisabbasampattīnaṃ mūlabhūtaṃ dānassa nisedhanato. Tenāha “**kadariyāti thaddhamaccharino**”ti. Ekacco hi attano vasanaṭṭhāne bhikkhū hatthaṃ pasāretvāpi na vandati. Aññattha gato vihāraṃ pavisitvā sakkaccaṃ vanditvā madhurappaṭisaṅghāraṃ karoti “kiṃ, bhante, amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ nāgacchatha, sampanno padeso, paṭibalāhaṃ ayyānaṃ yāgubhattādīhi upaṭṭhānaṃ kātu”nti. Bhikkhu “saddho ayaṃ upāsako”ti yāgubhattādīhi saṅgaṇhāti.

Atheko thero tassa gāmaṃ gantvā piṇḍāya carati. So taṃ disvā aññena vā gacchati, gharaṃ vā pavisati. Sacepi sammukhībhāvaṃ āgacchati, hatthena vanditvā “ayyassa bhikkhaṃ detha, ahaṃ ekena kammena gacchāmi”ti pakkamati. Thero sakalagāmaṃ caritvā tucchapattova nikkhamati. Idaṃ tāva

mudumacchariyaṃ nāma. Yena adāyakopi dāyako viya paññāyati. Idha pana thaddhamacchariyaṃ adhippetam. Yena samannāgato bhikkhūsu piṇḍāya pavitṭhesu “therā tṭhā”ti vutte “kiṃ mayham pādā rujjanti”tiādīni vatvā silāthambho viya khāṇuko viya ca thaddho hutvā tṭṭhati, sāmīcimpī na karoti, kuto dānaṃ. Ayamidha adhippeto. Tena vuttam “**thaddhamaccharinoti thaddhena maccharena samannāgatāti attho**”ti. Maccharaṃ maccheraṃ macchariyanti atthato ekaṃ.

Paribhāsakāti bhikkhū gharadvāre tṭhite disvā “kiṃ tumhe kasitvā āgatā vapitvā lāyitvā, mayam attanopi na labhāma, kuto tumhākaṃ, sīghaṃ nikkhamathā”tiādīhi santajjakā. **Yācakānaṃ vacanassa attham jānantī**ti ettha kiñcāpi bhikkhū gharadvāre tṭhā tuṇhī honti, atthato pana “bhikkham dethā”ti vadanti nāma ariyāya yācanāya. Vuttañhetam “uddissa ariyā tṭṭhanti, esā ariyāna yācanā”ti (mi. pa. 4.5.9). Tatra ye “mayam pacāma, ime na pacanti, pacamāne patvā alabhantā kuhiṃ labhissatī”ti deyyadhammaṃ saṃvibhajanti, te vadaññū yācakānaṃ vacanassa attham jānanti nāma ñatvā kattabbakaraṇato. Catuttham uttānameva.

Paṭhamasaṃvāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Samajīvīsuttādivaṇṇanā

55-56. Pañcame **anuggaṇhanatthanti** nakulamātā nakulapitāti imesaṃ dvinnaṃ saṅghatthāya. Nakulassa dārakassa pitā **nakulapitā**. **Nakulamātāti** etthāpi eseva nayo. Sesamettha uttānameva. Chaṭṭhe natthi vattabam.

Samajīvīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Suppavāsāsuttādivaṇṇanā

57-60. Sattame **āyubhāgapañilābhini hotīti** āyukoṭṭhāsassa pañilābhini hoti. **Tividhalokanti** sattasaṅkhārabhājanasankhātam tividham lokam. **Viditam katvāti** vibhūtam katvā. **Lokavidūnanti** karaṇatthe sāmivacananti āha “**buddhehi pasatthā**”ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Suppavāsāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Pattakammavaggo

1-4. Pattakammasuttādivaṇṇanā

61-64. Dutiyaṃ paṭhame ye anitṭhā na honti, te itṭhāti adhippetāti āha “**anitṭhapaṭikkhepena itṭhā**”ti. **Itṭhāti** ca pariyaṭṭhā vā hotu mā vā, itṭhārammaṇabhūtāti attho. Gavesitampi hi itṭhanti vuccati, tam idha nādhippetam. **Maneti** manasmim. **Kantāti** vā kamanīyā, kāmetabbāti attho. **Manam appāyantīti** itṭhabhāvena manam vaḍḍhenti. Kammasādhano idha **bhoga-saddoti** āha “**bhogāti bhuñjītabbā**”tiādī. **Dhammūpaghātam katvā** kusaladhammaṃ vinodetvā. Upanijjhāyiyantīti **upajjhāyāti** āha “**sukhadukkhesu upanijjhāyitabbattā**”ti, sukhadukkhesu uppannesu anussaritabbattāti attho. **Sandiṭṭhasambhattehi**ti ettha tattha tattha saṅgama diṭṭhamattā nātidalhamittā **sandiṭṭhā**, suṭṭhu bhattā sinehavanto dalhamittā **sambhattā**.

Visamalobhanti balavalobham. **Sukhitanti** sañjātasukham. **Pīṇitanti** dhātam suhitam. Tathābhūto pana yasmā balasampanno hoti, tasmā “**balasampannam karotī**”ti vuttam.

Sobhane kāyikavācasikakamme ratoti sūrato ukārassa dīghaṃ katvā, tassa bhāvo **soraccam**, kāyikavācasiko avītikkamo. So pana atthato susīlabhāvoti āha “**khantisoracce nivīṭṭhāti adhivāsānakkhantiyañca susīlatāya ca nivīṭṭhā**”ti. **Ekamattānanti** ekaṃ cittanti attho. Rāgādīnañhi pubbhāgiyaṃ damanādi paccekam icchitabbaṃ, na maggakkhaṇe viya ekajjhaṃ paṭisaṅkhānamukhena pajahanato. **Ekamattānanti** vā vivekavasena ekaṃ ekākiṇaṃ attānaṃ. Tenevāha “**ekaṃ attanova attabhāva**”ntiādi. **Uparūparibhūmīsūti** chakāmasaggasaṅkhātāsu uparūparikāmbhūmīsū. Kamma phalaṃ **aggam** nāma. Taṃ panettha uccagāmīti āha “**uddhamaggamassā**”ti. Suvagge niyuttā, suvaggappayojanāti vā **sovaggikā**. **Dasannaṃ visesānanti** dibbaāyuvanṇayasasukhaādhipateyyānañceva iṭṭharūpādīnañca phalavisesānaṃ. Vanṇaggahaṇena cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, rūpaggahaṇena bahiddhā rūpārammaṇaṃ. Dutiyatatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Pattakammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rūpasuttavaṇṇanā

65. Pañcame paminoti ulāratādivisesaṃ etenāti pamāṇaṃ, rupakāyo pamāṇaṃ etassāti **rūpappamāṇo**. Tato eva rūpe pasannoti **rūpappasanno**. **Ghosoti** cettha thutighoso. **Lūkhanti** paccayalūkhatā. **Dhammāti** silādayo guṇadhammā adhippetā. Imesaṃ pana catunnaṃ puggalānaṃ nānākaraṇaṃ pāḷiyaṃyeva āgataṃ. Vuttañhetam –

“Katamo ca puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno? Idhekacco puggalo ārohaṃ vā passivā pariṇāhaṃ vā passivā saṅṭhānaṃ vā passivā pāripūriṃ vā passivā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno.

“Katamo ca puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno? Idhekacco puggalo paravaṇṇanāya parathomanāya parapasamaṇsanāya paravaṇṇahārikāya tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno.

“Katamo ca puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno? Idhekacco puggalo cīvaralūkhaṃ vā passivā pattalūkhaṃ vā passivā senāsanalūkhaṃ vā passivā vividhaṃ vā dukkarakārikam passivā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno.

“Katamo ca puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno? Idhekacco puggalo sīlaṃ vā passivā samādhiṃ vā passivā paññaṃ vā passivā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno”ti (pu. pa. 171-172).

Tattha **ārohanti** uccataṃ. Sā ca kho tasmim tasmim kāle pamāṇayuttā daṭṭhabbā. **Pariṇāhanti** nātikisathūlatāvasena pīṇataṃ. **Saṅṭhānanti** tesam tesam aṅgapaccaṅgānaṃ susaṅṭhitataṃ dīgharassavaṭṭādiyuttatṭhānesu tathābhāvaṃ. **Pāripūrinti** sabbesaṃ sarīrāvayavānaṃ paripuṇṇataṃ avikalataṃ. **Tattha pamāṇaṃ gahetvāti** tasmim rūpe rūpasampattiyam pamāṇabhāvaṃ upādāya. **Pasādaṃ janetīti** adhimokkhaṃ janeti uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti “asuko ediso ca ediso cā”ti parassa guṇavacanena. **Parathomanāyāti** parammukhā parassa silāghuppādakena abhitthavanena parena thutivasena, gāthādiupanibandhanena vuttāya thomanāyāti vuttaṃ hoti. **Parapasamaṇsanāyāti** parammukhā parassa guṇasamkittanena. **Paravaṇṇahārikāyāti** paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittanasaddassa upasamaṇharena. **Tatthāti** tasmim thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajjīṇṇabahutunnakatādicīvarassa lūkhabhāvaṃ. **Pattalūkhanti**

anekaganthikāhaṭatādipattassa lūkhabhāvaṃ. **Vividhaṃ vā dukkarakārikanti** dhutaṅgādivasena pavattanānāvīdhaṃ dukkaracariyaṃ. **Sīlaṃ vā passivāti** sīlapāripūrivasena visuddhaṃ kāyavacīsucaritaṃ ñāṇacakkhunā passitvā, jhānādiadhigamasuddhisamādhiṃ vā vipassanābhiññāsaṅkhātāṃ paññaṃ vā passivāti attho.

Evametasmaṃ catuppamāṇe lokasannivāse buddhesu appasannā mandā, pasannā bahukā. Rūpappamāṇassa hi buddharūpato uttari pasādāvahaṃ rūpaṃ nāma natthi. Ghosappamāṇassa buddhānaṃ kittighosato uttari pasādāvaho ghoso nāma natthi. Lūkhappamāṇassa kāsikāni vatthāni mahārahāni kañcanabhājanāni tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavike sabbasampattiyutte pāsādavare pahāya paṃsukūlacīvaraselayapattarukkhamūlādīsenāsanasevino buddhassa bhagavato lūkhato uttari pasādāvahaṃ aññaṃ lūkhaṃ nāma natthi. Dhammapamāṇassa sadevake loke asādhāraṇasīlādiguṇassa tathāgatassa sīlādiguṇato uttari pasādāvaho añño sīlādiguṇo nāma natthi. Iti bhagavā imaṃ catuppamāṇikaṃ lokasannivāsaṃ muṭṭhinā gahetvā viya ṭhitoti.

Pamāṇimsūti pamāṇaṃ aggahesum. **Niyakajjhatte tassa guṇaṃ na jānāti** tassa abbhantare pavattamānaṃ sīlādiguṇaṃ na jānāti. Sesam suviññeyyameva.

Rūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ahirājasuttavaṇṇanā

67. Sattame **daṭṭhavisānevāti** avadhāraṇena diṭṭhavisādayo nivatteti. Kaṭṭhamukhādayo hi cattāro āsīvisā daṭṭhavisō, diṭṭhavisō, phuṭṭhavisō, vātavisōti paccekam catubbidhā hontīti visavegavikāravasena soḷasa vuttā. Tesu daṭṭhavisānaṃyeva idha gahaṇaṃ, na itaresanti dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Ahirājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Devadattasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **kāle sampatteti** gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle sampatte. **Potakanti** assatariyā puttaṃ. “Phalaṃ ve kadaliṃ hantī” tiādigāthāya kukkujakeneva pattavaṭṭipasavassa ucchinnattā phaluppatti kadaliyā parābhavāya hoṭīti āha “**phalaṃ ve kadaliṃ hantī**”ti. **Kukkujakaṃ** nāma kadaliyā pupphanāḷaṃ. Tathā phalapākāpariyosānattā osadhīnaṃ “**phalaṃ veḷum naḷa**”nti vuttaṃ. Ayaṃ panettha piṇḍattho – yathā attano phalaṃ kadaliveḷunaḷe vināseti, gabbho ca assatariṃ, evaṃ attano kammabhūto sakkāro asappurisaṃ vināsetīti.

Devadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Padhānasuttavaṇṇanā

69. Navame padahati etehīti **padhānāni**. **Uttamavīriyāni** seṭṭhavīriyāni viṣiṭṭhassa atthassa sādhanato. **Kilesānaṃ samvāraṭṭhāyāti** yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiṃ upaṭṭhānena kilesānaṃ samvāraṭṭhāya. **Pajahanatthāyāti** kāmavitakkādīnaṃ vinodanattāyā. **Padhānanti** tasseva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. **Kusalānaṃ dhammānaṃ brūhanatthāyāti** bojjhaṅgasaṅkhātānaṃ kusalahammānaṃ vaḍḍhanatthāya. **Padhānanti** tasseva vaḍḍhanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Adhammikasuttavaṇṇanā

70. Dasame **visamanti** bhāvanapūṃsakametaṃ. Tenāha “**visamā hutvā**”ti. **Asamayenāti** akāle. Bhummatthe hetamaṃ karaṇavacanamaṃ. Pakatṭhamaṃ padhānaṃ añjasamaṃ etesanti pañjasā, añjasamaṃ pagatā paṭipannāti vā pañjasā, pakatimaggagāmino. Na pañjasā **apañjasā**, amaggappaṭipannā. Te pana yasmā maggato apagatā nāma honti, tasmā vuttaṃ “**maggato apagatā**”tiādi.

Gāthāsu pana evamettha sambandho veditabbo. **Gunnaṃ ce taramānānanti** gāvīsu mahoghaṃ tarantīsu. **Jimhaṃ gacchati puṅgavoti** yadi yūthapati usabho kuṭīlaṃ gacchati. **Sabbā tā jimhaṃ gacchantīti** sabbā tā gāvīyo kuṭīlameva gacchanti. Kasmā? **Nette jimhaṃ gate sati** tassa kuṭīlagatattā. So hi tāsamaṃ paccayiko upaddavaharo ca. **Evamevanti** yathā cetamaṃ, evameva yo manussesu padhānasammato, yadi so adhammacārī siyā, ye tassa anujīvino, sabbepi adhammikā honti. Sāmisampadā hi pakatisampadaṃ sampādeti. Yasmā etadevaṃ, tasmā **sabbaṃ raṭṭhaṃ dukkhaṃ seti, rājā ce hoti adhammiko**.

Adhammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pattakammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Apaṇṇakavaggo

1-2. Padhānasuttādivaṇṇanā

71-72. Tatiyavaggassa paṭhame yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yoni**, ekantikaṃ kāraṇamaṃ. **Assāti** yathāvuttassa bhikkhuno. **Paripuṇṇanti** avikalaṃ anavasesamaṃ. Āsave khepetīti **āsavakkhayo**, aggamaggo. Idha pana arahattaphalaṃ adhippetanti āha “**arahattatthāyā**”ti. Dutiyaṃ uttānameva.

Padhānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Sappurisasuttādivaṇṇanā

73-75. Tatiye **pañhatthāya abhinītoti** pañhakaraṇatthāya abhimukhaṃ nīto. **Alambitaṃ katvāti** alambaṃ katvā, ayameva vā pāṭho, vipalambaṃ akatvāti attho. **Avajānātīti** avaññaṃ karoti, nindaṭīti attho. Catutthapañcame natthi vattabbaṃ.

Sappurisasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kusinārasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti **upavattanaṃ**. Yatheva hi kalambanaditīrato rājamātuviḥāradvārena thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃ hiraññavatikāya pārimatīrato sālavanaṃ uyyānaṃ, yathā anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāya, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapanāti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ “upavattana”nti vuccatī. **Antareti** dvinnamaṃ sālaruḅkhānaṃ vemajjhe. Tattha hi paññāpiyamānassa mañcassa ekā sālapanāti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge. Tatrapi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Apica **yamakasālā** nāma mūlakhandhaviṭapapattehi aññaṃaññaṃ saṃsibbitvā ṭhitasālātipi vadanti.

Dveḷhakanti dvidhāgāho, anekaṃsaggāhoti attho. **Vimatīti** saṃsayāpattīti āha “**vinicchitaṃ asamatthatā**”ti. **Taṃ vo vadāmīti** taṃ saṃsayavantaṃ bhikkhuṃ sandhāya vo tumhe vadāmīti. **Nikkaṅkhabhāvapaccakkhakarāṇanti** buddhādīsu tesamaṃ bhikkhūnaṃ nikkāṅkhabhāvassa

paccakkhakāriyā yāthāvato tamattham paṭivijjhivā ṭhitam sabbaññutaññānameva. **Etthāti** etasmim atthe.

Kusinārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Acinteyyasuttavaṇṇanā

77. Sattame **lokacintāti** lokasannivesappaṭisaṃyuttā vīmaṃsā. Tenāha “**kena nu kho candimasūriyā**”tiādi. **Nāḷikerādayoti ādi**-saddena avuttānaṃ osadhitiṇavanappatiādīnaṃ saṅgaho. **Evarūpā lokacintāti** edisā vuttasadisā aññāpi sā lokacintā.

Acinteyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dakkhiṇasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **dānasaṅkhātāya dakkhiṇāyāti** deyyadhammasaṅkhātāya dakkhiṇāya. Visuddhi nāma mahājutikatā. Sā pana mahapphalatāya veditabbāti āha “**mahapphalabhāvenā**”ti. **Visujjhatīti** na kilissati, amalinā mahājutikā mahāvippahārā hotīti attho. **Sucidhammoti** rāgādiasucividhamanena sucisabhāvo. **Lāmakadhammoti** hīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammā hi ekantanihīnā. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti, tassa mahābodhisattassa attano puttadānaṃ dānapāramiyā matthakaṃ gaṇhantaṃ mahāpathavikampanasamattham jātaṃ. Svāyaṃ dāyakaguṇoti āha “**vessantaramahārājā kathetabbo**”tiādi. **Uddharatīti** bahulaṃ pāpakammavasena laddhabbavinipātato uddharati, tasmā natthi mayhaṃ kiñci cittassa aññatthattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṃ. **Pāpitakāleyevāti** “idaṃ dānaṃ asukassa petassa hotū”ti taṃuddisanavasena pattiyaṃ pāpitakāleyeva. **Assāti** petassa. **Pāpuṇīti** phalasampattilabhāpanavasena pāpuṇi. Ayañhi pete uddissa dāne dhammatā. Tadā kosalarañño pariccāgavasena ativiya dānajjhāsayaṃ buddhappamukhassa ca saṅghassa ukkaṃsagataguṇavisitṭhataṃ sandhāyāha “**asadisadānaṃ kathetabba**”nti.

Dakkhiṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Vaṇijjasuttādivaṇṇanā

79-80. Navame **taṃsadisāti** yādisā vaṇijjā payuttā ayathādhippāyā aññā vā sampajjati, tādisāvāti attho. **Chedaṃ gacchatīti** vināsaṃ pāpuṇāti. Adhippāyato parā visitṭhāti **parādhippāyo**. Tenevāha “**ajjhāsayaṃ adhikataraphalā hotī**”ti. **Cīvarādinā paccayena vadeyyāsīti** cīvarādipaccayahetu maṃ vadeyyāsi pattheyyāsi. Atha vā yadā cīvarādinā paccayena attho hoti, tadā maṃ yāceyyāsīti attho. Sesam suviññeyyameva. Dasamaṃ uttānameva.

Vaṇijjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Apaṇṇakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Macalavaggo

1-6. Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā

81-86. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Pañcame (saṃ. ni. ṭī. 1.1.132) “nīce kule paccājāto”tiādikena appakāsabhāvena tamaṭīti tamo, tena tamena yuttoti **tamo** puggalo vuccati. Tathā hi

tamyogato puggalassa tabbohāro yathā “maccherayogato maccharo”ti, tasmā **tamoti** appakāsabhāvena tamo tamabhūto andhakāraṃ viya jāto, andhakārattaṃ vā pattoti attho. Vuttalakkaṇaṃ tamameva paramparato ayaṇaṃ gati niṭṭhā etassāti **tamaparāyaṇo**. Ubhayenapi tamaggahaṇena khandhatamo kathito, na andhakāratamo. **Khandhatamoti** ca sampattirahitā khandhapavattiyeva daṭṭhabbā. “Ucce kule paccājāto”tiādikena pakāsabhāvena jotetīti joti, tena jotināyuttotiādi sabbam vuttanayena veditabbaṃ. **Itare dveti** jotitamaparāyaṇo, jotijotiparāyaṇoti itare dve puggale.

Veṇuvettādivilīvehi peḷabhājanādikāraṃ **vilīvakāraṃ**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā**, māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena nahaṇakaraṇato **rathakārā**, cammakārā. Puiti karīsassa nāmaṃ, taṃ kusenti apanentīti **pukkusā**, pupphachaddakā. **Dubbaṇṇoti** virūpo. **Okoṭimakoti** ārohābhāvena heṭṭhimako, rassakāyoti attho. Tenāha “**lakuṇḍako**”ti. Laku viya ghaṭikā viya deṭi pavattatīti **lakuṇḍako**, rasso. Kaṇati nimīlatīti **kāṇo**. Taṃ panassa nimīlanaṃ ekena akkhinā dvīhipi vāti āha “**ekacchikāṇo vā ubhayacchikāṇo vā**”ti. Kuṇanaṃ kuṇo, hatthavekallaṃ, so etassa atthīti **kuṇī**. **Khaṇjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hatto assāti **pakkhahato**. Tenāha “**pīṭhasappī**”ti. Padīpe padīpane etabbaṃ netabbanti **padīpeyyaṃ**, telakapālādiupakaraṇaṃ. **Vuttanti** aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Āgamanavipattīti āgamaṇaṭṭhānavasena vipattī “āgamo etthā”ti katvā. **Pubbuppannapaccayavipattīti** paṭhamuppannapaccayavasena viparāvatti. Caṇḍālādisabhāvā hissa māṭāpitaro paṭhamuppannapaccayo. **Pavattapaccayavipattīti** pavatte sukhapaccayavipattī. Tādise nihīnakule uppānopi koci vibhavasampanno siyā, ayaṃ pana duggato durūpo. **Ājīvupāyavipattīti** ājīvanupāyavasena vipattī. Sukhena hi jīvikam pavattetuṃ upāyabhūtā hatthisippādayo imassa natthi, pupphachaddānasilākoṭṭanādikammaṃ pana katvā jīvikam pavatteti. Tenāha “**kasiravuttike**”ti. **Attabhāvavipattīti** upadhivipattī. **Dukkhakāraṇasamāyogoti** kāyikacetasikadukkhuppattiyā paccayasamodhānaṃ. **Sukhakāraṇavipattīti** sukhapaccayaparihāni. **Upabhogavipattīti** upabhogasukhassa vināso anupaladdhi. Joti ceva jotiparāyaṇabhāvo ca **sukkapakkho**. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Puttasuttavaṇṇanā

87. Sattame **ma-kāro padasandhikaro** “aññamañña”ntiādīsu viya. **Niccalasamaṇoti** thirasamaṇo. Abhiñcitabboti **abhisekoti** kammaśādhano abhisekasaddo. Tenāha “**abhisekaṃ kātuṃ yutto**”ti.

Bākulatthero viyāti thero hi mahāyasassī, tassa puttadhītaro nattupānattakā sukhumasātakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkhipitvā paṇṇanti. Therassa nahānakāle nahānakoṭṭhake ṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārupati ca. Tenevetam vuttaṃ.

Khadiravanamagge sīvalitthero viyāti sathari kira taṃ maggaṃ paṭipanne devatā “amhākaṃ ayyassa sīvalittherassa sakkāraṃ karissāmā”ti cintetvā ekekayoṇe vihāraṃ kāretvā ekayoṇato uddhaṃ gantuṃ adatvā pātova utṭhāya dībbāni yāguādīni gahetvā “amhākaṃ ayyo sīvalitthero kahaṃ nisinna”ti vicaranti. Thero attano abhihaṭaṃ buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dāpesi. Evaṃ sathā saparivāro tiṃsayoṇanikaṃ kantāraṃ sīvalittherassa puññaphalaṃ anubhavamānova agamāsī. Tenevetam vuttaṃ.

Aṭṭhakanāgarasutte ānandatthero viyāti aṭṭhakanāgarako kira gahapati therassa dhammadesanāya pasīditvā pañcasatagghanakaṃ vihāraṃ kāretvā adāsī. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Pilindavacchatthero viyāti therassa kira iddhānubhāvena pasannā manussā sappiādīni bahūni

bhesajjāni abhihariṃsu. Pakatīyāpi ca āyasmā pilindavaccho lābhī hoti pañcannaṃ bhesajjānaṃ, laddhaṃ laddhaṃ parisāya vissajjeti. Tenetaṃ vuttaṃ “**gilānapaccayaṃ pilindavacchatthero viyā**”ti.

Tiṇṇampi sannipātena nibbattānīti pittādīnaṃ tiṇṇampi visamānaṃ sannipātena jātāni. Atisītādibhāvena utūnaṃ pariṇāmoti āha “**atisītaatiuṇhaututo jātānī**”ti. Purimaututo visadiso utu utupariṇāmo, tato jātāni **utupariṇāmajāni**, visabhāgaututo jātānīti attho. Jaṅgaladesavāsīnañhi anūpadese vasantānaṃ visabhāgo va utu uppajjati, anūpadesavāsīnañca jaṅgaladeseti. Evaṃ malayasamuddatīrādivasenapi utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāni utupariṇāmajāni nāma.

Attano pakaticariyānaṃ visamaṃ kāyassa pariharaṇavasena **visamaparīhārajāni**. Tāni pana accāsanaatiṭṭhānādīnaṃ veditabbānīti āha “**accāsanaatiṭṭhānādīkā**”ti. Ādi-saddena mahābhāravahaṇasudhākoṭṭanaadesakālacaraṇādīni saṅgaṇhāti. Parassa upakkamato nibbattāni **opakkamikāni**, ayaṃ coroti vā pāradārikoti vā gahetvā jaṇṇukakapparamuggarādīhi nipphothanaupakkamaṃ paccayaṃ katvā uppannānīti attho. Tenāha “**vadhabandhanādiupakkamena nibbattānī**”ti. **Kevalanti** bāhiraṃ paccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ, tena vināti attho. Tenāha “**pubbekatakammavipākavaseneva jātānī**”ti.

Puttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Saṃyojanasuttādivaṇṇanā

88-90. Aṭṭhame sotāpanno catūhi vātehi indakhīlo viya parappavādehi akampiyo acalasaddhāya samannāgatattā sāsane laddhappatiṭṭho **samaṇamacalo** nāmāti āha “**sāsane laddhappatiṭṭhattā**”tiādi. **Thaddhabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso samucchinnattā**ti cittassa thaddhabhāvakarānaṃ uddhambhāgiyakilesānaṃ sabbaso abhāvā **samaṇasukhumālo** nāma sukhumālabhāvappattito. Navamadasamāni suviññeyyāneva.

Saṃyojanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Macalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Asuravaggo

1-2. Asurasuttādivaṇṇanā

91-92. Pañcamassa paṭhamadutiyaṇi uttānatthāneva.

Asurasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dutiyaśamādhisuttavaṇṇanā

93. Tatiye **appaṭivānī**ti bhāvappadhāno niddesoti āha “**anivattanatā**”ti. “Appaṭivānī”ti vattabbe “appaṭivānī”ti vuttaṃ. Tathā hi vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṇaṃ nivattaṇaṃ paṭivānaṃ, taṃ assa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo **appaṭivānī**, anivattanāti attho. **Appaṭivānī**ti vā itthilingavasenevāyaṃ niddeso. Antarāyeva paṭigamaṇaṃ nivattaṇaṃ paṭivānī, na paṭivānī **appaṭivānī**, anivattanāti attho.

Dutiyaśamādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tatiyaśamādhisuttavaṇṇanā

94. Catutthe **saṅṭhapetabbanti** sammadeva ṭhapetaḃbaṃ. Yathā pana ṭhapitaṃ saṅṭhapitaṃ hoti, taṃ dassetaṃ “**sannisādetabba**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **sannisādetabbanti** samādhippaṭṭipakkhe kilese sannisīdāpentena cittaṃ gocarajjhatte sannisīdāpetabbanti. **Ekodi kātabbanti** abyaggabhāvāpādanena ekaggaṃ kātabbaṃ. **Samādahitabbanti** yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṃ hoti, evaṃ sammā sammadeva ādahitabbāṃ, suṭṭhu āropetabbāṃ samāhitaṃ kātabbanti attho.

Tatīyasamādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Chavālātasuttādivaṇṇanā

95-96. Pañcame **chavālātanti** chavānaṃ daḍḍhaṭṭhāne alātaṃ. Tenevāha “**susāne alāta**”nti. **Majjhaṭṭhāne gūthamakkhanti** pamāṇena aṭṭhaṅgulamattaṃ dvīsu ṭhānesu ādittaṃ majjhe gūthamakkhitaṃ. **Kaṭṭhatthanti** kaṭṭhena kātabbakiccaṃ. Sesamettha uttānameva. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Chavālātasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Khippanisantisuttādivaṇṇanā

97-100. Sattame **khippanisantīti** khippapañño. Tenāha “**khippanisāmano**”tiādi. **Anurūpadhammanti** lokuttarādhigamassa anucchavikasabhāvaṃ. Kalyāṇā sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā vācā assāti **kalyāṇavāco**. Tenāha “**sundaravacano**”ti. Kalyāṇaṃ madhuraṃ vākkaraṇaṃ udāhāraghoso assāti **kalyāṇavākkaraṇo**. Guṇaparipuṇṇabhāvena pūre puṇṇabhāve bhavāti porī, tāya **poriyā**. Tenāha “**guṇaparipuṇṇāyā**”ti. Pure bhavattā poriyā nāgarikitthiyā sukhumālattanena sadisāti porī, tāya **poriyā**. “Sukhumālattanena”ti iminā tassā vācāya mudusaṇhabhāvo vutto. **Apalibuddhāyāti** pittasemhādīhi na paliveṭṭhitāya. **Adosāyāti** sandiddhivilambitādidosarahitāya **agaḷitapadabyañjanāyāti** apatitapadabyañjanāya avirahitapadabyañjanāya. Ubhayametaṃ anelagalāyāti imasseva atthavacanaṃ. **Anelagalāyāti** hi anelāya ceva agalāya cāti attho. **Atthaṃ viññāpetuṃ samatthāyāti** ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā bhāsitatthassa viññāpanasatthāya. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Khippanisantisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asuravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatīyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Valāhakavaggo

1-2. Valāhakasuttādivaṇṇanā

101-2. Tatīyapaṇṇāsakassa paṭhame **gajjitāti** thanitā. Tattha gajjitvā novassanabhāvo nāma pāpako. Manussā hi yadā devo gajjati, tadā “suvuṭṭhitā bhavissatī”ti bījāni nīharitvā vapanti. Atha deve avassante khetṭe bījāni khetṭeyeva nassantī, gehe bījāni geheyeva nassantīti dubbhikkhaṃ hoti. Nogajjitvā vassanabhāvopi pāpako. Manussā hi imasmim kāle “dubbuṭṭhikā bhavissatī”ti ninnatṭhānesuyeva vappaṃ karonti. Atha devo vassitvā sabbabījāni mahāsamuddaṃ pāpeti, dubbhikkhameva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako. Tadā hi subhikkhaṃ hoti. Nogajjitvā novassanabhāvo ekantapāpakova. **Bhāsitā hoti no kattāti** “idāni ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ

pūressāmī’’ti kathetiyeva, na uddesaṃ gaṇhāti, na kammaṭṭhānaṃ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsītāti ‘‘ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ vā’’ti na bhāsati, sampatte pana kāle samattaṃ sampādeti. Iminā nayena itarepi veditabbā. Atha vā sabbaṃ panetaṃ paccayadāyakeheva kathitaṃ. Eko hi ‘‘asukadivase nāma dānaṃ dassāmī’’ti saṅghaṃ nimanteti, sampatte kāle no karoti. Ayaṃ puggalo puññaena parihāyati, bhikkhusaṅho pana lābhena parihāyati. Aparo saṅghaṃ animantevā sakkāraṃ katvā ‘‘bhikkhū ānessāmī’’ti na labhi, sabbe aññattha nimantitā honti. Ayampi puññaena parihāyati, saṅghopi lābhena parihāyati. Aparo paṭhamaṃ saṅghaṃ nimantevā pacchā sakkāraṃ katvā dānaṃ deti, ayaṃ kiccakārī hoti. Aparo neva saṅghaṃ nimanteti, na dānaṃ deti, ayaṃ pāpuggaloti veditabbo. Dutiyāṃ uttānameva.

Valāhakasuttadvayaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kumbhasuttavaṇṇanā

103. Tatiye **rittakoti** anto ritto. **Pihitamukhoti** pidahitvā ṭhapito. **Apārutamukhoti** vivarivā ṭhapito, upamitapuggalesu panettha antoguṇasāravirahito ca **tuccho**, bāhiraśobhanatāya **pihito** puggaloti veditabbo. Seseṣu eṣeva nayo.

Kumbhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Udakarahadasuttavaṇṇanā

104. Catutthe udakarahado jaṇṇukamattepi udake sati paṇṇarasasambhinnavaṇṇatā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānataḷo **uttāno gambhīrobhāso** nāma hotīti āha ‘‘**purāṇapaṇṇarasa...pe... gambhīrobhāso nāmā**’’ti. Tiporisacaturisepi pana udake sati acchattā udakassa paññāyamānataḷo **gambhīro uttānobhāso** nāma hotīti āha ‘‘**acchavippasannaṃ paṇṇaudako uttānobhāso nāmā**’’ti. Ubhayakāraṇasambhavato pana itare dve veditabbā. Puggalepi kilesussadabhāvato guṇagambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīraṇaṃ sadisehi abhikkamanādīhi yutto **uttāno gambhīrobhāso** nāma. Iminā nayena sesā veditabbā.

Udakarahadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Ambasuttādivaṇṇanā

105-6. Pañcame **āmaṃ hutvā**ti anto āmaṃ hutvā. **Pakkaṃ āmavaṇṇī**ti anto pakkaṃ bahi āmasadisāṃ. Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṃ puggalepi puthujjanatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā pakkavaṇṇitā, evaṃ puggalepi ariyānaṃ abhikkamanādisadisatā pakkavaṇṇitāti iminā nayena sesā veditabbā. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Ambasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mūsikasuttavaṇṇanā

107. Sattame **āvāṭaṃ khanatī**ti attano āsayāṃ bilakūpaṃ khanati. **Na ca tattha vasatī**ti tattha avasitvā kismiñciveva ṭhāne vasati, evaṃ biḷārādiāmittavasāṃ gacchati. **Vasitā no gādhaṃ kattā**ti sayāṃ na khanati, parena kate bile vasati, evaṃ jīvitāṃ rakkhati. Tatiyā dvepi karontī jīvitāṃ rakkhati. Catutthī dvepi akarontī amittavasāṃ gacchati. Imāya pana upamāya upamītesu puggalesu paṭhamaṃ yathā sā mūsikā gādhaṃ khanatī, evaṃ navaṅgaṃ satthusāsanaṃ uggaṇhāti. Yathā pana sā tattha na vasati, kismiñciveva ṭhāne vasantī amittavasāṃ gacchati, tathā ayampi pariyaṭṭivasena ñānaṃ pesetvā

catusaccadhammaṃ na paṭivijjhati, lokāmisatṭhānesu vicaranto maccumārakilesamāradevaputtamārasaṅkhātānaṃ vasaṃ gacchati. Dutiyo yathā mūsikā gādhaṃ na khanati, evaṃ navaṅgaṃ satthusāsanaṃ na uggaṇhāti. Yathā pana parena khanite bile vasantī jīvitaṃ rakkhati, evaṃ parassa kathaṃ sutvā catusaccadhammaṃ paṭivijjhivā tiṇṇaṃ mārānaṃ vasaṃ atikkamati. Iminā nayena tatiyacatutthesupi opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Mūsikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Balībaddasuttavaṇṇanā

108. Aṭṭhame balībaddo tāva yo attano gogaṇaṃ ghaṭṭeti ubbejeti, paragoṇe pana sūrato sukhasīlo hoti, ayaṃ **sagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo** nāma. Puggalopi attano parisāṃ ghaṭṭento vijjhanto pharuse samudācaranto, paraparīsāya pana soraccaṃ nivātavuttitaṃ āpajjanto **sagavacaṇḍo** nāmāti iminā nayena sesāpi veditabbā.

Balībaddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

109. Navame rukkho tāva **pheggu sārparivāro**ti vanajetṭhakarukkho sayāṃ pheggu hoti, parivārarukkhā panassa sārā honti. Iminā nayena sesā veditabbā. Puggalesu pana sīlasāravirahitato phegguṭā, sīlācārasamannāgamena ca sārātā veditabbā.

Rukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Āsīvisasuttavaṇṇanā

110. Dasame yassa visaṃ pajjalitatinukkāya aggi viya sīghaṃ abhiruhitvā akkhīni gahetvā khandhaṃ gahetvā sīsaṃ gahetvā ṭhitanti vattabbaṃ āpajjati maṇisappādīnaṃ visaṃ viya, mantāṃ pana parivattetvā kaṇṇavātaṃ datvā daṇḍakena pahaṭamatte otarivā daṭṭhaṭṭhāneyeva tiṭṭhati, ayaṃ **āgataviso na ghoraviso** nāma. Yassa pana visaṃ saṅikaṃ abhiruhati, āruḷhāruḷhaṭṭhāne pana āsittaudakaṃ viya hoti udakasappādīnaṃ viya, dvādasavassaccayenapi kaṇṇaviddhakhandhapiṭṭhikādīsu paññāyati, mantaparivattanādīsu ca kariyamānesu sīghaṃ na otarati, ayaṃ **ghoraviso na āgataviso** nāma. Yassa pana visaṃ sīghaṃ abhiruhati, na sīghaṃ otarati aneḷakasappādīnaṃ visaṃ viya, ayaṃ **āgataviso ca ghoraviso ca. Aneḷakasappo** nāma mahāāsīviso. Yassa visaṃ mandaṃ hoti, ohāriyamānampi sukheneva otarati nīlasappadhamanisappādīnaṃ visaṃ viya, ayaṃ **neva āgataviso na ghoraviso. Nīlasappo** nāma sākhavaṇṇo rukkhaḡgādīsu vicaraṇasappo.

Āsīvisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Valāhakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Kesivaggo

1-7. Kesisuttādivaṇṇanā

111-117. Dutiyaṃ paṭhame **assadammeti** dammanayogge asse. **Sāretīti** sikkhāpeti pavatteti. Sesamettha uttānameva. Dutiyaḡdīni uttānatṭhāneva.

Kesisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Saṃvejanīyasuttādivaṇṇanā

118-120. Aṭṭhame **saddhassāti** buddhādīsu pasannacittassa vattasampannassa, yassa pāto vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇavattādīni sabbavattāni katāneva paññāyanti. **Dassanīyānīti** dassanārahāni. **Saṃvego** nāma saḥottappaṃ ñāṇaṃ. Abhijātiṭṭhānādīnipi tassa uppattihetūni bhavantīti sikkhāpento āha “**saṃvegajanakāni**”ti. **Ṭhānānīti** kāraṇāni, padesaṭṭhānāni vā. Navamadasamāni suviññeyyāni.

Saṃvejanīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kesivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Bhayavaggo

1. Attānuvādasuttavaṇṇanā

121. Tatiyassa paṭhame **attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhayanti** attānaṃ anuvadantassa pāpakammino uppajjanakabhayaṃ. **Dvattimsakammakāraṇe paṭicca uppajjanakabhayanti** agārikānaṃ vasena vuttaṃ, anagārikānaṃ pana vinayaḍaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayampi ḍaṇḍabhayanteva saṅkhaṃ gacchati. Sesam suviññeyyameva.

Attānuvādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ūmibhayasuttavaṇṇanā

122. Dutiye **kodhūpāyāsassetam adhivacananti** ettha kujjhanatṭhena **kodho**, sveva cittassa kāyassa ca atippamaddanamathanuppādanehi ḍaḷhaāyāsattṭhena **upāyāso**. Anekavāraṃ pavattitvā attanā samavetaṃ sattaṃ ajjhottharitvā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā ūmisadisatā ḍaṭṭhabbā. Yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo ūmīsu osīditvā marati, evaṃ imasmiṃ sāsane kodhūpāyāse osīditvā vibbhamati, tasmā kodhūpāyāso “**ūmibhaya**”nti vutto. **Odarikattassetam adhivacananti** yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo kumbhīlena khādito marati, evaṃ imasmiṃ sāsane odarikattena odarikabhāvena āmisagedhena micchājīvena jīvikakappanena nāsitasīlādiguṇatāya khāditaḍhammasarīro vibbhamati, tasmā odarikattaṃ “**kumbhīlabhaya**”nti vuttaṃ.

Anupaṭṭhitāya satiyāti kāyagataṃ satim anuṭṭhāpetvā. **Asaṃvutehīti** apihitehi. **Pañcannetaṃ kāmagaṇānaṃ adhivacananti** yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo āvaṭṭe nimujjivā marati, evaṃ imasmiṃ sāsane pabbajito pañcakāmagaṇāvaṭṭe nimujjivā vibbhamati. Kāmarāgābhībhūto hi satto ito ca etto, etto ca itoti evaṃ manāpiyarūpādivisayasaṅkhāte āvaṭṭe attānaṃ saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppādeti, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena kāmagaṇānaṃ āvaṭṭasadisatā ḍaṭṭhabbā.

Anuddhaṃsetīti kilameti vilolati. **Rāgānuddhaṃsitenāti** rāgena anuddhaṃsitena. **Mātugāmassetaṃ adhivacananti**. Yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo caṇḍamacchaṃ āgamma laddhappahāro marati, evaṃ imasmiṃ sāsane mātugāmaṃ ārabha uppanakāmarāgo vibbhamati, tasmā mātugāmo “**susukābhaya**”nti vutto. Mātugāmo hi yonisomanasikārarahitaṃ adhirapurisaṃ itthikuttabhūtehi attano hāsabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā dhīrajātikampi attano rūpādīhi sampalobhanavasena anavasesaṃ attano upakāradhamme sīlādike sampādetuṃ asamatthaṃ karonto anayabyasanaṃ pāpeti.

Imāni pana cattāri bhayāni bhāyitvā yathā udakaṃ anorohantassa udakaṃ nissāya udakapīpāsāvinayanaṃ sarīrasuddhipariḷāhūpasamo kāyautuggāhāpananti, evamādi ānisaṃso natthi,

evamevaṃ imāni cattāri bhayāni bhāyitvā sāsane apabbajantassapi imaṃ sāsanaṃ nissāya saṅkhepato vaṭṭadukkhūpasamo, vitthārato pana silānisamsādivasena anekavidho ānisaṃso natthi. Yathā pana imāni cattāri bhayāni abhāyitvā udakaṃ orohantassa vuttappakāro ānisaṃso hoti, evaṃ imāni abhāyitvā sāsane pabbajantassapi vuttappakāro ānisaṃso hoti. **Mahādhammarakkhitatthero** panāha “cattāri bhayāni bhāyitvā udakaṃ anotaranto sotaṃ chinditvā paratīraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti, abhāyitvā otaranto sakkoti, evamevaṃ bhāyitvā sāsane apabbajantopi taṇhāsotaṃ chinditvā nibbānapāraṃ daṭṭhuṃ na sakkoti, abhāyitvā pabbajanto sakkotī”ti.

Ūmibhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā

123. Tatiye **brahmakāyikānaṃ devānanti** ettha brahmānaṃ kāyo samūhoti brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha gatāti **brahmakāyikā**. Etāya ca sabbassapi brahmakāyassa samaññāya bhavitabbaṃ. **Ābhassarānaṃ devānanti**ādīnā pana dutiyajjhānabhūmikādīnaṃ upari gahitattā gobalībaddaññāyena tadavasiṭṭhānaṃ ayaṃ samaññā, tasmā “brahmakāyikānaṃ devāna”nti paṭhamajjhānabhūmikānaṃyeva gahaṇaṃ veditabbaṃ. Saha byayati gacchatīti sahabyo, sahavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ upagacchatī**”ti. **Kappo āyuppamāṇanti** ettha yadipi brahmapārisajjādīnaṃ āyuno antaraṃ atthi, ukkaṭṭhaparicchedena panetaṃ vuttanti dassento “**paṭhamajjhānaṃ atthi hīna**”ntiādīmāha.

Dve kappā āyuppamāṇanti ettha pana hīnajjhānena nibbattānaṃ vasena ayaṃ paricchedo katoti dassetuṃ “**dutiyajjhānaṃ vuttanayeneva tividhaṃ hotī**”tiādi āradhamaṃ. **Cattāro kappāti** ettha pana ukkaṭṭhaparicchedena catusaṭṭhi kappā vattabbāti dassento “**yaṃ heṭṭhā vuttaṃ ‘kappo dve kappā’ti, kampi āharitvā attho veditabbo**”ti āha. Kathaṃ panettha ayamattho labbhatīti āha “**kappoti ca guṇassapi nāma**”nti. Tattha **paṭhamaṃ vutto kappo**, tato ekena guṇena, ekasmiṃ vāre gaṇanāyāti attho. **Dve kappā hontīti** ekavāragaṇanāya kappassa dviguṇitattā dve mahākappā hontīti attho. **Dutiyenāti** dutiyavāragaṇanāya. **Cattāro**ti dutiyavāragaṇanāya dvīsu kappesu dviguṇitesu cattāro mahākappā hontīti attho. **Puna te cattāro kappāti** vuttanayena dve vāre guṇetvā ye cattāro kappā dassitā, puna te cattāro kappā catugguṇā hontīti attho. Imaṃ vuttaṃ hoti – dve vāre guṇetvā ye cattāro kappā dassitā, tesu catukkhattumaṃ guṇitesu catusaṭṭhi kappā sampajjantīti. Tathā hi cattāro ekasmiṃ vāre guṇitā aṭṭha honti, puna te aṭṭha dutiyavāre guṇitā soḷasa honti, puna te soḷasa tatiyavāre guṇitā dvattimsa honti, puna te dvattimsa catutthavāre guṇitā catusaṭṭhi honti. Tenevāha “**imehi catūhi guṇehi guṇitā ekena guṇena aṭṭha hontī**”tiādi. Ettha ca heṭṭhā **uposathasutte** (a. ni. 3.71) –

“Yāni mānusakāni paññāsa vassāni, cātumahārājikānaṃ devānaṃ eso eko rattindivo”ti –

Ādinā kāmāvacaradevānameva āyuppamāṇaṃ dassitaṃ. Heṭṭhāyeva –

“Tayome, bhikkhave, puggalā santo samvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā...pe... ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Ākāsānañcāyatanūpagānaṃ, bhikkhave, devānaṃ vīsati kappasahassāni āyuppamāṇa”nti (a. ni. 3.117) –

Ādinā arūpāvacarānaṃyeva āyuppamāṇaṃ vuttaṃ. Idha pana rūpāvacarānameva āyuppamāṇaṃ dassitaṃ. **Vibhaṅgapāḷiyaṃ** (vibha. 1022) pana “manussānaṃ kittakaṃ āyuppamāṇaṃ, vassasataṃ appaṃ vā bhīyyo”tiādīnā devamanussānañceva rūpārūpāvacarasattānañca āyuppamāṇaṃ dassitaṃ.

Tattha sammāsambuddhena manussānaṃ devānañca āyumaṃ paricchindamānena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyu na paricchinnaṃ. Taṃ kasmāti? Niraye tāva kammameva pamāṇaṃ. Yāva kammaṃ na khīyati, tāva paccanti. Tathā sesaapāyesu. Bhummadevānampi kammameva pamāṇaṃ.

Tattha nibbattā hi keci sattāhamattam tiṭṭhanti, keci aḍḍhamāsam, kappam tiṭṭhamānāpi atthiyeva. Tattha manussesu gihibhāve ṭhitāyeva sotāpannāpi honti, sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattampi pāpuṇanti, tesu sotāpannādayo yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, khīṇāsavā pana parinibbāyanti vā pabbajanti vā. Kasmā? Arahattam nāma seṭṭhaguṇam, gihilingam hīnam, tam hīnatāya uttamam guṇam dhāretum na sakkoti, tasmā te parinibbātukāmā vā honti pabbajitukāmā vā. Bhummadevā pana arahattam pattāpi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, chasu kāmavacaresu devesu sotāpannasakadāgāmīno yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, anāgāminā rūpabhavaṃ gantum vaṭṭati khīṇāsavena parinibbātum. Kasmā? Nilīyanokāsassa abhāvā. Rūpāvacarārūpāvacaresu sabbepi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, tattha rūpāvacare nibbattā sotāpannasakadāgāmīno na puna idhāgacchanti, tattheva parinibbāyanti. Ete hi jhānaanāgāmīno nāma.

Aṭṭhasamāpattilābhīnam pana kiṃ niyameti? Paṇaṇajjhānam. Yadevassa paṇaṇam hoti, tena upapajjati. Sabbesu paṇaṇesu kiṃ niyameti? Nevasaññānāsaññāyatanaṃ upapajjati. Ekamseneva hi so nevasaññānāsaññāyatane upapajjati. Navasu brahmalokesu nibbattaariyasāvakanāṃ tatrūpapattipi uparūpapattipi, na heṭṭhūpapatti. Puthujjanānaṃ pana tatrūpapattipi hoti, uparūpapattipi, heṭṭhūpapattipi. Pañcasu suddhāvāsesu catūsu ca arūpesu ariyasāvakanāṃ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi. Paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatta anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito parinibbāti. Vehapphalaṃ, akaniṭṭham, nevasaññānāsaññāyatanaṃ ime tayo devalokā seṭṭhabhavā nāma. Imesu tīsu ṭhānesu nibbattaanāgāmīno neva uddham gacchanti, na adho, tattha tattheva parinibbāyanti idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Dutīyanānākaraṇasuttādivaṇṇanā

124-6. Catutthe **te dhammeti** te “rūpagata” ntiādīnā nayena vutte rūpādayo dhamme. **Aniccatoti** iminā niccappaṭikkhepato tesam aniccatamāha, tato eva ca udayavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṃ hoti. Yañhi nibbattaṃ hoti, tam udayavayaparicchinnaṃ. Jarāya maraṇena ca tadeva viparītaṃ, ittarakkhaṇameva ca hotīti. **Dukkhatoti** iminā sukhappaṭikkhepato tesam dukkhatamāha. Tato eva ca abhiṇhappaṭipīlanato dukkhavattutho ca te dukkhāti jotitaṃ hoti. Udayavayavantatāya hi te abhiṇhappaṭipīlanato nirantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtā. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato uppādarābhāṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnato ca **gaṇḍato**. Pīlājananato, antotudanato, dunnīharaṇato ca **sallato**. Avaḍḍhiāvahanato aghavattutho ca **aghato**. Aseribhāvajanānato ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasavattanato avidheyyatāya ca **parato**. Byādhijarāmarāṇehi palujjanīyatāya **palokato**. Sāminivāsikārakavedakaadhiṭṭhāyavirahato **suññato**. Attappaṭikkhepaṭṭhena **anattato**. Rūpādidhammā hi na ettha attā atthīti **anattā**. Evaṃ sayampi attā na hontīti **anattā**. Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṃ hoti. Lakkhaṇattayameva sukhāvabodhanattham ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetaṃ “**tatthā**” tiādī vuttaṃ. Pañcamachattāhāni uttānatthāneva.

Dutīyanānākaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamatathāgataacchariyasuttavaṇṇanā

127. Sattame vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti “**okkamati**” ti āha “**okkanto hotīti attho**” ti. Dasasahassacakkavālapattharaṇo samujjalabhāvena **ujāro**. **Devānubhāvanti** devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabham so obhāso adhibhavati, na deve. Tenāha “**devāna**” ntiādī. Rukkhaḡacchādīnā kenaci na haññatīti **aghā**, asambādhā. Tenāha “**niccavivarā**” ti. **Asamvutāti** heṭṭhā upari kenaci apihitā. Tenāha “**heṭṭhāpi appatiṭṭhā**” ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā sandhārikā pathavī natthi asamvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavālesu devavimānānaṃ abhāvato asamvutā appatiṭṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā**. **Cakkhuvīññānaṃ na**

jāyati ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “**tenobhāseṇa aññamaññaṃ sañjānantī**”ti vuttaṃ. Jambudīpe t̥hitamajjhanhikavelāya pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena. Evaṃ sesadīpesupīti āha “**ekappahāreṇeva tisu dīpesu paññāyanti**”ti. Ito aññathā dvīsu eva dīpesu paññāyanti. Ekekāya disāya navanavayojanasatasahasāni andhakāraavidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya nappahontī** attano pabhāya obhāsituṃ nābhīsambhuṇanti. Yugandharapabbatamatthakasamappamāṇe ākāse vicaraṇato “**cakkavālapabbatassa vemajjhena caranti**”ti vuttaṃ.

Byāvaṭṭati khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattitvāti** vivaṭṭitvā. **Chijjivāti** mucchāpavattiyā t̥hitaṭṭhānato mucchitvā, aṅgapaccaṅgachedanavasena vā **chijjivā**. **Accantakhāreti** ātapasantapābhāvena atisītabhāvaṃ sandhāya accantakhārātā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṅghānaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavisandhāraṃ kappavināsakaudakaṃ viya khāraṃ bhavitumarahati, tathā sati pathavīpi vilīyeyya, tesam vā pāpakammaphalena petānaṃ pakatiudakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ “**accantakhāre udake**”ti.

Paṭhamatathāgataacchariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyatathāgataacchariyasuttavaṇṇanā

128. Aṭṭhame āliyanti āramitabbaṭṭhena sevīyantīti ālayā, pañca kāmagaṇā. **Āramantīti** ratim vīdanti kīḷanti laḷanti. Āliyanti vā allīyantā abhiramaṇavasena sevantīti ālayā, taṇhāvicarītāni. Tehi ālayehi ramantīti **ālayārāmā**. Yatheva hi susajjitaṃ pupphaphalabharitarukkhādisampannauyyānaṃ pavīṭṭho rājā tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditappamodito hoti, na ukkaṅṭheti, sāyampi nikkhamituṃ na icchati, evamimehi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṃsāraṇaṭṭe pamuditā anukkaṅṭhitā vasanti. Tena tesam bhagavā duvidhampi ālayaṃ uyyānabhūmiṃ viya dassento “**ālayārāmā**”tiādīmāha. Sesamettha uttānameva.

Dutiyatathāgataacchariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Ānandaacchariyasuttādivaṇṇanā

129-130. Navame **paṭisanthāraddhammanti** pakaticārittavasena vuttaṃ, upagatānaṃ pana bhikkhūnaṃ bhikkhūnīnaṃ pucchāvissajjanavasena ceva cittarucivasena ca yathākālaṃ dhammaṃ desetiyeva, upāsakaupāsikānaṃ pana upanisinnakakathāvasena. Dasamaṃ uttānameva.

Ānandaacchariyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Puggalavaggo

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame upapattippaṭilābhaṃ saṃvattanikānīti **upapattippaṭilābhiyāni**. **Bhavappaṭilābhiyānīti** etthāpi eseva nayo. **Yehīti** yehi saṃyojanehi hetubhūtehi, karaṇabhūtehi vā. Nanu ca soṭāpannassapi orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, kasmā pana sakadāgāmīyeva idha gahitoti āha “**sakadāgāmissāti idaṃ appahīnasamyojanesu ariyesu uttamakoṭiyā gahita**”nti. Tattha **appahīnasamyojanesu**ti appahīnaorambhāgiyasamyojanesu. **Uttamakoṭiyā gahitanti** ukkaṭṭhaparicchena gahitaṃ. Sakadāgāmīto parañhi appahīnaorambhāgiyasamyojano ariyo nāma

natthi. Nanu ca sakadāgāmissa pahīnānīpi orambhāgiyāni saṃyojanāni atthi diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasaṃyojanānaṃ pahīnattā, tasmā “orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni”ti kasmā vuttanti āha “**orambhāgiyesu ca appahīnaṃ upādāyā**”tiādi. Yasmā kāmarāgabyāpādasamyojanāni sakadāgāmissa appahīnāni, tasmā tāni appahīnāni upādāya “**orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni**”ti vuttaṃ, na sabbesaṃ appahīnattāti adhippāyo.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭibhānasuttavaṇṇanā

132. Dutiye paṭibhānaṃ vuccati ñāṇampi ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi, taṃ idha adhippetam, atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ paṭibhānamassāti **yuttappaṭibhāno**. Pucchānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthātāya nomuttappaṭibhānamassāti **nomuttappaṭibhāno**. Iminā nayena sesā veditabbā. Ettha pana paṭhamo kañci kālaṃ vīmaṃsitvā yuttameva pekkhati **tipiṭakacūlanāgatthero** viya. So pana pañhaṃ puṭṭho pariggahetvā yuttappattakāraṇameva katheti. Dutiyo pucchānantarameva yena vā tena vā vacanena paṭibāhati, vīmaṃsitvāpi ca yuttaṃ na pakkheti **catunikāyikapīṇḍatissatthero** viya. So pana pañhaṃ puṭṭho pañhapariyosānampi nāgameti, yaṃ vā taṃ vā kathetiyeva, vacanatthaṃ panassa vīmaṃsiyamānaṃ katthaci na lagati. Tatiyo pucchāsamakālemeva yuttaṃ pekkhati, taṃkhaṇaṃyeva ca naṃ byākaroti **tipiṭakacūlābhayatthero** viya. So pana pañhaṃ puṭṭho sīghameva katheti, yuttappattakāraṇo ca hoti. Catuttho puṭṭho samāno neva yuttaṃ pekkhati, na yena vā tena vā paṭibāhituṃ sakkoti, tibbandhakāranimuggo viya hoti **lāḷudāyitthero** viya.

Paṭibhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Ugghaṭitaññūsuttādivaṇṇanā

133-4. Tatiye **ugghaṭitaññūti** ettha ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatteyeva jānātīti attho. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāre udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo hotīti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”tiādinā (vibha. 355) nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo “ugghaṭitaññū”ti vuccati. Vipañcītaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcītaññū**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe bhājiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo “vipañcītaññū”ti vuccati. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. **Anupubbena dhammābhisamayoti** anukkamena arahattappatti. Byañjanapadameva paramaṃ assāti **padaparamo**. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena jhānaṃ vā vipassanaṃ vā maggaṃ vā phalaṃ vā nibbattetuṃ na sakkotīti attho. Catutthaṃ uttānameva.

Ugghaṭitaññūsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-8. Sāvajjasuttādivaṇṇanā

135-8. Pañcame **sāvajjoti** sadoso. **Sāvajjena kāyakammenāti** sadosena pañātipātādinā kāyakammena. Itaresupi eseve nayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā gūthakuṇapādibharito padeso viya “sāvajjo”ti vuccati. **Sāvajjena bahulanti** yassa sāvajjameva kāyakammaṃ bahulaṃ hoti, appaṃ anavajjaṃ. So “sāvajjena bahulaṃ kāyakammena samannāgato appaṃ anavajjenā”ti vuccati. Itaresupi eseve nayo. Ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigamadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṃ samādiyati, silāni pūreti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammesu sāvajjasseva bahulatāya anavajjassa appatāya “vajjabahulo”ti vuccati. Yathā hi ekasmiṃ padese dubbaññāni duggandhāni pupphāni rāsikatānassu, tesam upari taṃ taṃ adhimuttakavassikapāṭalāni patitāni bhavyeyyūṃ, evarūpo ayaṃ puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṃ padese adhimuttakavassikapāṭalāni rāsikatānassu, tesam upari taṃ

tahaṃ duggandhāni badarapupphādīni patitāni bhaveyyuṃ. Evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā ca catumadhurabharitasuvaṇṇavāti viya daṭṭhabbo. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Sāvajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Dhammakathikasuttādivaṇṇanā

139-140. Navame **appañca bhāsātī**ti sampattaparisāya thokameva katheti. **Asahitañcāti** kathento ca pana na atthayuttaṃ kālayuttaṃ katheti. **Parisā cassa na kusalā hotīti** sotuṃ nisinnaparisā cassa yuttāyuttaṃ kāraṇākāraṇaṃ siliṭṭhāsiliṭṭhaṃ na jānātīti attho. **Evarūpoti** ayaṃ evaṃjātiko bāladhammakathiko evaṃjātikāya bālaparisāya dhammakathikotveva nāmaṃ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Ettha ca dveyeva janā sabhāvadhammakathikā, na itare. Itare pana dhammakathikānaṃ anto pavīṭṭhattā evaṃ vuttā. Dasamaṃ uttānameva.

Dhammakathikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Ābhāvaggo

1-6. Ābhāsuttādivaṇṇanā

141-146. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

Ābhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Dutiyakālasuttādivaṇṇanā

147-150. Sattame paramatthato avijjamānasabhāvassa kālassa bhāvanādiyogo na sambhavatīti āha “**kālāti tasmim tasmim kāle dhammassavanādivasena pavattānaṃ kusaladhammānaṃ etaṃ adhivacana**”nti. Kālasahacaritā hi kusalā dhammā idha kāla-saddena gahitā aparassa asambhavato. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Dutiyakālasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ābhāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

(16) 1. Indriyavaggo

1-5. Indriyasuttādivaṇṇanā

151-155. Catutthassa paṭhamādīni uttānāneva.

Indriyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-8. Kappasuttādivaṇṇanā

156-158. Chaṭṭhe saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ **saṃvaṭṭo**, saṃvaṭṭato uddhaṃ tathā ṭhāyī **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ, vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo**. “Tejosaṃvaṭṭo, āposamaṃvaṭṭo, vāyosaṃvaṭṭoti evaṃ saṃvaṭṭasīmānukkamena saṃvaṭṭesu vattabbesu tathā avatvā āposamaṃvaṭṭo, tejosaṃvaṭṭo, vāyosaṃvaṭṭoti vacanaṃ saṃvaṭṭamahābhūtaḍḍesaṇānupubbīyā”ti keci. “Bhāvīsaṃvaṭṭānupubbīyā”ti apare. Āpena saṃvaṭṭo **āposamaṃvaṭṭo**. **Saṃvaṭṭasīmāti** saṃvaṭṭanamariyādā. **Saṃvaṭṭatīti** vinassati. **Sadāti** sabbakālaṃ, tīsupi saṃvaṭṭakālesūti attho. **Ekamaṃ buddhakkhettaṃ vinassatīti** ettha buddhakkhettaṃ nāma tividhaṃ hoti jātikkhettaṃ, āṇākkhettaṃ, visayakkhettaṇca.

Tattha **jātikkhettaṃ** dasasahassacakkavālapariyantaṃ hoti, tathāgatassa paṭisandhiggahaṇādīsu kampaṭi. **Āṇākkhettaṃ** koṭṭisatasahassacakkavālapariyantaṃ, yattha **ratanasuttaṃ** (khu. pā. 6.1 ādayo; su. ni. 224 ādayo) **khandhaparittaṃ** (a. ni. 4.67; cūlava. 251) **dhajaggaparittaṃ** (saṃ. ni. 1.249) **āṭānāṭiyaparittaṃ** (dī. ni. 3.277-278) **moraparittanti** (jā. 1.2.17-18) imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. **Visayakkhettaṃ** anantāparimāṇaṃ, yaṃ “yāvata vā panākaṅkheyyā”ti (a. ni. 3.81) vuttaṃ. Tattha yaṃ yaṃ tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekamaṃ āṇākkhettaṃ vinassati, tasmim̐ pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti, vinassantaṇca ekatova vinassati, saṅṭhahantaṇca ekatova saṅṭhahati. Sesamettha **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. mahāṭi. 2.404) vuttanayeneva gaḥetabbaṃ. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāneva.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bhikkhunīsuttavaṇṇanā

159. Navame **evaṃ pavattaṃ paccuppannataṇhaṃ nissāyāti** “kudāssu nāmāhampi āsavānaṃ khayā”tiādinā nayena anuttare vimokkhe pihaṃ uppādentassa uppannataṇhaṃ nissāya. Kathaṃ pana lokuttaradhamme ārabba āsā uppajjati? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, na ārammaṇakaraṇavasena tattha pihā pavattati avisayattā puggalassa ca anadhigatabhāvato. Anussavūpaladdhe pana anuttaravimokkhe uddissa pihaṃ uppādeto tattha pihaṃ uppādeti nāma. **Nākaḍḍhatīti** kammaṭṭhābhāvaṃ appattatāya paṭisandhim̐ na deti. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Bhikkhunīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sugatavinayasuttavaṇṇanā

160. Dasame **valaṅjenti** sajjhāyanti ceva vācuggataṃ karontā dhārenti ca. Avigatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahumpi ādiyantīti bahulā, te eva **bāhulikā** yathā “venayiko”ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8). Te pana yasmā paccayabahulabhāvā yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha “**paccayabāhullāya paṭipannā**”ti. Sithilaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**, sikkhāya ādaragāravābhāvena sithilaṃ adalḥaṃ gaṇhantīti attho. **Sithilanti** ca bhāvanapuṃsakaniddeso, sithila-saddena vā samānatthassa sāthalasaddassa vasena **sāthalikā**ti padasiddhi veditabbā. **Avagamanatoti** adhogamanato, orambhāgiyabhāvatoti attho. **Nibbīriyāti** ujjhitussāhā tadadhigamāya ārambhampi akurumānā.

Sugatavinayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(17) 2. Paṭipadāvaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

161. Dutiyassa paṭhame **dukkhapaṭipadā dandhābhiññā**tiādīsu pāḷiyā āgatanayena attho veditabbo. Tathā hi –

“Tattha katamā dukkhapaṭipadā dandhābhiññā paññā? Kicchena kasirena samādhim uppādentassa dandham taṃ thānaṃ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā...pe... amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati dukkhapaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā dukkhapaṭipadā khippābhiññā paññā? Kicchena kasirena samādhim uppādentassa khippam taṃ thānaṃ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā...pe... sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati dukkhapaṭipadā khippābhiññā paññā. Tattha katamā sukhapaṭipadā dandhābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhim uppādentassa dandham taṃ thānaṃ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā...pe... sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati sukhapaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā sukhapaṭipadā khippābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhim uppādentassa khippam taṃ thānaṃ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā...pe... sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati sukhapaṭipadā khippābhiññā paññā”’ti (vibha. 801) – ayamettha pāḷi.

Tattha **kicchena kasirena samādhim uppādentassā**ti pubbhāge āgamanakāle kicchena kasirena dukkhena sasāṅkhārena sappayogena kilese vikkhambhetvā lokuttarasamādhim uppādentassa. **Dandham taṃ thānaṃ abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātāṃ thānaṃ dandham saṅikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkhambhanappaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkaṇe uppannāpi paññā āgamanavasena **“dukkhapaṭipadā dandhābhiññā nāmā”**’ti vuccati. Upari tīsu padesupi iminā nayena attho veditabbo.

Saṃkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

162. Dutīye **akatābhīnivesoti** akatādhikāro. Rūpānaṃ lakkhaṇādīhi paricchinditvā gahaṇaṃ **rūpapariggaho**. **Tīsu addhāsu kilamatī**ti pubbante aparante pubbantāparanteti evaṃ tīsu padesesu kilamati. **Pañcasu ñāṇesūti** rūpapariggahādīsu pañcasu ñāṇesu. **Navasu vipassanāñāṇesūti** udayabbayādinavavipassanāñāṇesu. Sesamettha uttānameva.

Vitthārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Asubhasuttavaṇṇanā

163. Tatiye **“yathā etaṃ, tathā ida”**nti iminā nayenāti etena –

“Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
Ajjhattañca bahiddhā ca, kāye chandaṃ virājaye”’ti. (su. ni. 205); –

Imaṃ desanānayaṃ saṅgaṇhāti. Tassattho – yathā idaṃ saviññāṇakāsubhaṃ āyuusmāvīññāṇaṃ anapagamā carati tiṭṭhati nisīdati sayati, tathā etaṃ etarahi susāne sayitaṃ aviññāṇakampi pubbe tesāṃ dhammānaṃ anapagamā ahoṣi. Yathā ca etaṃ etarahi matasarīraṃ tesāṃ dhammānaṃ apagamā na carati na tiṭṭhati na nisīdati na seyyaṃ kappeti, tathā idaṃ saviññāṇakampi tesāṃ dhammānaṃ apagamā bhavissati. Yathā ca idaṃ saviññāṇakaṃ netarahi susāne mataṃ seti na uddhumātakādibhāvamupagataṃ, tathā etaṃ etarahi matasarīrampi pubbe ahoṣi. Yathā panetaṃ etarahi aviññāṇakāsubhaṃ matakasusāne seti uddhumātakādibhāvañca upagataṃ, tathā idaṃ saviññāṇakampi bhavissatīti. Tattha **yathā idaṃ tathā etanti** attanā matasarīrassa samānabhāvaṃ karonto bāhire dosaṃ

pajahati. **Yathā etaṃ tathā idanti** matasarīrena attano samānabhāvaṃ karonto ajjhattike rāgaṃ pajahati. Yenākārena ubhayaṃ samaṃ karoti, taṃ sampajānanto ubhayattha mohaṃ pajahati.

Bahiddhā diṭṭhānanti bahiddhā susānādīsu diṭṭhānaṃ uddhumātakādidasannaṃ asubhānaṃ. “**Navannaṃ pāṭikulyānaṃ vasaṇā**”ti kasmā vuttaṃ, nanu antimajīvikābhāvato piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādīsamuppattito bhattassa sammadajananato kimikulasamvaddhanatoti evamādīhipi ākārehi āhārepaṭikūlatā paccavekkhitabbā. Vuttañhetam – “antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ yadidaṃ piṇḍolyaṃ atipāpoyaṃ lokasmiṃ yadidaṃ piṇḍolyo vicarati pattapāṇīti (saṃ. ni. 3.80; itivu. 91). Aladdhā ca piṇḍapātaṃ paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṃ gadhito mucchito ajjhopanno anādīnavadassāvī anissaraṇapaṇṇo paribhuñjatīti (a. ni. 3.124). Bhutto ca āhāro kassaci kadāci maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ āvahaṭī”ti.

Kaṭukītakādayo dvattiṃsakulappabhedā kimiyo naṃ upanissāya jīvantīti? Vuccate – antimajīvikābhāvo tāva cittaṃkilesavisodhanatthaṃ kammaṭṭhānābhiniवेशanato pageva manasi kātabbo “māhaṃ chavālātasadiso bhavēyya”nti. Tathā piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādīsamuppattinivāraṇaṃ pageva anuṭṭhātabbaṃ suparisuddhasīlassa paṭisaṅkhānavato tadabhāvato. Bhattasammado anekantiko paribhoge antogadhovāti vedītabbo. Kimikulasaṃvaddhanaṃ pana saṅgahetabbam, saṅgahitameva vā “navannaṃ pāṭikulyānaṃ vasaṇā”ti ettha niyamassa akatattā. Iminā vā nayena itaresampettha saṅgaho daṭṭhabbo yathāsambhavamettha paṭikūlatāpaccavekkhaṇassa adhippetattā.

Evañca katvā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.294-295) dasahi ākārehi paṭikūlatā vedītabbā. Seyyathidaṃ – gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti. Evaṃ dasannaṃ vasaṇa pāṭikulyavacanenapi idha “navanna”nti vacanaṃ na virujjhati, sammakkhanassa paribhogādīsu labbhamānabhāvā visuṃ taṃ aggahetvā na vadanti. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.304) pana sammakkhanaṃ paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikūlanti dassetuṃ sabbapacchā ṭhapitā.

Ukkaṇṭhitasāññāya samannāgatoti tīsu bhavesu aruccanavasena pavattāya vipassanāpaññāya samannāgato. Nibbidānupassanā hesā saññāsīsena vuttā. Sesamettha uttānameva.

Asubhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā

164-166. Catutthe padhānakaraṇakāle sītādīni nakkhamati na sahatīti **akkhamā**. Khamati sahati abhibhavatīti **khamā**. Indriyadamaṇaṃ **damā**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”tiādīnā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) nayena vitakkasamaṇaṃ **samāti** āha “**akusalavitakkānaṃ vūpasamaṇapaṭipadā**”ti. Nidassanamattañcetam, sabbesampi kilesānaṃ samanavasena pavattā paṭipadā samā. Pañcamachāṭṭhāni uttānatthāneva.

Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Mahāmoggallānasuttādivaṇṇanā

167-168. Sattamaṭṭhamesu **mahāmoggallānattherassa**tiādīnā moggallānattherassa heṭṭhā tiṇṇaṃ maggānaṃ sukhapaṭipadadandhābhiññabhāvo, arahattamaggassa dukkhapaṭipadakhippābhiññabhāvo vutto, sārīputtattherassa pana heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ sukhapaṭipadadandhābhiññabhāvo, arahattamaggassa ca sukhapaṭipadakhippābhiññabhāvo dassito. Yaṃ pana vuttaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 2.801) “buddhānaṃ pana cattāropi maggā sukhapaṭipadakhippābhiññāva ahesuṃ, tathā dhammasenāpatissa. Mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhapaṭipadakhippābhiñño ahoṣi,

upari tayo dukkhapaṭipadadandhābhiññā”ti. Yañca vuttaṃ **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1476) “tathāgatassa hi sārīputtattherassa ca cattāropi maggā sukhopaṭipadakhippābhiññāva ahesuṃ, mahāmogallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhopaṭipadakhippābhiññā upari tayo dukkhapaṭipadakhippābhiññā”ti, taṃ sabbam aññamaññaṃ nānulometi. Imāya pāliya imāya ca aṭṭhakathāya na sameti, tasmā vīmaṃsitabbametaṃ. Taṃtaṃbhāṇakānaṃ vā matena tattha tattha tathā tathā vuttanti gahetabbam.

Mahāmogallānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā

169. Navame sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattapayogaṃ katvāva kilesapariniḥḥānadhammoti **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Asaṅkhārena appayogena adhimattapayogaṃ akatvāva kilesapariniḥḥānadhammoti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Dhammānusārī puggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena akasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti. Saddhānusārī puggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ, tasmā dhammānusārissa pubbhāgammaggaṃ kilesacchedakaṃ ṇāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, atisīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbhāgabhāvanā hoti. Saddhānusārino pana pubbhāgammaggaṃ kilesacchedakaṃ ṇāṇaṃ dandhaṃ atikhiṇaṃ asūraṃ hutvā vahati. Yathā nāma kuṇṭhena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, atisīghaṃ na vahati, saddo suyyati, balavavāyāmakiccaṃ icchitabbam hoti, evarūpā saddhānusārino pubbhāgabhāvanā hoti. Evaṃ santepi nesaṃ kilesakkhaye nānattaṃ natthi, anavasesāva kilesā khīyanti.

Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Yuganaddhasuttavaṇṇanā

170. Dasame **samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetī**ti idaṃ samathayānikassa vasena vuttaṃ. So hi paṭhamam upacārasamādhim vā appanāsamādhim vā uppādeti, ayaṃ samatho. So tañca taṃsappayutte ca dhamme aniccādīhi vipassati, ayaṃ vipassanā, iti paṭhamam samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati “samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetī”ti. **Vipassanāpubbaṅgamaṃ samatham bhāvetī**ti idaṃ pana vipassanāyānikassa vasena vuttaṃ. So taṃ vuttappakāraṃ samatham asampādetvā pañcupādānakkhandhe aniccādīhi vipassati. **Paṭhamo lokuttaramaggo nibbattatī**ti sotāpattimaggam sandhāya vadati, lokiyamaggavaseneva vā imissā pāliya attho vedītabbo. Katham? **Maggo sañjāyati**, pubbhāgiyo lokiyamaggo uppajjati. **Āsevati** nibbidānupassanāvasena. **Bhāveti** muccitukamyatāvasena. **Bahulīkaroti** paṭisaṅkhānupassanāvasena. **Āsevati** vā bhayatupaṭṭhānādīññāvasena. **Bhāveti** muccitukamyatādīññāvasena. **Bahulīkaroti** vuṭṭhānagāminivipassanāvasena. **Samyojanāni pahīyanti. Anusayā byantī hontī**ti maggappaṭipāṭiyā pahīyanti byantī hontī.

Dhammuddhaccaviggahitamānasanti obhāsādīsu ariyadhammoti pavattaṃ uddhaccaṃ vikkhepo dhammuddhaccaṃ, tena dhammuddhaccena vipassanāvīthito uggamanena virūpaṃ gahitaṃ pavattiyamānaṃ dhammuddhaccaviggahitamānasaṃ. Vuttañhetam –

“Dhammuddhaccaviggahitamānasaṃ hoti, aniccato manasi karoti, obhāso uppajjati, obhāso dhammoti obhāsaṃ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ, tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Dukkhatō...pe... anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tathā aniccato manasikaroto ṇāṇaṃ uppajjati...pe... pīti passaddhi sukham adhimokkha paggaḥo upaṭṭhānaṃ upekkhā nikanti uppajjati, nikanti dhammoti nikantiṃ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ, tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ

yathābhūtaṃ nappajānāti. Dukkhatō...pe... anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti’ ti (paṭi. ma. 2.6). Sesamettha uttānameva.

Yuganaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭipadāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(18) 3. Sañcetaniyavaggo

1. Cetanāsuttavaṇṇanā

171. Tatiyassa paṭhame **kāyasañcetanāhetūti** kāyakammanimittam, kāyikassa kammassa kaṭattā upacittatī attho. Esa nayo sesasañcetanādvayepi. Uddhaccasahagatacetanā pavattivipākaṃ detiyevāti “**vīsativdhā**” ti vuttam. **Tathā vacīsañcetanā manosañcetanāti** ettha kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhanti. Idaṃ tathā-saddena upasaṃharati. **Apicettha nava mahaggatacetanāpi labbhantīti** iminā navahi rūpārūpakusalacetanāhi saddhiṃ manodvāre ekūnatimsāti tīsu dvāresu ekūnasattati cetanā hontīti dasseti. **Avijjāpaccayāvāti** idaṃ tāpi cetanā avijjāpaccayāva hontīti dassanattam vuttam. Yathāvuttā hi ekūnasattati cetanā kusalāpi avijjāpaccayā honti, pageva itarā appahīnāvijjasseva uppajjanato pahīnāvijjassa anuppajjanato.

Yasmā yaṃ taṃ yathāvuttam cetanābhedaṃ kāyasañkhārañceva vacīsañkhārañca manosañkhārañca parehi anussāhito sāmampi asañkhārikacittena karotī, parehi kāriyamāno asañkhārikacittēnapi karotī, “idaṃ nāma kammaṃ karontopi tassa evarūpo nāma vipāko bhavissatī” ti evaṃ kammaṃ vipākañca jānantopi karotī, mātāpitūsu cetiyavandanādīni karontesu anukaronto dārako viya kevalaṃ kammaññeva vijjānanto “imassa pana kammassa ayaṃ vipāko” ti vipākaṃ ajānantopi karotī, tasmā taṃ dassetuṃ “**sāmaṃ vā ta**” ntiādi vuttam. **Parehi anāṇattoti** saraseneva vattamāno. **Jānantoti** anussavādivasena jānanto.

Nanu ca khīṇāsavo cetiyaṃ vandati, dhammaṃ bhaṇati, kammaṭṭhānaṃ manasi karotī, kathamassa kāyakammādayo na hontīti? Avipākattā. Khīṇāsavena hi katakammaṃ neva kusalaṃ hoti nākusalaṃ, avipākaṃ hutvā kiriyāmatte tiṭṭhati. Tenassa te kāyādayo na honti. Tenevāha “**khīṇāsavassa kāyena karaṇakammaṃ paññāyatī**” tiādi. **Tanti** kusalākusalaṃ.

Khiḍḍāya padussantīti khiḍḍāpadosino, khiḍḍāpadosino eva **khiḍḍāpadosikā**. Khiḍḍāpadoso vā etesaṃ atthīti **khiḍḍāpadosikā**. Te kira puññavisesādhigatena mahantena attano sirivibhavana nakkhattaṃ kīlāntā tāya sampattiyā mahantatāya “āhāraṃ paribhuñjīmā na paribhuñjīmā” tipi na jānanti. Atha ekāhārātikkamato paṭṭhāya nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Kasmā? Kammajatejassa balavatāya karajakāyassa mandatāya. Manussānañhi kammajatejo mando, karajakāyo balavā. Tesam tejassa mandatāya kāyassa balavatāya sattāhampi atikkamitvā uṇhodakaacchayāguādīhi sakkā karajakāyaṃ upatthambhetuṃ. Devānaṃ pana tejo balavā hoti uḷārapuññanibbattatā uḷāragarusiniddhasudhāhārajīraṇato ca. Karajaṃ mandam mudusukhumālabhāvato. Te ekaṃ āhāraṃ akkamitvāva sañṭhāpetuṃ na sakkonti. Yathā nāma gimhānaṃ majjhanhike tattapāsāṇe ṭhapitaṃ padumaṃ vā uppalaṃ vā sāyanhasamaye ghaṭasatenapi siñciyamānaṃ pākatiṃ na hoti vinassatiyeva, evameva pacchā nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Katame pana te devāti? “Ime nāmā” ti aṭṭhakathāya vicāraṇā natthi, “āhārūpacchedena ātape khittamālā viyā” ti vuttattā ye keci kabalīkārāhārūpajīvino devā evaṃ karonti, te evaṃ cavantīti veditabbā. **Abhayagirivāsino** panāhu “nimmānaratiparanimmittasavattino te devā, khiḍḍāya padussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vuttā” ti. Ko panettha devānaṃ āhāro, kā āhāraṃ vā? “Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro, sā heṭṭhimēhi heṭṭhimēhi uparimānaṃ uparimānaṃ paññatamā hoti. Taṃ yathāsakaṃ divasavaseneva divase divase bhūñjanti. Keci pana

badarappamāṇaṃ sudhāhāraṃ paribhuñjanti. So jivhāyaṃ ṭhapitamattoyeva yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesamyeva divasavasena sattadivasam yāpanasamatthova hoti”ti vadanti.

Issāpakatattā paduṭṭhena manasā padussantīti **manopadosikā**. Usūyavasena vā manaso padoso manopadoso, so etesaṃ atthi vināsahetubhūto **manopadosikā**. **Akkuddho rakkhatīti** kuddhassa so kodho itarasmim akkujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetuṃ na sakkoti, udakantaṃ patvā aggī viya nibbāyati, tasmā akkuddho taṃ cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadhanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthum nidahanto accantasukhumālaṃ karajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Tenāha “**ubhosu panā**”tiādi. Tathā cāha bhagavā “aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāya...pe... cavanti”ti (dī. ni. 1.47).

Katame tena devā daṭṭhabbāti ettha **tenāti** paccatte karaṇavacananti āha “**katame nāma te devā daṭṭhabbā**”ti. Karaṇattheyeva vā etaṃ karaṇavacananti dassento āha “**tena vā attabhāvenā**”ti. Sesamettha uttānameva.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhattisuttavaṇṇanā

172. Dutiye atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. **Atthoti** cettha saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi hetuvasena araṇīyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā “attho”ti vuccati. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayasamuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā “attho”ti veditabbā, taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmim atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. Tenāha “**pañcasu atthesu pabhedagataṃ ñāṇa**”nti. **Ācikkhāmīti**ādīsū ādito kathento **ācikkhati** nāma, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento **deseti**. Yathāuddiṭṭhamatthaṃ uddisanavasena pakārehi ñāpento **ñāpeti**. Pakārehi eva tamatthaṃ patiṭṭhāpento **paṭṭhapeti**. Yathāuddiṭṭhaṃ paṭiniddisanavasena **vivarati**. Vivaṭaṃ **vibhajati**. Vibhattaatthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṃ karonto **uttāniṃ karoti**.

Tisso paṭisambhidāti dhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidā. Tattha **dhammapaṭisambhidā** nāma dhammapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ ñāṇaṃ. **Dhammoti** ca saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā “dhammo”ti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā “dhammo”ti veditabbā, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidāti**. Idaṃ vuttaṃ hoti – atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmim sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidāti.

Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññattiārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti”ti jānanti. Paṭisambhidāppatto hi “phasso”ti vutte “ayaṃ sabhāvanirutti”ti jānāti, “phassā”ti vā “phassa”nti vā vutte pana “ayaṃ asabhāvanirutti”ti jānāti. Vedanādīsūpi eseva nayo. Aññaṃ panesa nāmākhyātaupasaggabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṃ jānitvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ asabhāvanirutti”ti jānāti, tadaggena tampi jānissatīti. Taṃ pana “nayidaṃ paṭisambhidākicca”nti paṭikkhipitvā idaṃ vatthu kathitaṃ –

Tissadattatthero kira bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā “aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya kathemī”ti pavāresi. Taṃ pana tena attano uggahe ṭhatvā pavāritaṃ, na paṭisambhidāya ṭhitena. So hi mahāpaññatāya taṃ taṃ bhāsaṃ kathāpetvā uggaḥetvā evaṃ pavāresi. “Bhāsaṃ nāma sattā uggaṇhanti”ti vatvā panettha idaṃ kathitaṃ. Mātāpitāro hi daharakāle kumārake mañce vā pīṭhe vā

nipajjāpetvā taṃ taṃ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesam taṃ taṃ bhāsaṃ vavattāpentī “iminā idam vutta”nti. Gacchante gacchante kāle sabbampi bhāsaṃ jānanti. Mātā damiḷi, pitā andhako. Tesam jāto dārako sace mātukathaṃ paṭhamam suṇāti, damiḷabhāsaṃ bhāsissati. Sace pitukathaṃ paṭhamam suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsissati. Ubhinnaṃpi pana kathaṃ assuṇanto māgadhabhāsaṃ bhāsissati. Yopi agāmake mahāraññe nibbato, tatha añño kathento nāma natthi. Sopi attano dhammatāya vacanam samuṭṭhāpento, māgadhabhāsameva bhāsissati. Niraye, tiracchānayanoyam, pēttivisaye, manussaloke, devaloketi sabbattha māgadhabhāsāva ussannā, sesā oṭṭakirātaandhakayonakadamiḷabhāsādikā aṭṭhārasa bhāsā parivattanti, kālantarena aññathā honti ca nassanti ca.

Ayamevekā yathābhuccabrahmavohāraariyavohārasaṅkhātā māgadhabhāsā na parivattati. Sā hi katthaci kadāci parivattantīpi na sabbattha sabbadā sabbathāva parivattati, kappavināsepi tiṭṭhatiyeva. Sammāsambuddhōpi hi tepītakam buddhavacanam tantim āropento māgadhabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evañhi āharitum sukham hoti. Māgadhabhāsāya hi tantim āruḷhassa buddhavacanaṃ paṭisambhidāppattānam sotapathāgamanameva papañco. Tena saṅghaṭṭamatteneva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya bhāsāya tantim āruḷhakam sodhetvā uggahetabbam hoti, bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi, ariyasāvako nopāṭisambhidāppatto nāma natthi.

Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamattham paṭibhāne pabhedagamāññam **paṭibhānapāṭisambhidā**. Atthadhammādivisayesu hi tīsu ñāṇesu “imāni ñāṇāni idamatthajotakāni”ti (vibha. 725-731) evam pavattañāṇassetam adhivacanam. Imā pana catasso paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedam gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca, tatha sārīputtattherassa mahāmoggallānattherassa mahākassapattherassa mahākaccāyanattherassa mahākoṭṭhikattherassāti asītiyāpi mahātherānam paṭisambhidā asekkhabhūmiyam pabhedagatā. Ānandattherassa, cittassa gahapatino, dhammikassa upāsakassa, upālissa gahapatino, khujjuttarāya upāsikāyāti evamādīnam paṭisambhidā sekkhabhūmiyam pabhedagatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedam gacchanti. Pabhedo nāma maggehi adhigatānam paṭisambhidānam pabhedagamanam.

Katamehi pañcahi kāraṇehi paṭisambhidā visadā hontīti? Adhigamena, pariyattiyā, savanena, paripucchāya, pubbayogena. Tattha **adhigamo** nāma arahattam. Tañhi pattassa paṭisambhidā visadā honti. **Savanam** nāma dhammassavanam. Sakkaccam suṇantassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāḷiyā attham kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Pubbayogo** nāma pubbayogāvaccaratā haraṇapaccāharaṇanayena parihaṭakammaṭṭhānatā. Pubbayogāvaccarassa hi paṭisambhidā visadā honti.

Etesu pana pariyatti, savanam, paripucchāti imāni tīni pabhedasseva balavakāraṇāni, pubbayogo adhigamassa balavapaccayo. Pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana yathā adhigamassa balavapaccayo hoti, tathā pabhedassa. Pariyattisavanaparipucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pana pubbe ceva etarahi ca saṅkhārasammasanam vinā paṭisambhidādhigamo nāma natthi. Ime pana dvepi ekato hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā hontīti.

Vibhattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

173-4. Tatiye **phassāyatanānanti** ettha ākaraṭṭho āyatanasaddoti āha “**phassākarāna**”ntiādi. “Suvaṇṇāyatanaṃ, rajatāyatana”ntiādīsū ākaropi “āyatana”nti vutto, sañjātisamosaraṇādivasenapi āyatanaṭṭho labbhatiyeva. **Mā**-iti paṭisedhe nipāto. Svāyam channam phassāyatanānam asesam virāganirodhā atthaññam vacanam kiñcīti sandhāyāhāti āha “**mā bhaṇīti attho**”ti.

Pañcaphassāyatanāni niruddhānīti cakkhādīnañca tattha abhāvaṃ sandhāya vadati. **Chaṭṭhassāti** manāyatanassa. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Upavāṇasuttādivaṇṇanā

175-6. Pañcame **vijjāyāti** dibbacakkhupubbenivāsānussatiāsavakkhayañāṇasañkhātāya tividhāya vijjāya, aṭṭhavidhāya vā. Aṭṭhavidhāpi hi vijjā vipassanāñāṇena manomayiddhiyā ca saha abhiññā pariggahetvā vuttā. **Pannarasadhammabhedena caraṇena samannāgatoti** sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, saddhā, hirī, ottappaṃ, bāhusaccaṃ, vīriyaṃ, sati, paññā, cattāri rūpāvacaṛajjhānānīti evaṃ pannarasabhedena caraṇadhammena samannāgato. Imeyeva hi pannarasa dhammā yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā “**carāṇa**”nti vuttā. Chaṭṭhe natthi vattabbaṃ.

Upavāṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rāhulasuttavaṇṇanā

177. Sattame **pathavīdhātūvesāti** duvidhāpesā thaddhaṭṭhena, kakkhaḷaṭṭhena, pharusaṭṭhena ekalakkaṇā pathavīdhātu evāti ajjhattikaṃ bāhirāya saddhiṃ yojetvā dasseti. Kasmā? Bāhirāya pathavīdhātuyā acetanābhāvo pākaṭo, na ajjhattikāya, tasmā bāhirāya saddhiṃ ekasadisā acetanāyevāti gaṇhantassa sukhariggāhā hoti, yathā kiṃ? Dantena goṇena saddhiṃ yojito adanto katipāhameva visukāyati vipphandati, atha na cirasseva damathaṃ upeti, evaṃ ajjhattikaṃ bāhirāya saddhiṃ ekasadisāti gaṇhantassa katipāhameva acetanabhāvena upaṭṭhāti, atha na cirenevassā acetanabhāvo pākaṭo hoti dhātumattatāya dassanato. **Netam mama...pe... daṭṭhabbanti** taṃ ubhayampi “na etaṃ mama, na esohamasmi, na eso me attā”ti evaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. **Yathābhūtaṃ** yathāsabhāvaṃ. Tañhi aniccādisabhāvaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattāti evaṃ daṭṭhabbanti attho. Yasmā “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti passanto neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā vuttaṃ “**catukoṭṭikasūññatā nāma kathitā**”ti.

Rāhulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jambālīsuttavaṇṇanā

178. Aṭṭhame **santanti** aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca kamanīyaṃ manoharaṃ. **Cetovimuttinti** rūpārūpāvacaṛaṃ cittavimuttiṃ. Tenevāha “**aṭṭhannaṃ samāpattinaṃ aññataraṃ samāpatti**”nti. **Lepamakkhitenāti** lākhāmakkhitena. **Pāripanthike asodhetvāti** kāmaccandāpāripanthike asodhetvā. Yo hi kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccandaṃ na suṭṭhu vikkhambhetvā kāyappassaddhivasena duṭṭhullaṃ suppaṭṭippassaddhaṃ akatvā ārambhadhātumanasikārādivasena thinamiddhaṃ na suṭṭhu paṭivinodetvā samathanimittamanasikārādivasena uddhaccakukkuccaṃ na samūhataṃ katvā aññepi samādhiparipanthē dhamme na suṭṭhu sodhetvā jhānaṃ samāpajjati. So asodhitaṃ āsayaṃ pavitṭhabhamaro viya asuddhaṃ uyyānaṃ pavitṭharājā viya ca khippameva nikkhamati. Yo pana samādhiparipanthē dhamme suṭṭhu visodhetvā jhānaṃ samāpajjati, so suvisodhitaṃ āsayaṃ pavitṭhabhamaro viya suparisuddhaṃ uyyānaṃ pavitṭharājā viya ca sakalampi divasabhāgaṃ antosamāpattiyaṃyeva hoti.

Āyamukhānīti naditaḷākakandarapadarādito āgamanamaggā. Te ca kandarāyevāti āha “**catasso pavisanakandarā**”ti. **Apāyamukhānīti** apagamanamaggā. Apenti apagacchanti etehīti hi apāyā, te eva mukhānīti **apāyamukhāni**. Tāni ca udakanikkhamanacchiddānīti āha “**apavāhanacchiddāni**”ti,

apāyasaṅkhātāni udakanikkhamanacchiddānīti attho. Sesam suviññeyyameva.

Jambālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nibbānasuttavaṇṇanā

179. Navame **abhidhamme vuttanayenā**ti –

“Katamā hānabhāginī paññā? Paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā, tadanudhammatā sati santiṭṭhati ṭhitibhāginī paññā. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti visesabhāginī paññā. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasañhitā nibbedhabhāginī paññā”ti (vibha. 799) –

Ādinā **vibhaṅge** vuttanayena evamattho vedītabbo.

Tattha **paṭhamassa jhānassa lābhinti** yvāyaṃ appaṇaṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantī**ti tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti codenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati parihāyati, tasmā “hānabhāginī paññā”ti vuttā. **Tadanudhammatā**ti tadanurūpasabhāvā. **Sati santiṭṭhatī**ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ, na sammāsatiṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti uppajjati, tassa nikantivasena paṭhamajjhānapaññā neva hāyati na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttaṃ “**ṭhitibhāginī paññā**”ti. **Avitakkasahagatā**ti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā saññāmanasikārā. **Samudācarantī**ti paṇātato paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādighamatthāya tudanti codenti, tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā visesabhūtaṃ dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya “**visesabhāginī**”ti vuttā.

Nibbidāsahagatāti taṃyeva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena saḥagatā. Vipassanāñāṇaṃ hi jhānaṅgabhedo vattante nibbindati ukkaṅṭhati, tasmā “nibbidā”ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya tudanti codenti. **Virāgūpasañhitā**ti virāgasāṅkhātena nibbānena upasaṃhitā. Vipassanāñāṇaṃ hi sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikānti pavattito “virāgūpasaṃhita”nti vuccati. Taṃsāmpayuttasaññāmanasikārāpi virāgūpasaṃhitā eva nāma. Tassa tesāṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā ariyamaggappaṭivedhassa padaṭṭhānatāya “**nibbedhabhāginī**”ti vuttāti.

Nibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mahāpadesasuttavaṇṇanā

180. Dasame **mahāokāseti** mahante okāse mahantāni dhammassa patiṭṭhāpanaṭṭhānāni. Yesu patiṭṭhāpito dhammo nicchīyati asandehato. Kāni pana tāni? Āgamanavisiṭṭhāni suttotaraṇādīni. Dutiyavikappe apadisīyantīti apadesā, mahantā apadesā etesanti **mahāpadesā**. “Sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato suta”ntiādinā kenaci ābhatassa dhammoti vinicchayane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa yathābhatassa suttotaraṇādī eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāro? Yasmā dhammassa dve sampadāyo sathā sāvako ca. Tesu sāvakā saṅghaṇapuggalavasena tividhā. Evamimamhā mayāyaṃ dhammo paṭiggahitoti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro. Tenāha “**sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato suta**”ntiādi. Tathā ca vuttaṃ **nettiyaṃ** (netti. 4.18) “cattāro mahāpadesā buddhāpadeso, saṅghāpadeso, gaṇāpadeso, puggalāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā”ti. Buddho apadeso etassāti **buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupī. Tenāha “**buddhādayo...pe... mahākāraṇāni**”ti.

Neva abhinanditabbanti na sampatiçchitabbam, ganthassa sampatiçchanam nāma savananti āha “**na sotabba**”nti. **Padabyañjanānī**ti padāni ca byañjanāni ca, atthapadāni byañjanapadāni cāti attho. Pajjati attho etehīti **padāni**, akkharādīni byañjanapadāni. Pajjitabbato **padāni**, saṅkāsanādīni atthapadāni. “**Aṭṭhakathāyaṃ padasaṅkhātāni byañjanānīti byañjanapadāneva vuttāni**”ti keci. Attham byañjentīti **byañjanāni**, byañjanapadāni. Tehi byañjitabbato **byañjanāni**, atthapadānīti ubhayaśaṅgahato. **Imasmim ṭhāneti** tenābhataṣuttassa imasmim padese. **Pāli vuttāti** kevalo pālidhammo vutto. **Attho vuttoti** pāliya attho vutto niddiṭṭho. **Anusandhi kathitoti** yathāraddhadesanāya uparidesanāya ca anusandhānam kathitam, sambandho kathito. **Pubbāparam kathitanti** pubbena param avirujjhanañceva viṣeṣaṭṭhānañca kathitam pakāsitam. Evaṃ pālidhammādīni sammadeva sallakkhetvā gahaṇam sādhuṇam uggahaṇanti āha “**suṭṭhu gahetvā**”ti. **Sutte otāretabbānīti** ñāneṇa sutte ogāhetvā tāretabbāni. Tam pana ogāhetvā taraṇam tattha otaraṇam anuppavesanam hotīti vuttam “**otaritabbāni**”ti. Saṃsandetvā dassanam sandassananti āha “**vinaye saṃsandetabbāni**”ti.

“**Kim pana tam suttam, ko vā vinayo**”ti vicāraṇāyaṃ ācariyānam matibhedamukhena tamattham dassetuṃ “**ettha cā**”tiādi vuttam. **Vinayoti** vibhaṅgapāṭhamāha. So hi mātikāsaññitassa suttassa atthe sūcanato “**sutta**”nti vattabbataṃ arahatī. Vividhanayattā viṣiṭṭhanayattā ca **vinayo**, khandhakapāṭho. **Evanti** evaṃ suttavinayesu pariggayhamānesu vinayapiṭakampi na pariyādiyati parivārapāliya āsaṅgahitattā. Suttantābhiddhammapiṭakāni vā **suttam** atthasūcanādiatthasambhavato. **Evampīti** suttantābhiddhammapiṭakāni suttam, vinayapiṭakam vinayoti evaṃ suttavinayavibhāge vuccamānepi. **Na tāva pariyādiyanti**ti na tāva anavasesato pariggayhanti. Kasmāti ceti āha “**asuttanāmakañhi**”tiādi. Yasmā suttanti imaṃ nāmaṃ anāropetvā saṅgītam jātakādibuddhavacanam atthi, tasmā vuttanayena tīpi piṭakāni na pariyādiyanti. Suttanipātaudānaitivuttakāni dīghanikāyādayo viya suttanti nāmaṃ āropetvā āsaṅgītanīti adhippāyenettha jātakādīhi saddhim tānipi gahitāni. Buddhavaṃsacariyāpiṭakānam panettha aggahaṇe kāraṇam maggitabbam, kim vā etena magganena. Sabbopāyaṃ vaṇṇanāyayo theravādadassanamukhena paṭikkhitto evāti.

Kim atthīti asuttanāmakaṃ buddhavacanam natthiyevāti dasseti. **Tam sabbam paṭikkhipivāti** “**suttanti vinayo**”tiādinā vuttasaṃvaṇṇanāyaṃ “**nāyamattho idhādhippeto**”ti paṭisedhetvā. Vineti etena kileseti vinayo, kilesavinayanūpāyo, so eva kāraṇanti āha “**vinayo pana kāraṇa**”nti.

Dhammeti pariyattidhamme. **Sarāgāyāti** sarāgabhāvāya kāmarāgabharāgaparibrūhanāya. **Samyogāyāti** bhavasamyojanāya. **Saupādānāyāti** caturūpādānūpasamhitatāya. **Mahicchatāyāti** mahicchabhāvāya. **Asantuṭṭhiyāti** asantuṭṭhabhāvāya. **Kosajjāyāti** kusītabhāvāya. **Saṅgaṇikāyāti** kilesasaṅgaṇikavihārāya. **Ācayāyāti** tividhavaṭṭācayāya. **Virāgāyāti** sakalavaṭṭato virajjanatthāya. **Viṣamyogāyāti** kāmarāgādīhi viṣamyujjanatthāya. **Anupādānāyāti** sabbassapi kammabhavassa aggahaṇāya. **Appicchatāyāti** paccayappicchatādivasena sabbaso icchāya apagamāya. **Santuṭṭhiyāti** dvādasavidhasantuṭṭhabhāvāya. **Vīriyārambhāyāti** kāyikassa ceva cetāsikassa ca vīriyassa paggaṇhanatthāya. **Vivekāyāti** pavivittabhāvāya kāmavivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Apacayāyāti** sabbassapi vaṭṭassa apacayanāya, nibbānāyāti attho. Evaṃ yo pariyattidhammo uggahaṇadhāraṇaparipucchāmanasikārasena yoniso paṭipajjantassa sarāgādibhāvaparivajjanassa kāraṇam hutvā virāgādibhāvāya saṃvattati, ekaṃsato **eso dhammo, eso vinayo** sammadeva apāyādīsū apatanavasena dhāraṇato kilesānam vinayanato ca. Satthu sammāsambuddhassa ovādānurūpappavattibhāvato **etam satthusāsananti** ca jāneyyāsīti attho.

Catusaccatthasūcanam suttanti āha “**sutteti teṭṭhake buddhavacane**”ti. Teṭṭhakañhi buddhavacanam saccavinimuttam natthi. Rāgādivinayakāraṇam yathā tena suttapadena pakāsītanti āha “**vinayeti etasmim rāgādivinayakāraṇe**”ti. Sutte otaraṇaṅcetha teṭṭhakabuddhavacanapariyāpannatāvaseneva veditabbam, na aññathāti āha “**suttappaṭipāṭiyā kathaci anāgantvā**”ti. **Challim utthapetvāti** arogassa mahato rukkhassa tiṭṭhato upakkamena challikāya sakalikāya papaṭikāya vā utthāpanam viya arogassa sāsanadhammassa tiṭṭhato byañjanamattena

tappariyāpannaṃ viya hutvā challisadisam pubbāparaviruddhatādidosam utthapetvā paridīpetvā. Tādisāni pana ekamsato gulhavessantarādipariyāpannāni hontīti āha “**gulhavessantara...pe... paññāyantīti attho**”ti. **Rāgādivinayeti** rāgādivinayanatthena atadākāratāya **apaññāyamānāni chaḍḍetabbāni** cajitabbāni na gahetabbāni. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Mahāpadesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sañcetaniyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(19) 4. Brāhmaṇavaggo

1-3. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

181-183. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

4. Abhayasuttavaṇṇanā

184. Catutthe **socatīti** citte uppannalavasokena socati, cittasantāpena anto nijjhāyatīti attho. **Kilamatīti** tasseva sokassa vasena kāye ca uppannadukkhena kilamati. **Paridevatīti** sokuddehakavasena taṃ taṃ vippalapanto vācāya paridevati. **Urattāḷinti** urattāḷam, uraṃ tāletvāti attho. Tenāha “**uraṃ tāletvā**”ti. **Kaṅkhāvīkicchāti** ettha “ekamevidam pañcamaṃ nīvaraṇaṃ. Kiṃ nu kho ida”nti ārammaṇaṃ kaṅkhanato **kaṅkhā**, “idameva vara”nti nicchetuṃ asamatthabhāvato “**vīkicchā**”ti vuccati – “dhammasabhāvaṃ vicinanto kicchati, vigatā vīkicchā”ti vā katvā.

Abhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā

185. Pañcame **etthāti** etasmiṃ suññātānupassanādhikāre. **Kvacīti** katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacīti** ajjhataṃ bahiddhā vā. **Attano attānanti** sakattānaṃ “ayaṃ kho, bho brahmā, mahābrahmā...pe... vasī pitā bhūtabhabyāna”ntiādīnā (dī. ni. 1.42) parehi parikappitaṃ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento “**kassaci**”tiādīmāha. Tattha **parassāti** parajāti paro purisoti vā evaṃ gahitassa. **Na ca mama kvacanīti** ettha **mama**-saddo aṭṭhānappayuttoti āha “**mama-saddam tāva ṭhapetvā**”ti. **Parassa cāti** attano aññassa. Paro puriso nāma atthi mamatthāya ṭhito. Tassa vasena mayhaṃ sabbam ijhatīti ekaccadiṭṭhigatikaparikappitavasena paraṃ attānaṃ tañca attano kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento “**na ca kvacani**”tiādīmāha. Ettha ca **nāham kvacanīti** sakaattano sabbhāvaṃ na passati. **Na kassaci kiñcanatasminti** sakaattano eva kassaci attaniyataṃ na passati. **Na ca mamāti** etaṃ dvayaṃ yathārahaṃ sambandhitabbaṃ, atthi-padaṃ paccakaṃ. **Na ca kvacani parassa attā atthīti** parassa attano abhāvaṃ passati. **Tassa parassa attano mama kiñcanatā natthīti** parassa attano anattaniyataṃ passati. Evaṃ ajjhataṃ bahiddhā khandhānaṃ attattaniyasuññatā-suddhasaṅkhārapuñjatā-catukoṭikasūññatāpariggaṇhanena niṭṭhā hoti. Sesamettha suviññeyyameva.

Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ummaggasuttavaṇṇanā

186. Chaṭṭhe **ākāḍḍhīyatīti** cittavasiko loko tattha tattha upakaḍḍhīyati. **Tesaṃyevettha gahaṇaṃ veditabbanti** ye apariññātavatthukā cittassa vasaṃ gacchanti, tesaṃyeva gahaṇaṃ. Na hi pariññātakhandhā pahīnakilesā cittassa vasaṃ gacchanti, cittaṃ pana attano vase vattenti. **Saha sīlenāti** cārittavārittasīlena saddhim. **Pubbabhāgapaṭipadanti** dhutaṅgamādiṃ katvā yāva gotrabhuññaṃ, tāva

pavattetabbam samathavipassanāsāṅkhātam sammāpaṭipadam. Sesam suviññeyyameva.

Ummaggasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vassakārasuttavaṇṇanā

187. Sattame **vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmattoti** ettha **vassakāroti** tassa brāhmaṇassa nāmaṃ. Mahatiyā issariyamattāya samannāgato mahāmatto. **Issariyamattāyāti** ca issariyappamāṇenāti attho, issariyena ceva vittūpakaraṇena cāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo, upabhogūpakaraṇānipi hi loka “mattā”ti vuccanti. Magadharañño, magadharaṭṭhe vā mahāmattoti **magadhamahāmatto**. Tudisaññito gāmo nivāso etassāti **todeyyo**. Tenevāha “**tudigāmavāsikassā**”ti. Tudigāmavāsītā cassa tattha adhipatibhāvenāti daṭṭhabbā. So hi taṃ gāmaṃ soṇadaṇḍo viya, campam kūṭadanto viya, khānumataṃ adhipatibhāvena ajjhāvasati. **Mahaddhano hoti** pañcacattālīsakoṭivibhavo. **Parisatīti** parisāyaṃ, janasamūheti attho. Tenāha “**sannipatitāya parisāyā**”ti. **Abhippasannoti** ettha abhikkamanattho **abhisaddoti** āha “**atikkamma pasanno**”ti, pasādanīyaṃ ṭhānaṃ atikkamitvā appasādanīyaṭṭhāne pasannoti adhippāyo. Taṃ taṃ kiccaṃ atthaṃ passatīti atthadasā, alaṃ samatthā paṭibalā atthadasā alamattadasā, alamattadasa atisayantīti **alamattadasatarā**. Tenāha “**atthe passitum samatthā**”tiādi. **Neva sappurisaṃ na asappurisaṃ jānāti** sappurisaḍḍhamānaṃ asappurisaḍḍhamānaṃca yāthāvato ajānanato. Sesamettha uttānameva.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upakasuttavaṇṇanā

188. Aṭṭhame nibbattivaseṇa nirayaṃ arahati, nirayaṃvattaniyena vā kammunā niraye niyuttoti **nerayiko**. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**. Nirayūpapattiṃ pariharaṇavasena tikicchitum asakkuṇeyyoti **atekiccho**. **Apariyādinnāvāti** aparikkhīṇāyeva. Sace hi eko bhikkhu kāyānupassanaṃ pucchati, añño vedanānupassanaṃ...pe... cittānupassanaṃ. “Iminā puṭṭhe ahaṃ pucchāmī”ti eko ekaṃ na oloketi, evaṃ santepi tesam vāro paññāyati eva, buddhānaṃ pana vāro na paññāyati. Vidatthacaturāṅgulaṃ chāyaṃ atikkamanato puretaraṃyeva bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ, navavidhena vedanānupassanaṃ, soḷasavidhena cittānupassanaṃ, pañcavidhena dhammānupassanaṃ katheti. Tiṭṭhantu vā evaṃ cattāro. Sace hi aññe cattāro sammappadhānesu, aññe iddhipādesu, aññe pañcindriyesu, aññe pañcabalesu, aññe sattabojjhaṅgesu, aññe aṭṭhamaggaṅgesu pañhe puccheyyūṃ, tampi bhagavā katheyya. Tiṭṭhantu vā ete aṭṭha. Sace aññe sattatiṃsa janā bodhipakkhiyesu pañhe puccheyyūṃ, tampi bhagavā tāvadeva katheyya. Kasmā? Yāvata hi lokiyamahājane ekaṃ padaṃ kathente tāva ānandatthero aṭṭha padāni katheti. Ānandatthere pana ekaṃ padaṃ kathenteyeva bhagavā soḷasa padāni katheti. Kasmā? Bhagavato hi jivhā mudu, dantāvaraṇaṃ suphusitaṃ, vacanaṃ agalitaṃ, bhavaṅgaparivāso lahuko. Tena vuttaṃ – “**apariyādinnāvassa tathāgatassa dhammadesanā, apariyādinnaṃ dhammapadabyañjana**”nti.

Tattha **dhammadesanā**ti tantitiṭṭhapanā. **Dhammapadabyañjananti** ettha **dhammoti** pāli. Pajjati attho etenāti **padaṃ**. Vākyañca padeneva saṅgahitaṃ. Atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ**, akkharaṃ. Tañhi padavākyaṃ paricchijjamaṇaṃ taṃ taṃ atthaṃ byañjeti pakāseti. Etena aparāparehi padabyañjanehi sucirampi kālaṃ kathentassa tathāgatassa na kadāci tesam pariyādānaṃ atthīti dasseti. **Guṇadhamṣīti** guṇadhamṣanasīlo. **Pagabboti** vācāpāgabbhiyena samannāgato.

Upakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā

189. Navame **nāmakāyenāti** sahaḷātanāmakāyena. Sesamettha uttānameva.

Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

190. Dasame **tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ** āmedītavacanaṃ byāpanicchāvasena vuttanti āha “**yato yato anuviloketi**”ti. **Anuviloketvāti** ettha **anu**-saddopi byāpanicchāvacanamevāti anu anu viloketvāti attho, pañcapasādappaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvāti vuttaṃ hoti. **Alanti** yuttaṃ, opāyikanti attho “alameva nibbinditu”ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124-126) viya. Puṭabandhanena pariharitvā asitabbaṃ **puṭosaṃ** sambalaṃ a-kārassa o-kāraṃ katvā. Tenāha “**pātheyya**”nti. Sesamettha suviññeyyameva.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(20) 5. Mahāvaggo

1. Sotānugatasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sotānugatānanti** pasādasotaṃ anugantvā gatānaṃ, paṇḍānaṃ vācuggatānanti attho. Evaṃbhūtā ca pasādasotaṃ odahitvā **ñānasotena** suṭṭhu vavatthapitā nāma hontīti āha “**pasādasota**”ntiādi. Ekaccassa hi uggahitapubbavacanaṃ taṃ taṃ paṇḍānaṃ niccharitaṃ suṭṭhu vavatthapitaṃ na hoti. “Asukaṃ suttaṃ vā jātaṃ vā kathehī”ti vutte “sajjhāyitvā saṃsanditvā samanuggāhitvā jānissāmī”ti vadanti. Ekaccassa taṃ taṃ paṇḍānaṃ bhavaṅgasotasadisāṃ hoti “asukaṃ suttaṃ vā jātaṃ vā kathehī”ti vutte uddharitvā tameva kathi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**ñānasotena vavatthapitāna**”nti. Itthilingādīni tīṇi **liṅgāni**. Nāmādīni cattāri **padāni**. Paṭhamādayo satta **vibhattiyo**.

Vaḷaṅjetīti pāḷiṃ anusandhiṃ pubbāparavasena vācuggataṃ karonto dhāreti. **Vacasā paricitāti** suttadasakavaggadasakapaṇṇāsadasakavasena vācāya sajjhāyitā, “dasasuttāni gatāni, dasavaggāni gatāni”tiādīnaṃ sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Vaggādivasena hi idha vacasā paricayo adhippeto, na pana suttekadesassa suttamattassa vacasā paricayo. Manasā anu anu pekkhitā bhāgasō nijjhāyitā viditā **manusānupekkhitā**. Yassa vācāya sajjhāyitaṃ buddhavacanaṃ manasā cintentassa tattha tattha pākaṃ hoti, mahādīpaṃ jāletvā ṭhitassa rūpagataṃ viya vibhūtaṃ hutvā paññāyati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Suppaṭividdhāti** nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā. Sesamettha suviññeyyameva.

Sotānugatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ṭhānasuttavaṇṇanā

192. Dutīye **saṃvāsenāti** saḥavāsenā. **Sīlaṃ veditabbanti** “ayaṃ susīlo vā dussīlo vā”ti saḥavāsenā upasaṅkamantena jānitabbo. **Taṅca kho dīghena addhunā, na ittaranti** taṅca sīlaṃ dīghena kālena veditabbāṃ, na ittarāna. Dvīhatīhañhi saṃyatākāro ca saṃvutindriyākāro ca na sakkā dassetaṃ. **Manasi karotāti** tampi “sīlamassa pariggahessāmī”ti manasikarontena paccavekkhanteneva sakkā jānitaṃ, na itarāna. **Paññavatāti** tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasikarontopi jānitaṃ na sakkoti.

Saṃvohārenāti aparāparaṃ kathanena.

“Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;
Evam vāsetṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo”ti. (ma. ni. 2.457; su. ni. 619) –

Ettha hi byavahāro nāma. “Cattāro ariyavohārā, cattāro anariyavohārā”ti (dī. ni. 3.313) ettha cetanā. “Saṅkhā samaññā paññatti vohāro”ti (dha. sa. 1313-1315; mahāni. 73) ettha paññatti. “Vohāramattena so vohareyyā”ti (saṃ. ni. 1.25) ettha kathāvohāro. Idhāpi esova adhippeto. Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti parammukhākathā sammukhākathāya. Tathā purimakathā pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathaneneva sakkā jānituṃ “asuci eso puggalo”ti. Sucisīlassa pana purimaṃ pacchimana, pacchimañca purimena sameti. Sammukhākathitaṃ parammukhākathitena sameti, parammukhākathitañca sammukhākathitena, tasmā kathanena sakkā sucibhāvo jānitunti pakāsento evamāha.

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbaṃ gahaṇaṃ kattabbaṃ kiccaṃ apassanto advāragharaṃ pavīṭṭho viya carati. Tenāha “**āpadāsu, bhikkhave, thāmo veditabbo**”ti.

Sākacchāyāti saṃkathāya. Duppaññassa hi kathā udake geṇḍu viya uppilavati. Paññavato kathentassa paṭibhānaṃ anantaṃ hoti. Uda kavippanditeneva hi maccho khuddako vā mahanto vāti ñāyati.

Ñātivināsoti corarogabhayādīhi ñātīnaṃ vināso. Bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ**, rājacorādivasena bhogavināsoti attho. Tenāha “**dutiyaṃ padepi eseva nayo**”ti. **Pañhumaggoti** pañhagavesanaṃ, ñātuṃ icchitassa atthassa vīmaṃsananti attho. **Atappakanti** atittikaraṭṭhena atappakaṃ sādurasabhojanaṃ viya. **Saṇhanti** sukhumasabhāvaṃ.

Ṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

193. Tatiye karaṇassa uttaraṃ kiriyaṃ karaṇuttariyaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti **karaṇuttariyalakkhaṇo**. Sesam suviññeyyameva.

Bhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāmuḡiyasuttavaṇṇanā

194. Catutthe puggalassa pārisuddhiyā padhānabhūtāni vā aṅgāni **pārisuddhipadhāniyaṅgāni**. Sesamettha suviññeyyameva.

Sāmuḡiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vappasuttavaṇṇanā

195. Pañcame **pihitattāti** akusalassa pavesanadvāraṃ pidahitvā ṭhitattā. Kāyena saṃvaritabbañhi apihitena dvārena pavattanakaṃ pāpadhammaṃ saṃvaritvā ṭhito **kāyena saṃvuto nāma**. **Khayavirāgenāti** accantakhayasāṅkhātena virajjanena, anuppādanirodhenāti attho. Kiṃ vijjā pubbe uppannāti? Ubhayametaṃ na vattabbaṃ. Pahānābhisaṃmayabhāvanābhisaṃmayānaṃ abhinnakālattā padīpujjalanena andhakāraṃ viya vijjupādēna avijjā niruddhāva hoti, vattabbaṃ vā hetuphalattamupacārasena. Yathā hi padīpujjalanahetuko andhakāravigamo, evaṃ vijjupādahetuko avijjānirodho. Hetuphaladhammā ca samānakālāpi pubbāparakālā viya voharīyanti yathā “cakkhuñca

paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāna’’nti (ma. ni. 1.400; 3.421, 425, 426; sam. ni. 2.43-44; 2.4.60; kathā. 465, 467) paccayādānuppajjanakiriyā. Cīttassa kāyassa ca vihananato **vighāto**, dukkham. Paridahānato **pariḷāho**.

Niccavihārāti sabbadā pavattanakavihārā. Thapetvā hi samāpattivelam bhavaṅgavelaṅca khīṇāsavā iminā chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālam viharanti. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** cakkhuviññāna rūpaṃ disvā. Cakkhunā rūpaṃ disvāti hi nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakathā hesā yathā ‘‘dhanunā vijjhati’’ti, tasmā nissayasīsenā nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Rāgavasena na somanassajāto hotīti** gehasitapemavasēnapi javanakkhaṇe somanassajāto na hoti maggena samucchinnattā, **na domanassajāto** pasādaññhattavasēnapi. **Upekkhako majjhatto hutvā viharatīti** asamapekkhanena moham anuppādentō ñāṇupekkhāvasēnēva upekkhako viharati majjhatto. Khīṇāsavo hi iṭṭhepi anīṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe yo asamapekkhanena samasamā ayonisogahaṇe akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ anuppādentō maggēnēva tassa samugghātittā ñāṇupekkhāvasēnēva upekkhako viharati, ayaṅcassa paṭipatti sativēpullapattiyā paññāvēpullapattiyā cāti vuttaṃ ‘‘**satisampajaññapariggahitāyā**’’ti.

Ettha ca ‘‘chāsu dvāresu upekkhako viharatī’’ti iminā chaḷaṅgupekkhā kathitā. ‘‘Sampajāno’’ti vacanato pana cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. ‘‘Satatavihārā’’ti vacanato aṭṭhapi mahākiriyaṇacittāni labbhanti ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattijotanato. ‘‘Arajjanto adussanto’’ti vacanato hasituppādavoṭṭhabbanēhi saddhim dasa cittāni labbhanti. Arajjanādussanavasēna pavatti hi tesampi sādharāṇāti. Nanu cetha ‘‘upekkhako viharatī’’ti chaḷaṅgupekkhāvasēna imesaṃ satatavihārānaṃ āgatattā somanassaṃ kathaṃ labbhātīti? Āsevanatoti. Kiñcāpi hi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatte viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhappakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisankhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tassa yāthāvato sabhāvaggahaṇavasēnapi arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, taṅca kho pubbāsevanavasēna.

Kāyoti (sam. ni. ṭi. 2.2.51) pañcadvārakāyo, so anto avasānaṃ etissāti kāyantikā, taṃ **kāyantikaṃ**. Tenāha – ‘‘yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavatta’’nti. **Jīvitantikanti** etthāpi eśeva nayo. **Pacchā uppajjitvāti** etasmiṃ attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato paṭhamam nirujjhati, tato eva atthasiddhamatthaṃ sarūpēnēva dassetuṃ ‘‘**manodvārikavedanā paṭhamam uppajjitvā pacchā nirujjhati**’’ti vuttaṃ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ ‘‘**sā hī**’’tiādimāha. Yāva tettiṃsavassāni paṭhamavayo. **Paññāsavassakāleti** paṭhamavayato yāva paññāsavassakālā, tāva. **Thitā hotīti** vadḍhīhāniyo anupagantvā samarūpēnēva thitā hoti. **Mandāti** mudukā atikhiṇā. **Tadāti** asītinavutivassakāle **vadantepi** tathāciraparicitepīti adhippāyo. **Bhaggāti** tejobhaggena bhaggā dubbaṇṇā. **Hadayakoṭimyevāti** cakkhādivatthūsu appavattitvā tesam ādiantakoṭibhūtaṃ hadayavatthūmyeva. **Tāvāti** yāva vedanā vattati, tāva.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañcaudakamaggasampannanti** pañcahi udakassa pavisananikkhāmanamaggehi yuttaṃ. **Tato tato vissandamānaṃ** sabbaso puṇṇattā. **Paṭhamam deve vassanteti**ādi upamāsaṃsandanaṃ. **Imam vedanaṃ sandhāyāti** imam yathāvuttaṃ pariyośanappattaṃ manodvārikavedanaṃ sandhāya.

Kāyassa bhedāti attabhāvassa vināsanato. **Parato agantvāti** paralokavasēna agantvā. Vedanānaṃ sītībhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhābhāvo. So panāyaṃ sabbaso appavattivasēnevāti āha ‘‘**appavattanadhammāni bhavissanti**’’ti.

Attabhāvaṃ nāsetukāmassa daḷhaṃ uppannaṃ saṃvegaññaṃ sandhāyāha ‘‘**kudālo viya paññā**’’ti. Tato nibbattitajjhānasamādhiṃ sandhāya ‘‘**piṭakaṃ viya samādhi**’’ti. Tannissāya pavattetabbavipassanārambhaññaṃ sandhāya ‘‘**khanitti viya vipassanā**’’ti ca vuttaṃ. Sesamettha uttānameva.

Vappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sālhasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe kāyadaḷhibahulataṃ tapatīti tapo, attakilamathānuyogavasena pavattaṃ vīriyaṃ. Tena kāyadaḷhibahulatānimittassa pāpassa jigucchanāṃ virajjanāṃ **tapojigucchāti** āha “**dukkarakārikasaṅkhātenā**”tiādi. **Tapojigucchavādā**tiādisu tapojigucchaṃ vadanti, manasāpi tameva sārato gahetvā vicaranti, kāyenapi tameva allīnā nānappakāraṃ attakilamathānuyogamanuyuttā viharantīti attho. **Aparisuddhakāyasamācārā**ti aparisuddhena pāṇātipātādīnā kāyasamācārena samannāgatā. **Aparisuddhavadīsamācārā**ti aparisuddhena musāvādādīnā vadīsamācārena samannāgatā. **Aparisuddhamanosamācārā**ti aparisuddhena abhijjhādīnā manosamācārena samannāgatā. Kāmaṃ akusalakāyasamācāravadīsamācārappavattikālepi abhijjhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti, manosamācāravāre eva abhijjhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānaṃ pāṇātipātādīnaṃ vadīsamācārādibhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhijjhādīnaṃ kāyasamācārādibhāvo asiddho, manosamācārābhāvo eva pana siddhoti katvā manosamācāravāre eva abhijjhādayo uddhaṭṭā. Tathā hi vuttaṃ –

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;

Tasmā dvārehi kammāni, aññaṃaññaṃ vavattitā”ti. (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusaladvārakathā);

Aparisuddhājīvāti aparisuddhena vejjakammadūtakammavaḍḍhiyogādīnā ekavīsātiesanābhedenā ājīvena samannāgatā. Idañca sāsane pabbajitānaṃyeva vasena vuttaṃ, “yepi te samaṇabrāhmaṇā”ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā. Gahaṭṭhānampi hi jātīdhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva.

Ñāṇadassanāyāti ettha **ñāṇadassanā**nti maggañāṇāmpi vuccati phalañāṇāmpi sabbaññūtaññāṇāmpi paccavekkhaṇāñāṇāmpi vipassanāñāṇāmpi. “Kiṃ nu kho, āvuso, ñāṇadassanavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti (ma. ni. 1.257) hi ettha maggañāṇāṃ “ñāṇadassana”nti vuttaṃ. “Ayamañño uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro”ti (ma. ni. 1.328) ettha phalañāṇāṃ. “Bhagavatopi kho ñāṇāṃ udapādi sattāhakālakato ālāro kālāmo”ti (mahāva. 10) ettha sabbaññūtaññāṇāṃ. “Ñāṇaṇca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me vimutti, ayamantimā jāti”ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; paṭi. ma. 2.30) ettha paccavekkhaṇāñāṇāṃ. “Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharatī”ti (dī. ni. 1.234-235) ettha vipassanāñāṇāṃ. Idha pana ñāṇadassanāyāti maggañāṇāṃ “ñāṇadassana”nti vuttaṃ. Tenāha “**maggañāṇasaṅkhātāya dassanāyā**”ti. **Avirādhitā vijjhatī**ti avirādhitā katvā vijjhati. Sesametta suviññeyyameva.

Sālhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mallikādevīsuttavaṇṇanā

197. Sattame **appesakkhā**ti appānubhāvā. Sā pana appesakkhatā ādhipateyyasampattiyā parivārasampattiyā ca abhāvena pākāṭā hoti. Tattha parivārasampattiyā abhāvaṃ dassento “**appaparivārā**”ti āha. **Issarā**ti ādhipateyyasaṃvattanakammabalena īsanasilā. Sā panassā issaratā vibhavasampattipaccayā pākāṭā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāvena vadanto “**aḍḍhāti issarā**”ti āha. Mahantaṃ dhanametissā bhūmigatañceva vaḷaṇjanakañcāti **mahaddhanā**. Idha pana vaḷaṇjanakeneva dhanena mahaddhanataṃ dassento “**vaḷaṇjanakadhanena mahaddhanā**”ti āha. Īsatīti īsā, abhibhūti attho. Mahatī īsā mahesā, suppatīṭṭhitamahesatāya pana parehi mahesotī akkhātābbatāya **mahesakkhā**. Yasmā pana so mahesakkhābhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā viññāyati, tasmā “**mahāparivārā**”ti vuttaṃ.

Sanṭhānapāripūriyā adhikaṃ rūpamassāti **abhirūpā**. **Sanṭhānapāripūriyāti** ca hatthapādādisarīravayavānaṃ susanṭhitatāyāti attho. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpanti** ca sarīraṃ “rūpavanteva saṅkhyāṃ gacchatī”tiādīsu viya. **Dassanayuttāti** surūpabhāvena passitabbayuttā, dissamānā cakkhūni piyāyatīti aññakiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti vuttaṃ hoti. Dissamānāva somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā**. Tenāha “**dassanena pāsādikā**”ti. Pokkharatāti vuccati sundarabhāvo, vaṇṇassa pokkharatā **vaṇṇapokkharatā**, tāya vaṇṇasampattiyāti attho. Porāṇā pana **pokkharanti** sarīraṃ vadanti, **vaṇṇaṃ** vaṇṇameva. Tesam matena vaṇṇaṅca pokkharāṅca vaṇṇapokkharāni, tesam bhāvo **vaṇṇapokkharatā**. Iti **paramāya vaṇṇapokkharatāyāti** uttamaparisuddhena vaṇṇena ceva sarīrasanṭhānasampattiyā cāti attho daṭṭhabbo. Tenevāha “**vaṇṇena ceva sarīrasanṭhānena cā**”ti. Tattha **vaṇṇenāti** vaṇṇadhātuyā. Sarīraṃ nāma sannivesavisiṭṭho karacaraṇagīvāsīsādiavayavasamudāyo, so ca sanṭhānamukhena gayhatīti āha “**sarīrasanṭhānena**”ti.

Abhisajjatiti kujjhanavaseneva kuṭilakaṇṭako viya tasmim tasmim samuṭṭhāne makaradanto viya lagati. Yañhi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanāhassa paccayabhūtaṃ kujjhanavasena abhisajjanaṃ, taṃ idhādhippetaṃ, na lubbhanavasena. **Kuppatīti**ādīsu pubbuppatti **kopo**, tato balavataro **byāpādo** laddhāsevanatāya cittaṃ byāpajjanato. Sātisaṃ laddhāsevanatāya tato byāpādatopi balavatarā paccatthikabhāvena thāmapatti **patitthiyānā**. **Annaṃ pānanti**ādīsu adīyato **annaṃ**, khādaniyaṃ bhojanīyaṅca. Pātabyato **pānaṃ**, yaṃkiñci pānaṃ. Vasitabbato acchādetabbato **vatthaṃ**, nivāsanapāvuraṇaṃ. Yanti tenāti **yānaṃ**, chattupāhanavayhasivikādi yaṃkiñci gamanapaccayaṃ. Chattampi hi vassātapadukkhānāvāraṇena maggagamanasādhananti katvā “**yāna**”nti vuccati. **Mālanti** yaṃkiñci sumanamālādipupphaṃ. **Gandhanti** yaṃkiñci candanādīvilepanaṃ.

Mallikādevīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Attantapasuttavaṇṇanā

198. Aṭṭhame āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Idha pana yo paro na hoti, so attā, taṃ **attānaṃ**. **Paranti** attato aññaṃ. **Diṭṭheti** paccakkhabhūte. **Dhammeti** upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attā bhavati, attasaññādiṭṭhi bhavatīti attabhāvasamaññā. Tenāha “**diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve**”ti. **Chātaṃ vuccati taṇhā** jighacchāhetutāya. **Anto tāpanakilesānanti** attano santāne darathapariḷāhajananaṃ santāpanakilesānaṃ.

Paresaṃ hananaghātanādinā rodāpanato **luddo**. Tathā vighātakabhāvena kāyacittānaṃ vidālanato **dāruṇo**. Thaddhahadayo **kakkaḷo**. Bandhanāgāre niyutto **bandhanāgāriko**.

Khattiyābhisekenāti khattiyānaṃ kātappaabhisekena. **Santhāgāranti** santhāravasena kataṃ agāraṃ yaññāgāraṃ. **Sappitelenāti** sappimissena telena. Yamakasnehena hi esā tadā kāyaṃ abbañjati. Vacchabhāvaṃ taritvā ṭhito **vacchataro**. **Parikkhepakaraṇatthāyāti** navamālāhi saddhiṃ dabbhehi vediyā parikkhipanattāya. **Yaññabhūmiyanti** avasesayaññatṭhāne.

Dūrasamussāritamānasēva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānajātikassāti āha “**nihatamānattā**”ti. **Ussannattāti** bahubhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā suppahiyā honti nimittassa avaṭṭhānato, na tathā kulavijjāmadāti khattiyābrāhmaṇakulānaṃ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappanaṃ duppajahanti āha “**yebhuyyena hi...pe... mānaṃ karonti**”ti. **Vijjātītāyāti** nihīnajātītāya. **Paṭiṭṭhātum na sakkontīti** suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhitum na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane paṭiṭṭhahanti. **Paṭiṭṭhātunti** vā saccappaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya paṭiṭṭhātum. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātāyeva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddhaṃ. **Saddhaṃ paṭilabhatīti** pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānañhi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhāsiddhi dhammappamaṇadhammappasannabhāvato.

Jāyampatikāti gharāṇipatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnamyeva gahaṇaṃ viññāyati, yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo honti, tattha kiṃ vattabbanti ekāyapi saṃvāso sambādhoti dassanattamaṃ “**dve**”ti vuttaṃ. Rāgādīnā sakiñcanaṭṭhena, khettavatthuādīnā sapalibodhaṭṭhena rāgarajādīnaṃ āgamanapathatāpi uppajjanaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ nānaṃ. **Alagganaṭṭhena**ti asajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyāeva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesamaṃ taṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ.

Saṅkhepakathāti viṣuṃ viṣuṃ paduddhāraṃ akatvā saṅkhepato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍamaṃ katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjanaena akhaṇḍitaṃ katvā. **Kilesamalena amalanti** taṇhāsamaṃkilesādivasena asaṃkiliṭṭhamaṃ katvā. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhiāvahaṃ **agārassa hitamaṃ**.

Bhogakkhandhoti bhogarāsi bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhena**ti putto nattātiādīnā pemavasena saparicchedavasena bandhanaṭṭhena. Amhākameteti ñāyantīti **ñāti**, pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo**. Sāmaññavācīpi sikkhā-saddo ājīvasaddasannidhānato uparivuccamānavisesāpekkhāya ca visesanivīṭṭhova hotīti vuttaṃ “**yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā**”ti. Sikkhitabbaṭṭhena **sikkhā**, saha ājīvanti etthāti **sājīvo**. **Sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhamaṃ paripūrentoti** sīlasamaṃvaram paripūrento. **Sājīvaṅca avītikkamantoti** “nāmakāyo, padakāyo, niruttikāyo, byañjanakāyo”ti (pārā. aṭṭha. 1.39) vuttaṃ sikkhāpadaṃ bhagavato ca vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca “sikkhana”nti vuttaṃ, tattha sājīvaṇaṃ avītikkamamo sikkhāparipūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāparipūrī hotīti.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānañcāti? “Sahitāna”nti vuttattā sandhānassāti viññāyati. Tenāha “**sandhānānuppadātā**”ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ ārakkhanaṃ vā daḷhakaṇaṃ hoti, tena vuttaṃ “**dve jane samagge disvā**”tiādi. Āramanti etthāti **ārāmo**, ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamattho labbhati, tasmā vuttaṃ “**samaggarāmotipi pāli, ayamevattho**”ti.

Etthāti –

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;

Anīghamaṃ passa āyantaṃ, chinnaṣotaṃ abandhana”nti. (saṃ. ni. 4.347; udā. 65; peṭṭako. 25) –

Imissā gāthāya. Sīlañhettha nelaṅganti vuttaṃ. Tenevāha – “citto gahapati, nelaṅganti kho, bhante, sīlanametaṃ adhivacana”nti (saṃ. ni. 4.347). **Sukumārā**ti appharusaṭṭhāya mudukā. **Purassa esā**ti ettha **pura**-saddo tannivāsivācako daṭṭhabbo – “gāmo āgato”tiādīsu viya. Tenevāha “**nagaravāsīna**”nti. Manamaṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpo**. Tena vuttaṃ “**cittavaḍḍhikarā**”ti.

Kālavādītiādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Atthasamaṃhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācaṃ anulometi, tasmā samphappalāpamaṃ pajahantena akālavādītā pariharitabbāti vuttaṃ “**kālavādī**”ti. Kālena vadantenapi ubhayānatthasādhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha “**bhūtavādī**”ti. Bhūtaṅca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ “**atthavādī**”ti vuttaṃ. Atthamaṃ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṃ katvā vattabbanti dassanattamaṃ “**dhammavādī**”ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃ dassetuṃ “**vinayavādī**”ti vuttaṃ. Pañcannañhi saṃvaravinayānaṃ pañcannañca pahānavinayānaṃ vasena vuccamāno attho nibbānādhigamanahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṃ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṃ “**nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsita**”ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ “**kālena**”tiādimāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvattusmiṃ ekamaṃsādibhāvaṃ avibhāgaṃ sallakkhetvā

thapanāhetūdāharaṇasandassanādiṃ taṃtaṃkālānurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrodāraparamatthavitthārasaṅgāhikāya kathāya ṇāṇabalānurūpaṃ pare yāthāvato dhamme paṭiṭṭhāpento “desanākusalo”ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

Evam paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā abhijjhādiṃpāhānaṃ indriyaṃvarajāgariyānuyogehi vibhāvetuṃ tampi nīharitvā ācārasīlasseva vibhajanavasena pāli pavattāti tadatthaṃ vivarituṃ “**bījagāmabhūtagāmasamārambhā**”tiādi vuttaṃ. Tattha bījanaṃ gāmo samūho **bījagāmo**. Bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattānaṃ rukkhaḡacchalatādīnaṃ samūho **bhūtagāmo**. Nanu ca rukkhadāyo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca pariṃphandābhāvato chinne viruhanato visadisajātibhāvato catuyoniapariyāpannato ca veditabbā, vuddhi pana pavāḡasilālavaṇānaṃpi vijjatīti na tesam jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggaḡaṇaṇca nesaṃ parikkappaṇāmatṭaṃ supanaṃ viya ciṇcādīnaṃ, tathā dohaḡādayo, atha kasmā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasārūppato tannivāsīsattānurakkhaṇato ca. Tenevāha – “jīvasaṇṇino hi moghapurisa manussā rukkhasmi”ntiādi (pāci. 89).

Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ**, mūlaṃ bījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Phalubījanti** pabbabījaṃ. Paccayantarasaṃavāye sadisaphalūppattiyā viṣeḡakāraṇabhāvato viruhasamatthe sārāphale niruḡho bīja-saddo tadatthasaṃsiddhiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena viṣeḡetvā vuttaṃ “**bījabīja**”nti “rūparūpaṃ, dukkhadukkaḡa”nti (saṃ. ni. 4.327) ca yathā. Kasmā panettha bījagāmabhūtagāmaṃ uddharitvā bījagāmo eva niddiṭṭhoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumhā “mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlaṃ bījaṃ etassātipi mūlabījaḡnti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopesa mūlabījaṇca mūlabījaṇca mūlabījanti sāmaṇṇaniddesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha “**pañcavidhassā**”tiādi. **Nīlatiṇarukkḡhādikassāti** allatiṇassa ceva allarukkḡhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ saṅgaho.

Ekam bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti **ekabhattiko**. So pana rattibhojanenapi siyāti tannivattanatthaṃ āha “**rattūparato**”ti. Evampi aparāḡhabhojīpi siyā ekabhattikoti tannivattanatthaṃ “**virato vikālabhojanā**”ti vuttaṃ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasaṃāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadaṇṇo vikālo. Aṭṭhakathāyaṃ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittatā “atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamaṇā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāmā”ti vuttaṃ.

Dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchantīti iti-saddena evampakāre dasseti. Aṇṇehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti “**neva taṃ uggaṇhāti, na uggaḡāpeti, na upanikkhittaṃ sādiyati**”ti vuttaṃ. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena, vācāya, manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ **uggaṇhanaṃ**, vācāya paṭiggahaṇaṃ **uggaḡāpanaṃ**, manasā paṭiggahaṇaṃ **sādiyanti** tividhampi paṭiggahaṇaṃ ekajjhaṃ gaḡetvā paṭiggahaṇāti vuttanti āha “**neva taṃ uggaṇhāti**”tiādi. Esa nayo **āmakadhaṇṇapaṭiggahaṇāti**ādisipi. Nīvārādiupadhaṇṇassa sāliādīmūladhaṇṇantogadhattā vuttaṃ “**sattavidhassā**”ti. “Anujānāmi, bhikkhave, paṇca vasāni bhesajjāni acchavasam, macchavasam, susukāvasam, sūkaravasam, gaḡrabhavasam”nti (mahāva. 262) vuttatā idaṃ **odissa anuṇṇātā** nāma. Tassa pana “kāle paṭiggahita”nti (mahāva. 262) vuttatā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭati sati paccayeti āha “**āṇṇatra odissa anuṇṇātā**”ti.

Sārūppena vaṇcanaṃ **rūpakūṭaṃ**, patirūpena vaṇcanaṇti attho. Aṅgena attano sarīrāvayavena vaṇcanaṃ **aṅgakūṭaṃ**. Gaḡhanavasena vaṇcanaṃ **gaḡaṇakūṭaṃ**. Paṭicchannaṃ katvā vaṇcanaṃ **paṭicchannakūṭaṃ**. **Akkamatīti** nippīleti, pubbabhāge akkamatīti sambandho. **Hadayanti** nāliādīmānabhājanānaṃ abbhantaraṃ. Telādīnaṃ nāliādīhi minanakāle ussāpitā sikhāyeva **sikhābhedo**, tassā hāpanaṃ. **Kecīti** sārāsamāsācariyā uttaravihāravāsino ca.

Vadhoti muṭṭhipphāraḡasātāḡanādīhi hiṃsanaṃ, viheṭhanaṇti attho. Viheṭhanatthopi hi **vadha-**

saddo dissati “attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodati”tiādīsu. Yathā hi apaṭiggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanattham itthikumārīdāsīdāsādayo vibhāgena vuttā, evaṃ parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanattham vibhāgena vuttā. Na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanam atthi, tattha sayamkāro, idha paramkāroti ca na sakkā vuttum “kāyavacippayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā”ti (dī. ni. 1.10) vacanato, tasmā yathāvutto evamettha attho yutto. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vadhōti mārāṇa”nti vuttam. Tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātum mārāṇasaddassa vihiṃsanepi dissanato.

Cīvarapiṇḍapātānaṃ yathākkamaṃ kāyakucchipariharāṇamattajotanāyaṃ avisesato aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ tappayojanatā sambhavatīti dassento “**te sabbepi**”tiādīmāha. **Etepi** navaparikkhārikādayopi appicchā ca santuṭṭhā ca. Na hi tattakena mahicchatā asantuṭṭhitā hotīti.

Catūsu disāsu sukhaṃ viharati, tato eva sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā assa santīti **cātuddiso**. Tattha cāyaṃ satte vā saṅkhāre vā bhayena nappaṭihaññatīti **appaṭiggho**. Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanato **santussamāno**. **Itarītarenā**ti uccāvacena parissayānaṃ bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ, abhantarānaṃ kāmacchandādīnaṃ kāyacittūpaddavānaṃ abhibhavanato **parissayānaṃ sahitā**. Bandhanabhāvakarabhayābhāvena **acchambhi**. **Eko** asahāyo. Tato eva khaggamigasiṅgasadisatāya **khaggavisāṇakappo** careyyāti attho.

Chinnapakkho, asaṅjātapakkho vā sakuṇo gantum na sakkotīti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāliyaṃ vuttoti āha “**pakkhayutto sakuṇo**”ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbaṃ sāpekkhāṭhapanānaṃ natthi, tādiso ayaṃ bhikkhūti dassento “**ayamettha saṅkhepattho**”tiādīmāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti **ariyoti** āha “**ariyenāti niddosenā**”ti. **Ajjhattanti** attani. **Niddosasukhanti** nirāmisasukhaṃ kilesavajjarahitattā.

Yathāvutte sīlasaṃvare paṭiṭṭhitasseva indriyaṃvare icchitabbo tadadhiṭṭhānato tassa ca paripālakabhāvatoti vuttam “**so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhū**”ti. **Sesapadesūti** “na nimittaggāhī hotī”tiādīpadesu. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – **na nimittaggāhīti** itthipurisanimittam vā subhanimittādīkam vā kilesavatthubhūtam nimittam na gaṇhāti, diṭṭhamattheyeva saṅhāti. **Nānubyañjanaggāhīti** kilesānaṃ anu anu byañjanato pākāṭabhāvakaraṇato anubyañjanantiladdhavohāram hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedam ākāram na gaṇhāti. Yaṃ tattha bhūtam, tadeva gaṇhāti. **Yatvādhikaraṇamenanti**ādīmhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyasaṃvarassa hetu etaṃ puggalam satikavāṭena cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ apihitacakkhuvāram hutvā viharantaṃ ete abhijjhādayo dhammā anvassaveyyuṃ anuppabandheyyuṃ. **Tassa saṃvarāya paṭipajjati**ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya paṭipajjati. Evaṃ paṭipajjantoyeva ca “**rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaram āpajjati**”ti vuccati. **Sotena saddam sutvāti**ādīsipi eseva nayo. Evamidam saṅkhepatto rūpādīsu kilesānubandhanimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇam indriyaṃvaram sīlam veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. mahāṭī. 1.13) vuttanayeneva veditabbo. **Kilesehi anavasittasukhanti**ādīsu rūpādīsu nimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇattā indriyaṃvare kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

Abhikkamaṃ **abhikkanto**, purato gamaṇam. Paṭikkamaṃ **paṭikkanto**, paccāgamaṇam. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattento paṭikkamati nāma. Ṭhānēpi ṭhitakova kāyaṃ purato oṇamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purimaṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma, pacchimaṃ aṅgappadesam paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sāttahasampajaññantiādīsu samantato pakārehi, pakatṭham vā savisesam jānātīti sampajāno,

sampajānassa bhāvo sampajāññaṃ, tathāpavattaṃ ñāṇaṃ. Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena saha atthena vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādisātthakassa sampajāññaṃ **sātthakasampajāññaṃ**. Sappāyassa attano upakāravahassa sampajāññaṃ **sappāyasampajāññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi pavattesu avijahitakammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajāññaṃ **gocarasampajāññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanaṃveva sampajāññaṃ **asammohasampajāññaṃ**. Tattha (dī. ni. aṭṭha. 1.214; ma. ni. aṭṭha. 1.109) abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā ‘‘kinnu me ettha gatena attho atthi natthī’’ti atthānattham pariggahetvā atthapariggahaṇaṃ **sātthakasampajāññaṃ**. Tattha ca **atthoti** cetiyadassanabodhidassanasaṅghadassanatheradassanaasubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi buddhārammaṇaṃ, saṅghadassanena saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesam ovāde patiṭṭhāya asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti, tasmā etesaṃ dassanaṃ ‘‘sātthaka’’nti vuttaṃ. Keci pana ‘‘āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannatā’’ti vadanti.

Tasmim pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā sappāyapariggaṇhanaṃ **sappāyasampajāññaṃ**. Seyyathidaṃ – cetiyadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavanūrūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittaṅgamaṃ rūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, anīṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasamsaggāpattiṃ vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, vuttappakāraantarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṅghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammassavanaṃ karontesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ, antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisāparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo. Asubhadassanampi sātthaṃ maggaphalādhigamahetubhāvato. Dantakaṭṭhatthāya sāmaṇeraṃ gahetvā gatadahaṃ abhikkhuno vatthupettha kathetabbaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsūbhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsūbhaṃ. Sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajāññaṃ nāma.

Evaṃ pariggahitasātthakasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ **gocarasampajāññaṃ** nāma.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajāññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ – idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu ‘‘attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito’’ti vā, ‘‘ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito’’ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto ‘‘abhikkamāmī’’ti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, iti cittaṅgamaṃ vāyodhātu vipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati, tassevaṃ abhikkamato ekekapaduddharaṇe pathavīdhātu, āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharaṇavīti haraṇesu. Vossajjane tejodhātu, vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vīti haraṇaṃ, vīti haraṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbapabbaṃ sannisandhi odhiodhi hutvā tattakapāle pakkhittatilaṃ viya paṭapaṭāyanta bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃ yeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjanaṃ, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmim tasmiṃhi koṭṭhāse saddhiṃ rūpeṇa –

‘‘Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;

Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatī’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.214; ma. ni. aṭṭha. 1.109; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.368);

Evam abhikkamādīsu asammuyhanam asammohasampajaññam nāmāti. **Paccayasampattinti** paccayapāripūrim. **Ime cattāro**ti sīlasamvaro, santoso, indriyasamvaro, satisampajaññanti ime cattāro araññāvāsassa sambhārā. **Vattabbatam āpajjati** “asukassa bhikkhuno araññe tiracchānagatānam viya vanacarakānam viya ca nivāsamattameva, na araññāvāsānucchavikā kāci sammāpaṭipattī”ti apavādasena vattabbatam, āraññakehi vā tiracchānagatehi vanacarakavisabhāgajanehi vipaṭipattivasena vatthabbatam āpajjati. **Bheravasaddam sāventi**, tāvatā apalāyantānam **hatthehi sīsam...pe... karonti**. Kāḷakasadisattā **kālakam**, vītikkamasānkhātā thullavajjam. Tilakasadisattā **tilakam**, micchāvitakkasānkhātā amattavajjam. **Tanti pītiṃ**. Vibhūtabhāvena upaṭṭhānato **khayato sammasanto**.

Vivittanti janavivittam. Tenāha “suñña”nti. Tam pana janasaddanigghosābhāvena veditabbam saddakaṇṭakattā jhānassāti āha “**appasaddam appanigghosanti attho**”ti. **Etadevāti** nissaddatameva. **Vihāro** pākāraparicchinnō sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, “garuḷasañṭhānapāsādo”tipi vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyam** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnam paṭibāhanayoggo catuppañcabhūmakō patissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparō nayo – **vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassacchadanakasenāsanam. Tassa kira ekapasse bhitti uccatārā hoti, itarapasse nīcā. Etena tam ekapassacchadanakam hoti. **Pāsādo** nāma āyatacaturassapāsādo. **Hammiyam** muṇḍacchadanam candikaṅgaṇayuttaṃ. **Guhā** nāma kevalā pabbataguhā. **Leṇam** dvārabaddham pabbhāram. **Maṇḍapoti** sākhāmaṇḍapo. Āvasathabhūtam senāsanam viharitabbaṭṭhena **vihārasenāsanam**. Masārakādi mañcapīṭham tattha attharitabbabhisi upadhānañca mañcapīṭhasambandhato **mañcapīṭhasenāsanam**. Cimilikādi bhūmiyam santharitabbatāya **santhasenenāsanam**. Abhisānkhātābhāvato kevalam sayanassa nisajjāya ca okāsabhūtam rukkhāmūlādi paṭikkamitabbaṭṭhānam **okāsasenāsanam**. **Senāsanaggahaṇena gahitamevāti** “vivittam senāsana”nti iminā senāsanaggahaṇena gahitameva sāmāññajotanābhāvato.

Yadi evam kasmā “arañña”nti vuttanti āha “**imassa panā**”tiādi. **Bhikkhunīnam vasena āgatanti** idaṃ vinaye tathā āgataṃ sandhāya vuttaṃ, **abhidhammepi** (vibha. 529) pana “araññanti nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametam arañña”nti āgatameva. Tattha hi yaṃ na gāmappadesantogadham, tam araññanti nippariyāyavasena tathā vuttaṃ. **Dhutaṅganiddese** (visuddhi. 1.31) yaṃ vuttaṃ, tam yuttaṃ, tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. **Rukkhamūlanti** rukkhasamīpaṃ. Vuttañhetam “yāvata majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvata rukkhāmūla”nti. **Sela-saddo** avisesato pabbatapariyāyoti katvā vuttaṃ “**pabbatanti sela**”nti, na silāmayameva. Paṃsumayādiko hi tividhopi pabbato evāti. **Vivaranti** dvinnam pabbatānam mitho āsannatare ṭhitānam ovarakādisadisam vivaram. **Ekasmiṃyeva vā** pabbate. **Umaṅgasadisanti** suduṅgāsadisam. **Manussānam anupacāraṭṭhānanti** pakatisaṅcāravasena manussehi na sañcaritabbaṭṭhānam. **Ādi-saddena** “**vanapatthanti** vanasaṅḍānametaṃ senāsanānam adhivacanaṃ. **Vanapatthanti** bhimsanakānametaṃ. **Vanapatthanti** salomahaṃsānametaṃ. **Vanapatthanti** pariyaṅānametaṃ. **Vanapatthanti** na manussūpacārānametaṃ senāsanānam adhivacana”nti (vibha. 531) imam pāḷippadesam saṅgaṇhāti. **Acchannanti** kenaci chadanena antamaso rukkhasākhāyapi na chāditaṃ. **Nikkadḍhitvāti** nīharitvā. **Pabbhāraleṇasadiseti** pabbhārasadise, leṇasadise vā.

Piṇḍapātariyēsanam **piṇḍapāto** uttarapadalopenāti āha “**piṇḍapātariyēsanato paṭikkanto**”ti. **Pallaṅkanti** ettha **pari-saddo** samantatoti etasmiṃ atthe, tasmā vāmoruṃ dakkhiṇoruṅca samam ṭhapetvā ubho pāde aññamaññam sambandhe katvā nisajjā pallaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsana**”nti. Ūrūnam bandhanavasena nisajjā pallaṅkam. **Ābhujitvāti** ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evam ubho pāde ābhujite samiñjite katvā. Tam pana ubhinnaṃ pādānam tathāsambandhatākaraṇanti āha “**bandhitvā**”ti. Heṭṭhimakāyassa anujukam ṭhapanam nisajjāvācaneneva bodhitanti **ujum kāyanti** ettha **kāya-saddo** uparimakāyavisayoti āha “**uparimasarīram ujukam ṭhapetvā**”ti. Tam pana ujukam ṭhapanam sarūpato payoṇato ca dassetuṃ “**aṭṭhārasā**”tiādi vuttaṃ. **Na paṇamantīti** na oṇamanti. **Na paripatatīti** na vigacchati vīthiṃ na laṅgheti, tato eva pubbenāparam visesasampattiyā kammaṭṭhānam vuddhiṃ phātiṃ gacchati.

Parimukhanti ettha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukha**”nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Samīpattho vā **pari**-saddoti dassento “**mukhasamīpe vā katvā**”ti āha. Ettha ca yathā “vivittaṃ senāsanam bhajati”tiādina bhāvanānurūpaṃ senāsanam dassitaṃ, evaṃ **nisidatī**ti iminā alinānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. “Pallaṅkaṃ ābhujitvā”ti iminā nisajjāya dalhabhāvo. “Parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo.

Parīti pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”tiādīsu (dha. sa. 16, 20) viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** “suññatavimokkhamukha”ntiādīsu viya. Paṭipakkhato niggamaṇaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyānam satinti** sabbathā gahitāsammosaṃ pariccattasammosaṃ satim katvā, paramasatinepakkam upaṭṭhapetvāti attho.

Abhijjhāyati gijjhāti abhikaṅkhati etāyāti **abhijjhā**, lobho. **Lujjanaṭṭhena**ti bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhena attho. **Vikkhambhanavasena**ti ettha vikkhambhanaṃ anuppādanaṃ appavattanaṃ paṭipakkhena supphānattā. **Pahīnattā**ti ca pahīnasadisataṃ sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhigatattā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuviññānaṃ viya sabhāvato vigatābhijjhaṃ, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha “**na cakkhuviññānasadisena**”ti. **Eseva nayoti** yathā cakkhuviññānaṃ sabhāvena vigatābhijjhaṃ abyāpannaṃ na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidaṃ. Idaṃ pana cittaṃ bhāvanāya parisodhitattā abyāpannaṃ vigatathinamiddhaṃ anuddhataṃ nibbicikicchaṅcāti attho. **Purimapakatinti** parisuddhapaṇḍarasabhāvaṃ. “Yā tasmim samaye cittaṃ akalyatā”tiādina (dha. sa. 1162; vibha. 546) thinassa, “yā tasmim samaye kāyassa akalyatā”tiādina (dha. sa. 1163; vibha. 546) ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttaṃ “**thinam cittagelaṅṅam, middham cetasikagelaṅṅa**”nti. Satipi hi aññamaññaṃ avippayoge citta kāyalahutādīnaṃ viya citta cetasikānaṃ yathākkamaṃ taṃtaṃvissesassa yā tesam akalyatādīnaṃ visesapaccayatā, ayametesam sabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Ālokasaññīti** ettha atisayattavisitṭhaatthiāthāvabodhakoyamīkārōti dassento āha “**rattimpi...pe... samannāgato**”ti. **Idam ubhayanti** satisampajaññaṃāha.

Atikkamivāti vikkhambhanavasena pajahitvā. Kathamidaṃ kathamidanti pavattiyā kathaṃkathā, vicikicchā, sā etassa atthīti kathaṃkathī, na kathaṃkathīti **akathaṃkathī**, nibbicikiccho. **Lakkaṇādibhedatoti** ettha **ādi**-saddena paccayaparihānappahāyakādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi pabhedato daṭṭhabbāti. **Ucchinditvā pātentīti** ettha ucchindanaṃ pātanaṃ tāsaṃ paññaṃ anuppānaṃ uppajjituṃ appadānameva. Iti mahaggaṭānuttarapaññaṃ ekaccāya ca parittapaññaṃ anuppattihetubhūtā nīvaraṇadharmā itarāya ca samatthataṃ vihanantiyevāti “**paññaṃ dubbalīkaraṇā**”ti vuttā. **Appentoti** nigamento.

Attantapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Taṇhāsuttādivaṇṇanā

199-200. Navame tayo bhava ajjhottharivā ṭhitaṃ “ajjhātikassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicarītānī”tiādina vuttaṃ taṃ taṃ attano koṭṭhāsabhūtaṃ jālametissā atthīti **jālinī**. Tenāha “**tayo vā bhava**”tiādi. **Tattha tatthāti** tasmim tasmim bhava, ārammaṇe vā. **Apicāti**ādina niddesanaṃyena visattikāpadassa atthaṃ dassento niddesapāliyā ekadesaṃ dasseti “**visamūlā**”tiādina. Ayañhettha **niddesapāli** (mahāni. 3; cūḷani. mettagūmaṇavapucchāniddeso 22, khaggavisāṇasuttaniddeso 124) –

“Visattikāti kenatṭhena visattikā? Visatīti visattikā, visaṭīti visattikā, visālīti visattikā, visakkaṭīti visattikā, visaṃharatīti visattikā, visaṃvādīkāti visattikā, visamūlīti visattikā, visaphalīti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe kule gaṇe āvāse lābhe yase pasamsāya sukhe cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāre kāmādhātuyā rūpadhātuyā arūpadhātuyā kāmabhava rūpabhava arūpabhava saññibhave asaññibhave

nevasaññināsaññibhave ekavokārabhave catuvokārabhave pañcavokārabhave atīte anāgate paccuppanne diṭṭhasutamutaviññātabbesu visaṭā vitthatāti visattikā”ti.

Tattha (mahāni. aṭṭha. 3; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1 oghatarānasuttavaṇṇanā) **visaṭāti** vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhammabyāpanavasena. **Visaṭāti** purimavacanameva ta-kārassa ṭa-kāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālāti** vipulā. **Visakkaṭṭi** parisahati. Ratto hi rāgavatthunā parena tāḷiyamānopi sahati, vipphanandaṃ vā “visakkana”nti vadanti. **Visaṃharatīti** tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ dassenti vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati. Visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati upaneti attho. Aniccādiṃ niccādito gaṇhanti **visaṃvādikā** hoti. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato **visamūlā**, visaṃ vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visamūlā**. Dukkhasamudayattā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Taṃhāya rūpādikassa dukkhasa paribhogo hoti, na amatassāti sā **visaṃparibhogā** vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna “**visaṭā vā panā**”tiādi vuttaṃ.

Tantaṃ vuccati (dī. ni. ṭī. 2.95 apasādanāvaṇṇanā; saṃ. ni. ṭī. 2.2.60) vatthavinanattaṃ tantavāyehi daṇḍake āsañcitvā pasāritasuttavaṭṭi “tanīyati”ti katvā, taṃ pana suttaṃ santānākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha “**tantam viya ākulajāto**”ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**yathā nāmā**”tiādi vuttaṃ. **Samānetunti** pubbenāparaṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ tantākulaṃ, tantākulaṃ viya jāto bhūtoti **tantākulakajāto**. Vinanato gulāti itthilingavasena laddhanāmassa tantavāyassa guṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyameva khalibaddhatantantanti āha “**gulāguṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjijyasutta**”nti.

Sakuṇikāti paṭapadasakuṇikā. Sā hi rukkasākhāsu olambanakuṭavā hoti. Tañhi sā kuṭavaṃ tato tato tiṇahīradīke ānetvā tathā vināti, yathā te pesakārakañjijyasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ vivecetum vā na sakkā. Tenāha “**yathā**”tiādi. **Tadubhayampi** “gulāguṇṭhika”nti vuttaṃ kañjijyasuttaṃ kulāvakañca. **Purimanayenevāti** “evameva sattā”tiādinā vuttanayeneva. Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena pativā araññatṭhāne aññamaññaṃ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ “**yathā tāni**”tiādi vuttaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyāti avaḍḍhikā, sukkena, sukhaḥetunā vā virahitāti attho. **Dukkhasa gatibhāvatoti** apāyikassa dukkhasa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayatoti** abbhudayatoti. **Vinipatitattāti** virūpaṃ nipātattā, yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. **Itaroti** saṃsāro. Nanu “apāya”ntiādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametam, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkhabhāvadassanattaṃ apāyādiggaṇaṃ. Gobalībaddaṇāyenaṃamattho veditabbo.

Khandhānaṃ paṭipāṭiti pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparappavatti. **Abocchinnaṃ vattamānāti** avicchedena vattamānā. **Taṃ sabbampīti** taṃ “apāya”ntiādinā vuttaṃ sabbam apāyadukkhānaṃ vaṭṭadukkhānaṃ. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyāti** idaṃ paribbhamanaṭṭhānaṃ mahantadassanattaṃeva paribbhamanassa anavaṭṭhitatādassanattaṃeva upamā. **Yante yuttagoṇo viyāti** idaṃ pana avasībhāvadassanattaṃeva duppamokkhabhāvadassanattaṃcāti veditabbaṃ.

“**Samūhaggāhoti** taṃhāmanadiṭṭhīnaṃ sādharāṇaggāho”ti vadanti, “itthaṃ evaṃ aññathā”ti pana visesaṃ akatvā gahaṇaṃ samūhaggāhoti datṭhabbo. **Visesaṃ akatvāti** ca anupanidhānaṃ samato asamato ca upanidhānanti imaṃ vibhāgaṃ akatvāti attho. **Itthanti** hi anupanidhānaṃ kathitaṃ. **Evaṃ aññathāti** pana samato asamato ca upanidhānaṃ. **Aññaṃ ākāraṃ**ti parasantānagataṃ ākāraṃ.

Atthīti sadā saṃvijjati attho. **Sīdatīti** nassati. **Saṃsayaparivitakkavasenāti** “kiṃ nu kho ahaṃ siyaṃ, na siya”nti evaṃ parivitakkavasena. **Patthanākappanavasenāti** “api nāma sādhu panāhaṃ

siya’’nti evaṃ patthanāya kappanavasena. **Suddhasīsāti** taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ sādharmaṇā sīsā. “Itthaṃ evaṃ aññathā’’ti vuttassa visesassa anissitattā “**suddhasīsā**’’ti vuttā. Tattha diṭṭhisīsehi diṭṭhiyā gahitāya tadavinābhāvinī taṇhā dassitā, catūhi sīsehi dvādasahi ca sīsamūlakehi mānadiṭṭhīhi ayameva taṇhā dassitāti āha “**evamete...pe... taṇhāvicaritadhammā veditabbā**’’ti. Nanu ca mānadiṭṭhiggāhopi idhādhippeto, yato “taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhaggāho’’ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tasmā kathaṃ taṇhāvicaritānīti idaṃ vacanaṃ? Vuccate – diṭṭhimānesupi taṇhāvicaritānīti vacanaṃ aññamaññaṃ vippayogīnaṃ diṭṭhimānānaṃ taṇhāya avippayogānaṃ taṃmūlakattā tappadhānatāya katanti veditabbaṃ. Dasamaṃ uttānameva.

Taṇhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Pañcamapaṇṇāsakaṃ

(21) 1. Sappurisavaggo

1-10. Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā

201-210. Pañcamassa paṭhame **asappuriseti** lāmakapuriso. Pāṇaṃ atipāteṭṭi **pāṇātipātī**. Adinnaṃ ādiyati **adinnādāyī**. Kāmesu micchā carati **kāmesumicchācārī**. Musā vadati **musāvādī**. Surāmerayamajjapamāde tiṭṭhatīti **surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī**. **Pāṇātipāte samādapetīti** yathā pāṇaṃ atipāteṭṭi, tathā naṃ tattha gahaṇaṃ gaṇhāpeti. Sesesupi eseva nayo. **Ayaṃ vuccati**ti ayaṃ evarūpo puggalo yasmā sayamkatena ca dussīlyena samannāgato, yañca samādapitena kataṃ, tato upaḍḍhassa dāyādo, tasmā “asappurisenā asappurisarato’’ti vuccati. **Sappuriseti** uttamapuriso. **Sappurisenā sappurisaroti** attanā ca katena susīlyena samannāgatattā yañca samādapito karoti, tato upaḍḍhassa dāyādattā uttamapurisenā uttamapurisarato. Ettha ca parena kataṃ dussīlyam susīlyam vā āṇattiyā attanā ca vacippayogena katanti āṇāpanavasena pasutapāpassa puññaṃ vā dāyādo “tato upaḍḍhassa dāyādo’’ti vutto. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sappurisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

211-220. Dutiyō parisāvaggo uttānatthoyeva.

(23) 3. Duccaritavaggavaṇṇanā

221-231. Tatiyassa paṭhamādīni uttānatthāneva. **Cintākavīti**ādīsu vatthuanusandhiubhayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo. Kiñci sutvā sutena assutaṃ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi**, kiñci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavithhāraṇādivasena **atthakavi** yaṃkiñci parena kataṃ kabbam nākaṃ vā disvā taṃsadisameva aññaṃ attano ṭhānuppattikappaṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavi** veditabbo.

Duccaritavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(24) 4. Kammavaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

232. Catutthassa paṭhame **kāḷakanti** malīnaṃ, cittaṃ appabhassarabhāvakaranti attho. Taṃ panettha kammaṃ pathameva adhippetanti āha “**dasaakusalakammaṃ patha**”nti. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhaṃ**. Tenāha “**kaṇhavipāka**”nti. Apāyūpapatti manussesu ca dobhaggiyaṃ kaṇhavipāko, yaṃ tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanato**ti nibbattāpanato. **Paṇḍarakanti** odātaṃ, cittaṃ appabhassarabhāvakaranti attho. Suddhābhijātihetuto vā **sukkaṃ**. Tenāha “**sukkavipāka**”nti. Saggūpapatti manussasobhaggiyaṃ sukkaṃ, yaṃ tassa jotibhāvo vutto. Ukkatṭhaniddesena pana “**sagge nibbattanato**”ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. **Missakakammaṃ**ti kālena kaṇhaṃ kālena sukkaṃti evaṃ missakavasena katakammaṃ. **Sukhadukkhavipākaṃ**ti vatvā tattha sukhadukkhānaṃ pavattiākāraṃ dassetaṃ “**missakakammaṃ hī**”tiādi vuttaṃ. Kammaṃ kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayaḡāmitāya tadubhayavidhāṃsakassa kammakkhayakarakammaṃ idha sukkaṃti icchitoti āha “**ubhaya...pe... ayamettha attho**”ti. Tattha **ubhayavipākassāti** yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha sukkaṃ sukkaṃti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko.

Saṃkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

233. Dutiye **sabyābajjhanti** vā sadukkhānaṃ, attanā uppādetabbena dukkhena sadukkhanti attho, dukkhasaṃvattanikanti vuttaṃ hoti. Kāyasaṅkhārādīsu kāyadvāre gahaṇādivasena copanappattā dvādasa akusalacetanā abyābajjhakāyasaṅkhāro nāma. Vacīdvāre hanusaṃcopanavasena vacībhedappavattikā tāyeva dvādasa vacīsaṅkhāro nāma. Ubhayacopanaṃ appatvā raho cintentassa manodvāre pavattā manosaṅkhāro nāma. Iti tīsupi dvāresu kāyaduccaritādībheda akusalā cetanāva saṅkhārāti veditabbā. **Abhisāṅkharotīti āyūhati**, taṃ pana āyūhanaṃ paccayasamavāyasiddhito saṅkaḡḡhitvā piṇḡanaṃ viya hoti. **Sadukkhānaṃ lokanti** apāyalokamāha. **Vipākaphassāti** phassaṃsena tattha vipākappavattamāha. **Vemānikapetāti** idam bāhullato vuttaṃ, itaresampi vinipātikānaṃ kālena sukhaṃ, kālena dukkhaṃ hoti. **Tassa pahānāyāti** tassa yathāvuttassa kammaṃ anuppattidhammatāpādanāya. **Yā cetanāti** yā apacayaḡāminicetanā. Tenevāha “**vivaṭṭagāminī maggacetanā veditabbā**”ti.

Vitthārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-9. Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā

234-240. Tatiye **purimāni, bhante, divasāni purimatarānīti** ettha hiyyo divasaṃ purimaṃ nāma, tato paraṃ purimataranti āha “**atītānantaradivasato paṭṭhāyā**”tiādi. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo dassito. Evaṃ santepi yadettha “purimatara”nti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ. Yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimatarānaṃ orapārabhāvassa viya purimatarabhāvassa ca apekkhāsiddhattā. Sesam vuttanayameva. Catutthādīni uttānatthāneva.

Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Samaṇasuttādivaṇṇanā

241-2. Dasame **sesapadesupīti** “idha dutiyo samaṇo”tiādīsu sesapadesupi. Yathā hi “vivicca kāmehī”ti (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287, 297; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ettha kato niyamo “vivicca akusalehī”ti etthāpi katoyeva hoti sāvadhāraṇaṃtassa icchitabbattā, evamidhāpīti. Tenāha “**dutiyādayopi hī**”tiādi. Samaññaphalādhigamavasena nippariyāyato samaṇabhāvoti tesam vasenettha cattāro samaṇā desitā. Imasmiñhi ṭhāne cattāro phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā samitapāpasamaṇaggaṇato. Kasmā panettha mahāparinibbāne viya maggaṭṭhā tadatthāya paṭipannāpi

na gahitāti? Veneyyajjhāsayato. Tattha hi maggādhigamattāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaphalānīti dassentena bhagavatā “ñāyassa dhammassa padēsavattī, ito bahiddhā samaṇopi natthī”ti (dī. ni. 2.214) vuttaṃ. Idha pana niṭṭhānappattameva taṃtaṃsamaṇabhāvaṃ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā, maggaṭṭhato phalaṭṭho savisesaṃ dakkhiṇeyyoti. Svāyamattho dvīsu suttesu desanābhedenēva viññāyatīti. **Rittāti** vivittā. **Tucchāti** nissārā paṭipannakasārābhāvato.

Pavadanti etehīti **pavādā**. Diṭṭhigatikānaṃ nānādiṭṭhidīpakasamayāti āha “**cattāro sassatavādā**”tiādi. Tattha **cattāro sassatavādā**ti lābhivasena tayo, takkivasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā. Pubbenivāsaññalābhī titthiyo mandapañño anekajātisatasahassamattaṃ anussarati, majjhapañño dasa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattālīsa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṃ. So evaṃ anussaranto “sassato attā ca loko cā”ti abhivadati, takkī pana takkapariyāhatam vīmaṃsānucaritam sayampaṭibhānaṃ “sassato attā ca loko cā”ti abhivadati. Tena vuttaṃ “lābhivasena tayo, takkivasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā”ti.

Sattesu saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassatanti pavatto vādo ekaccasassatavādo. So pana brahmakāyikakhiḍḍāpadosikamanopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṃ takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha “**cattāro ekaccasassatavādā**”ti.

Cattāro antānantikāti ettha amati gacchati ettha vosānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Anto ca ananto ca antānanto sāmāññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā salāyatana”ntiādisu (ma. ni. 3.126; udā. 1) viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā “kuntā carantī”ti. Antānantasannissayo vā yathā “mañcā ghosantī”ti. So etesaṃ atthīti **antānantikā**. “Antavā attā ca loko ca, anantavā attā ca loko ca, antavā ca anantavā ca attā ca loko ca, nevantavā nānantavā”ti evaṃ pavattavādā cattāro. Avaḍḍhitakasiṇassa taṃ kasiṇaṃ attāti ca lokoti ca gaṇhantassa vasena paṭhamo vutto, dutiyo vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyo tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho avaḍḍhitakasiṇassa, catuttho takkivasena vutto. Ettha ca yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādānaṃ antañca anantañca antānantañca ārabba pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayanisedhanavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayaappaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Antānantikappaṭisedhavādopi hi antānantavisayo eva taṃ ārabba pavattattā.

Na maratīti amarā. Kā sā? “Evantipi me no”tiādinā (dī. ni. 1.62) nayena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepoti vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepoti amarāvikkhepo, so etassa atthīti **amarāvikkhepiko**. Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjanādivasena udake sandhāvamānā gāhaṃ na gacchati, evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati, so etesaṃ atthīti **amarāvikkhepikā**. Svāyaṃ vādo musāvādānyogachandarāgabhayamohabhāvahetukatāya catudhā pavattoti āha “**cattāro amarāvikkhepikā**”ti.

Adhicca yathicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ kassaci buddhipubbaṃ vā vinā samuppannonti attalokasaññitānaṃ khandhānaṃ adhicca pavattiākārāmmaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayena pavattito tadākārasahacaritatāya ca “adhiccasamuppanna”nti vuccati yathā “mañcā ghosanti”, “kuntā carantī”ti ca. Taṃ etesaṃ atthīti **adhiccasamuppannikā**. Lābhivasena takkivasena ca “**dve adhiccasamuppannikā**”ti vuttaṃ.

Saññīti pavatto vādo saññivādo, so etesaṃ atthīti **saññivādā**. Rūpicatukkaṃ ekantasukhacatukkanti imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena **soḷasa saññivādā**. Imesuyeva purimānaṃ dvinnaṃ catukkānaṃ vasena **aṭṭha saññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā** veditabbā. Kevalañhi tattha “saññī attā”ti gaṇhantānaṃ tā diṭṭhiyo, idha asaññīti ca nevasaññināsaññīti ca.

Satta ucchedavādāti manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacarattabhāve catubbidhārūpattabhāve ca ṭhatvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇaupabhogavasena catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbūtipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tatha tatha paṭiladdhattabhāvasetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṃ vadantīti **diṭṭhadhammanibbānavādā**.

Ñāyati kamati paṭivijjhatīti ñāyo, so eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha “**ñāyassa dhammassā**”ti. **Ito bahiddhā samaṇopi natthī**tiādīsu kasmā panete aññattha natthīti? Akkhetatāya. Yathā hi na āragge sāsapo tiṭṭhati, na udakapiṭṭhe aggi jalati, na piṭṭhipāsāṇe bījāni viruhanti, evamevaṃ bāhiresu titthāyatanesu na ime samaṇā uppajjanti, imasmiṃyeva sāsane uppajjanti. Kasmā? Sukkhetatāya. Sā pana nesam akkhetatā sukkhetatā ca ariyamaggassa abhāvato bhāvato ca veditabbā. Tenāha bhagavā –

“Yasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tatha na upalabbhati, dutiyopi tatha samaṇo na upalabbhati, tatiyopi tatha samaṇo na upalabbhati, catutthopi tatha samaṇo na upalabbhati. Yasmiṃca kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, samaṇopi tatha upalabbhati, dutiyopi tatha... tatiyopi tatha... catutthopi tatha samaṇo upalabbhati. Imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati. Idheva, subhadda, samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti (dī. ni. 2.214).

Ariyamaggassa ca abhāvo bhāvo ca superisuddhassa sīlassa superisuddhāya samathavipassanābhāvanāya abhāvato bhāvato ca veditabbo. Tadubhayañca durakkhātasvākkhātabhāvahetukaṃ. So ca asammāsambuddhappaveditattā. Yasmā titthāyatanaṃ akkhettaṃ, sāsanaṃ khettaṃ, tasmā yathā surattahatthapādo bhāsurakesarabhāro sīho migarājā na susāne vā saṅkārakūṭe vā paṭivasati, tiyojanasahassavittathaṃ pana himavantaṃ ajjhogāhetvā maṇiguhāyameva vasati, yathā ca chaddanto nāgarājā na gocariyahatthikulādīsu navasu kulesu uppajjati, yathā ca valāhako assarājā na gadrabhakule vā ghoṭakakule vā uppajjati, sindhutīre pana sindhavakuleyeva uppajjati, yathā ca sabbakāmadadaṃ manoharaṃ maṇirataṃ na saṅkārakūṭe vā paṃsupabbatādīsu vā uppajjati, vipulapabbatabbhantareyeva uppajjati, yathā ca timirapiṅgalo maccharājā na khuddakapokkharāṇīsu uppajjati, caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamuddeyeva uppajjati, yathā ca diyaḍḍhayojanasatiko supaṇṇarājā na gāmadvāre eraṇḍavanādīsu paṭivasati, mahāsamuddaṃ pana ajjhogāhetvā simbalidahavaneyeva paṭivasati, yathā ca dhataratṭho suvaṇṇahaṃso na gāmadvāre āvātakādīsu paṭivasati, navutihamsasahassaparivāro pana hutvā cittakūṭeyeva paṭivasati, yathā ca catuddīpissaro cakkavattirājā na nīcakule uppajjati, asambhinnajātiyakhattiyakuleyeva pana uppajjati, evamevaṃ imesu samaṇesu ekasamaṇopi na aññattha titthāyatane uppajjati, ariyamaggaparikkhate pana buddhasāsaneyeva uppajjati. Tenāha bhagavā – “idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti (ma. ni. 1.139-140; a. ni. 4.241). Ekādasame natthi vattabbaṃ.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(25) 5. Āpattibhayavaggo

1. Saṅghabhedakasuttavaṇṇanā

243. Pañcamassa paṭhame **vivādādhikaraṇādīsūti** vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇanti imesu catūsu. Tattha dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi

vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** nāma. Sīlavipattiyā vā ācāraditthiājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāya āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapī āpattikkhandhā, idaṃ **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Saṅghassa apalokanādināṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma. Sesamettha uttānameva.

Saṅghabhedakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Āpattibhayasuttādivaṇṇanā

244-5. Dutiye bhassati niratthakabhāvena khipīyāti bhasmaṃ, chārikā. Tassa puṭaṃ bhaṇḍikā **bhasmapuṭaṃ**. Tenāha “**bhasmapuṭanti chārikābhaṇḍika**”nti. Tatiyaṃ uttānatthameva.

Āpattibhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-7. Seyyāsuttādivaṇṇanā

246-9. Catutthe **petāti** peccabhāvaṃ gatā. Te pana yasmā idha katakālakiriyā kālena katajīvitucchedā hontī, tasmā vuttaṃ “**kālakatā vuccanti**”ti, matāti attho. Atha vā peccabhavaṃ gatā, petūpapattivasena nibbattiṃ upagatāti attho. Tenāha “**atha vā petavisaye nibbattā petā nāmā**”ti. **Ekena passena sayitum na sakkonti dukkhuppattito.**

Tejussadattāti iminā sīhassa abhīrukabhāvaṃ dasseti. Bhīrukā sesamigā attano āsayam pavisitvā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīruko sabhāvato satokārī bhikkhu viya satim upatthapetvāva sayati. Tenāha “**dve purimāpāde**”tiādi. Dakkhiṇe purimāpāde vāmassa purimāpādassa ṭhapanavasena **dve purimāpāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhāpetvā. Pacchimapāde** vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne ṭhapanam veditabbaṃ, **ṭhitokāsasallakkaṇaṃ** abhīrukavaseneva. **Sīsam pana ukkhipitvā**tiādinā vuttasīhakiriyā anutrastappabujjhanā viya abhīrubhāvasiddhadhammatāvasenevāti veditabba. **Sīhavijambhanaṃ** ativeḷam ekākāre ṭhapitānaṃ sarīrāvayavānaṃ gamanādikiriyāsu yogyabhāvāpādanattham. **Tikkhattum sīhanādanadanam** appesakkhamigarājehi paritāsapariharaṇattham.

Ayam vuccati, bhikkhave, tathāgataseyyāti iminā catutthajjhānaseyyā tathāgataseyyā nāmāti dasseti. Seti abyāvatabhāvena pavattati etthāti seyyā, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kim pana taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ. Tattha hi ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā bhagavā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma na seyyā, tathāpi yasmā “catutthajjhānasamanantarā bhagavā parinibbāyī”ti **mahāparinibbāne** (dī. ni. 2.219) āgataṃ, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgataseyyāti keci. Evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyā āpajjati, na ca bhagavā lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddūpagamalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā pana nesam paṭhamajātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evam bhagavato ariyajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ tathāgataseyyāti veditabbaṃ. Pañcamādīni uttānatthāni.

Seyyāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā

250-253. Atthame **anariyānanti** asādhūnaṃ nihīnānaṃ. **Vohārāti** samvohārā abhilāpā vā, “**dittham mayā**”ti evamvādītā. Ettha ca taṃtaṃsamutthāpakacetanāvasena attho veditabbo. Navamādīsū

natthi vattabbaṃ.

Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpattibhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

(26) 6. Abhiññāvaggo

1-3. Abhiññāsuttādivaṇṇanā

254-256. Chaṭṭhassa paṭhame paccaṅkāsamanato **samatho**, samādhīti āha “**cittekaggatā**”ti. Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā**, saṅkhārapariggāhakañāṇaṃ. Tenāha “**saṅkhārapariggāhāvīpassanāñāṇa**”nti.

Dutiye anariyehi pariyesitabbattā anariyānaṃ pariyesanāti **anariyapariyesanā**. Sayaṃ lāmakatāya anariyānaṃ pariyesanāti vā **anariyapariyesanā**. **Jarāsabhāvanti** jīraṇapakatikaṃ. Tatiyaṃ uttānameva.

Abhiññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-10. Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā

257-263. Catutthe **apasādetīti** niggaṇhāti. **Ussādetīti** paggaṇhāti. Apasādanākāraṃ ussādanākāraṇca vibhāvetuṃ “**katha**”ntiādi āradhhaṃ. Pañcamādīni uttānāneva. Sesam suviññeyyameva.

Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Abhiññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Catukkanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Dutiyo bhāgo niṭṭhito.